

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

CONTRIBUȚII LA GEOGRAFIA ISTORICĂ A BANATULUI
DE SEVERIN

PAVEL BINDER

ORGANIZAREA FISCALĂ A OLTENIEI ÎN TIMPUL STĂPÎNI-
RII AUSTRIECE (1718—1739)

ȘERBAN PAPACOSTEA

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LUMINISMULUI ÎN ȚARA
ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA. II. LOCUL GÎNDIRII LUI
BECCARIA ÎN CULTURA JURIDICĂ ȘI ÎN DEZVOLTAREA
DREPTULUI PENAL DE LA 1821 PÎNĂ LA 1864.

VALENTIN AL. GEORGESCU

RELAȚIILE ROMÂNNO-GERMANE ÎN 1933

IOAN CHIPER

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 21 — 1968

4

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI; MIROȘ CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STANESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134-135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 21 1968 Nr. 4

S U M A R

	<u>Fac</u>
PAVEL BINDER, Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin	625
ȘERBAN PAPACOSTEA, Organizarea fiscală a Olteniei în timpul stăpînirii austriece (1718—1739)	641
CORINA PĂTRAȘCU, Uniformizarea măsurilor și greutateilor folosite în comerțul Țării Românești, o acțiune de unificare a pieței interne (1829—1840)	667
★	
VALENTIN AL. GEORGESCU, Contribuții la studiul luminismului în Țara Românească și Moldova. II. Locul gîndirii lui Beccaria în cultura juridică și în dezvoltarea dreptului penal de la 1821 pînă la 1864	685
★	
IOAN CHIPER, Relațiile româno-germane în 1933	715
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Lucrări consacrate semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (<i>M. Ru-senescu</i>)	737
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Sesiunea științifică „Marxismul și contemporaneitatea”; Simpozion consacrat umanismului românesc (<i>P.T.</i>); Jubileul „Gazetei de Transilvania” (<i>Al. Porjeanu</i>); Sesiunea Academiei Bulgare de Științe consacrată împlinirii a 90 de ani de la eliberarea Bulgariei (<i>Dan Berindei</i>); Teze de doctorat; Cronică	745
RECENZII	
CORNELIA BODEA, <i>Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849</i> , Edit. Academiei, București, 1967, XVI + 390 p. (<i>Vasile Maciu</i>)	761
Col. I. CUPȘA, <i>Armata română în campaniile din anii 1916—1917</i> , Edit. militară, București, 1967, 342 p. (<i>General-maior Ion Șuța și dr. Augustin Deac</i>)	767
D. KOSEV, GH. HRISTOV, D. ANGHELOV, <i>Précis d'Histoire de Bulgarie</i> , Sofia, 1963, Editions en langues étrangères, 474 p. (<i>Vasile Nelea</i>)	770
* * * <i>Проблемы советско - итальянской исторической науки</i> . Изд. „Наука”, Москва, 1966, 404 p. (<i>Alvina Lazea</i>)	775

- „Československý Časopis Historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Institutul de istorie, Edit. Academiei cehoslovace de științe, Praga, 1967, nr. 1—6 (*Tr. Ioanescu-Nișcov*) 781
- „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XV (1967), nr. 1—8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1 520 p. (*L. P. Marcu*) 787

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — AUGUSTIN DEAC, *1907 văzul peste hotare*, Edit. științifică, București, 1967, 294 p. (*M. Iosa*); * * * *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în secolele XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, vol. I—II, București, 1966—1967, 581 p. + 523 p. (*C. Șerban*); **Istoria universală.** — * * * *B.K.P. i deloto na oktovri (1917—1944)* (Partidul Comunist Bulgar și cauza lui Octombrie (1917—1944)), Edit. P.C.B., Sofia, 1967, 488 p. (*C. Iliescu*); ȘT. KUCZYŃSKI, *Polskie sity zbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenów* (Forțele armate polone sub Cazimir cel Mare și Angevini), în „Studia i materiały do historii wojskowości”, Varșovia, tom. XI—2, 1965, f. 3—61 (*I. Corfus*); BOGUSLAW LEŚNODORSKI, *Les Jacobins Polonais*, Paris, Société des Études Robespierriestes, 1965, 367 p. (*Gh. Cronf*); R. JENKINS, *Byzantium: The Imperial Centuries at 610 to 1071*, Edit. Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966, 400 p. (*E. Frances*); * * * *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, unter Mitwirkung von Helmut Beumann, Bernhard Bischoff, Hermann Schnitzler, Percy Ernst Schramm, herausgegeben von Wolfgang Braunsfels, 4 vol., L. Schwann-Verlag, Düsseldorf, 1965—1967, 860 + 306 + 590 + 484 p.; * * * *Karl der Grosse. Werk und Wirkung*, Aachen, 1965, 568 p. + 158 pl. (*R. Constantinescu*); MARCEL JULLIAN, *La Bataille d’Angleterre, Juillet-Septembre*. „L’Heure la plus belle”, Presses de la Cité, Paris, 1965, 345 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) 791
- NOTE BIBLIOGRAFICE 807

CONTRIBUȚII LA GEOGRAFIA ISTORICĂ A BANATULUI DE SEVERIN

DE

PAVEL BINDER

În perioada de trecere la feudalism, obștile teritoriale românești¹ erau grupate mai ales în ținuturile de deal și de munte ale Daciei². Desimea satelor de moșneni, a căror organizare socială derivă din aceste obști³, era mai mare în acele zone din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre în care avem dovezi despre organizațiile feudalismului autohton. Pe lângă nucleele teritoriale unde s-a constatat existența unor formațiuni prestatale românești — podișul Olteniei, unde este localizată „țara” lui Litovoi, podișul Argeșului, „țara lui Seneslau”, regiunea submontană a fostelor județe Prahova, Buzău și Secuieni⁴ — trebuie amintită și organizarea politică autohtonă din ținutul Severinului.

Extinderea regalității feudale maghiare asupra Banatului în secolele XI—XIII nu a putut desființa vechile instituții ale populației băștinașe. Cnezatele și voievodatele românești se transformă în districte, iar unirea ulterioară a acestora a consolidat timp îndelungat formele caracteristice feudalismului autohton. Documentele istorice din secolele XIV—XV amintesc pe aceste meleaguri următoarele districte: Horom, Iladia și Obîrșia Carașului (Krassófó), districtul Cuiеști (Obîrșia Bîrzavei—Borzafó), pe valea superioară a Bîrzavei⁵, Comiat pe cursul superior al

¹ Șt. Pascu și Șt. Ștefănescu, *Feudalismul timpuriu*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1 450.

² Ion Conea, *Interpretări geografice în istoria poporului român. Cu privire la „teritoriul-nucleu” de formare a poporului român*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie”, seria Geografie, XIV, 1967, nr. 1, p. 3—14, și Pavel Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, în *Studii și articole de istorie*, X, 1967, p. 27—28.

³ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, București, Editura Academiei 1958, vol. I, p. 185, și vol. II, p. 7.

⁴ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1961, p. 49 și 140—145; Const. C. Giurescu, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 674—676.

⁵ P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiеști, o veche organizație a populației băștinașe*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VII, 1964, p. 321—326.

Pogănişului, iar pe cursul de sus al Timişului districtele Lugoj, Căran şi Sebeş. În valea Dunării din părţile Orşovei şi în bazinul Almăjului erau districtele Mehădiei şi Almăjului; primul cuprindea obârşia Timişului, a Hidegului, valea Cernei pînă la Dunăre, iar al doilea, în afara bazinului Nerei, clisura Dunării din sectorul Drencova⁶.

În cursul cristalizării relaţiilor feudale, în fruntea satelor se află cneji⁷, iar la conducerea formaţiunilor teritoriale bănăţene întîlnim menţionaţi uneori, voievozi⁸. Districtele româneşti din vestul şi nordul Banatului muntos au fost încorporate în cursul secolelor XII—XIV în comitatul Caraş (interfluviul şi văile Caraşului şi Bîrzavei) şi în comitatul Timiş (valea Timişului şi Timişelului, azi Bega).

În cele ce urmează vom încerca să elucidăm unele probleme de geografie istorică necesare pentru o mai bună cunoaştere a organizării teritoriale feudale atît în Banat, cît şi în Ţara Românească.

I. Pentru a înţelege şi mai bine geografia politică a Banatului medieval, este necesar să încercăm *localizarea cetăţii Caraş, eponimul comitatului (judeţului) cu acelaşi nume.*

Pe linia Dunării bănăţene au existat în epoca romană şi bizantină cetăţile Drobeta şi Lederata, cea din urmă situată la gura Caraşului⁹. Cu ocazia construirii cetăţilor feudale au fost utilizate materialele de construcţie ale acestor vechi forturi. La zidirea Severinului s-au întrebuinţat

⁶ Z. Pclişanu, *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în „Revista istorică română”, XIII, fasc. III, p. 22—23; I. Vuia, *Districtus Walahorum. Cercurile româneşti bănăţene*, Timişoara, 1930. Despre satele bănăţene aparţinătoare acestor districte, vezi conscripţia din secolul al XVII-lea: „Conscriptio Districtum. Districtus Caransebes, D. Lugas, D. Bokcsa [Bocşa-Cuieşti], D. Palanka [Horom], Karassova [Obârşia Caraşului], D. Mehadia vel Orsova, Halmas [Almăj]”, publicat în *Török-magyarokri államokmánytár* [Documente de stat turco-maghiare], redactat de Szilágyi Áron şi Szilágyi Sándor, vol. VII, Pesta, 1872, p. 329—334.

⁷ „Maylatdragomer Kenezios de Borzafew”, 1418. Cf. Fr. Pesty, *Krassó Vármegye Története*, (Istoria comitatului Caraş), vol. II, (mai jos *Krassó*), Budapesta, 1883, p. 284—287; „Dionisius et Lucas filij Roman kenezij de Borzafew”, 1433, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 344—346. În districtul Obârşia Caraşului, în 1358, se pomenesc doi cneji cu numele de Basarab („Terrarum castrij... Crassou vocati... Bozorad kenezius de Nogcarassou et alter Bozorad de Kyskarassou”), în Lukinich, Gáldi, Nagy, Makkai, *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Ch.* Budapesta, 1941, p. 137—139, doc. nr. 103 (mai jos *Doc. Val.*). În 1387 se pomenesc cnejii cetăţii Mehădia (Kenezij castrij... Mihald), cf. Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény Vármegye Története* (Istoria Banatului şi comitatului Severin) (mai jos *Szörény*), vol. III, Budapesta, 1878, p. 10.

⁸ „circa 1240 > 1350 Lüpchyn woyuoda, alio nomine Johannes appellatus, filius Jwga (districtu de Sebus)”, cf. Şt. Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV*, în „Studii”, 17, 1964, nr. 5, p. 1 144, şi Györffy György, *Adatok a románok XIII századi lörénééhez és a román állam kezdeteihez* (Date cu privire la istoria românilor din secolul al XIII-lea şi începuturile statului român) (mai jos Györffy, *Adatok*), în *Történelmi, Szelme*, 1964, nr. 3—4, p. 8—10. Voievodul districtului Cuieşti între 1351 şi 1370 era Radu („Radul Yayuada ... de Kues”), cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 62—63, doc. nr. 46 din 1351; „... Rayn waywoda” (1478), cf. G. E. Müller, *Die mittelalterlichen Verfassung — und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn*, în „Sicbenbürgische Vierteljahrschrift”, 1938, nr. 1—2, p. 82; judeţul Caransebeşului Ştefan Stoica (1498—1505), a fost totodată şi voievod, eventual al întregului district Caransebeş („Izthowka, Sztojka... judex et waiwoda”), cf. Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 254.

⁹ *Istoria României*, vol. I, planşa XV.

pietrele Drubetei¹⁰, iar în locul întăririi Lederata, începînd din secolul al XI-lea, este menționată cetatea Horom, cunoscută mai tîrziu sub numele de Palanca (R.S.F. Iugoslavia)¹¹.

În secolele XIII—XV adunările nobililor din comitatul Caraș¹² se țineau în cetățile Horom, Vărădia (Ersomlou) sau Semlacu (Mezeusomlyo)¹³. Comiții cărășeni erau, în majoritatea cazurilor, castelanii cetății Horom¹⁴ și uneori chiar și ai cetății Golumbac din sudul Dunării¹⁵. *Cetatea și orașul Horom de lângă Dunăre se poate considera reședința comitelui, vicecomitelui și a judeului nobiliar, iar procedura juridică din județ se ținea ori aici, ori la cetatea Semlacu*¹⁶.

În documentele istorice privind Banatul, începînd cu anul 1358 găsim mențiuni despre cetatea Obîrșia Carașului¹⁷, ale cărei ruini de la intrarea în cheile Carașului există pînă azi lângă satul Carașova. Această cetate a fost centrul militar al districtului român cu același nume, *însă niciodată a întregului comitat Caraș*. Obîrșia Carașului, cetatea și toate satele din district făceau parte din domeniul cetății Vărădia¹⁸. Deși încă din secolul al XIII-lea avem mențiuni despre decanatul catolic din comitatul Caraș¹⁹, acestuia nu i-a aparținut nici o parohie cu numele de Caraș sau Obîrșia Carașului. Deoarece parohia „Carasso”, pomenită în regestrelor papale din anul 1335, aparținea arhidiaconatului Sebeș²⁰, fiind identică cu Caran sau Căvăran, putem respinge afirmația neîntemeiată că în localitatea Carașova, în evul mediu, ar fi existat o episcopie catolică²¹. Aici, prin urmare, n-a fost nici sediul unui protopopiat, neexistînd nici măcar biserică și parohie catolică.

Prin urmare putem afirma că cetatea Carașului amintită în documentele din secolul al XIII-lea, printre altele și în *Diploma Ioaniților*

¹⁰ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 109.

¹¹ B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza* (Geografia medievală a Ungariei de sud), Timișoara, 1915, p. 49. Horomul în 1129 era menționat ca cetate regală.

¹² Precum am arătat mai sus, acest comitat, pe lângă văile Caraș și Birzava, cuprindea sudul cimpiei bănățene de azi. Astfel, de exemplu, îi aparținea și satul Gherman: 1323: „Possessio Noghermen et Kysermen vocatus in comitatu de Karaso”; cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 6, doc. nr. 10; 1347: „Comitatu de Karassou”, cf. *Ibidem*, p. 23—24, doc. nr. 18.

¹³ Magistratul „Thouka de Ersomlya” era în același timp și de „Karasow” (adică de Horom), cf. *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. III, p. 361 din 1335. În 1362, nobilimea din județ (universitatis nobilium comitatus de Crassou) a fost convocată la cetatea Semlacu, cf. *Doc. Val.*, p. 175.

¹⁴ B. Milleker, *op. cit.*, p. 49.

¹⁵ 1350: „Magister Powsa de Zecr, comes de Karassow, castellanusque de Galambuch”, cf. Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 144.

¹⁶ T. Turchányi, *Krassó-Szörény megye története* (Istoria comitatului Caraș-Severin), vol. I, Lugo, 1906, p. 135 și 200.

¹⁷ 1358: „Castrum regalis... Crassou”; 1378: „Crassofcu”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 32, doc. nr. 42, și p. 132—136, doc. nr. 91.

¹⁸ „Castrum nostrum regium Erdsomlo vocatum in comitatu de Crassow existentem”, cf. *Ibidem*, p. 209—210, doc. nr. 130.

¹⁹ 1285: „Symone Archidiacono de Karasu”, cf. *Ibidem*, p. 4, doc. nr. 6. În 1334, în acest decanat existau parohii catolice la Semlacu (Mezewsomlo), Singorgiu (de Sancto Georgio), Gherman (Herman), Denta (Dend), Iladia (Elyad), Horom (Haram), Vărădia (Somlov) etc. Cf. *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. III, p. 234.

²⁰ „Benedict de Karazow”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 244.

²¹ Afirmație susținută de Th. Tripcea, *Crașovenii, o măruntă populație din țara noastră*, în „Studii”, X, 1957, nr. 6, p. 93—101.

din 1247 ²², poate fi identică cu cetatea Horom la confluența Carașului cu Dunărea, și nu cu cetatea Carașova, cum se susține pînă azi ²³.

II. Prin menționarea unor cnezate și voievodate românești la sud de Carpați, încă înaintea închegării statului feudal independent Țara Românească, pentru istoria noastră națională *Diploma Ioaniților* din 1247 are o importanță covârșitoare. Prin urmare ni se pare nu fără însemnătate elucidarea unor probleme legate de localizarea moșilor stăpînite de cavalerii ioaniți la vest de Carpați.

În 1217, regele Andrei al II-lea a donat ioaniților o parte din vama sării din Sălacea (Bihor) ²⁴. Tot ei primesc în 1238 pămînturi arabile în satul Adoni (Crișana) și Tisa Nouă de lângă Mureș („Assunlaka iuxta Morisium”, județul Arad) ²⁵. Ordinul cavalerilor mai avea proprietăți feudale în ținutul Narag, care pînă atunci fuseseră stăpînite de pecenegi (Wyssenii) ²⁶. Redactorii *Documentelor privind istoria României* nu specifică localizarea acestui toponim. În izvoarele de mai tîrziu, hidronimul Narag se referă la riul sudbănățean Nera ²⁷. Conform donației din 1238, ioaniții mai obțin jumătatea vămii percepute la vadurile celor două Timișuri (Timiș și Timișel) ²⁸, precum și alte bunuri funciare în comitatele Cenad, Timiș și Cuvin.

Problema localizării unor posesiuni feudale amintite în actul de donație din 1247 a suscitat polemici îndelungate. În acest document se precizează, printre altele, că ordinul cavalerilor primește pămîntul Voila, situat lângă Dunăre în apropierea Zemunului ²⁹ (azi în Iugoslavia), care pînă în momentul donației aparținea cetății Caraș (castro de Crassou). Deoarece această cetate, precum am arătat mai sus, era identică cu Horom, pămîntul Voila din 1238 se poate identifica ori cu siliștea Boila lângă Bela Crkva (Biserica Albă) ³⁰, ori cu Voilavița-Pančevo (Paneciova) ³¹, ambele în Banatul iugoslav, în apropierea gurii Carașului. Cu una din aceste așezări se poate identifica localitatea Woyla amintită încă din 1230 ca făcînd parte din comitatul Caraș ³².

Localizarea celor 400 de pluguri de pămînt din „Feketig” amintite

²² „Castro de Crassou”, cf. *D.I.R.*, C, veac. XI, XII, XIII vol. I, p. 425, doc. nr. 285.

²³ Astfel în mod eronat identifică localitatea „Karassow” din titlul comitelui Powsa din Zeer (1350), cf. Györfy, *Adatok*, p. 9, nota 34, și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 1146. De asemenea greșit este localizată în lucrările mai vechi, ca la T. Turchányi, *op. cit.*, p. 86, și *Doc. Val.*, p. 51.

²⁴ *D.I.R.*, C, veac. XI, XII, XIII, vol. I, p. 164–166, doc. 105, și Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarországnak történelmi földrajza* (Geographia Historica Hungariae tempore striptis Arpadianae), (mai jos Györfy, *Geographia*), vol. I, Budapesta, 1963, p. 663–664.

²⁵ *Ibidem*, p. 172–173 și 591.

²⁶ *D.I.R.*, C, vol. I, p. 305–310, doc. 258.

²⁷ 1364: „Possessio Kuesd in fluvio Narad”; în *Doc. Val.*, p. 174. 1367: „Latam viam ultra fluvium Nyragh”, cf. Milleker, *op. cit.*, p. 147; Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 76–87.

²⁸ Redactorii documentelor *D.I.R.*, C (p. 307, nota 1), credeau că este vorba de un braț al Timișului, deși în această donație se pomeneste de Timiș și de Timișel = Bega; de exemplu 1598: „Kys Theomeos” (Timișel = Bega), cf. Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 506.

²⁹ „Terra nomine Woyla iuxta Danubium, non longe a Zemilen”, cf. *D.I.R.*, C, vol. I, p. 418–426, doc. 285.

³⁰ Gy. Györfy, *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig* (De la ginta maghiară la comitat, de la trib la stat), în „Századok”, 1958, nr. 5–6, p. 569–598.

³¹ E. Reinig, *IV. Béla király és a János lovagrend Magyarországon* (Regele Bela al IV-lea și ordinul cavalerilor ioaniți în Ungaria), în *Századok*, 1901, p. 535.

³² *D.I.R.*, C, vol. I, p. 240, doc. 199, și Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 3, doc. 1.

în diploma din 1247 a prilejuit de asemenea multe discuții controversate în literatura de specialitate. Acest Feketig nu se poate identifica cu Rîul Negru (Feketeügy) din Trei Scaune, cum afirma Györffy în 1963³³, deoarece la această dată moșiile din Secuime nu se donau feudalilor. De altfel, hrisovul precizează că ioaniții primesc cele 400 de pluguri („*terram quadranglatorum aratrorum*”) în „Feketig” sau în „*vel alibi ultra silvas*”. Prin urmare, acest Feketig trebuie căutat în regiunile cărășene, și nu în „părțile de dincolo de pădure”, prin care probabil trebuie înțeleasă Transilvania sau ținuturile de la est de codrii Semeniceului.

Cercetarea etimologiei hidronimului Caraș este o cale care, după părerea noastră, înlesnește descifrarea acestei enigme geografico-istorice. Numele în forma diminutivă a râului Cernoveț³⁴, unul dintre afluenții Carașului la cursul său superior, ne sugerează ideea că în secolele VI—X râul din valea principală se numea Cerna (rîul Negru), denumire care apoi a fost tradusă de o populație de limbă turcică, probabil de pecenegi, în limba cărora *Cara-su* însemna „apă neagră”³⁵. Populația pecenegă sud-bănățeană din valea Nerei este menționată în 1238 și, după toate probabilitățile, avea un rol strategic în apărarea prisăcilor dinspre Țara Severinului. Evoluția fonetică a acestui hidronim de la forma arhaică *Karasu* (1285) — căreia îi corespunde forma românească *Cărășeu* — prin intermediul formei *Crasău* (*Karasou*)³⁶, a ajuns la actuala pronunțare *Caraș*. În documentele emise de cancelaria ungară, hidronimul *Cerna-Caraș* a fost tradus prin *Fekete* „negru” + *ügy* „rîu”, practică frecventă și în alte documente, chiar la cele referitoare la toponimicele bănățene³⁷.

Feketig poate fi, așadar, considerată traducerea hidronimului *Caraș*. Astfel că cele 400 de pluguri obținute de ioaniți pot fi localizate în valea acestui rîu, cu atît mai mult cu cît acești feudali aveau posesiuni în județul *Caraș* și înaintea anului 1247.

III. Formațiunea politică din Țara Severinului s-a dezvoltat din unificarea unor obști teritoriale ale populației autohtone așezate pe ambii versanți ai Carpaților Meridionali. Extrem de frecvente sînt, chiar pînă azi, relațiile economice și etnografice dintre populația din Mehădia și cea din Mehedinți³⁸. Munții Severinului (Cernei, Țarcu, Godeanu) asigură pășunatul pentru turmele din satele situate pe ambii versanți³⁹. Multe plaiuri asigură circulația între satele moșnenilor din Mehedinți,

³³ Gy. Györffy, *Geographia*, p. 821.

³⁴ Valea Cernovețului în 1399 „Cherneuch”, iar în 1428 este pomenit sub forma de „Cher-nolch wideky” (vidicul Cernetului), cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, 209—210, p. 326.

³⁵ I. Iordan, *Toponomie românească*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 51; I. Kniesz, *Erdély víznevei* (Hidronimele Transilvaniei), Cluj, 1942, p. 38.

³⁶ Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 32 din 1358.

³⁷ Numele râului Bela-rea de lângă Mehădia, într-un hrisov din 1436 a fost tradus sub forma de *Feyerviz*, „apă albă”. În documente satul Globu-Craiova, apare uneori ca *Kyral-mezeje*, „poiana craiului”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 31.

³⁸ I. Conea, *O problemă încă nerezolvată: originea numelui Muntenia. Interpretări geografice în istoria poporului român*, în „Probleme de geografie”, VII, 1960, p. 27—51; I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, IX, 1965, nr. 6, p. 75—97.

³⁹ M. Gregorian, *Graiul și folclorul din Oltenia de N—V și Bănatul răsăritean*, în „Arhivele Olteniei”, 1938, p. 233—235 (mai jos A. O.).

ale „boierilor” de Motru, cu satele din Mehadia⁴⁰. Nedeile montane erau locurile de întâlnire a populației românești oltene și bănățene.

În urma războiului din 1230 izbucnit între regatul maghiar și țaratul bulgar, încheiat cu victoria ungarilor, la hotarul nord-vestic al Bulgariei a fost creat Banatul Severinului, care cuprindea : o parte din Oltenia⁴¹, județul Mehedinți de mai târziu⁴², precum și ținutul dintre Carpați și Semenice⁴³. Cîteva ani după menționarea primului ban de Severin (Luca în 1233)⁴⁴, pămînturile pecenegilor de pe versantul vestic al Semeniceului au fost donate ioaniților, deoarece pecenegii pierd rolul de apărare a prisașilor din acest sector.

Fiind o organizație teritorială de margine (marcă, marchia), Banatul Severinului nu făcea parte din Ungaria propriu-zisă, împărțită în comitate⁴⁵. De obicei titularii acestui Banat erau feudali cu posesiuni în partea estică a regatului⁴⁶. După stăpînirea ioaniților (circa 1247—1263), perioadă în care pe listele dregătorilor din Ungaria nu apare funcția de ban al Severinului, acest titlu îl poartă Laurențiu⁴⁷ (1263), iar în anii 1268, 1274—1275, 1276 magistrul Ugrinus din neamul Csák⁴⁸. Întrucît acest nobil ungar, care a fost mult timp voievodul Transilvaniei și banul de Mačva și Bosnia, reprimește în 1291 posesiunile sale Făgăraș (Fogros) și Sîmbăta de Jos (Zumbothel)⁴⁹, putem presupune că existau perioade cînd toate ținuturile din marginea de sud a regatului se aflau sub conducerea unui singur dregător. Stăpînirea concomitentă de mai târziu a Țării Făgărașului și a Țării Severinului de către domnii români avea prin urmare rădăcini mai vechi.

Și din punctul de vedere al administrației religioase Țara Severinului constituia un ținut autonom. La est de Munții Semeniceului nu existau decanate sau parohii catolice înglobate vreunui decanat sau episcopat din Ungaria. În Țara Severinului, ca de altfel și în alte regiuni extracarpătice (în Moldova ca și în Milcovia și Argeș), cu sprijinul regalității maghiare se înființează episcopii catolice, al căror scop principal

⁴⁰ I. Marțian, *File dintr-un carnet din anul 1842*, în *A.O.*, 1935, p. 20—28.

⁴¹ Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965, p. 19.

⁴² „Banatul Severinului nu s-a întins niciodată pe întreaga Oltenie, ci numai asupra fundului de sac al Olteniei mehedințene”, cf. Ion Conea, *Corectări geografice în diploma ioaniților (1247)*, în „Bul. Soc. rom. de geografie”, 1937, p. 250 și I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, extras din *A.O.*, f. a., p. 3.

⁴³ În donația din 1247 se precizează că „dăm și dăruim [ioaniților]... întreaga Țara Severinului cu munții ce țin de ea și cu toate celelalte ce atrîna de ea” („damus et conferimus... totam terram de Zeurino cum alpinis ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus”), cf. Ion Conea, *În ce condiții a apărut și ce a însemnat, la origine, numele „Țara Românească”*, în „Probleme de geografie”, vol. X, București, 1963, p. 61—62.

⁴⁴ *D.I.R.*, C, vol. I, p. 264, doc. 222.

⁴⁵ T. Turchányi, *op. cit.*, p. 210. Cînd arhiepiscopul de Calocsa (Kalocsa) în 1335 vine la Singeorzul Birzavei, deși acesta este la o mare distanță de Carpații Meridionali, totuși era considerat că se află în „părțile mărginașe ale regatului” („in partibus et finibus illis extinterant”), cf. *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. III, p. 360—361, doc. 257, și C. Motogna, *Banatul românesc în veacul al XIV-lea*, în *Banatul de altădată. Studii de istorie*, vol. I, Timișoara, 1944, p. 327.

⁴⁶ În 1270, lângă Semlacu avea posesiuni Alexandru, banul Severinului, cf. T. Turchányi, *op. cit.*, p. 97. În 1291, Laurențiu, banul Severinului, cumula dregătoria de comite al județelor Caraș și Cuvin, în *D.I.R.*, C, veac. XIII, vol. II, p. 416.

⁴⁷ *D.I.R.*, C, veac. XIII, vol. II, p. 58 și 130, și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 23—28.

⁴⁸ *D.I.R.*, C, veac. XIII, vol. II, p. 179, și Gy. Györfly, *Adatok*, p. 22, nota 93.

⁴⁹ *D.I.R.*, C vol. II, p. 369 și 403, și *Doc. Val.*, doc. nr. 19.

a fost convertirea „schizmaticilor”. Cu ocazia războiului purtat împotriva țarului Asan al Bulgariei, regele Bela al IV-lea propune papei Grigore al IX-lea înființarea unei episcopii în Țara Severinului⁵⁰. Acestui episcopat⁵¹ însă nu-i aparțineau parohii rurale, așa cum era cazul pe teritoriul comitatelor, deoarece în acest ținut nu s-au semnalat așezări de populație maghiară sau germană.

IV. Începînd cu ultimul pătrar al veacului al XIII-lea, izvoarele atestă repetate încercări ale căpeteniilor feudale românești de a se desprinde de sub tutela ungară și de a constitui formațiuni politice de sine stătătoare⁵². Este cunoscută rezistența voievodului român Litovoi și a fratelui său Bărbat⁵³, capii unei formațiuni românești ce cuprindea regiuni de pe ambele versante ale Carpaților, inclusiv Țara Hațegului (1247: „Terra Harszoc”). După anul 1279 în lista dregătorilor din Ungaria nu figurează banul de Severin.

Formațiunile politice românești din Țara Severinului, Țara lui Litovoi, precum și unii mari nobili maghiari din estul și sudul regatului, au profitat cu rezultate favorabile de luptele feudale interne din timpul interregnului din Ungaria de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor. Voievodul transilvănean Ladislau (1297—1315) din neamul Kán, unul din fruntașii baronilor maghiari care au opus rezistență tendințelor de centralizare întreprinse de primul rege angevin, purta o politică externă oarecum independentă, era înrudit cu dinastia sîrbă⁵⁴ și întreținea relații bune cu Basarab, voievodul „transalpin”⁵⁵. În politica lor externă, primii domni ai statului feudal independent Țara Românească s-au orientat spre statele balcanice, precum și spre baronii cu tendințe centrifuge din Ungaria și Transilvania. Basarabii au fost înrudiți cu Sismanii și Paleologii⁵⁶ și uneori cu familii nobiliare ungare⁵⁷ care se opuneau regelui Carol Robert.

⁵⁰ 1238: „Circa partes Bulgariae in terra que Zeuren nominatur”, cf. *D.I.R.*, C, veac. XI, XII, XIII, vol. 1, p. 413, doc. 262.

⁵¹ În 1246 se amintește de primul episcop severinean („Gregorius Episcopus Zeuriniensis”), cf. Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 253.

⁵² Șt. Pascu și Șt. Ștefănescu, *op.cit.*, p. 1 454.

⁵³ 1283: „Lythway wayuoda... et fratrem suum nomine Barbath”, cf. Gy. Gyórfy, *Adatok*, p. 14—15. Este semnificativ că în Hațegul medieval erau frecvente ambele onomastice românești, cel din urmă fixat și prin toponimul Rîul Bărbat. Pe fresca din biserica de la Streisingeorz (circa 1408) figurează Litovoi diac, iar în 1412 se vorbește de Banc fiul lui Lithovoy, cf. N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, Acad. Română, „Mem. Sect. istorice”, seria III, t. VI, mem. 7, București, 1926, p. 2—3.

⁵⁴ În 1309, fiica voievodului urma să se căsătorească cu fiul lui Ștefan Uros al III-lea, regele Serbiei, cf. *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. I, p. 416, și Antal Pór, *Az Anjouk kora* (Epoca Angevinilor), Budapesta, 1895, p. 44—45.

⁵⁵ Ar merita o cercetare atentă faptul că între „Laslău craiul unguresc”, numit uneori și „Vladislav crai” pomenit în cronicile despre „descălecatul lui Radu Negru” și între persoana istorică a voievodului transilvănean Ladislau — sau fiul lui cu același nume — nu s-ar putea crea cumva o legătură. Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în *Opere complete*, t. I, București, 1946, p. 88—100. Este demn de menționat că numelui ortodox *Radu* în evul mediu i-a corespuns numele catolic *Ladislau*. Astfel, în 1423, un nobil român din Mănăstur (regiunea Călata) este menționat ca „Ladislau dictus Rado”. Acest nobil apare documentar în anul 1421 ca „Ladislau de Mănăstur”, iar în anul 1439, ca „Rado de Mănăstur”. Cf. D. Csánki, *Magyarország történeli földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor), vol. V, Budapesta, 1913, p. 512.

⁵⁶ D. Onciul, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 692.

După stingerea dinastiei arpadiene, capul rezistenței din ținutul Severinului împotriva regelui Ungariei din casa angevină au fost banul Teodor și fiul său Ioan. Banul Teodor din neamul Cenad, cel cu întinsele domenii în comitatul Timiș, cu centrul la Voiteg (Weytech)⁵⁸, stăpînea în anul 1288 moșia Icuș din județul Arad, unde din secolul al XIV-lea se va menționa districtul român Marginea⁵⁹. Sprijinit de despotul bulgar Mihai din Vidin, Ioan, fiul banului Teodor, instalat în cetatea Mehadiei (Myhald), opune o lungă rezistență. Conduse de Paul Széchy, oștirile credincioase regelui angevin reușesc să cucerească cetatea Mehadia⁶⁰ abia în toamna anului 1316.

Faptul că centrul rezistenței lui Ioan, fiul banului Teodor („Johannes filius Theodorij bani”), a fost Mehadia, iar nu Severinul, ne face să credem că ținuturile situate la est de Carpați, inclusiv cetatea Severinului, făceau parte din țara stăpînită de voievozii români. La sud de Dunăre cetatea Guren aparținea Bulgariei⁶¹. Urmașul banului Teodor și al lui Ioan, Dionisie Széchy, pe lângă faptul că deținea și funcția de castelan de Idioara (1320 : „Dionisius castellanus de Sydowar”), este numit în 1322 doar castelan al Mehadiei (de Myhald castellanus)⁶². Acestea sînt dovezi că Severinul era stăpînit încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea de Tocomer sau de Basarab. Documentul din 1329 menționează că Dionisie Széchy, cu sediul la cetatea Mehadia, situată la margine, apăra regatul de atacurile bulgafilor, ale voivodului transalpin Basarab, ale regelui sîrb, precum și ale tătarilor⁶³. Campania ungară contra lui Basarab în toamna anului 1330 începe cu ocuparea cetății Severinului și cu numirea aceluiași Dionisie ca ban al Severinului.

V. După cum am văzut mai sus, începînd cu primii ani ai secolului al XIV-lea cetatea Mehadiei devine centrul militar și politic al ținuturilor severinene rămase în posesiunea banului Teodor, iar după 1316 în stăpînirea regelui Ungariei.

Cetatea Mehadia, centrul strategic și administrativ din vremuri vechi al unui cnezat format din mai multe sate, străjuia drumul comercial, numit uneori „drumul sării”, care lega, prin culoarul Timiș-Cerna, Transilvania și Ungaria cu ținutul Dunării de Jos și cu orașul Vidin. Cercetările arheologice de pe lângă ruinele vechiului castru roman de la Mehadia au scos la iveală un cimitir al populației autohtone datînd din secolul al XI-lea⁶⁴.

⁵⁸ D.I.R., C, veac. XIV, vol. III, p. 240 din 1334.

⁵⁹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privind istoria românilor*, I/2, p. 189; Gy. Györffy, *Geographia*, I, p. 178.

⁶⁰ D.I.R., C, veac. XIV, vol. II, p. 129—130, doc. nr. 289; *Istoria României*, II, p. 151; Gy. Györffy, *Adatok*, p. 538—542.

⁶¹ 1329 : „Quiddam castrum Gurem vocatum in Bulgaria habitum”, cf. Gy. Györffy, *Adatok*, p. 541 și 551; pentru localizarea acestei cetăți, vezi Th. N. Trîpcea, *Cîteva cetăți din Banatul de Severin. Identificarea lor*, în „Studii”, XV, 1962, nr. 1, p. 169 și 173.

⁶² Gy. Györffy, *Adatok*, p. 548.

⁶³ 1329 : „Ipsum magistrum Dionisium ad nostri regiminis augmentationem fideliter ab experto ferventem in castro nostro Nogmyhald vocato in confinio existente, contra Bulgaros, Bazarab woyuodam Transalpinum, regem Rasciae scismaticum, ymo et Tartaros fines regni nostri”. Cf. Gy. Györffy, *Adatok*, p. 551—552.

⁶⁴ *Săpături arheologice de la Mehadia (Banat)*, în „Studii”, II, 1949, p. 139—141.

Formație teritorial-politică românească, districtul Mehădiei a cuprins bazinul Almăjului⁶⁵, văile râurilor Belareca, Cerna, Topleț, Globucraiova și Hidegul⁶⁶. Satele, dezvoltate mai ales pe terase și la contactul depresiunii dintre dealuri și munți, erau conduse de cneji⁶⁷, uneori de mai mulți frați din aceeași familie⁶⁸. Numele satului Ohaba din valea Belareca constituie o dovadă că roirile, la început scutite de cens, primeau acest termen specific uzanței feudale românești.

Forul juridic suprem al districtului îl constituia adunarea cnejilor la care s-a ales un voievod. La începutul secolului al XV-lea, funcția de voievod se moștenește în cadrul familiei Milutin. În 1439 este menționat Ladislau, fiul lui Milutin, voievod de Mehădia⁶⁹, iar peste un an se spune despre el că este fiul voievodului de Mehădia⁷⁰. Urmașii lui vor primi onomasticul de „fiul voievodului” (Vajdafy). În 1452, cu ocazia donării cetății Drencova, ca reprezentant regal era prezent Ioan Vajdafy „dictus de Mihald” (zis „de Mehădia”)⁷¹.

Pătrunderea feudalismului ungar în Țara Severinului n-a putut să desființeze cnezatele românești, însă a exercitat un control asupra lor. Banul Teodor, fiul său Ioan, Dionisie Széchy, apoi fiul lui Ștefan Széchy, ban al Severinului și castelan de Mehădia (1349)⁷², iar mai târziu alți bani și castelani se suprapun conducerii voievodului român și prezidează congregațiile cneziale. În 1427, regele însuși prezida adunarea cnejilor din district, ținută în orașul Mehădia⁷³. *Perpetuarea rolului strategic și de centru administrativ al Banatului de Severin a împrumutat Mehădiei funcții urbane*⁷⁴.

O dată cu dominația angevinilor, ca și în cazul analog al Maramureșului, începe încadrarea cnejilor români în rîndul nobililor din regatul ungar. Cnejii devotați regalității primesc diplome nobiliare, mulți însă rămîn simpli juzi de sate și ajung chiar în categoria iobagilor⁷⁵. Despre fiii cnezului Dej (Dees) se spune în 1392 că erau înobilizați încă de regele Carol⁷⁶. În 1387, Ștefan Losonczy, banul Severinului, donează unele

⁶⁵ În 1430, cnejii din Almăj (Halmas) formau o singură persoană juridică în procesul lor cu Nicolae Redwitz, banul Severinului. Cf. Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 9, și Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller și G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen*, (mai jos *U.b.*), vol. IV, Sibiu, 1937, p. 405.

⁶⁶ 1387: „Villam regalem Patak (Hideg)” ; 1392: „Possessio Hydech et Temesi vocatis in districtu de Mihald existentibus”, cf. *Doc. Val.*, p. 300—302 și p. 429.

⁶⁷ În 1402 sînt amintiți Stoian Csornai (Cerneanu), Dragomir fiul lui Nexe (Neacșu); în 1428 Radislav, Rayo și Dobreș, toți cneji mehădieni, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 330.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁶⁹ „Ladislau filius Myluthen Woyuode de Myhald”. Cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 38, doc. 48.

⁷⁰ 1440: „Ladislau filius Waywode Mihald”, *Ibidem*, vol. II, p. 333.

⁷¹ *Ibidem*, p. 333.

⁷² M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în „Studii”, XV, 1962, nr. 2, p. 317 și 329.

⁷³ „Congregatione nostra generalis universitati nobilium keneziorum que ac altera status districti nostri Myhald vocati... in oppido nostro Myhald”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 22.

⁷⁴ „Oppido Myhald”, cf. *ibidem*, II, p. 330.

⁷⁵ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 57—65.

⁷⁶ „Literas pro illegales Illustris principis Karuli”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 10, doc. 23; *Doc. Val.*, p. 429, doc. 382.

sate regale din district lui Petru și fraților lui, fii ai cneazului Dej⁷⁷. Când, după anul 1382, Dan I, domnul Țării Românești, a atacat cetatea Mehadia, în scopul de a reintegra la statul muntean partea de vest a Țării Severinului, au ars⁷⁸ diplomele cnejilor Petru, Hălmeag⁷⁹, Cristofor și Mihai⁸⁰. O dată cu înobilizarea cnejilor români, vechiul cneaz al Mehădiei se transformă în district sau chiar în comitat⁸¹, castelanii cetății fiind numiți uneori comiți⁸².

La începutul secolului al XV-lea, ca urmare a atacurilor turcești, se întărește rolul militar al cetăților de margine, Orșova, Mehadia și Caransebeș. Pentru vitejia lor manifestată în războaiele antiotomane, cnejii mehadieni primesc satele lor cneziale⁸³ drept posesiuni nobiliare. Cea mai strălucită carieră a cnejilor mehadieni au parcurs-o descendenții familiei din valea Cernei, Mihai fiul lui Mihai și Blaj, fiul lui Stoian din Cerna (Chorna)⁸⁴. Pentru „eroismul și vîrsarea lor de sînge în luptele contra păgînilor”, în 1439 primesc acești „români din slujba regelui” mai multe sate din districtul Mehadia („in districtu nostro Myhald”) ⁸⁵.

Rolul militar și politic al cnejilor români bănățeni crește considerabil o dată cu numirea fraților Iancu și Ioan de Hunedoara⁸⁶ în funcția de bani ai Severinului. Regele Vladislav onorează în repetate rînduri eroismul Huniazilor cu donații și moșii din ținutul Mehadia⁸⁷. În luptele antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara, în care aveau un rol de frunte contingentele conduse de cnejii români bănățeni și hunedoreni⁸⁸, s-a distins în mod deosebit Mihai din Cerna, care, după ce Iancu de Hunedoara ajunge guvernator al Ungarei, a fost numit ban de Severin⁸⁹. În același an Mihai și Blaj de Cerna primesc ca donație cetatea Drencova de pe Dunăre, împreună cu „județul” acestei cetăți, prin care se înțele-

⁷⁷ Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 10; *Doc. Val.*, p. 300—303.

⁷⁸ 1390: „... per nostros predecessores reges Hungariae ipsis graciose concessa ab ipsis tempore quo Dan wayuoda cum suo valido exercitu dictas tenutas Castri nostri Mihald invaserat deperdita et alienta extitissent...”. Cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 10—11, doc. nr. 17.

⁷⁹ Nu este exclus ca familia acestui cneaz român să fie eroul eponim al cetății Halmáj (Halmos), de unde a primit numele choronimul Țara Almaşului, uneori prin filiera etnologiei populare numită chiar și Țara Almaşului.

⁸⁰ „Petri, Halmagh, Cristoforo et Mychaeli nobilius Kenezys”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 10—11, doc. nr. 17, din 16 martie 1390.

⁸¹ 1404: „Comitatu seu districtu Myhald”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 332.

⁸² În 1402, comitele Mehădiei a fost nobilul Filip Koroghly. *Ibidem*, p. 329.

⁸³ *Ibidem*, III, p. 30—32, doc. 44 din 1436.

⁸⁴ 1439: „Fidelium nostrorum Michaelis filij Michaelis de Chorna et Blasy filij Ztoan de eadem Chorna walahorum nostrorum per ipsos condam excelso principi domino Sigismundo Romanorum Imperatori ac dicti Regni Hungariae regi”. Cf. *Ibidem*, p. 37, doc. 48.

⁸⁵ „... Conflictibus bellicis cum servissimis Turcis tocuis christianitatis persecutoribus creberime commissis cum sanguinis eorum effusione non modica”. Cf. *Ibidem*.

⁸⁶ Kővári László, *Erdély nevezetesebb családai* (Familiiile proeminente ale Transilvaniei), Cluj, 1854, p. 121—123, și Camil Mureșan, *Huniazii*, în „Magazin istoric”, I, 1967, nr. 7, p. 30.

⁸⁷ Fr. Pesty, *Szörény*, vol. III, p. 42.

⁸⁸ Șt. Pascu, *Rolul cnejilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 24—67.

⁸⁹ 1451: „Egrecy Michael de Chorna Banus Zeuriensis”, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, III, p. 58, doc. nr. 65.

gea, probabil, districtul românesc Almăj⁹⁰. Mihai din Cerna a primit și alte moșii situate în afara Severinului, ca posesiunile Recaş și Zegehaza⁹¹. Sub guvernarea lui Iancu printre cnejii mehadieni răsplătiți din plin pentru vitejia lor sau numărat Dej și Radu (Ladislau), fiii cneazului Petru, care în 1447 primesc mai multe sate regale din districtele Mehadia și Lugoș⁹².

VI. În cursul secolelor s-a schimbat conținutul geografic al choronimului politico-administrativ Țara Severinului. La început era un voievodat⁹³ românesc extins pe ambele laturi ale Carpaților. Începînd din anul 1230, cu scopul de a apăra linia Dunării de atacurile bulgarilor, se organizează Banatul Severinului, care de asemenea a cuprins teritoriul de la vest de Munții Locvei-Semenicului. De la sfîrșitul secolului al XIII-lea cetatea Severinului și ținutul lui vor intra în componența formațiilor statale românești de la sudul Carpaților, iar în părțile dintre Semenice și Carpații Meridionali se organizează comitatul Mehadiei. Între anii 1330 și 1391 funcția de ban a Severinului figura ori în titlul unor dregători maghiari, ori în titlul domnilor din Țara Românească. Titlul de ban, în această perioadă, era însă în strînsă legătură cu posedarea cetății Severinului. În acele perioade, pe cînd aceasta se găsea în țara domnilor români, regalitatea maghiară ia măsuri pentru întărirea cetăților de la vest de Carpați (Orșova, Drencova)⁹⁴. În condițiile deselor cedări a cetății Severinului și față de ivirea pericolului turcesc, sediul administrativ al băniei de margine se consolidează la Mehadia.

La nord de cetățile din Banatul Severinului, era o a doua rețea de cetăți (Timișoara, Idioara, Caransebeș), apărute în primul rînd de cnejii români, care erau situate însă în comitatul Timiș. Choronimul acestei regiuni cuprinse între cele două Timișuri a fost „Între Timișuri” (Temesköz)⁹⁵, termen folosit și în geografia umanistului român Nicolaus Olahus. Deși au fost cazuri cînd cetățile timișene erau puse sub aceeași comandă cu cele din Banatul Severinului⁹⁶, în *evul mediu n-a existat „Banatul temișan”*, expresie întrebuintată încă de mulți istorici pînă azi. În districtele românești din valea Timișului, autoritatea supremă din această epocă o constituia comitele de Timiș, iar dregătorul principal în satele din Almăj, Cerna și în cetățile dunărene era banul de Severin. Înainte de anul 1450, choronimul Severin n-a depășit spre nord obirșia

⁹⁰ 1451 : „Castrum Dranko vocatum cis danubium existens simulcum comitatu ac villi^s ad idem pertinente ipsi Michaeli de Chorna Bano Zeueriensi ac Blasio fratri carnali”. Cf. *Ibidem*.

⁹¹ Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 333.

⁹² *Ibidem*, III, p. 47, doc. 58.

⁹³ Titulatura de voievod („Johanne quondam vaivoda Zeuriniensi”) purtată în 1388 de unul dintre banii unguri ai Severinului se poate înțelege ca o perpetuare a unei terminologii feudale autohtone, cf. *U.b.*, II, p. 631.

⁹⁴ Într-o perioadă cînd Vladislav Vlaicu purta titlul de ban („Vladislau Layk banus de Zeurinio”), după 1363 se întărește cetatea Orșova, la construirea căreia au colaborat cnejii cărășeni și timișeni. Cf. Turchányi, *op. cit.*, p. 214, și I. C. Filitti, *Banatul Otteniei* . . . , p. 13–15.

⁹⁵ 1374 : „În comitati seu districtu de Temeskuz”; 1387 : „Almafa [Mărul] vocatum, iuxta fluvium Bistra appellatam in districtu de Temeskuz sitam”, cf. *Doc. Val.*, p. 253, doc. 210 și 327; 1406 : „Bizere in districtu de Themeskuz”, cf. Fr. Pesty, *Krásbó*, III, p. 255–258, doc. 170.

⁹⁶ De exemplu, în 1368, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, I, p. 30.

Timișului și a Hidegului⁹⁷. În schimb, acest choronim exista la marginea vestică a Țării Românești, cuprinzând olatul cetății Severin, situat între județul Jaleș și județul de Baltă.

Între 1391 și 1421⁹⁸, perioadă în care în sfatul domnesc apare dregătoria de ban⁹⁹, cetatea Severinului a reintrat în stăpînirea domnilor români. În documentele emise de cancelaria regală ungară se menționează că dregătoria banului de Severin era vacantă¹⁰⁰. La vest de Carpați s-a consolidat și mai mult rolul militar și administrativ al cetății și orașului Mehadia.

După 1421, cetatea Severinului va fi cucerită de unguri și, după unele intermitențe¹⁰¹ din anii 1430—1435, titlul de ban al Severinului va fi purtat de cavalerul teuton Nicolae de Redwitz¹⁰².

Începînd cu anul 1430, sub stăpînirea noilor bani ai Severinului se găseau, pe lîngă districtele românești Almăj și Mehadia, cîteva cetăți situate pe ambele versante ale Carpaților și pe malurile Dunării: Mehadia, Pec¹⁰³, Drencova, Orșova, insula Ada-Kaleh, Grădeț din Porțile de Fier, Guren din fața Vîrciorovei, Sf. Petru lîngă Gura-Văii, Turnu (Cetatea) Severin și Grădețul Baloteștilor¹⁰⁴.

În această epocă banii Severinului, numiți de regele Ungariei, au stăpînit versantul estic al Carpaților, teritoriul dintre Motru și Dunăre. Centrul administrativ și politic al întregului Banat a fost Mehadia. Această realitate teritorial-administrativă, care a durat pînă la cca 1470 a influențat radical apariția choronimului *Mehedinți*, a cărui etimologie¹⁰⁵ derivă din numele Mehadiiei.

Datorită acestei circumstanțe, Banatul românesc reorganizat în ultimul sfert de veac al secolului al XV-lea, se denumea Banatul de Mehedinți¹⁰⁶. Scaunul episcopal reorganizat în ținuturile Severinului,

⁹⁷ Turchányi, *op. cit.*, p. 314.

⁹⁸ În acest ultim an este menționat „Nicolao de Perem Zeucriensi banis” cf. *Ub.*, III, p. 2, 5, 19.

⁹⁹ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 47.

¹⁰⁰ 1394: „Nicolao Trentul Machouiensi banis, honore banatus Zeuriniensis vacante”; 1405: „Honore banatus Sceurynyensis vacante”, *ibidem*, pentru anii 1406, 1412, 1414 etc. Cf. *U.B.*, III, p. 110, 349, 353, 384, 388, 390, 393, 633.

¹⁰¹ În 1427: „Honore banatus Zeuriniensis vacante”, Cf. *U.B.*, IV, p. 295.

¹⁰² 1430: „Frater Nicolaes de Redewitz capitaneus Zeuriniensis”; 1435: „Redwitz, fratres ordinis cruciferorum, banus Zeuiniensis”, cf. *U.B.*; IV, p. 456 și 551.

¹⁰³ Vel. Gradiște de la gura riului Pek (Iugoslavia).

¹⁰⁴ 1430: „Die insyl Saian hat 216 person, Vascapu das huws ist wuste, Sente Peters huws ist wuste... ken Severin obir ist evns huws und ist wuste, czu Göryn 60 person und 30 schutzen”, cf. Erich Joachim, *König Sigismund und der deutsche Ritterorden in Ungarn 1429—1432*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, XXXIII, fasc. 1, p. 87, și anexa nr. 2, p. 108; 1439: „Johannes de Hwnyad Bani nostri Zewrinienses ... castrorum nostrorum Regalium Zeuren, Gewren, Orswa, Myhald et Peech”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 370—371. Pentru localizarea acestor cetăți, vezi Th. Tripcea, *Cîteva cetăți*, p. 169—175. După *Catalogus Banorum Zeuriniensium*, Banatului de Severin aparțineau cetățile „Castra tam majora cum minora, utpote Themesvár, Sydovár, Sebusvár, Orswa, Mykálid, Galambach, Peurin [poate Guerin] et Peech”, publicat în *A.O.*; XVI, 1937, nr. 89—91, p. 5.

¹⁰⁵ 1436—1437: „Franko de Tallowcz Banus Zeuriniensis”, în 1458 Gregoriu Bethlen, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III, p. 369 și *Szörény*, I, p. 42.

¹⁰⁶ La 1483 se vorbește de satul Criva din Mehedinți, în 1497 de județul Mehedinți, iar în anul 1511 este amintit „Radulo bano de Mehedencze”, cf. I. C. Filitti, *Banatul Olteniei* ..., p. 20—21; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 56—68.

care avea reședința la Strehaia, ca și conducerea politică a băniei, se numea eparhia Mehadieii.

Episcopia Mehadieii, continuând tradiția mitropoliei Ungrovlahiei (1359) și a Severinului (1370) și-a extins autoritatea pe ambele versante ale Carpaților, situație reflectată în titlul de „exarh al plaiurilor”¹⁰⁷. Înglobarea într-o singură unitate teritorială a ținutului Mehadieii cu vestul Olteniei, pe lângă tradiția unui episcopiat sau protopopiat românesc în sudul Banatului¹⁰⁸, este confirmată în titlul mitropoliților Noul Severin, care după 1504 avea reședința la Râmnicul Vilcea. În 1646, mitropolitul Ignatie I Sîrbul se intitula „Ignatie Milostiiu Bojiu arhiepiscop Râmnicescii i vseea Mehedia”, iar Inochente de Tismana (1727—1735) poartă titulatura „Episcopul Râmnicului, Exarhul Severinului și a toată Mehadia”¹⁰⁹.

O dată cu ascensiunea Craioveștilor și extinderea autorității marelui ban asupra întregului teritoriu al Olteniei¹¹⁰, ținutul Țării Românești din dreapta Oltului se numește în unele izvoare Țara Mehadia. Celebrul cronicar moldovean Miron Costin scria: „Țara Mehadia și pînă azi a rămas sub forma unui principat deosebit sub domnii munteni. Bani Mehedinților au un streag și muzică ostășească și o pecetie deosebită, în dependență însă de domnii munteni. Această țară la ei se mărginește cu Rașava¹¹¹ (Orșova. — P. B.) acolo unde iese Dunărea din munți, dar această Rașava acum o stăpînesc turcii... Această țară a Mehedinților este la ei o țărișoară deosebită, cîrmuitoarii ei se numesc bani, cu acest titlu: ban de Craiova”¹¹².

VII. Într-o epocă cînd choronimul *Mehadia-Mehedinți* s-a extins asupra Olteniei, Banatul Severinului de acum înainte se va referi la întregul Banat muntos. Cu creșterea pericolului otoman, comitele Timișoarei fiind în același timp banul de Severin (de exemplu, Pippo Spano, Pavel Chinezu etc.)¹¹³, toate districtele românești bănățene ajung sub aceeași conducere militaro-politică. Sub influența lui Iancu de Hunedoara, regele Ladislau al V-lea a emis un privilegiu pe baza căruia s-au uni-

¹⁰⁷ N. I. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților, jurisdicția, hotarele și reședințele Mitropoliei*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 710—712 și 714; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 694—695, și A. Sacerdoțeanu, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Transilvania și Moldova*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 890.

¹⁰⁸ Tradiția localnicilor din părțile Mehadieii susține că în locul ruinelor de la Băcănești (Barkan) ar fi existat cîndva vechea lor episcopie și că biserica de aici ar fi fost zidită de meșterul Manole, cf. Gh. Cotoșman, *Episcopia Mehadieii*, în „Revista Institutului social Banat-Crișana”, XI, 1943, nr. 1, p. 24—28, și Fr. Pesty, *Szörény*, II, p. 11.

¹⁰⁹ M. N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 714.

¹¹⁰ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 70—169 și urm.

¹¹¹ Sub acest nume apare Orșova încă în 1374, cînd mănăstirea Vodița primește în folosință Dunărea pînă la hotarul Orșovei, cf. *D.I.R. B.*, vol. I, p. 27, doc. 2.

¹¹² Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 212, 215 și 217. Citat de Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, București, 1960, p. 156; I. Donat, *Despre numele Olteniei*, în *A.O.*, 1943, p. 483—484.

¹¹³ 1409: „Pipo de Ozora (banus Zeuriniensis) simul Comes Themesiensis”; 1430—1433: „Stephanus de Rozgon una Comes Themesiensis”, cf. O. Lecca, *Banatul de Severin și Oltenia*, în *A.O.*, 1937, p. 6.

ficat cele șapte districte românești (Septem Sedium Wolachicalium¹¹⁴). De acum înainte prin „Banatul Severinului” se va înțelege teritoriul situat la vestul Carpaților Meridionali și cuprindea, pe lângă districte care aparțineau și în trecut acestui Banat (Mehadia, Almăj), și altele care pînă în 1457 făceau parte din comitatul Caraș (Iladia, Bîrzava-Bocșa, Carasoava, Comiat) sau din comitatul Timiș (Lugoj, Caransebeș). În fruntea acestei formațiuni teritoriale se găsea banul de Severin și un voievod român localnic, care de obicei era viceban¹¹⁵. În cursul secolelor XV—XVI, mulți bani erau numiți din rîndul nobililor români localnici sau hunedoreni¹¹⁶.

În secolul al XVI-lea, Banatul Severinului — Banatul muntos — făcea parte din Principatul Transilvaniei și se numea ori Banat, ori comitatul Severinului¹¹⁷. Sediul Banatului, mutat mai înainte de la Turnu-Severin la Mehadia, în secolele XVI—XVII se va stabili la Caransebeș sau Lugoj¹¹⁸. În aceste veacuri, județul Severin, un ținut format din sate cu toponime românești, avea o populație în care atît iobagii, cît și nobilii și orășenii¹¹⁹ erau români în marea lor majoritate.

După cucerirea austriacă, choronimul Banat s-a extins și asupra cîmpiei din sudul Mureșului, deși acest ținut în evul mediu nu se numea niciodată Banat. Satele din aceste părți făceau parte din comitatele Arad, Timiș, Torontal, Caraș și Cuvin. Concomitent cu extinderea ariei choronimului Banatul Severinului — de la care provine numele actualei provincii Banat, situată între Carpați-Dunăre și Mureș —, s-a extins și apelativul popular *mehedinți* sau *meedinți*, care inițial însemna „locuitor din Mehadia”, s-a lărgit spre vest și nord, primind în urma acestei evoluții înțelesul larg de „locuitor din Banat”¹²⁰.

¹¹⁴ De fapt era vorba de 7 + 1 scaune, cel de Caransebeș considerîndu-se scaun-matăcă „Vniuersorum Nobilium et Keneziorum nec non aliorum Walachorum de Districtus Lugas Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komathy et Illyed”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, III p. 404—406, doc. 312, și Atanase Marinescu, *Tara Severinului sau Oltenia*, în „Anal. Acad. Rom.”, seria a II-a, t. 32, Mem. Secț. Ist., București, 1910.

¹¹⁵ 1478 : „Nos Iacobus de Marga et Rayn wywoda, vicebani Zeuriniensis”, cf. G. E. Müller, *op. cit.*, p. 82.

¹¹⁶ În 1507, banul era Barnaba Belai, probabil urmașul cnejilor din valea Bela Reca : „Circa carnisprivium reduenti Barnabae Belaÿ bano Zewriniensi”, cf. *Rechnungen der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1888, p. 477; 1438—1443 : „Johannes uteque Olah dicti, filii Wayk de Hunyad”; 1443—1444 : „Michael et Blasius de Charna”; 1445—1446 : „Niclaus de Uylak et Johannes de Hunyad”; 1491—1492 : „Andreas Danffy de Doboz” (Dăneștii din Banat); 1491—1494 : „Georgius More de Chula” (nobil român din Hunedoara); 1495—1503 : „Petrus Thárnok de Machkás et Jacobus de Gerlisthye” (de Gîrlîște); 1504—1507 : „Jacobus et Barnabas de Bela”, cf. O. Lecca, *op. cit.*, p. 6—7; 1523 : „Item bano de Zeurin”, cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, p. 527.

¹¹⁷ 1538 : „Pertinencys Illadya vocatis in comitatu Zewreniensi”; 1588 : „Zeören vármegeye”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 395, 450.

¹¹⁸ 1553 : „Blasius Zekel Sebesiensis et Lwgasiensis Banus”; 1594 : „En Palaticz Giergj Karansebesy es Lugasy Ban”, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 513, și vol. IV, p. 477.

¹¹⁹ Astfel erau orașele Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Făget etc. 1551 : „Nobilium Valachorum, ac totius Vniuersitatis oppidi Lugas”, în Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 407—412.

¹²⁰ G. Pascu, *Contribuții lexicale*, în „Revista critică”, XIII, 1939, nr. 2—3, p. 122; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 106.

CONCLUZII

În epoca cristalizării relațiilor feudale din Banat și Oltenia, se constată existența mai multor cnezate și voievodate românești, care și-au dovedit viabilitatea și după extinderea în aceste părți a regalității ungare. La vest de Semenic, între Dunăre și Bîrzava, s-a organizat în secolele XI-XIV comitatul Caraș, care avea sediul în cetatea Horom de la gurile hidronimului eponim. Cavalerii ioaniți, înaintea anului 1247, aveau posesiuni feudale în sudul regatului, în valea râurilor Nera și Caraș. Deoarece forma arhaică a hidronimului *Caraș*, de proveniență pecenegă, era *Cerna*, toponimul documentar *Feketig* din 1247 se poate considera ca o traducere a Carașului.

Cu scopul de a apăra regatul ungar de atacurile bulgare, după 1230 se organizează Banatul Severinului pe ambele versante ale Carpaților. După stingerea arpadienilor, cetatea Severinului a intrat în componența Țării Românești, iar la Mehadia, Ioan fiul banului Teodor, a opus o lungă rezistență primului rege angevin. În secolele XIII—XV, orașul și cetatea Mehadia devine centrul politic și militar al cnejilor și voievozilor români din districtele Mehadia și Almăj. După 1420, în cadrul Banatului Severinului, extins vremelnic din nou și în estul Carpaților, centrul administrativ rămîne la Mehadia. Banatul românesc primește după 1470 numele de Mehedinți și reintră în administrația Țării Românești. Acest choronim a avut o largă răspîndire atît în uzanța laică, cît și bisericească, extinzîndu-și aria asupra Olteniei întregi.

După 1457, o dată cu unificarea districtelor românești timișene și cărășene, choronimul *Banatul Severinului* și-a extins sfera geografică spre vest și nord, cuprinzînd întregul Banat muntos de azi. În secolele XVI—XVII, Banatul cu sediul la Lugoj sau Caransebeș se mai numea și comitatul Severinului. După recucerirea de sub dominația otomană a cîmpiei dintre Mureș și Dunăre, choronimul *Banat*[ul Severinului] s-a referit la acest întins ținut. Prin urmare, eponimul Banatului de azi nu se explică dintr-un presupus *Banat timișan*, ci derivă de la Banatul Severinului. În evul mediu n-a existat titulatura de *ban timișan*. Între-pătrunderea choronimelor de pe ambele laturi ale Carpaților constituie o dovadă în plus despre existența strînselor legături istorice dintre ținuturile românești de la est, și de la vest de Carpații Meridionali.

ORGANIZAREA FISCALĂ A OLTENIEI ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII AUSTRIECE (1718—1739) *

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Cercetările cu privire la istoria fiscalității medievale în țările române — aflate încă în stadiu incipient — sînt destinate să aducă însemnate clarificări nu numai asupra organizării fiscale însăși, ci și asupra celor mai variate aspecte ale societății medievale românești. Zonă de intersecție a tuturor realităților majore ale vieții social-economice, fiscalitatea reflectă îndeaproape cîteva din aspectele esențiale ale economiei, demografiei, raporturilor sociale și chiar politice ale epocii, constituind drumul obligatoriu spre înțelegerea lor.

Fiscalitatea, care în anumite perioade smulgea masei contribuabililor de rînd întreaga ei disponibilitate de mijloace pecuniare realizate din îndrumarea spre piață a surplusului de produse, oferă indicii de prim ordin pentru fixarea locului diverselor sectoare ale economiei între izvoarele de venituri ale populației și ale țării în ansamblul ei; cercetarea sarcinii fiscale suportate de țară și a cuantumului impus pe gospodăria țărănească dă măsura capacității lor economice sau, în terminologia epocii, a „puterii” lor. Dar cunoașterea sistemului fiscal îl introduce pe cercetător și în problema structurii demografice a țării, a numărului gospodăriilor contribuabile și, pe această cale ocolită, a nivelului aproximativ de dezvoltare a țării. În sfîrșit, prin revelațiile asupra raportului dintre domnie și boierime în principalul sector al vieții interne, cercetarea fiscalității e menită să contribuie în chip decisiv la cunoașterea evoluției statului feudal românesc.

Evident, golurile documentației îngreuiază cercetarea sistemului fiscal medieval al Țării Românești ¹ pînă în vremea lui Constantin Brîn-

*Articolul este textul prescurtat al capitolului consacrat organizării fiscale din monografia *Regimul dominației austriece în Oltenia (1718—1739)* (în manuscris).

¹ Un început remarcabil în această privință a fost realizat de cîteva studii care au reușit să elucideze unele aspecte însemnate ale sistemului fiscal al Țării Românești înainte de epoca fanariotă: D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II (1957), p. 49—116; idem, *Cuantumul*

coveanu, care a reușit să transmită posterității două izvoare fiscale cu caracter de ansamblu: *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei și Ana-tefterul*.

Istoria fiscală a Țării Românești trebuie reconstituită din informațiile de detaliu strecurate uneori doar întâmplător în actele cancelariei domnești. O întregire, uneori esențială, la cunoașterea fiscalității medievale a Țării Românești este chemat să aducă materialul documentar deosebit de abundent lăsat de administrația austriacă. Anchetele largi asupra sistemului fiscal în vigoare care au precedat succesivele reorganizări ale fiscalității în provincia recent cucerită constituie un izvor de primă însemnătate, prea puțin explorat și exploatat de istoriografia noastră. Efortul de reorganizare desfășurat de austrieci nu a modificat esența regimului fiscal al țării, ceea ce înlesnește integrarea datelor furnizate de cercetarea scurtului răstimp habsburgic în Oltenia în ansamblul istoriei fiscale a Țării Românești.

Vechea structură fiscală a țării Sistemul fiscal al Țării Românești a continuat să poarte și la începutul veacului al XVIII-lea amprenta structurii economice și social-politice medievale din care s-a născut; *conservarea, timp de mai bine de o jumătate de mileniu — din veacul al XV-lea când izvoarele îngăduie o vedere de ansamblu asupra organizării fiscale și pînă în epoca Regulamentului organic —, a osaturii și a principiilor esențiale ale sistemului fiscal, în ciuda unor însemnate modificări, trădează ritmul foarte lent de dezvoltare a economiei și societății românești în formula dominației otomane.*

Întemeiată pe o economie covârșitor agrară, fiscalitatea se alimenta aproape în exclusivitate din producția economiei rurale; în cadrul acesteia, creșterea animalelor era în același timp principalul izvor de venituri al locuitorilor și al statului. Banii destinați birului erau dobîndiți de țărani din comercializarea animalelor crescute în gospodăriile lor; cunoscînd această realitate de bază a economiei țării și a gospodăriei țărănești, boierii consilieri sugerau austriecilor, în momentele cînd procesul fiscal se afla în impas, adaptarea termenelor de încasare la ritmul comerțului de animale; cînd știa țărănimea în imposibilitate de a se achita de sarcinile fiscale, în lunile de iarnă mai ales, administrația² invoca păsuirii pînă la sosirea negustorilor sud-dunăreni, „...cărora săracii, vînzîndu-le animalele lor... , vor putea mai cu ușurință să facă față contribuției”³.

birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea, ibidem, V(1962), p. 151—173; idem, Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab, în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 53—85; idem, La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVIIIe siècle en Valachie, extras din L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'État <f. l.> (1966), p. 296—316. Tehnica fixării cotelor de impunere în timpul lui C. Brîncoveanu a fost studiată de H. Chircă, Veniturile vistieriei lui C. Brîncoveanu după condica vistieriei, în Studii și materiale de istorie medie, I (1956), p. 213—232. Firește că pentru a se putea bucura de o valorificare largă, datele noi dobîndite de mediavistica noastră prin aceste studii vor trebui încadrate într-o lucrare de ansamblu asupra fiscalității medievale în țările române. O asemenea lucrare va constitui cea mai temeinică prefață la istoria societății feudale românești.

² Administrația era organul local de conducere a provinciei cu sediul la Craiova. Administrația era alcătuită din ban, ulterior președinte, și patru consilieri.

³ Arh. st. Sibiu, L2/354, f. 5.

Sistarea comerțului de animale în sudul Dunării, în anumite perioade, a pus în repetate rânduri țărănimia în imposibilitate de a face față obligațiilor ei fiscale. Dijmele, al doilea capitol însemnat al fiscalității, erau, cu excepția vinăriciului, dări pe animale. Animalele și produsele animaliere fiind principala marfă, venitul vâmlor, atât al celor interne, cât și al celor de hotar, se întemeia în cea mai mare parte pe economia animalieră, care era așadar izvorul esențial al fiscalității.

Nu numai economia, dar și structura socială a epocii și-a imprimat pecetea asupra fiscalității; ierarhia nu numai sub raport economic, dar și juridic a societății românești a veacului al XVIII-lea azvîrlea tot greul sarcinii fiscale asupra masei contribuabililor de rînd, din care se desprinsese un grup restrîns de privilegiați, scutiți de dări sau beneficiind de statut fiscal de excepție. Privilegiul fiscal, trăsătură dominantă a oricărei structuri sociale medievale, e una din caracteristicile cele mai marcante ale fiscalității Țării Românești în veacul al XVIII-lea. Lipsite de o bază solidă de putere, eforturile onora dintre domni de a îngredi privilegiile și de a extinde veniturile puterii centrale în detrimentul lor nu au avut efecte de durată. Împotriva tuturor acestor încercări, privilegiul, rezemat pe puterea mării boierimi, s-a apărat cu înverșunare. Puterea de stat nu numai că s-a dovedit incapabilă să restrîngă durabil privilegiile, dar a fost la rîndul ei îngrădită de puterea stăpînilor de moșii în încercarea de a supune dărilor ansamblul populației țării. De-a lungul întregului veac al XVIII-lea, marea boierime a reușit să sustragă statului prin privilegii, și mai ales prin tănuiri de populație, o parte însemnată a contribuabililor, uneori chiar majoritatea lor. Nici un domeniu mai mult decît fiscalitatea nu oferă posibilitatea de a pătrunde mai adînc în esența puterii de stat în Țara Românească în evul mediu.

Structura eminentemente medievală a fiscalității perioadei se regăsește și în efortul statului de a imobiliza masa rurală prin *legarea sătenilor de pămînt — adică de locul înregistrării fiscale — și prin solidaritatea față de vistierie a grupului fiscal, în primul rînd a comunității sătești.*

Caracterul feudal al fiscalității Țării Românești în primele decenii ale veacului al XVIII-lea se recunoaște însă mai ales în structura sistemului de venituri al statului. Stăpîn eminent al întregului teritoriu al țării, domnul preleva pentru cămara domnească o parte din produsul întregii țări. Dijmele, care asociau direct domnia la beneficiul activității productive a populației, continuau să constituie și la începutul veacului al XVIII-lea cel mai solid venit al cămării domnești. Deși în mare parte convertite în bani, dijmele își păstrau nu numai denumirea, dar și funcția și caracterul lor originar. Ca orice stăpîn feudal, domnul nu numai preleva o parte din produsul populației dependente, dar impunea și taxe pe circulația produselor, pe comercializarea lor în cadrul domeniului. Vămile interne — vama tîrgului — și cele de graniță își aduceau contribuția la alimentarea cămării domnești, căreia îi aparținea și venitul exploatarei subsolului.

În temeiul aceluiași drept eminent, domnii beneficiau nu numai de o parte din producția pămîntului, dar și de forța de muncă a țărănimii dependente — împărțită cu stăpînii de moșii — și a celei libere.

Necesitatea de a face față îndatoririlor de vasalitate față de puterile suzerane se află probabil la originea celei dintîi dări interne cu caracte-

ter public : *birul*. Pulverizat într-o multiplicitate de dări sau, mai exact, perceput la intervale scurte sub titluri variate, birul și-a menținut și la începutul secolului al XVIII-lea nealterată funcția esențială, anume aceea de a acoperi îndatoririle impuse țării de puterea suzerană, Imperiul otoman.

Îngrădite de realitățile social-economice ale vremii — o economie aproape exclusiv agrară, realizată în formula marelui domeniu, și deci a atotputerniciei marilor stăpini de pământ —, reformele fiscale, chiar și cele mai avansate, ale domnilor fanarioți nu puteau fi decît adaptări ale sistemului existent la situațiile acute create de fuga în masă a populației contribuabile și la criza demografică pe care o provoca. *E ceea ce explică cu prisosință caracterul limitat al tuturor reformelor fiscale anterioare epocii regulamentare, dintre care nici una nu a spart cadrele tradiționale ale structurilor fiscale medievale.*

Încadrată de aceleași realități social-economice, politica fiscală austriacă — manifestare a unei puteri de stat mult mai autoritare și în măsură mult mai redusă dependentă de interesele marii boierimi — nu și-a propus decît să realizeze mult mai eficient, în condițiile existente, interesele puterii centrale. Privilegiile au fost efectiv restrînse⁴, progrese evidente au fost realizate în direcția simplificării ierarhiei fiscale, solidaritatea fiscală a cunoscut un început de destrămare, dar fundamentul vechiului sistem și al structurii fiscale a țării a rămas nemicat.

Politica fiscală austriacă Silită să soluționeze grava situație demografică a provinciei, atît în aspectul ei imediat, cît și în datele ei permanente, autoritatea austriacă, căreia nu i-a trebuit timp îndelungat pentru a descoperi că principala pricină a fugii locuitorilor era apăsarea dărilor, a adoptat un șir de măsuri de reorganizare a sistemului fiscal. Cercetarea mai îndeaproape a fiscalității provinciei și, mai ales, dificultățile întîmpinate în aplicarea măsurilor elaborate i-au dus pe austrieci pe calea altei descoperiri, care avea să-i introducă în miezul organizării social-politice a țării : apropierea de către boierime a unei părți însemnate din veniturile realizate prin exploatarea fiscală și transformarea ei într-un mare beneficiar al sistemului fiscal, pe seama țărănimii contribuabile, dar în măsură apreciabilă și în detrimentul statului. Reglementarea temeinică și durabilă a problemei fiscale presupunea, așadar, cu necesitate o confruntare a puterii de stat cu boierimea. Indicii ale unor atare confruntări nu lipsesc nici pentru trecut, dar abia acum, în timpul stăpînirii austriece, procesul a cunoscut toată amploarea și a lăsat urme documentare suficiente pentru a putea fi urmărit în aspectele sale esențiale. „Pentru a reveni la sistemul contribuției — nota autorul unui memoriu înaintat în 1720 Consiliului de război — ne-am fixat deocamdată asupra părerii că aceasta ar trebui impusă o dată pe an, pentru ca fiecare țaran să știe precis cît are de plătit și că în acest interval nu i se va cere nimic

⁴ Problema privilegiilor e tratată în lucrarea de ansamblu amintită mai sus, în capitolul consacrat boierimii.

mai mult; ocrotit astfel puternic împotriva împilărilor boierimii, el se va putea consacra casei și gospodăriei sale...”⁵.

Zădărnicia oricărui efort de stabilizare a masei rurale atât timp cât nu erau suprimate excesele comise de boieri în calitatea lor de instrumente ale exploatării fiscale era puternic subliniată de alt memoriu contemporan: „... Niciodată < țărani > nu vor părăsi gândul fugii, atât timp cât nu se va găsi mijlocul de a îngrădi într-atâta puterea uzurpată de boieri — împotriva cărora poporul cere fără întrerupere uzurpin și ajutor —, încât să nu-i mai poată exploata după plac; dar întrucât repartiția și încasarea dărilor le-a oferit pînă acum boierilor cel mai bun prilej în această privință, ar fi foarte potrivit dacă nu s-ar mai impune contribuția anuală, ca în vremea voievozilor, pe tranșe, ci dacă s-ar fixa o dată pe an și s-ar încasa la anumite termene și dacă eventual boierii nu ar mai participa la încasări”⁶.

Din această idee directe s-au inspirat cele mai însemnate dintre măsurile austriece în materie de fiscalitate. Dar de la constatare la aplicare drumul avea să se dovedească deosebit de sinuos și, înainte de a realiza unele progrese în direcția țelului propus, austrieicii au avut de înfruntat toate piedicile pe care o mare boierime, stăpînă pe pozițiile-cheie ale vieții sociale, a știut să le ridice în calea reformelor.

În ciuda unor tendințe novatoare mai profunde, politica austriacă a menținut vechea organizare fiscală a țării, care împărțea totalitatea dărilor percepute între *cămara domnească și vistierie*; diviziunea, care corespundea unei realități de structură a statului feudal și a izvoarelor sale de venituri, oferă cadrul cel mai potrivit și pentru cercetările de istorie a fiscalității în Oltenia.

Austrieicii au preluat și au menținut vechea organizare fiscală, care împărțea veniturile țării între *vistierie* (devenită acum *casa militară, lada ostășească*, pentru că provincia era supusă regimului ocupației militare) și *cămară* (acum *camera aulică*). Ca și Brîncoveanu înaintea lor, ca și majoritatea reformatorilor fanarioți după ei, austrieicii au concentrat toate dările de repartiție într-una singură, care, urmînd terminologia sistemului fiscal habsburgic, a luat numele de *contribuție*.

Contribuția („contrebunul”, „dajdea împărătească”, „birul”) este prelungirea sub alt nume a birului. Dacă natura dării a rămas nemodificată — ceea ce explică trecerea fără dificultate de la bir la contribuție —, toate etapele procesului fiscal, de la fixarea cuantumului la repartiție, au fost supuse activității reorganizatoare a austrieicilor.

Birul, principalul mijloc de împlinire a cererilor turcești, a reflectat cantitativ cuantumul îndatoririlor impuse de Poartă. Incapabil să-și modernizeze structura economică, Imperiul otoman nu putea găsi altă soluție pentru imensele sarcini financiare — impuse mai ales de necesitatea de a întreține o puternică armată, la nivelul tehnicii militare a epocii — decît în intensificarea exploatării, pînă la epuizare, a izvoarelor de venit tradiționale. Într-o vreme în care celelalte mari puteri europene căutau noi izvoare de venituri în lărgirea activității economice, în intensificarea producției și a schimbului, conducerea Imperiului otoman nu

⁵ Hurmuzaki, VI, p. 310.

⁶ *Ibidem*, p. 347.

găsea altă soluție de a-și spori veniturile decât într-o fiscalitate tot mai apăsătoare, factor de stagnare și regres al vieții economice.

Sporul masiv al sarcinilor pecuniare impuse Țării Românești de către turci în timpul lui Constantin Brîncoveanu⁷ s-a tradus printr-o însemnată sporire a cuantumului și a numărului dărilor: „Iar acest tribut sporit poporul îl plătea cu multe lacrimi și strîmtoări și cu nimicirea unora (dintre locuitori) în acești ultimi cîțiva ani ai domniei lui Brîncoveanu”. Mijloacele documentare ne lipsesc pentru a transpune în formulă cifrică înregistrarea literară a sporului de opresiune otomană. *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei* lui C. Brîncoveanu se oprește tocmai o dată cu modificarea gravă intervenită în cuantumul global al exploatării otomane și e foarte probabil că faptul nu se datorează unei simple coincidențe: sporul impus Țării Românești în urma călătoriei lui Brîncoveanu la Adrianopol a provocat o restructurare a gestiunii fiscale a țării.

Scurtul răgaz oferit țării de reforma fiscală înfăptuită de C. Brîncoveanu a fost, așadar, brutal curmat în 1704, lăsînd din nou locul sistemului dărilor numeroase încasate la intervale frecvente, generator al unei stări de permanentă nesiguranță, incompatibilă cu desfășurarea unei activități economice normale. E ceea ce dădea regimului de stabilitate fiscală — concedat sub numele de *ruptă* sau *ruptoare* în chip excepțional de domni anumitor categorii de contribuabili — valoare de privilegiu: „Contribuabilii români — observa în 1726 secretarul administrației oltene —, întrucît ignoră suma cu care trebuie să contribuie, iar pe de altă parte se tem de creșterea apăsării contribuției, preferă sistemul numit *ruptoare*, care nu e altceva decât contribuție fixă și stabilită în funcție de avere; acest sistem de aceea este atît de preferat, pentru că îngăduie contribuabilului să se culce pe amîndouă urechile — după cum se obișnuiește a se spune — și să fie în situația nu numai de a-și plăti darea, dar și de a-și spori averea”⁸. Singura formulă fiscală compatibilă cu o activitate economică normală, fixarea prealabilă a sarcinii fiscale, a stat la baza reformei înfăptuite de C. Brîncoveanu în 1701 și a reformelor succesorilor săi. Din aceeași formulă s-a inspirat și politica fiscală austriacă în Oltenia. Fixarea cuantumului anual global al contribuției era prima măsură a reorganizării fiscale întreprinse de noile autorități în scopul de a da stabilitate vieții în provincie.

Evoluția cuantumului contribuției reflectă îndeaproape nu numai exploatarea sporită de-a lungul anilor a capacității economice a provinciei de către austrieci, dar în același timp și succesele efortului de descoperire a numărului exact al contribuabililor și de îngrădire a puterii boierimii. Sporul masiv al contribuției, mai ales în al doilea deceniu al stăpînirii austriece, coincide cu saltul demografic înregistrat de catagrafii și conscripții, rezultat în același timp al unui larg curent de imigrare și al succesului politicii centralizatoare a austrieților.

Deși materialul documentar nu oferă posibilitatea reconstituirii seriei continue a sumelor încasate sub titlul de contribuție, elementele

⁷ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II (1957), p. 40—42.

⁸ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. II, București, 1944, p. 71.

de care dispunem sînt suficiente pentru a fixa nu numai tendința, dar și proporțiile progresului realizat de principalul capitol al fiscalității austriece.

Contribuția era repartizată și încasată sub două titluri principale: contribuția obișnuită sau ordinară și contribuția extraordinară, cea dinții alcătuiind tributul propriu-zis al provinciei, cea de-a doua, de proporții mult mai restrînsse, destinată întreținerii aparatului administrativ și în genere cheltuielilor provinciei.

Prima contribuție — după încheierea păcii și scurgerea anului de scutire generală acordată provinciei — a fost impusă în 1720. Asupra celor 16 000 de contribuabili ai Olteniei au fost impuși cîte 2 taleri (= 3 florini renani, 20 de creițari) — fără discriminare între diversele categorii de contribuabili — la care s-au adăugat prestații în produse pentru întreținerea unităților militare austriece și o sumă suplimentară pentru cheltuielile provinciei. Suma totală impusă provinciei pe seama contribuției în 1720 s-a ridicat la 72 102 florini, 20 de creițari⁹. Pentru anul următor nu dispunem de informații precise¹⁰. Situația se modifică însă simțitor începînd din anul 1722, cînd, potrivit datelor conscripției alcătuite din ordinul generalului Virmond, numărul contribuabililor sporise masiv, iar gospodăria țărăneasă se refăcuse în măsură suficientă pentru a suporta un quantum sporit. Începînd din acest an și pînă în 1729, totalul impus provinciei sub titlul contribuției obișnuite și extraordinare — sau în terminologia actelor interne *dajdea ordinarium* și *dajdea ecstraordinarium* — a fost stabilit în funcție de un barem mult mai ridicat, al cărui punct de pornire era fixat la 190 000 de florini anual (dintre care 135 000 de florini contribuția obișnuită și 55 000 de florini cea extraordinară). Dacă pentru anul 1722 lipsește o indicație globală, dispunem în schimb de o informație precisă pentru anul următor, cînd numărul contribuabililor s-a menținut nemodificat. În 1723, contribuția s-a ridicat la 135 000 de florini renani, iar cea extraordinară la 50 000 fl. r., totalul contribuției fiind așadar de 185 000 fl. r. Dar scăderea masivă a numărului contribuabililor în anul următor a provocat și o reducere a cuantumului. Suma globală impusă provinciei — numărul contribuabililor scăzuse brusc în catastifele administrației de la 25 000 la 14 000 — era de 100 259 de taleri (= 166 446 de fl. renani), superioară propunerii inițiale a administrației, inferioară însă cuantumului de 190 000 de fl. r., stabilit de austrieci. Știind însă prea bine că scăderea vertiginoasă a numărului contribuabililor nu corespundea realității, ci acoperea doar evaziunile fiscale ale marilor boieri dregători, austriecii au refuzat în anii următori să mai tolereze reduceri din contribuție. În 1725, suma globală impusă se ridică din nou la 190 000 fl. r. Zadarnice au fost invocațiile marilor boieri în anii următori pentru a obține o reducere a contribuției. La toate argumentele avansate de ei, austriecii răspundeau invariabil cu constatarea că originea dificultăților întîmpinate la inca-

⁹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 474.

¹⁰ Suma de 61 685 de florini indicată de tabelul sinoptic al contribuțiilor percepute de erariul imperial din diversele provincii ereditare nu poate fi acceptată decît ca punct de reper; confruntate cu celelalte izvoare, indicațiile cuprinse în tabel se dovedesc eronate, mult inferioare realității; C. Sassu, *Tabloul cheltuielilor obișnuite și extraordinare aprobate de fările monarhiei habsburgice între anii 1700–1746 inclusiv, cuprinzînd între aceste fări și provinciile românești Oltenia, Banatul și Timișoara*, în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), nr. 37–38, p. 308.

sarea contribuției se afla în masiva tănuire de către boieri a contribuabililor, sistem care submina principiile fundamentale ale reformei fiscale. În 1726 și în 1727, așadar, suma totală a contribuției a rămas nemo-dificată, 190 000 fl. r. (suma efectiv repartizată pe județe a fost de 189 000 fl. r.)¹¹. Progresele realizate de politica de îngrijire a puterii boierimii, „redescoperirea” masei contribuabililor prin detectarea și limitarea evaziunilor în anii următori au făcut posibilă sporirea progresivă a cuantumului contribuției. În 1728 și 1729 suma totală impusă provinciei a fost de 211 856 fl. r. (sau 212 294 după alt izvor)¹². În schimb, în 1731, încurajați de informațiile administrației, care le comunica succesele dobândite în efortul de descoperire a contribuabililor tănuți — „întrucât s-au găsit mult mai multe familii contribuabile decât în anii trecuți” — austrieicii sporesc masiv contribuția la 264 656 de florini¹³. Dar provincia — masa contribuabililor — nu s-a arătat dispusă să tolereze un asemenea spor. Încercarea de a-l impune a dezlănțuit un val de fugă atât de larg, încît l-a determinat pe directorul suprem, contele Wallis, să viziteze provincia, fapt căruia îi datorăm unul din cele mai ample și mai instructive rapoarte asupra Olteniei din timpul stăpînirii austriece¹⁴. Remediul imediat nu putea fi decît scăderea contribuției, efectiv redusă la 221 688 fl. r., în care însă erau incluși 30 000 fl. r. suma de răscumpărare a muncilor gratuite și a vămilor interne, ambele categorii de obligații desființate¹⁵. Potrivit altui izvor, suma nu a fost redusă decît la 233 633 fl. r.; în intervalul 1732—1734, contribuția s-a menținut la 236 564 de florini. Un nou spor a înregistrat în anul 1735, cînd suma totală de 244 805 fl. r. a putut fi ușor repartizată pe țară¹⁶. Adaosul li s-a părut fără îndoială autorităților departe de a reflecta capacitatea fiscală sporită a provinciei, ceea ce explică noul spor din ultimii ani ai stăpînirii austriece, 1736—1737, cînd contribuția s-a ridicat la 260 352 fl. r.¹⁷.

Repartiția contribuției

Pentru ca stabilitatea fiscală să devină o realitate și să se poată substitui vechii formule, total incompatibile cu cel mai elementar efort de pre-viziune și organizare, nu era însă suficientă fixarea prealabilă a cuantumului global; mai era necesar ca, prin sistemul de repartiție, delimitarea dinainte a sarcinii fiscale să se transmită pînă la ultima unitate contribuabilă. *Una din inovațiile cele mai remarcabile ale reformei fiscale austriece a constat în fixarea cuantumului de contribuție pe familie, adică pe gospodărie, în cadrul cîtorva mari categorii fiscale* (birnici, moșneni, mărghinași etc.). Sistemul fiscal în vigoare în Țara Românească înainte de austriecci se limita să repartizeze sumele impuse pe județe și pe sate și,

¹¹ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 40.

¹² C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 200 și 363—365; Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 121 și 169.

¹³ *Ibidem*, f. 169; în aprilie 1730, o dispoziție inițială menținea contribuția la nivelul anilor anteriori, dar în iulie modificarea era deja fapt împlinit.

¹⁴ Hurmuzaki, V, p. 471—491.

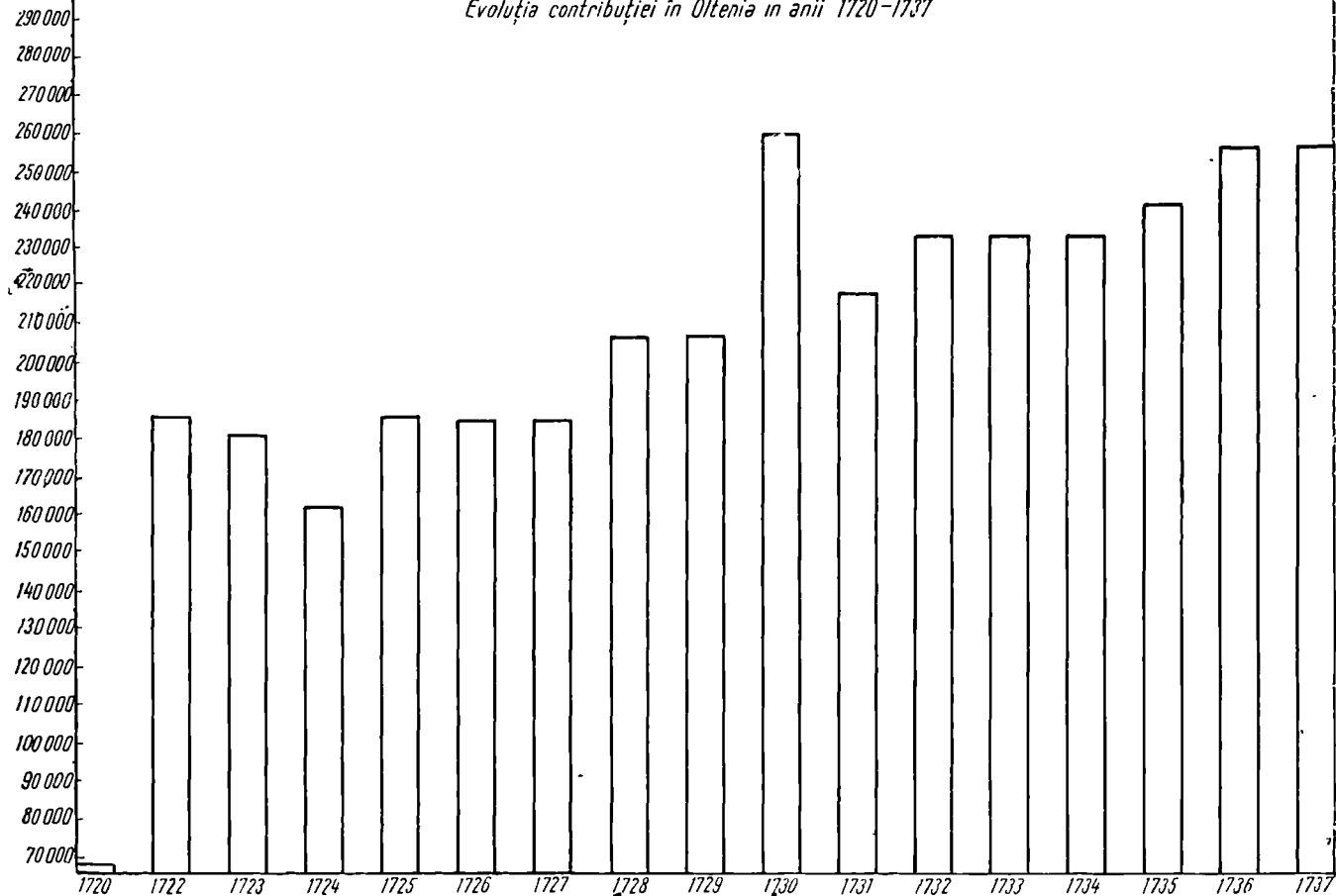
¹⁵ Cuantumul era propus de contele Wallis; Hurmuzaki, VI, p. 482—483.

¹⁶ C. Sassu, *op. cit.*, p. 308.

¹⁷ Hurmuzaki, VI, p. 524—525.

fl. c.

Evoluția contribuției în Oltenia în anii 1720-1737

pentru categoriile cu regim de excepție, pe bresle; incapabilă să dobîndească o cunoaștere mai mult decît aproximativă a numărului real al locuitorilor, domnia își limita intervenția în procesul repartiției la nivelul județului sau cel mult al satului; repartiția — cisluirea — pe sate și înăuntrul satelor era lăsată pe seama dregătorilor locali, a încasatorilor dărilor și, înăuntrul satelor, a locuitorilor, cu intervenția stăpînului de moșie în cazul satelor aservite. În funcție de îndemînarea și puterea în stat a stăpînului de moșie, satul era impus la o cotă mai mică, fie prin scutiri legal obținute, fie prin tănuiri de locuitori, iar cislă — cota — mult mai redusă decît în alte sate, mai puțin avantajate. Satul „protejat” de boieri devenea astfel un centru de atracție pentru locuitorii satelor lipsite de „protecție”; avantajul modest al țărănilor impuși la cote mai mici se transforma, la nivelul stăpînului „protector”, într-un însemnat cîștig, rezultat din înmulțirea și stabilitatea relativă a populației domeniului său. Dar tocmai pentru că se hrănea din agravarea situației a numeroși alți contribuabili ai țării, formula care asigura onora dintre domenii un nivel demografic ridicat era pentru ansamblul țării unul din cei mai de seamă factori de instabilitate demografică. În centrele „protejate”, în permanent proces de deplasare în funcție de puterea și influența în stat a stăpînului lor, se fixau principalele vîrtejuri care puneau în mișcare masa fluctuantă a contribuabililor.

Hotărîți să pună capăt fugii și să suprimă factorii care o provocau, *austriei au fixat pentru prima oară în istoria țării cuantumul pe unitatea contribuabilă individualizată, gospodăria țărănească*. Măsura era menită să proporționeze impunerea la capacitatea economică a contribuabililor și să introducă stabilitatea sarcinii fiscale; un pas înainte era realizat în raport cu reforma fiscală a lui C. Brîncoveanu, întemeiată pe ruptoare, adică pe învoiala cu satul. Reforma fiscală austriacă a încercat și, după repetate eșecuri, a reușit să împingă pînă la limita celulei fiscale de bază — gospodăria țărănească — regimul de fixare a cuantumului de către stat. Etapele sistemului fiscal instituit de austrieci erau așadar, în formula ideală, următoarele: a) stabilirea numărului contribuabililor, pe categorii fiscale; b) fixarea cuantumului global al contribuției rezultat din înmulțirea numărului fiecărei categorii de contribuabili cu cota impusă pe unitatea contribuabilă (gospodăria birnicească, megieșească etc.); c) revenirea prin repartiție la unitatea contribuabilă, unde suma repartizată trebuia să coincidă cu cota inițială, firește în limitele unor variații mărunte, în funcție de deosebirile de situație materială dinăuntrul categoriei.

Reușita noului sistem postula însă o condiție fundamentală: dobîndirea evidenței riguroase a numărului și a situației materiale a locuitorilor și lichidarea evaziunii acoperite de boieri, ceea ce nu se putea obține decît prin înfrîngerea rezistenței boierimii. Prea slabă în raport cu clasa dominantă pentru a impune o politică sistematică de centralizare, domnia a trebuit să se resemneze pînă în secolul al XIX-lea cu situația de fapt creată de sustragerea de către stăpînii de pămînt a unei părți însemnate a masei contribuabililor. Întreaga perioadă a stăpînirii austriece în Oltenia a fost o luptă continuă între autoritatea de stat și boierime pentru apropierea beneficiului tras din exploatarea țărănimii contribuabile. Abia după înfrîngerea rezistenței boierimii, reforma fiscală a devenit efectivă;

pînă atunci, în fapt, operațiile fiscale s-au desfășurat după sistemul tradițional, calificat de slujbașii austriei drept sistem otoman (*consuetudo turcorum*). Angajați în aceeași luptă, dar cu mijloace de putere mult mai reduse, domnii fanarioți s-au străduit și ei, dar zadarnic, să smulgă de sub autoritatea boierimii și să „arunce în dajde” miile și zecile de mii de țărani contribuabili tăinuți de stăpînii de moșii. Abia perioada regulamentară a reușit din nou să apropie sensibil catagrafiile vistieriei de realitatea demografică a țării.

Categoriile fiscale

Una dintre trăsăturile principale ale organizării sistemului de repartitie a contribuției a fost tendința de simplificare și uniformizare a structurii fiscale, prin restrîngerea categoriilor de excepție. Discuția aprigă dezlănțuită de catalogul boierilor întocmit în 1723 de administrație în vederea statuării definitive a regimului de privilegii a furnizat slujbașilor camerali prilejul de a-și manifesta răspicat punctul de vedere, împărtășit de altminteri de toți factorii de conducere austriei: „... Să se înlătore cu totul din rîndul și catalogul boierilor a doua și a treia categorie de boieri mazili și slujitori, cu atît mai mult cu cît și răposații domni generali Steinvill, Virmond și consilierul cameral Haan au fost unanimi în părerea acestora și au hotărît chiar ca toate titlurile de boieri mazili, slujitori, aleși și utași să fie cu totul abrogate și să nu mai existe alte stări și categorii de locuitori decît clerul, boierii, negustorii și contribuabilii de rînd”¹⁸. Dar în ciuda evidentei simplificării a mozaicului fiscal — produs necesar al ierarhizării societății medievale românești, al progresivei sedimentări a excepțiilor și privilegiilor, a inexistenței sau slabei eficiențe a tendințelor uniformizatoare în politica domniei — varietatea categoriilor a subzistat și în epoca stăpînirii austriece.

La baza edificiului fiscal se afla marea masă a țărănimii libere și dependente. Inițial, ambele categorii au fost egal impuse, potrivit sistemului tradițional care le confunda în masa *birnicilor*¹⁹. Din anul 1723 însă, la insistența boierimii, care înțelegea să folosească fiscalitatea ca instrument al intereselor ei de clasă, a fost adoptată impunerea diferențiată a țărănimii, scindată acum din punct de vedere fiscal în *megieși* și *birnici*²⁰; o a treia categorie, aceea a mărginașilor, se recruta după criteriile teritoriale — apropierea de hotar, de margine — din rîndurile megieșilor și ale birnicilor.

Categoria *birnicilor* era alcătuită din țărani dependenți de pe moșiile boierești, mănăstirești și fiscale. Interesul stăpînitorilor de moșii de a ocroti din punct de vedere fiscal țărănimea de pe domeniile lor s-a

¹⁸ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 595.

¹⁹ D. Mioc, *La répartition des charges fiscales...*, unde sint înfățișate și analizate cele peste 30 de categorii-bresle de contribuabili.

²⁰ Controversa din istoriografia noastră în legătură cu regimul fiscal al țăranilor liberi și al celor dependenți înainte de austriei s-a dezvoltat într-o direcție greșită și este lipsită de obiect. Nu s-a ținut seama de faptul că *entitatea fiscală cu care opera vistieria era satul*. Izvoarele fiscale anterioare stăpînirii austriece nu stabilesc distincția între moșneni și rumâni, pentru că vistieria însăși nu făcea o asemenea distincție; din punctul de vedere al vistieriei toți erau *birnici*. Evident că în cadrul cisluirii înăuntrul satului, cisma moșneanului era mai mare decît a țăranului dependent; nu însă cu necesitate și întotdeauna; faptul însă nu era rezultatul unei distincții stabilite de vistierie, ci al deosebirii de avere.

manifestat prin cererea repetată adresată autorităților austriece de a aproba deplasarea unei părți însemnate din sarcina fiscală globală de pe umerii țăranilor dependenți pe aceia ai moșnenilor. După ce în anul 1720 toți țăranii, indiferent de condiția juridică, prestaseră câte 3 florini și 20 de creițari (= 2 taleri)²¹, în 1721 câte 4 florini (= 2 taleri și 94 de bani)²², iar în 1722 câte 6 florini și 40 de creițari (= 4 taleri)²³, birnicii au fost deosebiți, începînd din anul următor, de megieși în ceea ce privește cuantumul contribuției. În anii 1723 și 1724, cuantumul pe gospodărie de birnic s-a menținut la 6 florini și 40 de creițari (= 4 taleri)²⁴, pentru a spori în 1725 la 7 florini și 35 de bani (= 5 taleri)²⁵ și în 1727 la 10 florini (= 6 taleri și 102 bani)²⁶; în 1728, contribuția birnicilor e redusă la 8 florini și 20 de creițari (= 5 taleri și 81 de bani)²⁷, nivel la care, cu mici variații, s-a stabilizat pe tot restul intervalului stăpînirii austriece²⁸. În ultimii ani, pentru a suprima sau a reduce jocul repartițiilor în sate și inconvenientele sale, birnicii au fost repartizați în trei categorii, după avere: cea dintîi era impusă la 8 florini și 15 creițari, cea de-a doua la 8 florini și cea de-a treia la 7 florini și 20 de creițari²⁹.

Megieșii, după ce au fost supuși la plata aceuiași quantum ca și birnicii în primii trei ani de impunere, au suferit, începînd din 1723, un spor de o treime în raport cu birnicii, întrucît — justificau boierii — „șăd pe moșiile lor și nu lucrează nimănu pe moșiile lor”³⁰. În 1723, așadar, gospodăria moșnenească a plătit 6 taleri (= 10 florini)³¹, quantum menținut și în anul următor³². În 1725, cuantumul impus gospodăriei moșnenești sporește la 9 taleri (= 13 florini și 27 de bani), iar în 1727 la 12 taleri și 24 de bani (= 18 florini) de gospodărie³³ — saltul coincide de altminteri cu maxima presiune a marilor boieri pentru a sili moșnenimea să accepte protecția lor — pentru a scădea apoi la 9 taleri (= 13 florini, 26 de bani) în 1728³⁴ și a se stabiliza la media de 8 taleri și 14 bani (= 12 florini) din 1729³⁵. În 1735, moșnenii erau împărțiți, ca și birnicii, după avere, în trei categorii: cea dintîi, impusă la 12 florini și 80 de creițari; cea de-a doua la 12 florini; cea de-a treia la 11 florini³⁶.

²¹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 474; Hurmuzaki, VI, p. 352.

²² *Ibidem*, p. 494—495.

²³ *Ibidem*, p. 519—521 și 525; la 19 august 1722, administrația reamintea hotărîrea lui Virmond „ut quaelibet familia in hac provincia pro ordinaria contributione tres thaleros leoninos, pro extraordinaria autem unum thallerum leoninum indifferenter praestarent...”; Arh. st. Sibiu, L2/353, f. 173.

²⁴ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 70.

²⁵ *Ibidem*, p. 70.

²⁶ *Ibidem*, p. 190.

²⁷ *Ibidem*, p. 353.

²⁸ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 139.

²⁹ Hurmuzaki, VI, p. 524—525.

³⁰ Arh. st. Sibiu, L5/208, f. 4—5.

³¹ La 1 ianuarie 1723, administrația comunica vornicilor cuantumul „care au ajuns acum la jumătate de dajde”, impus pe categorii de contribuabili; moșnenii urmau „să se pue de nume po tl. 3”;
Ibidem.

³² C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 70.

³³ *Ibidem*, p. 190 și 446.

³⁴ *Ibidem*, p. 353.

³⁵ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 139; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 540.

³⁶ Hurmuzaki, VI, p. 524—525.

Mărginașii, sub raport numeric a treia categorie de contribuabili, se recrutau dintre țărani liberi, dar mai ales dintre cei dependenți, așezați în satele din apropierea Dunării și a Oltului. Posibilitățile sporite de fugă peste hotare — deci perspectiva pierderii contribuabililor și a forței de muncă — explică regimul fiscal de favoare acordat locuitorilor mărginași. Crearea acestei categorii tindea să dea stabilitate demografică zonei teritoriale celei mai expuse fluctuațiilor de populație. Prima oară apar *mărginașii* cu regim fiscal deosebit în 1723, când erau impuși cu 3 taleri anual (= 5 florini) față de 4 tl. birnicii și 6 tl. (= 10 florini) megieșii³⁷. În 1724, cuantumul rămîne nemodificat, iar din 1729 se stabilizează la 6 florini³⁸; din 1735 apar două categorii de mărginași, cu deosebiri minime între ele, cea dintîi fiind impusă la 6 florini și 12 crețari, cea de-a doua la 6 florini³⁹.

Din cîsla satelor erau scoși infirmii — *nevolnicii* — și văduvele sărace. Cei de curînd căsătoriți (*neo-uxorati*, însurăței) beneficiau de scutire de sarcini timp de un an⁴⁰.

Un șir de slujbași ai administrației și ai cămării primeau în loc de salariu scutire parțială de dări; *scăunașii* și *gornicii* plăteau jumătate din cuantumul suportat de birnici⁴¹; *vierii*, angajați la lucrul viilor fiscale, foste brîncovenesti, erau de asemenea retribuiți prin degrevări de contribuție (în 1732, de pildă, au suportat o cotă anuală de 6 florini, față de 8 florini birnicii)⁴². *Pîrcălabii* și *jurații* satelor erau complet scutiți de plata contribuției; de asemenea călărașii și vătășei folosiți de administrația craioveană, de vornici și ispravnici⁴³. Locuitorii satelor îndatorate la prestarea *Vorspann*-ului, a cailor de olac — satele de „forșpănași” — beneficiau de asemenea de scutire de contribuție. O dată cu reorganizarea din 1729, când a fost suprimată îndatorirea de prestare a *Vorspann*-ului, a dispărut și această categorie de scutiți.

Aleșii, categorie menținută de austrieci pentru că aducea un spor venitul imperial, erau moșneni ieșiți din cislă, care în schimbul unui cuantum, mult mai ridicat la contribuție, erau scutiți de prestațiile în muncă și cărături. Cota de contribuție impusă aleșilor era de 40 de florini anual; din 1736, pentru a atrage un număr mai mare de moșneni în categoria aleșilor, cota a fost redusă la 25 de florini anual⁴⁴.

Scutite de plata contribuției nu erau decît două categorii: cele 24 de familii de *mari boieri* și *membrii clerului*. Și unii și alții plăteau, în situații excepționale, *darea benevolă* (*donum gratuitum*), „ajutor” consimțit împăratului în caz de război sau cu prilejul începerii domniei.

³⁷ Arh. st. Sibiu, L5/208, f. 4–5; v.; vezi propunerea boierilor de a se crea regim fiscal special locuitorilor de pe marginea Oltului și a Dunării, încă din 1722, la C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 494.

³⁸ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 139; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 540.

³⁹ Hurmuzaki, VI, p. 524–525.

⁴⁰ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 291.

⁴¹ Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 70; L2/356, f. 139.

⁴² C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 540.

⁴³ *Ibidem*, p. 274–275.

⁴⁴ Arh. st. Sibiu, L5/206, f. 40; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, p. 93; o primă reducere a fost făcută în 1732, *Ibidem*, vol. II, p. 540.

Împotriva încercării a numeroși locuitori de a scăpa de contribuție prin trecerea în rîndul clerului austrieicii au reacționat cu dirzenie ⁴⁵.

Boiernașii participau la contribuție cu o sumă fixă, global impusă asupra categoriei, pe care o cisluiu apoi între ei; în august 1725, toți boiernașii, „cîți au dat bir osebit”, erau convocați la Craiova, pentru 1 septembrie, „ca să-și facă cislă între dînșii cît își vor ști puterea”, în caz de nesupunere urmînd a li se aplica automat cotele impuse în anul precedent ⁴⁶. Nici unul dintre boiernași nu se putea sustrage din proprie inițiativă grupului fiscal solidar căruia îi aparținea ⁴⁷; moștenitorul unui pămînt de boiernaș era automat încărcat cu sarcina fiscală care apăsase asupra predecesorului său. În chip excepțional, boiernașii erau expuși, ca și boierii, la plata *darului benevol* (*donum gratuitum*).

Orașele erau asimilate din punct de vedere fiscal satelor de birnici, dependente; locuitorii neprivilegiați ai orașelor care aveau stăpîniri de pămînt erau însă înregistrați la categoria moștenilor și plăteau contribuție după cuantumul impus țărănimii libere ⁴⁸. Contribuabilii celui mai de seamă centru economic al provinciei, Craiova, erau împărțiți „potrivit averii”, în șapte categorii fiscale, indiciu al unei articulări relativ mari a structurii sociale ⁴⁹. Locuitorii orașului Baia de Aramă suportau doar jumătate din contribuție și erau scutiți de toate celelalte sarcini publice ⁵⁰. Ocnele Mari plăteau cămării o cotă fixă, stabilită după formula ruptei ⁵¹.

Regim aparte aveau *negustorii*; cei străini, organizați în două bresle, a negustorilor bulgari și a celor greci, plăteau doar o taxă anuală globală cămării imperiale, nu participau la contribuție ⁵²; cei localnici de țară, constituiau un grup aparte și contribuiau în funcție de averea lor, separat de restul contribuabililor ⁵³. În 1726 se formula propunerea

⁴⁵ Hurmuzaki, VI, p. 406.

⁴⁶ Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 111 v.; cotele impuse boiernașilor în 1723 variaza între 10 și 70 de taleri; totalul sumei plătite de boiernași în 1723 a fost de 4 843 de taleri; în 1735, boiernașii au participat cu 6 000 de florini la contribuție; Hurmuzaki, VI, p. 518—522; Arh. st. Sibiu, L5/208, f. 46v.—51.

⁴⁷ În 1734, administrația hotăra în cazul unui boiernaș călugărit fără asentimentul ei „să dea birul cu boiernașii precum au purtat mai-nainte”; Arh. st. Sibiu, L5/205, f. 74.

⁴⁸ Reintrați în posesiunea moșiei Frăsinet, un grup de locuitori ai orașului Tîrgu-Jiu erau automat trecuți în rîndul moștenilor; slujbașul însărcinat în 1737 cu întocmirea cercetării primise în această privință instrucțiuni precise „să cerceteze lucrul foarte cu amănuntul și cu bune dovede, să adevăreze cum și cine să trag din neamul acelor oameni oreșeni ce sînt numiți în cartea răposatului ban Știrbei de mai sus, ca să aibă moștenire în hotarul Frăsinet, ci care să vor trage dintr-acele neamuri de margine, d-ta să-i osibești cu numele lor moșneni și ca niște moșneni să-și tragă dajdea lor”. Arh. st. Sibiu, L5/206, f. 129.

⁴⁹ Hurmuzaki, VI, p. 521.

⁵⁰ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 228.

⁵¹ Jalba acestora în privința îndoirii birului, în 1727, C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 198—199.

⁵² *Ibidem*, p. 275; negustorii bulgari care stăpîneau pămînt plăteau contribuție în calitate de stăpîni de pămînt; catastiful dajdiei pe 1725, defalcat pe categorii de contribuabili, înregistrează la acest capitol: „... Iaste compania bulgarilor cu toții de nicidecum nu dau bir de la lada țării, numai cei ce au fundum dau toți precum mai sus arată florinți 500”; Arh. st. Sibiu, L5 208, f. 80 v.; negustorii greci, care nu aveau „fundum”, nu contribuiau cu nimic la „lada țării”.

⁵³ Hurmuzaki, VI, p. 525.

ca evreii așezați în provincie — probabil tot negustori — să fie supuși la plata unei taxe globale către câmară⁵⁴.

Locuitorii satelor din Loviște, inițial complet scutiți de contribuție în schimbul îndatoririlor de a furniza cai de olac și de a repara drumul⁵⁵, au fost parțial impuși, după convertirea în bani a obligațiilor de *Vorspahn*.

De scutire completă de contribuție beneficiau și membrii clerului secular, preoții și diaconii⁵⁶. Încercarea de a-i impune, începînd din 1729, nu a dat rezultate de durată.

Politica demografică, de încurajare a imigrației, folosea ca principal instrument regimul de scutire de contribuție; scutiți pe termen de un an⁵⁷ sau uneori chiar pe trei ani⁵⁸ de plata contribuției, imigranții erau după aceea integrați în masa contribuabililor, cînd nu dispăreau din nou după scurgerea termenului de scutire, situație frecventă mai ales în regiunile de margine⁵⁹. Ulterior, pe măsura reconstituirii potențialului demografic al provinciei, pentru a înlătura inconvenientele rezultate din fuga țăranilor doritori să obțină statut fiscal de imigranți, austriecii au redus la un an perioada de scutire⁶⁰ și, în unele momente, au suprimat-o cu totul⁶¹. De fapt regimuri variate pentru imigranți au coexistat pînă la sfîrșitul stăpînirii austriece.

Iată cum era repartizată sarcina contribuției pe diversele categorii de locuitori în 1735, an de maximă demografică, în cursul căruia s-a realizat gradul cel mai înalt de stabilitate și evidență a populației:

Categoriile de locuitori	Contribuție	
	În florini	În %
<i>Birnici și categoriile fiscale recrutate din rîndul birnicilor (scăunași, plăieși, vieri)</i>	113 786	46,9
<i>Megieși și lovișteni (majoritatea megieși)</i>	67 908	27,6
<i>Mărginași</i>	45 360	18,4
<i>Boiernași</i>	5 900	2,3
<i>Aleși</i>	3 000	1,2
<i>Craiova și Baia de Aramă</i>	6 175	2,5
<i>Negustorii provinciei</i>	2 676	1,1
Total 244 805		

Așadar, din ansamblul contribuției, masa populației rurale (birnici, megieși și categoriile derivate) suporta 92,9%, boiernașii și aleșii 3,5%, populației urbane (din care o parte era însă angajată în activități agricole) și negustorimii revenindu-i doar 3,6%.

⁵⁴ C. Giurescu, *Material*, II, p. 133.

⁵⁵ Catastiful din 1727 înregistrează între scutiți: „iaste și ținutul Loviștei care poartă forșpanul și dreg calea de la Strajburgu...”; Arh. st. Sibiu, L5/208, f. 89 v.

⁵⁶ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 274; Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 157.

⁵⁷ Hurmuzaki, VI, p. 311 și 330; Arh. st. Sibiu, L2/353, f. 67.

⁵⁸ Arh. st. Sibiu, L2/353, p. 44; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 102.

⁵⁹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 542; Arh. st. Sibiu, L2/354, f. 246.

⁶⁰ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 216.

⁶¹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 542; L2/354, f. 246.

Contribuția, ca și birul, rezultau din îmbinarea *capitației* cu un *impozit funciar*; cu excepția categoriilor privilegiate, toți cei care stăpîneau pămînt erau ținuți să participe la împlinirea contribuției⁶². Criteriul fundamental al repartiției pe gospodăria era averea funciară, pămîntul stăpînit cu tot inventarul său (mori, vii, animale). Pe măsura perfecționării sistemului de repartiție în timpul stăpînirii austriece au fost luate în considerare și fertilitatea solului și posibilitățile de desfacere a produselor gospodăriei agricole⁶³. Locul de frunte în ierarhia factorilor de avuție fiind animalele — pentru dublul motiv că erau principala inventar agricol și cel mai de seamă izvor de bani al contribuabililor —, se înțelege înclinația austrieților de a face din șeptel principalul criteriu al repartiției dărilor.

Evidența și gestiunea Procesul fiscal începea, așadar, cu stabilirea evidenței locuitorilor și a categoriei căreia îi aparțineau, a situației lor materiale. Din ce în ce mai complete și mai sistematice, formularele care slujeau la înregistrarea populației trebuiau să ofere autorității o temelie solidă pentru politica ei fiscală. Potrivit instrucțiunilor din aprilie 1734 — reluarea unor indicații, anterioare —, vornicii aveau îndatorirea să întocmească tabele complete de locuitori, pe sate, cu indicarea categoriei fiecăruia dintre cei înregistrați⁶⁴.

Înregistrarea odată efectuată, țăranul — birnic sau moșnean — nu avea dreptul să-și părăsească, din proprie inițiativă și fără asentimentul autorității, locul de ședere. Deplasarea țăranilor, sustragerea lor de la plata contribuției în locul de înregistrare, altera datele catagrafiilor, atât de laborios întocmite; cînd fuga lua proporții de masă, întregul sistem devenea caduc. De aceea, prima reacție a autorității în cazuri de fugă a continuat să fie aducerea fugarilor la urmă, adică la locul de înregistrare. La invocațiile dregătorilor de județe care solicitau scoaterea din catastife a locuitorilor fugiți, administrația răspundea invariabil invitîndu-i să-i readucă la urmă; „... iar cîți zic că sînt fugiți de an încoace în țară și nu-i știu unde sînt, pe aceia să-i puneți buni la sate și pîrcălabii și jurații să și-i caute și să-i ducă la sate”. Excepție nu se făcea decît pentru cei care reușiseră să treacă peste hotare: aceștia ur-

⁶² De pildă, membrii comunității bulgare, care, în calitatea lor de negustori străini aflați în dependența Camerei, nu erau supuși contribuției, participau la împlinirea acesteia în măsura în care deveneau stăpîni de pămînt.

⁶³ Hurmuzaki, VI, p. 310—311 și 480; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 441—442 și 511; vol. III, p. 19—50.

⁶⁴ „Să fie vornicul lingă ofițerul lui ce li s-au dat toate scrisorile de socoteliile și lucrurile județului împreună strînse și la rînduială... și la începutul fiecăruia anul ostășescu după foile care să vor da afară pentru numărul familiilor, să facă un protocol precum să cade, iscălit de el și de la amîndoi ispravnicii cu miinile lor pînd și pecetea pentru toate satele județului care dau dajde, arătînd și plășile și care sîd la acelea cu osebite bréselele boiernășilor, aleșilor, megiașilor, birnicilor, mîrginașilor, vierilor, plăieșilor, scăunașilor cu numele de botezu și cu porcea și să pue pe pîrcălabii și jurații satelor ca să iscălească acele foi pentru mai marea credința și a leverință și mîntea acelor pîrcălabii și jurați să facă o adevărată maceă au catastif pentru suma dajdii ce iaste ca să dea la acel an familiile care să află de dajde și accii să-i trimiță la Administrația țării fără nici o zăbavă, de la care pe urmă va veni porunca în ce chip să se umbrace acei bani pe la sate...”; Arh. st. Sibiu, L5/252, f. 232—237 v., punctul 3.

mau a fi scoși din cislă, dar numai „cu bună dovadă”⁶⁵. Dacă însă reușiseră să se ascundă mai multă vreme și fuseseră înregistrați în altă așezare, atunci, pentru a nu altera noul echilibru fiscal, autoritatea consfințează uneori faptul împlinit. Locuitorii din Izbiceni, de pildă, beneficiau în 1722 de acest principiu, confirmat de hotărârea administrației: „Ce de vreme ce s-au pus numele lor pã sate, să rămîie pe unde s-au așezat”⁶⁶.

Înregistrarea populației oferea boierilor dregători primul și cel mai însemnat prilej de a-și ocroti satele, de a le „proteja”, lipsind statul de o parte însemnată a masei contribuabile. Numeroși locuitori din satele dregătorilor erau fie complet omiși din catastife, fie înregistrați cu titlul de „nevolnici” și deci scutiți de contribuție; nu rareori însă, mai ales în primii ani de stăpînire austriacă, sate întregi erau omise din conscripții și catagrafii.

Pentru a compensa, măcar parțial, paguba fiscalului, alte sate erau încărcate cu mai mulți contribuabili decît aveau în realitate; cota suplimentară — nedrept impusă satului — cădea „năpastă” peste locuitori și era unul din factorii de seamă care provocau fuga țărănimii. Iată, în relatarea țăranilor din Aninoasa înșiși, urmările năpastei: „Au pus dumnealui vornicul năpasta 24 oameni de n-au fost nicidecum în satul nostru și bani ne-au luat făr-de hirtii, căci oameni 70 nu era de au luat tl. 70 și pentru aceea s-au spart satul”. Situația denunțată de sătenii din Aninoasa era unul din viciile cele mai grave și generalizate ale sistemului fiscal medieval al țării⁶⁷.

Încasarea contribuției

Apăsăți de o masă de sarcini fiscale disproporționat de grele în raport cu capacitatea lor economică și de repartiții inechitabile, țăranii contribuabili erau vlăguși de rețeaua aparatului fiscal, ai cărui membri știau să transforme momentul încasării în prilej de înavuțire rapidă. Capacitatea și mijloacele de constrîngere folosite de încasatorii dărilor au reușit să transforme sarcina fiscală, și altminteri grea și insuportabilă, în principala pricină a fugii țăranilor. În epoca fanariotă mai ales, încasatorul dărilor s-a înscris în mintea populației drept cea mai odioasă figură a aparatului de stat. Desăvîrșirea reformei fiscale presupunea, așadar, și reorganizarea ultimei etape a procesului fiscal, perceperea contribuției. Reducerea numărului încasărilor și deci a frecvenței descinderii încasatorilor în sate era prima măsură care se impunea. Intenția inițială a austrieșilor de a restrînge încasările la două termene anuale s-a lovit de insolvabilitatea țăărănimii, permanent silită să-și îndrume surplusul spre piață pentru a dobîndi sumele necesare acoperirii sarcinilor fiscale;

⁶⁵ Arh. st. Sibiu. L5/208, f. 8v 9.

⁶⁶ Ibidem, L5 204, f. 12.

⁶⁷ În iulie 1731, administrația se adresa vornicilor: „... Și de să va dovedi că ați făcut dumncavoastrea vreo vœ vegheată că în unele sate unde vor fi oameni mai mulți să să lase pentru voia cuiva și în alte sate unde vor fi oameni mai puțini să se pue în vreo pizmă mai mult ca sa li se facă năpaste...”, vinovații vor fi pedepsiți; Arh. st. Sibiu, L5 204, f. 28; în 1736, locuitorii din Orevița se plîngeau că un om din satul lor a fost dus în alt sat de ispravnicul plășii: „... Dar fiindcă acei om zic că-l plătescu satul dațdea lui năpaste de snt patru ani și le este greu”, să-l restituie; ibidem, f. 88 v.

un al treilea termen, răspunzînd necesităţii de a fracţiona mai mult contribuţia şi de a o apropia de nivelul disponibilităţilor pecuniare imediate ale ţăranilor, a fost introdus încă din primii ani după reorganizarea sistemului fiscal⁶⁸. Dar regimul celor trei sferturi (*tertialitates*) a trebuit abandonat pentru a lăsa loc în cele din urmă celor patru sferturi (*quartalitates*) instituite încă de reforma lui Brîncoveanu şi care aveau să ofere — teoretic cel puţin — formula tuturor reformelor fiscale următoare.

Cum şi așa încasarea întîmpina dificultăţi, „istovul” banilor nu se realiza decît rareori, cu mari dificultăţi, şi satele rămîneau încărcate cu „rămăşiţe” (sau „reştanţii”, pentru a folosi neologismul care îşi face acum apariţia), care sporeau de la an la an. Cînd diferenţa între suma repartizată şi cea achitată era prea mare pentru ca statul să o poată tolera, erau trimise în judeţe „execuţii” militare, unităţi ale armatei austriece care staţionau în sate pînă la împlinirea (istovirea) contribuţiei⁶⁹.

Un progres însemnat trebuia să fie realizat prin instituirea evidenţei riguroase a tuturor încasărilor fiscale; absenţa unei asemenea evidenţe lăsase în trecut teren liber tuturor abuzurilor încasatorilor de dări care nu rareori revendicau de mai multe ori achitarea aceleiaşi îndatoriri fiscale⁷⁰. Evidenţa încasărilor făcea posibil controlul — „încifizia” sau, mai tîrziu, în vremea fanarioţilor, „cercătura” — destinat să îngrădească şi mai mult abuzurile. În 1729, decretul imperial de reorganizare a provinciei, constatînd că sistemul de control nu funcţionează eficient, impune o revizuire a întregii gestiuni a anilor precedenţi şi traducerea actelor fiscale în limba latină, pentru a putea fi revizuite la Viena⁷¹.

Contribuţia era prelevată sub două titluri; cea *obişnuită* sau ordinară, destinată armatei şi administrată de *casa militară*, *lada ostăşească*, şi cea *extraordinară*, păstrată la *casa provincială*, şi al cărei venit era folosit la acoperirea cheltuielilor provinciale, inclusiv salariile personalului administrativ⁷². Din 1729, autonomia financiară a provinciei a fost simţitor restrînsă prin desfiinţarea casei provinciale şi concentrarea întregii gestiuni financiare asupra casei militare⁷³. Concomitent, funcţia de *mare comisar* deţinută de un localnic a fost desfiinţată, întreaga contribuţie

⁶⁸ Corespondenţa administraţiei cu dregătorii judeţeni dă în vileag realităţile care au impus sporirea termenelor de încasare; în iulie 1723, administraţia, răspunzînd solicitării unui vornic, accepta repartizarea încasării contribuţiei în trei în loc de două „sferturi”, „pentru banii care au rămas de nu s-au cisluit în ţară la şferturile cele două care au eşit, rugîndu-vă dumneavoastră, ca la acele două şferturi nu s-au putut îmbrăca toţi banii, ci aţi zis că să mai facă un şfert al treilea, ca să nu cază oamenilor cu greu, şi după rugăciunea dumneavoastră s-au lăsat de s-au făcut şi al treilea şfert...”; Arh. st. Sibiu, L5/205, f. 24.

⁶⁹ „... Că oricare dintre dumneavoastră nu să va afla la soroc cu tot istovul banilor ce iaste rămăşiţă, să ştie că se va trimite ecjecuţie...”; Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 49.

⁷⁰ Hurmuzaki, VI, p. 310—311 şi p. 525; în 1723, administraţia, adresîndu-se vornicilor şi ispravnicilor, li invita „... Să căutaţi fieştecare ispravnic din fieştecare judeţ ce fel de rînduială veţi avea să luaţi de prin sate, au bani, au fin, au grîu, au porumb să daţi cfitanţii la toate satele de ce veţi lua”; Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 64 v. — 65.

⁷¹ Hurmuzaki, VI, p. 400—401.

⁷² *Ibidem*, p. 403—404.

⁷³ *Ibidem*.

fiind trecută sub controlul unui slujbaş militar (*Kriegskassier*, sau în textele românești, „*Cria-cassiaru*”⁷⁴.

Veniturile camerale. Succesor „de drept” al domnilor prin actul de cucerire și prin transferul de teritoriu sancționat de pacea de la Passarowitz, împăratul și-a apropiat veniturile care aparținuseră odinioară cămării domnești. Dijmele din oi, porci, albine, vin, vămile de graniță și cele interne — vama târgului — venitul exploatareilor miniere etc. așezate sub autoritatea supremă a Camerei aulice din Viena și administrate de organele camerale locale din Oltenia, alimentau neîntrerupt tezaurul imperial cu sume însemnate, uneori superioare contribuției, și care, spre deosebire de aceasta, luau integral și ireversibil drumul Vienei. Rapoartele întocmite de slujbașii camerali încă din primii ani ai ocupației austriece ne introduc în cunoașterea sistemului de organizare a veniturilor Cămării domnești la începutul veacului al XVIII-lea.

Dijmele. Supraviețuire târzie a unei realități vechi, probabil anterioare „întemeierii”, dijmele erau percepute de domnie în virtutea dreptului eminent de stăpânire, extins asupra întregului teritoriu al țării pe măsura unificării lui sub aceeași autoritate superioară; dijma din produse a continuat să constituie și în veacul al XVIII-lea unul din cele mai de seamă venituri ale domniei⁷⁵. Progresele economiei monetare au convertit treptat, în veacurile anterioare, prestațiile în natură către domnie în dări în bani — la începutul veacului al XVIII-lea însă procesul nu era încă desăvârșit —, dar pînă la desființarea lor în epoca regulamentară aceste îndatoriri ale populației au continuat să păstreze trăsăturile dijmei feudale. Astfel erau înțelese și definite de contemporani, localnici sau străini, care au venit în contact cu realitățile fiscale ale provinciei: „Oierit, dijmă din oi; dijmărit, dijmă din porci, din miere, tutun și vin”⁷⁶. Definiția nu era o simplă reminiscență a unor realități vechi de mult depășite; alte indicii din aceeași vreme confirmă caracterul de dijmă feudală al acestor prestații. Cel mai evident e cazul vinăriciului, care era perceput fie în bani, fie în vin, o vadră din zece⁷⁷. Dar și în cazul dijmelor percepute în bani se constată tendința de a respecta caracterul original de zeciuială al prestației către domnie. Quantumul oieritului, de pildă, păstrează încă — sau tinde să păstreze — trăsăturile zeciuiei; în decembrie 1724, în ajunul arendării oieritului, boierii olteni, constatînd scăderea masivă a prețului oilor, în urma dificultăților provocate comerțului cu turcii de politica austriacă, solicitau autorităților habsburgice reducerea sumei impuse pe oaie. Înainte, arătau boierii, cînd oieritul era 15 bani de oaie, „... oaia se putea vinde cu 15 pitaci

⁷⁴ Arh. st. Sibiu, L5/206, f. 162.

⁷⁵ Un raport din 1726 asupra dijmelor prelevate de cămară subliniază funcția lor: „Oieritum et dismaritum, decimae ncmpe ovium s. v. porcorum, mellis et tabaccae, quae in Valachia Turcica pro Vaivodarum sustentatione constituta erant...”; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 83.

⁷⁶ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 141; definiția aparține dicționarului de instituții oltene, întocmit în 1726 probabil de Nicolae de Porta; definiție identică pe marginea scrisorii adresate în 1718 de episcopul Damaschin al Rîmniceului deputaților oltenii la Viena; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 327–328.

⁷⁷ „Von dem Wein hingegen wirdt der 10-ter Aymer aus einigen Gebürgen in natura, aus anderen in paarem Geldt...”; C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 39.

(150 bani), iar berbecul cu 20 pitaci (= 200 bani)”⁷⁸. Potrivit datelor furnizate Consiliului de război nu mult timp înainte de generalul Königsegg, în urma diminuării masive a exportului de oi din Oltenia, prețul acestora scăzuse de la un taler (= 133 de bani), la un florin (= 90 de bani)⁷⁹. Consecvenți cu concepția lor despre oierit — al cărui caracter de dijmă îl aveau permanent în vedere —, boierii solicitau austrieicilor reducerea corespunzătoare a cuantumului impus pe oaie: „Întrucât în anul de față prețul oilor a scăzut într-atâta încît se vînd fiecare cu cîte 4 sau 5 septenari, numiți pitaci în vorbirea de toate zilele, iar la plata acestei dijme a oieritului intră acum trei oi (în loc de una), se cuvine să fie numit nu zeciuală, ci întreială (sicque non decimatio sed tertialitatis participatio dici mereatur)... Așadar, părerea noastră... ar fi ca, avînd în vedere prețul actual al oilor, și această zeciuală să fie scăzută la 10 bani valahi sau cinci polture de oaie”⁸⁰.

Reținut se cuvine a fi faptul că, deși convertite în bani, cu excepția vinăriciului perceput uneori în natură, dijmele își păstrau încă trăsătura originară de participare a domniei la produsul întregului pămînt al țării asupra căruia continua să exercite un drept de stăpînire eminent.

Oieritul, întemeiat pe unul din cele mai de seamă izvoare de venituri ale locuitorilor, ocupa locul de frunte în ansamblul veniturilor camerale. Încasat de austrieци încă din primul an al ocupației militare⁸¹, venitul oieritului a sporit masiv în curs de cîțiva ani, pe măsură ce provincia și-a refăcut șeptelul, iar privilegiile boierilor și ale mănăstirilor și evaziunile cărora le deschideau larg poarta au putut fi îngădite. Indicațiile de care dispunem pînă în 1726 — an la care se opresc știrile cu privire la suma globală a oieritului, poate pentru că de atunci înainte s-a stabilizat — pun în lumină însemnătatea excepțională a oilor în sistemul de venituri al domniei și implicit în economia țării.

În 1718, oieritul a adus Cămării imperiale un venit de 24 471 de florini renani⁸²; în anul următor, 1719, se realizează 31 666 fl. r., spor însemnat, datorit în mare parte afluxului masiv al turmelor ardelenene, care din pricina secetei au trecut în număr mult mai mare decît de obicei în Oltenia⁸³; în 1720, venitul sporește la 27 500 de taleri (aproximativ 36 000 fl. r.)⁸⁴, iar în 1721 se menține la același nivel⁸⁵. Nu cunoaștem suma percepută efectiv în contul oieritului în anul 1722, dar unele indicații ne oferă posibilitatea de a cunoaște limita inferioară și cea superioară a arendei oieritului, stabilite în funcție de scutirea sau supunerea la dijmă a boierilor și a mănăstirilor. La 15 noiembrie 1722, cînd erau în curs discuțiile cu privire la suma globală de arendare a oieritului, un dregător cameral, bun cunoscător al realităților locale,

⁷⁸ Arh. st. Sibiu, L2 355, f. 45; pentru cuantumul oieritului de 15 bani, vezi C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 393. E vorba de cota impusă mării mase a populației țărănimii; categoriile privilegiate suportau un cuantum mai redus.

⁷⁹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 639—640.

⁸⁰ Arh. st. Sibiu, L2/355, f. 54.

⁸¹ C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 147 și 172.

⁸² *Ibidem*, p. 282—283.

⁸³ *Ibidem*, p. 394.

⁸⁴ N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul stăpînirii austriece, 1716—1739*, București, 1906, p. 140—141.

⁸⁵ Hurmuzaki, VI, p. 252.

propunea 100 de pungi (50 000 de taleri = circa 66 000 fl. r.), în eventualitatea impunerii turmelor boierești și mănăstirești, sau 50—60 de pungi (25 000—30 000 de taleri = circa 33 000—40 000 fl. r.), în eventualitatea contrarie⁸⁶. Indicația e prețioasă nu numai pentru că ne oferă un punct de reper pentru suma realizată de câmară pe seama oieritului, dar și pentru că pune în lumină faptul că domeniul boieresc și mănăstiresc întreținea aproximativ jumătate din ansamblul oilor din provincie. Un salt însemnat a fost realizat în următorii doi ani; în 1723, oieritul a fost arendat pe suma de 83 583 fl. r.⁸⁷, iar în 1724 pe 141 de pungi (70 500 de taleri = 94 000 fl. r.)⁸⁸; un an mai târziu, arenda a sporit la 145 de pungi (72 500 de taleri = circa 96 000 fl. r.)⁸⁹, pentru a reveni în 1725 la 141 de pungi⁹⁰. În 1726 însă, arenda înregistrează o scădere de 10 pungi fiind realizată la 130 de pungi (= circa 86 000 fl. r.)⁹¹.

În anii buni, așadar, venitul furnizat de oierit se apropie de 100 000 fl. r., adică jumătate din nivelul atins în aceeași perioadă de contribuție, cea ordinară și extraordinară laolaltă. Faptul este remarcabil, pentru că fixează puternic locul creșterii oilor în ansamblul economiei provinciei: constatarea câștigă în greutate dacă ținem seama că însăși contribuția era într-o măsură însemnată impusă în funcție de averea de oi a țării și realizată din banii câștigați de locuitori din vânzarea oilor.

Date precise oferă documentația austriacă și cu privire la cuantumul în cadrul oieritului pe unitatea impozabilă, oaia. Și acest aspect — ca întregul domeniu al fiscalității, de altminteri — se caracterizează printr-o largă varietate de regim, moștenire a vechii structuri fiscale a țării.

Marea masă a populației, țărănimea, plătea, în timpul lui C. Brîncoveanu, 15 bani de oaie, în afară de taxa de înscriere a materiei impozabile în catastife și apoi de ștergere, după perceperea dijmei (poclonul: 30 de bani pentru înregistrare și 2 pentru ștergere). Boierii și mănăstirile, care beneficiau de un însemnat privilegiu, prestau oieritul doar o dată la trei ani și în anii cînd intra în funcțiune un nou domn plăteau doar 14 bani (probabil pentru a se marca deosebirea față de locuitorii de rînd), iar oierii străini — mai ales transilvăneni — care-și aduceau oile la păscut în țară, cite 10 bani de oaie. Încercarea de evaziune atrăgea dublarea cuantumului și o amendă de 300 de bani⁹². Cuan-tumul constatat în Țara Românească la sfîrșitul veacului al XVII-lea și la începutul celui următor a fost menținut de organele camerale austriece, cel puțin în primii ani. Contractul de arendare a oieritului

⁸⁶ N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia*, p. 144—145.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 152.

⁸⁸ Arh. st. Sibiu, L2/354, f. 46.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 46.

⁹⁰ M. Popescu, *Spicuri privitoare la Oltenia în timpul ocupațiunii austriece 1718—1739*, în *Arhivele Olteniei*, VI (1927), nr. 31, p. 215.

⁹¹ *Ibidem*, p. 215 și M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 180—181.

⁹² Vezi raportul lui Ignațiu Haan asupra veniturilor cămării domnești, C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 393—394; precizia informațiilor furnizate de acest raport rezultă din confruntarea cu *Cartea de oierit*, emisă la 16 noiembrie 1697 de C. Brîncoveanu și păstrată în *Anatefterul său*; vezi *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, ed. Dinu C. Giurescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V (1962), p. 385.

din 30 noiembrie 1720 indică și cuantumul ce urma să fie perceput de arendași pe oi; 14 bani de la boieri și mănăstiri, 10 bani de la păstorii străini și 15 bani de la locuitorii de rînd, precum și taxele de înscriere și radiere din catastif, „toate după datina străveche”⁹³. Criza comercială declanșată de politica monetară austriacă avea însă curînd să impună revizuirea „datinei străvechi”; străduindu-se să mențină oieritul caracterul de zeciuală, boierii au cerut austriecilor, încă de la sfîrșitul anului 1724, să adapteze cuantumul dării la valoarea pe piață a oilor, cerere asupra căreia au revenit și în anii următori. Dată fiind situația creată de scăderea prețului oilor, oieritul a ajuns să reprezinte nu a zecea parte din valoarea oilor, ci un sfert sau chiar o treime, reducînd astfel masiv rentabilitatea principalului izvor de venituri al locuitorilor. Reacția acestora nu s-a lăsat mult timp așteptată; la începutul anului 1726, administrația informa autoritățile austriece superioare că locuitorii își lichidează șeptelul ovin prin vînzare sau consumare⁹⁴.

Refuzul austriecilor de a lua în considerare punctul de vedere al autorităților locale nu putea decît să agraveze situația și să accelereze distrugerea șeptelului ovin. În toamna aceluiași an, secretarul administrației, N. de Porta, în general slujitor fidel al intereselor fiscale austriece, insista asupra necesității de a se reduce oieritul, întrucît „țărani își jertfesc oile, sau le vînd pe orice preț li s-ar oferi, situație care împiedică înmulțirea oilor, nu fără o mare pagubă pentru tezaurul imperial, iar suma arendeii va scădea în viitor, dacă nu se vor lua măsuri din timp...”⁹⁵.

Perspectiva deschisă de această situație i-a convins în cele din urmă pe austrieci să adopte punctul de vedere al Administrației. Lacunele documentației fac imposibilă fixarea momentului în care autoritățile habsburgice s-au resemnat să reducă cu o treime oieritul, dar în 1732 faptul împlinit — probabil cu cîțiva ani în urmă — este atestat documentar. Raportul înaintat împăratului Carol al VI-lea de către Consiliul de război și de Camera aulică sugera un adaos de 2 bani la oierit, care urma să se ridice astfel la 12 bani, pentru a se compensa pierderile suferite de cămară prin desființarea vămilor interne⁹⁶.

Dijmăritul e indicativul colectiv al dijmii din vin, porci și stupi de albine, arendate laolaltă și de obicei împreună cu tutunăritul. Venitul mult mai redus al acestor dijme în raport cu oieritul explică înmănușchiera lor într-o singură formulă cu prilejul arendării. Date cu privire la sumele realizate din arenda dijmăritului nu avem decît pentru anii 1719—1722; în anul 1719, darea a raportat 8 385 fl. r., în 1720, 14 416 de florini, în 1721, 23 000 de florini, iar în 1722, 34 606 fl. r.⁹⁷. Nivelul scăzut al arendeii dijmăritului se explică prin părăgînirea a numeroase vii în timpul războiului și prin distrugerea a numeroși stupi din pricina secetei. Potrivit informațiilor culese de slujbașii camerali, dijmăritul era arendat de domnie, pe întreaga țară, cu 40—50 de pungi. Tutunăritul singur raporta pe întreaga țară 30 de pungi și chiar mai mult — indiciu al largii

⁹³ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 477.

⁹⁴ Arh. st. Sibiu, L2/354, f. 64.

⁹⁵ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 86.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 479.

⁹⁷ *Ibidem*, Material, vol. I, p. 389 și Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 80—80 v.

răspîndiri a culturii tutunului — , dar în Oltenia nu producea mai mult de 600–800 de taleri⁹⁸.

Cuantumul vechi a fost respectat de austrieci și în privința dijmăritului. Cărțile trimise în județe în august 1724 pentru a vesti începutul operațiilor de încasare a dijmăritului indicau, după formula tradițională, și cuantumul impus : „... De un stup cîte bani 13 și de un rimător iar așjiderea și de vadra de vin cîte bani 20 și de dulumul de tutun cîte lei 4 și poclonul de nume de birnic cîte bani 30 și de preoți și de camaralist și de aleși cîte bani 12 de nume și de răvaș de nume 2 bani”⁹⁹. Ca și în cazul oieritului și probabil sub presiunea aceluiași factori — necesitatea de a pune de acord impunerea cu valoarea-marfă a obiectului — , cuantumul dijmăritului a fost redus în anii următori la 10 bani, pentru a fi din nou sporit în 1732¹⁰⁰.

Venitul dijmelor aparținînd domnilor, aceștia aveau latitudinea fie de a-l exploata direct, fie de a-l arenda. Austriecii au experimentat și ei ambele formule; inițial, lipsa de experiență i-a determinat să arendeze atît oieritul, cît și dijmăritul. Ulterior, pentru a curma unul din izvoarele de abuzuri și asuprire și în același timp pentru a spori venitul cămării le-au exploatat „în credință”, adică prin slujbași camerali.

Camerei îi aparțineau și venitul exploatării miniere (sare, aramă, aur) și al vămilor. Întrucît registrele vamale nu s-au păstrat — sau nu s-au găsit — venitul rezultat din încasarea taxelor vamale nu poate fi apreciat. Dintre vămile interne, venit însemnat nu aduceau decît taxele pe vînzarea animalelor; *goștineritul*, taxă de 8 bani impusă pe fiecare porc vîndut și plătită de vînzător, și ierbăritul de fiecare oaie (8 bani), vacă (24 de bani), vițel (12 bani) sau cal (44 de bani), plătit fie de cum-părător, fie de vînzător¹⁰¹. Cunoscînd oprobriul general pe care l-a provocat în țară văcăritul — impozit pe animale impus asupra tuturor, indiferent de stare socială — , austriecii au renunțat încă de la începutul stăpînirii lor de a-l încasa. Vămile interne au fost de altminteri desființate în 1731. Pentru a compensa paguba suferită de cămară de pe urma acestei măsuri, s-a sporit oieritul cu 2 bani și dijma din porci cu 4 bani și a fost constituită o taxă pe toate cîrcimile, inclusiv cele ale stăpînitorilor de moșii¹⁰². Bălțile, foste ale domniei, continuau să fie arendate pe seama cămării¹⁰³; în sfîrșit, întinsul domeniu brîncovenesc din Oltenia și diverse alte așezări au intrat în stăpînirea cămării și au fost exploatate fie direct, fie prin arendă.

Statul medieval nu își însușea numai o parte însemnată din resursele pecuniare și din produsele populației, dar și din capacitatea ei de muncă. Puțin cunoscute mai ales sub aspectul cantitativ, îndatoririle

⁹⁸ *Ibidem*, p. 391; deși arendat în general împreună cu dijma din porci și vin, tutunăritul, dare recentă, avea caracter deosebit, pe de o parte pentru că era impus tuturor culturilor de tutun, indiferent de clasa socială căreia îi aparținea stăpînul pămîntului, așadar derogare de la regimul privilegiului, și pe de altă parte, pentru că era impus pe suprafață cultivată, nu pe producție.

⁹⁹ Arh. st. Sibiu, L5/204, f. 80–80 v.

¹⁰⁰ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 479.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. I, p. 290, 372 și 394–395.

¹⁰² *Ibidem*, p. 479.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 367 și 385–387.

de muncă și de cărături în folosul statului au constituit unul din aspectele majore ale fiscalității medievale. Alături de prestațiile de produse în natură, muncile și transporturile, și ele gratuite, mențineau o largă zonă de economie naturală în cadrul sistemului fiscal și al societății medievale românești. În timpul ocupației austriece, muncile și transporturile au fost deosebit de apăsătoare, pentru că erau destinate să satisfacă exigențele autorităților militare și civile, în primul rînd lucrările de interes public.

Îndatorirea de a furniza cai și găzduire slujbașilor civili și militari în trecere (*Vorspann*, *praejunctura*) era suportată de satele așezate de-a lungul drumurilor principale. Locuitorii acestor sate — forșpănașii — erau scutiți, în schimbul serviciului prestat, de contribuție (în total între 700 și 1 000 de familii¹⁰⁴); zadarnic au încercat autoritățile superioare să limiteze prin permise oficiale numărul celor care beneficiau de acest drept și să înlăture astfel abuzurile; un raport întocmit în anul 1728 semnala că „asuprirea de neîndurat pe care le suportă întreaga provincie cu *Vorspann*-ul nu pot fi descrise, întrucît orice militar, slujbaș, cămăraș sau boier de frunte, cînd vrea să meargă la plimbare, la vînătoare sau unde socotește, fără a cere permisie scrisă din partea administrației, ei numai întemeiați pe propria lor autoritate, uzurpă dreptul de a-l utiliza unde vor și cît vor; întreaga provincie geme sub povara neîntreruptelor găzduiri și furnituri de cai...”¹⁰⁵. Nici decretul imperial din 1729 nu a reușit să suprimе abuzul, în ciuda prevederilor foarte stricte pe care le conținea¹⁰⁶. Doi ani mai tîrziu, un raport constata că locuitorii erau constrînși „cu bătași și violențe” să livreze găzduire și întreținere¹⁰⁷; abia înapoițați de la drum după efectuarea unui transport — observa alt raport — țărani erau siliți să înhame din nou pentru a face față altei solicitări¹⁰⁸. Cînd apăsarea devenea insuportabilă, locuitorilor satelor de drum nu le mai rămînea alt mijloc de scăpare decît fuga; e soluția adoptată la sfîrșitul lunii aprilie 1731 de sătenii din Orlești și Furnigari, sate așezate pe drumul dintre Rîmnic și Străjești, și care, „din pricina constrîngerii de a presta continuu *Vorspann*, au fost silitе să fugă”. Teama de reacția în lanț a satelor de drum a determinat administrația craioveană să solicite comandamentului austriac modificarea întregului sistem de asigurare a obligațiilor de *Vorspann*¹⁰⁹.

Și mai apăsătoare pentru ansamblul provinciei, pentru că privea ansamblul masei rurale, erau muncile la drumuri — construcții de noi căi de circulație —, dar mai ales reparațiile la construcțiile de cazărmi și transporturile în interes militar. Un memoriu boieresc din 1731 semnalează agravarea în asemenea măsură a obligației impuse țăranilor de a presta muncă, încît, „alternînd una cu alta, nu încetează aproape niciodată”¹¹⁰.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 77—78 și 298.

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 236; țărani care suportau îndatorirea de *Vorspann* își pierdeau deseori caii, care în lipsa schimburilor erau forțați să parcurgă distanțe mai lungi decît cele două stații: Arh. st. Sibiu, L2/355, f. 43.

¹⁰⁶ Hurmuzaki, VI, p. 404—406.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 425.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 473.

¹⁰⁹ Arh. st. Sibiu, L2/356, f. 244.

¹¹⁰ Hurmuzaki, VI, p. 428.

Sub presiunea reacției țărănești, austrieicii au hotărât în cele din urmă să reorganizeze întregul sistem de prestații publice în muncă și cărături; în 1735, administrația anunța vornicilor hotărîrea comandamentului austriac de a suprima „lucrurile de obște” care urmau a fi achitate în bani dintr-un impozit special impus asupra țărănimii¹¹¹.

În 1736, măsura era aplicată; *Vorspann*, munci la cazarme și drumuri, încartiruirii etc. au fost desființate; „s-au tăiat lucrurile de obște”, anunța locuitorilor administrația în ianuarie 1736, toate prestațiile urmînd a fi plătite în bani¹¹². Sumele de răscumpărare¹¹³ apăsau pe adevași umeri, dar noua formulă îngredea simțitor posibilitatea abuzurilor. Munca forțată, prestată statului, una dintre caracteristicile dominante ale fiscalității medievale în Țara Românească, era pentru prima oară desființată și înlocuită prin munca salariată („banii lucrului”); economia monetară marca un pas însemnat, începînd să pătrundă într-unul din cele mai de seamă sectoare ale vieții sociale.

Reforma fiscală înlăptuită de C. Mavrocordat după reunificarea țării în urma păcii de la Belgrad (1739) s-a inspirat larg din măsurile fiscale ale austrieicilor în Oltenia.

¹¹¹ „... Fiindcă s-au poruncit într-aceste zile de la mai marele directoral cum că fiindcă lucrurile de obște sint să să răscumpere cu bani gata de la bresla megiașilor și birnicilor...” ; Arh. st. Sibiu, L5/206, f. 39v.

¹¹² În aprilie 1737, administrația reamintea vornicilor hotărîrea din anul precedent : „pentru răscumpărarea podvoadelor” ; fiecare vornic avea îndatorirea de a-l aduce la cunoștința locuitorilor : „... Și va păzi cu toată silința ca de acum înainte supt mare răspundere și pedepsă să nu mai ia nici om, nici vită la vreo podvoadă sau lucruri, orice nume ar fi, fără de plată...” ; cunoscînd obiceiul dregătorilor, textul adăuga precaut : „... Iar să nu se încerce săracii îndoit cu bani și cu podvoade și lucruri” ; Arh. st. Sibiu, L5/206, f. 140 v. Intervenția Austriei în războiul turco-rus în 1737 a pus, din nefericire, repede capăt experienței.

¹¹³ 1 florin de contribuabilul birnic și 1 florin și 30 creițari de megieș ; *ibidem*, f. 24v-25.

UNIFORMIZAREA MĂSURILOR ȘI GREUTĂȚILOR FOLOSITE ÎN COMERȚUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, O ACȚIUNE DE UNIFICARE A PIETEI INTERNE (1829 – 1840)

DE

CORINA PĂTRAȘCU

O dată cu prefacerile economice și politice care s-au produs pentru țările române după încheierea tratatului de la Adrianopol (1829), comerțul devine în principate o preocupare de prim ordin. Ca urmare a acestui tratat, Țării Românești i s-au restituit teritoriile de la Dunăre care fuseseră transformate în raiale turcești, ambelor principate li s-au deschis posibilități mai largi de autonomie economică, desființându-se monopolul turcesc pentru aprovizionarea din principate îndeosebi cu cereale și vite, stipulându-se deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și subsolului fără restricții.

Această situație a antrenat creșterea numărului negustorilor autohtoni, foarte puțini pînă atunci, a favorizat înmulțirea târgurilor și a bîlciurilor, în general a piețelor de desfacere din țară. Înființarea după 1780 a consulatelor rus, austriac, prusian, francez și englez făcuse posibilă așezarea în Țara Românească a negustorilor străini, îndeosebi brașoveni și lipscani, care au continuat să se bucure de libertate deplină în principat în ceea ce privește comerțul, legislația țării fiindu-le favorabilă. Mulți dintre aceștia, oameni de acțiune, au jucat un rol pozitiv în propășirea negoțului acelor vremuri, deși în unele cazuri, încurajați de privilegiile protecției străine, comiteau abuzuri, consulatele respective acoperind adesea pe vinovați.

Ritmul de dezvoltare a comerțului din principate a fost însă frînat de o serie de factori, dintre care cel mai important era că acestea continuau să aibă fiecare o conducere proprie, rămîneau mai departe izolate din punct de vedere administrativ, deci nici din punct de vedere economic nu se putea constitui o piață națională unică. Fiecare dintre principate a continuat să formeze o unitate economică separată, care evolua mai departe în același cadru închis din punctul de vedere al pieței interne. Cu toată această piedică în desfășurarea unei activități comer-

cială complet libere, cîrmuirea de atunci, dîndu-și seama de importanța comerțului pentru economia țării, îi sprijină propășirea și procedează la organizarea lui. Regulamentul organic, care poate fi socotit prima lege cu caracter constituțional în principate, a constituit un mijloc de temperare a arbitrarului care stăpînea în toate domeniile de activitate, căutînd să reglementeze și activitatea comercială. Prin Regulamentul organic, în Țara Românească s-au pus bazele unui complex de norme aplicabile comerțului, norme ce urmau a fi respectate ca reguli de drept pe întreg teritoriul, înființîndu-se în acest scop, conform articolului 299, două judecătoria de comerț: una la București și alta la Craiova.

Cercetarea de față cuprinde un aspect al procesului de prefacere a vieții economice din Țara Românească între anii 1829 și 1840, și anume unificarea măsurilor și greutăților în tot principatul și eforturile pentru aducerea la îndeplinire a acestor directive impuse de comerț și codificate prin Regulamentul organic¹.

La începutul secolului al XIX-lea piața internă a Țării Românești nu era nici o piață deschisă, nici o piață unitară, comerțul intern desfășurîndu-se independent de la o piață locală la alta. În privința valorii măsurilor și greutăților, și acestea variau aproape de la județ la județ, fapt care stînjenea efectuarea tranzacțiilor comerciale. În afară de numărul mare de măsuri folosite și care nu aveau nici o legătură între ele, nici chiar aceleași unități nu aveau valori fixe. Această situație nu putea rămîne fără reacție, libertatea comerțului necesitînd în primul rînd reglementarea cît mai amănunțită a vînzării mărfurilor.

Din variatele documente interne referitoare la perioada imediat următoare încheierii tratatului de la Adrianopol reiese că o serie de hotărîri s-au și luat în această privință de către conducerea Țării Românești. La 2 august 1830, o „predlojenie” a lui Kisseleff², urmată la 17 august de un jurnal al Obșteștii Adunări³, aduce la cunoștința publică instituirea unei „comisii a îndreptării măsurilor”, cum era denumită, obiectivul clar precizat al acestei comisii fiind de a cerceta „atît de față, cît și pe taină prin toate prăvăliile și prin toate locurile unde se fac vînzări cu orice fel de cîntare, cumpene, coturi și măsuri să se aducă în ființa cea dreaptă”. Jurnalul Obșteștii Adunări prevedea în același timp și sancțiuni destul de aspre pentru „prăvăliașii de toată felurimea” care de la 1 septembrie înainte ar fi folosit măsuri și greutăți neverificate sau falsificate. Astfel negustorii care s-ar fi găsit măsurînd cu cotul nedrept urmau să plătească un „ștraf” de 100 de taleri, iar 50 de taleri cei care ar fi întrebunțat cîntare, cumpene sau ocale neverificate. Acești bani încasați din „ștrafuri” urmau să fie vărsați în casa maghistratului din orașul capitală de județ și erau destinați investițiilor edilitare, iar la sate în casa satului respectiv, constituind de asemenea un

¹ Cu privire la măsurile și greutățile folosite în Țara Românească și în perioada de care ne ocupăm, valoroase studii au publicat D. Mîoc și N. Stoicescu, *Măsurile medievale de capacitate din Țara Românească*, în „Studii”, 1963, nr. 6, p. 1 351-1 379; *Măsurile medievale de greutate din Țara Românească. Instrumentele de măsurat capacitatea și greutatea*, în „Studii”, 1964, nr. 1, p. 87-107; *Măsurile medievale de lungime și suprafață și instrumentele de măsurat lungimea din Țara Românească*, în „Studii”, 1965, nr. 3, p. 639-667.

² Arh. Ist. Centrală. Vornicia din Lăuntru, dos. 27/1830, f. 2.

³ Ibidem, f. 4.

venit al acestora. Acest decret s-a raportat și la negustorii sudiiți, un paragraf special referindu-se la aceștia. După 1829, lăsându-se libertate deplină activității comerciale din principate, negustorii străini cumpărători ai produselor românești și în același timp vânzători ai mărfurilor aduse din țările respective, ispitiți de realizarea unor câștiguri însemnate, își sporiseră numărul în Țara Românească. De aceea textul jurnalului Obșteștii Adunări referitor la verificarea măsurilor și greutateților a fost adus la cunoștința tuturor consulatelor din principat, de această hotărâre urmînd a fi avizați cei interesați. Consulii Prusiei, Austriei și Rusiei răspund de primire, însă pentru a circumscrie sfera de aplicabilitate a sancțiunilor prevăzute în jurnal și pentru infracțiunile negustorilor sudiiți, în răspunsul lor agenții consulari nu omit să arate că negustorii străini intră sub jurisdicția consulară⁴. Este știut că, pînă la Regulamentul organic și după aceea, agenții consulari, în multe situații, nu țineau seama de autoritățile locale românești, prin pretențiile lor abuzive stînjinînd aplicarea sancțiunilor de care în unele cazuri se făceau pasibili sudiiții, și în special negustorii. Misiunea de supraveghere a aplicării tuturor hotărîrilor amintite a fost dată în seama comisiilor de îndreptare a măsurilor, organe special create în acest scop în București și în județe.

Termenul-limită acordat de stăpînire pentru verificarea măsurilor și greutateților folosite de negustori nu s-a putut respecta. Oricît de mare ar fi fost bunăvoința autorităților administrative însărcinate cu aplicarea acestei hotărîri, lucrul nu era ușor de realizat, mai întii fiindcă pentru unele unități de măsură nu mai exista etalonul cu care să se facă verificarea⁵. Agia Bucureștilor raporta Divanului în august 1830 că n-are etalon pentru „cotul ce este spre măsurarea mărfurilor”⁶. Rapoarte similare trimit Divanului multe isprăvnicate, cerînd „aiar” pentru măsuri de ocale cu care se vindeau vinul și rachiul prin cîrciumile din sate⁷. Ca urmare, comisia îndreptării măsurilor, care funcționa în București și care era însărcinată și cu procurarea „aiarurilor” pentru comisiile locale din județe, a cerut Divanului ca starostii din București să aducă la agia capitalei în vederea ținerii mezatului pentru executarea a 1 500 de coturi și 1 500 de „tacîmuri” de ocale pentru vînzarea băuturilor conform etaloanelor respective spre a se distribui în București și la „comisiile de pe afară”⁸, pentru ca „vericine din prăvăliași” să-și poată verifica cotul, cîntarul sau dramurile folosite în negoțul său, pentru ca apoi, pecetluindu-se cu pecetea „într-adins făcută”, să fie utilizate fără posibilitate de „vreo prefacere vicleană”⁹.

⁴ Ibidem, f. 28, 60 și 60 v.

⁵ Din corespondența purtată în cursul anului 1830 între consulatul general al Rusiei la București și Divanul Țării Românești aflăm că aceeași situație era și în Rusia, doar ce prin acel consulat s-au cerut Divanului să se trimită contra cost „formalnice probe (etalon) în ceea ce privește a măsurii lungimii și greutateții de care sînt în principaturi” pentru a se alcătui „ase menea măsuri spre a se întrebuița în Rosia” (Ath. Ist. Centrală, Ad-tive Vecchi, dos. 256/1830, f. 34).

⁶ Ath. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 27 1830, f. 29.

⁷ Ibidem, f. 40—59.

⁸ Ibidem, f. 88.

⁹ Numărul acestor măsuri, cit și felul lor, repartizate pe județ, este raportat Vorniciei

Prin jurnalul Divanului săvârșitor din 28 septembrie 1830 a fost dizolvată comisia special instituită la București pentru îndreptarea măsurilor, îndeplinirea acestei activități fiind trecută asupra comisiei permanente a „îndestulării politii”, care urma să se ocupe în continuare și cu procurarea etaloanelor necesare în țară¹⁰. Mai târziu, în 1832, prin articolul 151 al Regulamentului organic, această îndatorire „de a fi adevărate și într-o unire cumpenile și măsurile” trece asupra Departamentului Trebilor din Lăuntru pentru tot principatul, a Sfatului orașenesc București și maghistraturilor din provincie.

Unele măsuri și greutateți în vigoare în perioada de care ne ocupăm au fost folosite încă din antichitate pe pământul țării noastre, continuând a fi utilizate până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Anumiți termeni metrologici păstrați în limba noastră dovedesc că romanii au adus în Dacia sistemul lor de măsuri și greutateți. Ne referim la acelea, întâlnite în toate țările europene până la secolul al XIX-lea, care au derivat de la corpul omenesc. Degetul, lățimea palmei, lungimea brațului, piciorul, pasul etc. sînt măsuri la care însăși natura a condus pe om. De la măsurile naturale n-a fost decît „un pas” spre unitățile de măsură pentru lungime și suprafață, diferențele care se puteau ivi fiind neglijabile. La fel s-a procedat și pentru ponduri. Pentru greutateți mari s-a pornit de la povara pe care omul o putea ridica de la pămînt, o putea duce în mâini sau pe spate. Mai complicat a fost pentru stabilirea capacității, unde o normare era mai greu de făcut, din care pricină între diversele măsuri de capacitate au existat variații mari¹¹.

Descrierea cerută de Divan în 1830 lui Constantin Goleșcu, logofăt de țara de sus, a principalelor măsuri și greutateți folosite în principat este pentru noi astăzi foarte prețioasă deoarece prezintă cele mai utilizate instrumente de măsurat, precum și valorile ce aveau măsurile și greutatețile în acea epocă¹².

Cotul, cea mai folosită măsură de lungime, se aducea ca etalon de la Țarigrad, pecetluit cu „turaua” vistieriei turcești și era păstrat la camera domnească¹³. Cămărașul cel mare, care avea și venitul cotăritului, adică al dării încasate de la negustorii care vindeau cu cotul, împărțea asemenea coturi „pecetluite cu marca țării” negustorilor din toate orașele de tîrgurile¹⁴. Cotul acesta era de două feluri: „halebiul”, care era de două picioare, două parmace și zece linii englezești, și cotul „endizea”¹⁵, care era tot de două picioare, un parmac și zece linii. Goleșcu arată că halebiul, cotul cel mare, era folosit de negustori la măsuratul postavurilor și a mătăsărilor, iar cotul endizea pentru celelalte țesături de lînă, de bumbac, de in și de cînepă. Acest cot era folosit

din Lăuntru de către comisia îndreptării măsurilor din București, prin adresa din 11 mai 1831 (Ibidem, f. 140).

¹⁰ Arh. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 27/1830, f. 63.

¹¹ Fr. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, Weidmansche Buchhandlung, 1862, p. 1—2.

¹² Arh. Ist. Centrală, Ad-tive vechi, dos. 256/1830, f. 31—32.

¹³ Ibidem, f. 31—32.

¹⁴ I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, (1934), p. 177.

¹⁵ Corect „endasse”; cf. Ion Ghica, *Măsurile și greutatețile românești și moldovenești în comparație cu ale altor neamuri*, București, 1848, p. 145.

de negustorii din orașe și târguri, pentru locuitorii de prin sate cotul fiind „mîna cea dreaptă”. Se măsură „din cotul mîinii pînă la vârful degetelor și peste degete pînă la încheietura de lîngă palmă”.

Ocalele pentru cîntăritul „lucruilor curgătoare”, tot după descrierea lui Goleșcu, erau făcute „pe greutate de 400 dramuri apă curgătoare și rece, limpezită prin piatră”. Aceeași valoare, 400 de dramuri, avea și ocaua ca măsură de greutate. Tiriziile pentru cîntărirea orezului, a piperului ș.a. (băcăniile) cîntăreau valori de la 1 dram pînă la 400, adică pînă la oca, mai existînd și cîntărele, care „în ușor” mergeau de la 100 de dramuri pînă la 8 ocale și 3 litre, iar „în greu” de la 8 ocale pînă la 44 (cîntărele cele mai mari se urcau pînă la suta de ocale și mai mult). Acestea au fost primele măsuri și greutateți care s-au „aiarisiș” de comisiile verificatoare, fiind cele mai urgent cerute de negustorii cu amănuntul.

În aprilie 1831, după recepționarea de către comisiile din toată țara a etaloanelor măsurilor de mai sus, Divanul Țării Românești elaborează textul unei hotărîri prin care se decreta pentru tot principatul obligativitatea pentru băcani, mămulari, hangii, cîrciumari și în general pentru toți cei care practicau vreun negoț să-și controleze și să-și îndrepte măsurile și greutatețile conform măsurilor-tip aflate la comisiile locale întocmite în acest scop, pînă la sfîrșitul lunii iulie același an urmînd ca în toată țara măsurile și greutatețile să fie unificate. Ca orice legiuire, și acest decret al Divanului săvîrșitor prevedea sancțiunile ce urmau a fi aplicate atît infractorilor, cît și orînduiților stăpînirii însărcinați cu executarea dispozițiilor cuprinse în hotărîrea Divanului în cazul cînd nu și-ar fi îndeplinit corect misiunea¹⁶. Textul tipărit al hotărîrii s-a trimis tuturor isprăvnicatelor după numărul satelor județului respectiv spre a fi citit „între auzul tuturor”, urmînd apoi a fi păstrat de preoți, la biserică „spre a se afla în toată vremea ca o pravilă”¹⁷ (pentru a nu se sustrage controlului măsurilor și greutateților, comisiile „de îndreptare” au alcătuit liste nominale de toți lipșanii, bogasierii, mămularii, abagii, brașovenii ș.a. spre a-i avea în evidență)¹⁸.

Am insistat asupra acestui jurnal al Divanului fiindcă statornicește definitiv unificarea principalelor măsuri și greutateți din Țara Românească, aceasta constituind în epoca de care ne ocupăm un factor important pentru dezvoltarea comerțului. Mai rămîneau însă măsuri care nu fuseseră unificate.

Nefiind folosit în comerțul propriu-zis, stînjenu de lungime nu făcuse obiectul acțiunii de corectare a măsurilor. Cum însă la efectuarea hotărniciei și a altor diverse delimitări, ca de altfel și la vînzări de terenuri, stînjenu era cea mai des folosită măsură încă din secolul al XVI-lea¹⁹, Logofeția Dreptății cere în septembrie 1832 Vorniciei din Lăuntru să stabilească un etalon al stînjenuului, urmînd a se multiplica și trimite tuturor judecătoriilor locale spre a servi la rezolvarea dife-

¹⁶ Arh. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 694/1833, f. 13—14, copie.

¹⁷ Arh. St. Buc., Municipiul București, dos. 11/1831, f. 5 și 7. Text tipărit.

¹⁸ Ibidem, f. 23 și 25.

¹⁹ D. Mioc și N. Stoicescu, *Măsuri medievale de lungime și suprafață*, în „Studii”, 1965, nr. 5, p. 644—649.

rendelor care puneau în discuție hotărnicile²⁰. Conform art. 343 al Regulamentului organic, acestea trebuiau obligatoriu efectuate. Tot prin Regulamentul organic, art. 139, se stabilise ca măsură oficială stînjenul lui Șerban-vodă. Ca urmare a sesizării Logofetei Dreptății, Sfatul Administrativ al Țării Românești hotărăște în octombrie 1832 a se face 18 măsuri de fier după jumătatea stînjenului lui Șerban-vodă pentru a se trimite judecătorilor județene²¹. În același timp, Vornicia din Lăuntru cere egumenului mănăstirii Radu Vodă să încuviințeze ca executorul curții administrative, însărcinat cu efectuarea stînjenului-etalon, „fiind trebuință a se lua o măsură după stînjenul lui Șerban-vodă... , să ia măsură pe acea piatră, căci este foarte trebuincioasă”²². Măsura stînjenului era însemnată, probabil așa cum se obișnuia, pe un perete al mănăstirii²³. După descrierea contemporană a lui Const. Goleșcu, stînjenul lui Șerban-vodă era „de opt palme domnești”, palma fiind de „9 palmace și 8 linii a piciorului englezesc al Londrei”. Stînjenul zis al lui Constantin Brîncoveanu, folosit în timpul domniei acestuia, era cu patru degete mai mare decît stînjenul lui Șerban-vodă. Stînjenul lui Brîncoveanu nu era utilizat decît în cazuri de neînțelegeri cu privire la delimitări de hotare numai la moșiile ale căror sineturi arătau că măsurătoarea s-a făcut în vremea acestui domn²⁴. Prăjina avea valoarea a 18 palme și un pumn, adică 2 stînjeni, 2 palme și 8 degete, și folosea tot pentru măsurarea lungimilor. După amintita descriere făcută de Const. Goleșcu, calculul în prăjini pentru suprafețe se obținea prin măsurarea a 24 de prăjini în lung și 6 prăjini în lat, obținîndu-se un pogon „tetragonicon”. Deși în vînzarea comercială nu erau folosite aceste măsuri, le-am amintit deoarece în acea vreme și pînă tîrziu în secolul al XIX-lea în acest mod se delimitau pogoanele de culturi cerealiere, vii ș.a., calculele anuale ale recoltelor făcîndu-se în raport cu suprafețele cultivate. Aceste calcule erau necesare, deoarece astfel se putea stabili capacitatea de absorbție a pieței interne, restul fiind destinat exportului. Se știe cît de mult se conta pe export. Un număr succesiv de ani cu recolte bune erau suficienți pentru a înviora afacerile comerciale și a imprima întregii economii a țării o însuflețire deosebită.

Pentru comerțul cu amănuntul, valorile măsurilor și greutateilor se stabiliseră prin succesivele jurnale administrative date de stăpînire. Nu se clarificase însă valoarea principalelor măsuri utilizate în comerțul cu ridicata: chila și cîntarul pentru materii solide și cotul de măsurat buțile.

În orașele de pe malul Dunării, unde se desfășura o rapidă creștere a activității comerciale ca urmare a deschiderii traficului internațional, se punea problema stabilirii valorii unei măsuri mari pentru cerealele destinate exportului. Țara Românească, urmărind să-și vîndă în străinătate o parte a producției de cereale, avea nevoie de chilă, măsură specifică pentru cîntărirea cerealelor, folosită din secolul al XVI-lea pentru

²⁰ Arh. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 440/1832, f. 1.

²¹ Ibidem, f. 2.

²² Ibidem, f. 4.

²³ Ion Ghica arată că etalonul stînjenului se păstra în 1848 în arhivele Departamentului Dreptății (*op. cit.*, p. 55).

²⁴ Arh. Ist. Centrală, Ad-țive vechi, dos. 256/1830, f. 31–32.

cerealele destinate magaziiilor de rezervă ale Porții²⁵. Ținând seama de simplitatea cu care se efectuaseră pînă la acea vreme tranzacțiile comerciale pe piața internă a principatului, majoritatea făcîndu-se sub forma schimburilor directe, dificultățile întîmpinate din pricina nenumăratelor valori ale chilei deveneau o frînă în circulația internă a cerealelor. Pînă atunci și de fapt situația nu se va schimba mult, moșierii, exploata-torii ai muncii țăranilor, continuau să beneficieze de pe urma diferențelor de măsuri. Această situație se accentuează în momentul cînd cerealele principatului încep să fie căutate din ce în ce mai mult pe piața externă. În consecință, negustorii văd utilitatea introducerii unei măsuri stabile a chilei. Magistratul Brăilei raporta în mai 1831 Vorniciei din Lăuntru că în județ, pornind „deșchidere de negoț” în vederea exportului de cereale, s-au iscat neînțelegeri între vinzători și cumpărători din pricina nepotrivirii de valoare a chilei, care nu avea aceeași capacitate în județ față de oraș. Pentru a se preîntîmpina aceste neajunsuri rezultate din folosirea unor măsuri de chile cu sensibile variații, Vornicia din Lăuntru autoriza pentru moment măsurarea cerealelor cu chila Brăilei, „ca și în trecut”²⁶, în anul 1832 fiind considerată însă 240 de ocale pentru toate cerealele²⁷. În privința valorii chilei, situația era aceeași în tot principatul. În 1830, în raportul său către Divan, Const. Goleșcu arătase în detalii amănunțite diferitele variații de valoare ale chilei: în satele de la Dunăre chila era cotată la 352 ocale, în satele județelor din centrul țării era de 176 de ocale, iar la munte 120 de ocale. În Oltenia, situația se complica mai mult, deoarece cîntărirea cerealelor se făcea cu trei măsuri complet diferite: în județele Dolj și Mehedinți nu se folosea chila, ci se cîntărea cu suta de ocale, în județul Romanați se folosea chila de 176 de ocale, iar în Vilcea și Gorj se măsura cu banița de 44 de ocale, căruia-i spunea „obroc”²⁸.

Precum s-a mai arătat, cită vreme activitatea negustorească pe piața internă a principatului fusese limitată în cea mai mare parte la debușeul restrîns la interiorul fiecărui județ, separat, nu se simțise utilitatea unei măsuri tip pentru cereale care să fie aceeași pentru tot principatul. În ceea ce privește surplusul de cereale, acesta, fiind supus prohibiției impuse de Turcia, lua drumul Constantinopolului și se cîntărea fie cu cîntarul Țari-gradului de 44 de ocale, fie cu chila de Stambul sau cu banița de capan de 22 de ocale. Faptul însă că în perioada de care ne ocupăm Țara Românească devenise o piață de aprovizionare cu grîne pentru multe țări europene făcuse absolut necesară cunoașterea cît mai exactă a consumului intern de cereale. Tabelele pe care le cerea vistieria anual de la ocîrmuiri cu privire la cantitățile producției, consumului și rezervei de cereale se calculau în chile, la acele valori variabile care nu dădeau nici o evidență exactă. Era necesar să existe o situație mai precisă a acestor date și de aceea vistieria cerea în decembrie 1831 ocîrmuirilor să comu-nice măsura chilei cu care se socoteau cerealele în județele respective²⁹.

²⁵ D. Mioc și N. Stoicescu, *Măsurile medievale de capacitate din Țara Românească*, în „Studii”, 1963, nr. 6, p. 1365.

²⁶ Arh. Ist. Centrală, Vistieria Țării Românești, dos. 2 933/1831, f. 151.

²⁷ Ibidem, dos. 4 322/1832, f. 80.

²⁸ Ibidem, Ad-tive vechi, dos. 256/1830, f. 31—32.

²⁹ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 2 933/1831, f. 81.

Cercetînd rapoartele primite de vistierie, se constată că, în afara diferențelor de valoare a chilei de la județul județ și de la an la an în cadrul aceluiași județ³⁰, în unele județe, ca Ialomița³¹ și Ilfov³² spre exemplu, cumpărătorii și vînzătorii stabileau capacitatea chilei pe piață „cum se vorbește la tocmeală”. Unii negustori socoteau, de exemplu în Ilfov, chila de grîu la 360 de ocale, alții la 400, ocîrmuirea calculînd-o în scriptele ei la 352 de ocale, adică în așa-numita „chilă a oborului”. Pe piața Craiovei și în general în județul Dolj, unde nu era folosită chila, cîntărirea se făcea cu „ocaua Brașovului”, de 400 de dramuri, măsură locală specifică³³. Serviciul de intendență al trupelor ruse staționate în acest timp în Țara Românească și a căror hrană se achiziționa de pe piața principatului pusese în circulație cetverta. Dintr-un contract încheiat de Tache Zissu în 1832 cu statul pentru procurarea cerealelor necesare acestor trupe, aflăm că cetverta era socotită a fi echivalentă cu 100 de oca la grîu, adică un sfert de chilă, chila socotindu-se deci de 400 de ocale. Din alte acte contemporane reiese că în Țara Românească o chilă de grîu echivala cu trei cetverte³⁴. Aceste informații dovedesc, pe de o parte, că de fapt „tabelele obștești” de evidență a producției, a consumului intern și a rezervelor de cereale pe care le primea vistieria de la județe nu corespundeau decît cu multă aproximație realității, iar pe de altă parte se poate deduce că negustorii — mai ales exportatorii de cereale — erau nevoiți să străbată de la un hotar la altul orașele și satele principatului pentru a cumpăra grînele cu o măsură apropiată de cea a vistieriei. Prin condițiile de vînzare a venitului vămilor, vistieria preciza că valoarea chilei pentru orice fel de cereale era de 400 de ocale, împărțită în 10 banițe, fiecare de cîte 40 de ocale, sau în 20 de banițe a cîte 20 de ocale fiecare.

Pentru desfășurarea activității comerciale atît pe piața internă, cît și pentru export, hotărîrea Departamentului Vistieriei de la 22 decembrie 1832, prin care capacitatea chilei se stabilea la 400 de ocale pentru orice fel de cereale, a avut un rezultat pozitiv. Urma a fi trimise tuturor ocîrmuirilor și tuturor maghistraturilor numărul necesar de banițe cu valorile de mai sus pentru a servi de aiar, la 1 ianuarie 1833 hotărîrea vistieriei intrînd în vigoare în toată țara³⁵.

În cursul anului 1833 s-a stabilit oficial și măsura cîntarului, folosit mai ales tot pentru mari cantități de cereale, dar și pentru seu, cerviș, miere ș.a. De la Brăila, care a jucat în economia țării rolul de principal port pentru exportul de cereale, prin raportul din iunie 1833 al maghistratului orașului, Vornicia din Lăuntru a fost sesizată că în port cîntarul se folosea cu valori și de 44, și de 45 de ocale, și cerea să se precizeze cea legală. În același timp cerea ca în cazul cînd ambele măsuri aveau circulație recunoscută oficial să se stabilească pentru care anume mărfuri se convenise a se întrebuiința fiecare, spre a putea la

³⁰ Anexă.

³¹ Arh. Ist. Centrală, Vistieria Țării Românești, dos. 2 933/1831, f. 96.

³² Ibidem, Ocîrmuirea Ilfov, dos. 1 176/1831, f. 114.

³³ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dos. 4 433/1836, f. 186.

³⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 342.

³⁵ Arh. Ist. Centr., Vornicia din Lăuntru, dos. 463/1832, f. 1.

rîndul său să lămurească pe negustori³⁶. Luînd de temeii încunoștiința-re Sfatului orășenesc din București că în capitală cîntarul se socotea de 44 de ocale, ca și cel al carvasaralii, Vornicia din Lăuntru face cunoscut maghistratului Brăilei că numai pentru mierari și untari se îngăduia folosirea cîntarului de 45 de ocale, untul și mierea fiind socotite „necurățite de murdălie”, acordîndu-se deci o compensare numai pentru aceste mărfuri, care se negociau, în general, în pierdere³⁷. Aceeași nelămurire provenind din variația valorii cîntarului, care era socotit de 44 de ocale pentru piața internă și de 45 de ocale la export, o semnalează Vorniciei din Lăuntru în septembrie 1833 contraciul lumînărilor de se, seul și cervișul destinate exportului fiind cîntărite în schele cu cîntarul de 45 de ocale, deși în contractul său încheiat cu statul era specificat că pentru acele produse aiarul cîntarului era invariabil de 44 de ocale. În urma acestei noi sesizări, Vornicia din Lăuntru aduce la cunoștința obștii stabilirea aiarului cîntarului de 44 de ocale, atît pentru marfa negociată pe piețele de desfacere ale principatului, cît și pentru cele aduse în schele spre a se exporta³⁸. Cu toate acestea, după trei ani, în februarie 1836, Sfatul orășenesc din București raporta Vorniciei din Lăuntru că pe baza unei vechi uzanțe „lucurile cele din țară” se cîntăreau cu cîntarul de 45 de ocale, iar „cele aduse din țări străine” cu cîntar de 44 de ocale. Pe baza acestui raport, Vornicia din Lăuntru a sesizat Sfatul administrativ, care, întrunit la 10 aprilie 1836, a întocmit un jurnal prin care se arăta că, deoarece fosta comisie a îndreptării măsurilor nu precizase etalonul cîntarului, continua să existe aceeași practică de pe timpul aprovizionărilor pentru capan, practică, păgubitoare și pentru negustori, și pentru veniturile statului, și stabilește greutatea cîntarului a fi de 44 de ocale³⁹. Pentru a face să intre în uzul practic folosirea cîntarului de aceeași greutate atît pe piața internă a principatului, cît și în comerțul cu străinătatea, în jurnalul Sfatului administrativ se preciza că atît statele vecine cu principatul, „cît și celelalte staturi” foloseau o măsură unică a cîntarului, deci cîntărele carvasaralelor, ca și ale tuturor cantaragiilor vămii, se unificau după aiarul de 44 de ocale al cîntărelor folosite în comerțul exterior.

După cum s-a arătat, prin acțiunea de unificare a măsurilor și greutateților, începută în 1831, se urmărise în primul rînd reglementarea vînzării cu amănuntul, treptat rezolvîndu-se și problema marilor cantități de marfă destinate mai ales exportului.

Deși o importantă ramură a comerțului era desfacerea vinului și a rachiului, din corespondența dintre Sfatul orășenesc al Bucureștilor și Vornicia din Lăuntru se constată că pînă la sfîrșitul anului 1834 nu fusese precizat cotel pentru măsuratul buților cu vin și rachiu. Capacitatea ocalei cu care se făcea în mod obișnuit vînzarea băuturilor atît cu amănuntul, cît și cu ridicata fusese deja stabilită, așa cum s-a arătat. Din condicile de export ale visticriei se constată însă că însemnate cantități de vin și de rachiu se achiziționau în principat cu butia și tot astfel

³⁶ Ibidem, dos. 694/1833, f. 44—45.

³⁷ Ibidem, dos. 694/1832, f. 45.

³⁸ Ibidem, dos. 1 928/1833, f. 127.

³⁹ Ibidem, dos. 4 433/1836, f. 30.

se și exportau. În răspunsul său din august 1835, Vornicia din Lăuntru face cunoscut Sfatului oășenesc București că nu i se poate preciza nimic în privința măsurării buților, deoarece era în discuția Obșteștii Adunări un proiect pentru îndreptarea măsurilor de toate felurile „potrivit cu meridianul Pământului”⁴⁰. Domnitorul Al. Ghica sprijinise introducerea unei reforme mai radicale, adoptîndu-se sistemul zecimal. Atît din dosarul care cuprinde proiectul de introducere în Țara Românească a acestui sistem modern, cît și din dezbaterile din Obșteasca Adunare reiese că argumentul principal al membrilor adunării împotriva acestei inovații a fost că deja erau stabilite și unificate toate măsurile folosite în țară⁴¹. De fapt însă sistemul bazat pe diviziuni zecimale fiind mult mai precis decît măsurile vechi, înșelătoria din partea celor avizi de cîștiguri mari devenea mai anevoioasă. Țărănimea care-și vindea cerealele cu chila mică de 10 banițe va continua să fie înșelată la vinderea produselor sale⁴². Pentru perioada de care ne ocupăm au rămas a fi folosite tot măsurile tradiționale și deci și cotitul buților nu a încetat a fi practicat. Cotul pentru buți folosit în secolul al XIX-lea apărea ca o riglă numerotată pe o față cu numere de la 1 pînă la 36, „nepotrivite la depărtare unul de altul”, aceste numere reprezentînd vedrele. Pe cealaltă parte cotul era numerotat de la 1 pînă la 6, cu cifrele la distanțe egale, constituind „înălțimea peretelui vedrei” și reprezentînd palmele⁴³. Ca instrument de măsurat, cotul era destul de simplu, măsurătoarea însă cerea pricepere și rutină. Negustorii de toate branșele, care foloseau celelalte măsuri și ponduri își făceau, firește, singuri calculele. Pentru măsuratul buților existau meseriași-cotari, însă cotari pricepuți „cu documenturi” doveditoare că își cunosc meseria se găseau foarte puțini. În 1832, de exemplu, ca să poată deveni cotari trebuiau să se prezinte la paharnicul Ianache Hafta, care era desemnat de Sfatul orașului București să cerceteze cunoștințele solicitanților, care numai după ce obținea „documentul” era „slobod a măsura buțile obștii”⁴⁴. Totuși se pare că nu toți își îndeplineau conștiincios meșteșugul. Isnaful cîrciumarilor din București se plîngea în 1832 Vorniciei din Lăuntru că de cînd cotăritul nu mai era sub dare de havaet li se lua pentru măsuratul unei buți un sfanțih în loc de 64 de parale, iar în unele cazuri cotarii, unindu-se fie cu vinzătorii, fie cu cumpărătorii, socoteau vasele mai mari sau mai mici „peste ființa adevărului”. Pentru aceste motive, Sfatul orașului București a fost însărcinat în decembrie 1834 să preia asupra sa și măsuratul buților „ca un monopolion”. Urma ca Sfatul să se îngrijească de întocmirea unui etalon al vedrei pentru măsurătoarea buților, vadra aceasta trebuind să fie de 10 ocale „drepte” de cîte 400 de dramuri fiecare. De asemenea i se cerea să alcătuiască un proiect prin care să propună regulile ce trebuiau urmate în privința încasării dreptului ce-i revenea de la măsuratul buților ca un fel de monopol, precum să aprecieze și

⁴⁰ Ibidem, dos. 7 574/1834, f. 1.

⁴¹ Ibidem, Obșteasca Adunare a Țării Românești, dos. 5/1835, f. 6.

⁴² Ilie Corfus, *Achiziția produselor agricole pentru export, o nouă formă de exploatare a țărănimii din Țara Românească (1831—1848)*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București, 1963, p. 120.

⁴³ Arh. Ist. Centrală, Ad-tive vechi, dos. 256/1830, f. 31—32.

⁴⁴ Arh. Oraș. București, Municipiul București, dos. 90/1832, f. 3.

drepturile bănești care se cuveneau meseriașilor autorizați de Sfat cu îndeplinirea măsurătorilor, precum și butarilor care coborau și urcau buțile din pivnițe. La 1 ianuarie 1835 această operație trebuia să „se puie în lucrare” în tot principatul⁴⁶, fiecare maghistrat avînd aceleași însărcinări ca și Sfatul orașului București. Ca urmare, Sfatul Bucureștilor a cerut Vorniciei din Lăuntru să-i trimită „un cot drept pentru măsuratul buților” pentru a se avea „de temeii” și în același timp elaborează și textul condițiilor ce trebuiau să fie îndeplinite la măsurarea buților, fiind prevăzut pentru cei care s-ar fi dovedit incorecți că vor fi dați „în judecată cremenalicească”, îndepărtîndu-se și din această meserie⁴⁶. În urma aprobării de către domnitor a acestui proiect, Sfatul administrativ întărește prin jurnalul său din 7 mai hotărîrile luate de Sfatul orașenesc din București de a lua asupra sa supravegherea ca numai „oamenii cu știință de măsurat”, cărora li se eliberau bilete ale Sfatului spre a fi recunoscuți ca atare, să practice acest meșteșug⁴⁷. În 1835 rămăseseră însă, în București spre exemplu, numai patru cotari dintre cei cu „documenturi” de la paharnicul Hăfta, isnaful cîrciumarilor și rachierilor dînd adevărînte și chezășii pentru diverși cotari improvizați, împreună cu care cîrciumarii unelteau „vicleșug cu înșelăciune la măsurat spre paguba vînzătorilor”, după cum raporta Sfatul orașenesc din București Vorniciei din Lăuntru⁴⁸. Pentru îngrădirea acestor abateri, Sfatul Bucureștilor s-a văzut nevoit să încredințeze unor slujbași ai săi, serdarului Zamfirache și medelnicerului Nicolaie Caloian, însărcinarea de a face cercetarea cunoștințelor de cotărit a celor care solicitau dreptul de a practica acest meșteșug⁴⁹.

Numai cîțiva ani trecuseră de la unificarea măsurilor și în comerț circulau iarăși măsuri, ocale, balanțe, cîntare care nu mai erau conforme măsurilor-etalon. Unele dintre ele nu mai corespundeau din pricina unei folosințe prea mari, altele fiind falsificate după tot felul de sisteme de către negustori, care deveniseră atît de abili în această privință, încît păstrau pecețile de verificare intacte pe instrumente de măsurat care de mult timp nu mai corespundeau cu „dreptul aiar”. Sesizat de această situație care începuse a deveni îngrijorătoare, Sfatul orașului București a încheiat un jurnal la 31 ianuarie 1836, pe care l-a supus aprobării Vorniciei din Lăuntru și prin care erau obligați în mod energic toți negustorii din principat posesori de orice fel de instrumente de măsurat sau cîntărit să le aducă spre verificare spre a fi pecetluite din nou. Deși anual trebuiau făcute aceste controale, se pare că erau destui aceia care nu respectaseră această dispoziție. Se făcea cunoscut în jurnalul amintit și că de la 1 martie 1837 înainte urma a se aplica amenda de 50 de lei celor ce vor fi descoperiți că vînd cu măsuri nepcetluite⁵⁰.

Pecetluirea măsurilor a devenit cu timpul o sursă aducătoare de venit pentru stat. Precum se știe, însărcinatul cu punerea peceților, pentru a lui „osteneală și cheltuială”, era îndreptățit a încasa cîte

⁴⁵ Arh. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 4 214/1834, f. 1.

⁴⁶ Ibidem, dos. 4 274/1834, f. 6 și 7.

⁴⁷ Ibidem, dos. 4 214/1834, f. 13, 29, 30 și 31.

⁴⁸ Ibidem, f. 66.

⁴⁹ Ibidem, f. 77.

⁵⁰ Ibidem, dos. 4 433/1836, f. 1-3.

2 parale de pecete. Se pare că, cel puțin pentru capitală, era o îndeletnicire rentabilă. Deși putînd fi considerat un beneficiu supus neprevăzutului, în memoriul înaintat în 1837 de o tovărășie de meșteri sticlari din București, aceștia se angajau să avanseze Sfatului orășenesc o taxă de 1 000 de lei anual cu condiția să li se dea în exclusivitate dreptul pecetluirii măsurilor⁵¹. Ca urmare a propunerii acesteia, Vornicia din Lăuntru a dispus ca pe viitor dreptul de încasare a taxei de verificare și de pecetluire a măsurilor să se dea prin licitație⁵². Astfel Sfatul orășenesc al capitalei a încercat o experiență care a dat rezultate în privința sporirii beneficiilor sale, cu toate că vînzarea venitului punerii pecetilor s-a adjudecat din an în an la sume din ce în ce mai mici⁵³, interesați în această concurență fiind și „mădulari” ai Sfatului⁵⁴.

Acțiunea de stabilire a unor raporturi fixe de valoare a măsurilor și greutateților era o consecință firească a desfășurării vieții comerciale într-un ritm crescînd. Măsurile administrative care s-au decretat și s-au aplicat aveau drept scop favorizarea desfășurării vînzărilor în mod echitabil. Aplicarea amenzilor reușise să convingă pe cei mai mulți dintre negustori să dea importanța cuvenită folosirii măsurilor legal recunoscute. Totuși, în atmosfera pătrunsă de un puternic spirit de afaceri, abaterile n-au lipsit. În afara piețelor comerciale existente, în perioada de care ne ocupăm s-au ridicat și dezvoltat rapid importante centre comerciale noi, Brăila fiind unul dintre cele mai de seamă. Piața Brăilei acapara mari cantități de produse, grupînd în jurul ei multă lume negustorească dornică să și sporească pe orice cale profiturile. Prin unificarea măsurilor, stăpînirea pusese o barieră abuzurilor, totuși pe piața marilor centre comerciale acestea nu încetaseră. Curînd după ce jurnalul Obșteștii Adunări referitor la reglementarea măsurilor și greutateților intrase în vigoare, apoi prin Regulamentul organic statornicîndu-se norme ale vînzării comerciale, ocîrmuirea județului Brăila și maghistratul orașului constatau că unii negustori foloseau băniși mai mari, nepecetluite sau pecetluite cu peceți străine, și cîntăresc „cu asuprire celor care-și aduc produsele spre vînzare”. Într-un raport din 1833, ocîrmuirea județului Brăila cerea Vorniciei din Lăuntru ca pentru negustorii infractori recidiviști amenzile să fie urcate „cît de simțitor”, pentru cea de-a treia abatere propunînd ca „ștraful” să treacă de 500 de lei⁵⁵. Importanța și numărul mare al delictelor a determinat trimiterea medelnicerului N. Picleanu în anchetă la Brăila. Din raportul acestuia către Vornicia din Lăuntru, ca și din corespondența ce a urmat între maghistratul Brăilei și acel departament, pentru înlăturarea abuzurilor se hotărîse instalarea în port a 10 banițe de piatră „bine măsurate”, care să servească pentru verificare și vînzătorilor, și cumpărătorilor la cîntărirea cerealelor

⁵¹ Nu toți negustorii se supuneau acestei îndatoriri. Cazuri de vînzări cu măsuri nepecetluite sînt raportate Vorniciei din Lăuntru de contracții punerii pecetilor, dosare întregi cuprinzînd liste de amenzi aplicate acestor infractori.

⁵² Arh. Ist. Centrală, Vornicia din Lăuntru, dos. 3 434/1837, f. 1 și 2.

⁵³ Ibidem, dos. 3 005/1838, f. 3 și 6.

⁵⁴ Ibidem, f. 1.

⁵⁵ Ibidem, dos. 694/1833, f. 235.

destinate a fi exportate⁵⁶. În acest fel urma să se corecteze vânzarea celor mai importante cantități de marfă adusă pe piața Brăilei, cerealele. Mai târziu, în 1837, un raport al maghistratului de la Brăila făcea cunoscut Vorniciei din Lăuntru că, în urma controalelor făcute și în comerțul cu amănuntul, un număr de băcani, circiumari și vânzători „a altor mărunțișuri” cîntăreau cu lipsă. Numărul acestora fiind prea mare, organele administrative de control nu reușeau să-i descopere pe toți spre a-i sancționa. Ca urmare maghistratul propunea ca urmărirea și dovedirea negustorilor incorecți, precum și dreptul strîngerii „ștrafurilor” hotărîte de stăpînire, să fie date în seama unui contracciu⁵⁷. Soluția aceasta, deși n-a fost acceptată de vornicie, dovedește însă că într-un oraș cu viață comercială intensă, cum era Brăila, strădaniile organelor administrative de a stăvili abaterile negustorilor erau depășite de numărul delictelor. În general, infrațiunile cele mai grave se comiteau la cîntărirea cerealelor, pentru că și cele mai mari afaceri se făceau de către negustori la achiziționarea acestor produse de la țărani, pe care-i înșelau prin toate mijloacele. Spre exemplu, tot pe o importantă piață de cereale, cea de la oborul Tîrgului de Afară din București, și vânzătorii și cumpărătorii erau năpăstuiți sistematic, deoarece arendașul moșiei pe care se afla acea piață aducea un număr de banițe ale sale fie mai mici, fie mai mari decît aiarul și le punea la dispoziție pentru măsurătoare celor care făceau negoț de grîne, luîndu-le și plată pentru cîntărire cîte 40 — 50 de parale. Își statornicise un venit permanent din acest monopol al cîntării pe una dintre cele mai importante piețe de *en gros* ale capitalei, în același timp contravenind și la măsurătoare. Vornicia din Lăuntru a dat dispoziții maghistratului Bucureștilor să interzică arendașului a mai ține banițele sale în acea piață, ordonînd să se însărcineze un slujbaș al maghistratului orașului cu măsurarea produselor negociate în Tîrgul de Afară, îndeplinind aceasta la cererea negustorilor fără a încasa vreo taxă. În acest scop urma să se așeze într-un stîlp în obor o baniță potrivită după aiar⁵⁸.

Folosirea cîntarului mare, a cărui valoare ponderală fusese precizată printr-un jurnal al Sfatului administrativ în 1836, a constituit obiectul unor noi măsuri administrative între anii 1837 și 1840. Buna orînduială stabilită în această privință a fost încălcată pe alocuri de înșiși slujbașii însărcinați cu cîntărirea mărfurilor. Deși această îndeletnicire se prelua sub jurămint „spre paza dreptății”, negustorii din Brăila reclamau în 1838 maghistratului orașului că prin „bătaia cîntarului” li se pricinuieste pagube⁵⁹. Vornicia din Lăuntru, căreia i s-a raportat situația, a dat dispoziții organelor administrative locale pentru înfrînarea „prin cele mai cuviincioase mijloace” a abaterilor de acest fel. Obștea negustorilor din Ploiești, în numele celor care-și vindeau marfa cu ridicata pe piața orașului, reclama în 1840 maghistratului că sînt nevoiți să zăbovească zile de-a rîndul pînă li se cîntăreau produsele de către cantaragiul contracciului vămilor, în zilele de tîrg săptămînal afluența negustorilor din județ și din împrejurimi fiind foarte mare. Faptul că maghistratul orașului, susținînd

⁵⁶ Ibidem, f. 1 și 15.

⁵⁷ Ibidem, dos. 3 451/1837, f. 5.

⁵⁸ Ibidem, dos. 672/1836, f. 2 și 3.

⁵⁹ Ibidem, dos. 3 010/1838, f. 1.

cererea negustorilor, cerea Vorniciei din Lăuntru să se îngăduie ca în piața din obor să se afle un cantaragiu recomandat de Sfatul orașului, căruia pentru cîntărire să i se plătească „un ce” de către negustori, denotă că organele administrative locale nu mai cunoșteau la acea dată prevederile jurnalului Sfatului administrativ din 10 aprilie 1836 referitor la modul de folosire a cîntarului mare ⁶⁰. Același lucru reiese și din rapoartele către Vornicia din Lăuntru ale maghistratului orașului Pitești. Aceasta arată că deși a stîrpit deprinderea unor negustori care, mai ales în ziua de tîrg săptămînal, folosind faptul că în piață nu se afla un cantaragiu oficial, luau de la cei cărora le cîntăreau marfa cîte 10 parale de sac, alții chiar 20 și 30 de parale pentru suta de ocale cîntărite ⁶¹, contesta totuși îndatoririle cantaragiului Eforiei vămilor trimis la Pitești ca urmare a rapoartelor sale anterioare ⁶². Aceeași nedumerire în legătură cu slujbașul însărcinat de Eforia vămilor cu havaetul cîntărilor o exprimă și maghistratul orașului Buzău într-un raport din martie 1839 ⁶³. Situația aceasta determină Vornicia din Lăuntru să trimită maghistraturilor orașelor de mai sus textul celor 5 articole referitoare la cantaragii și atribuțiile lor, extrase din contractul încheiat de arendașul vămilor cu Vistieria Țării Românești. În aceste articole se preciza că la punctele vamale și la schele, la scriitoriile vămilor din București și Craiova, ca și în piețele orașelor în zilele de tîrg și la bilciurile ce se țineau peste an, cantaragii contracțiului vămilor erau oficial recunoscuți și autorizați să efectueze cîntărirea de mărfuri. Pentru această operație, cînd se făcea la cererea negustorilor, primeau 5 parale la suta de ocale cîntărite. Pentru verificări de cantități mici, negustorii plăteau o taxă calculată prin analogie cu cea datorată pentru suta de ocale. Verificarea cîntărilor din prăvălii și din piețele de desfacere, care se îndeplinea la cererea autorităților pentru control, nu se plătea ⁶⁴.

Comparînd listele lunare trimise de ocîrmuiri Vorniciei din Lăuntru cu sumele încasate din amenzile aplicate negustorilor incorecți găsiți în culpă în privința cîntării și măsurării mărfii vîndute, se constată că în 1840, deci după cîțiva ani de la introducerea măsurilor unificate, se rărise numărul infractorilor față de anii anteriori ⁶⁵. Nu numai autoritățile vegheau cu seriozitate la respectarea de către negustori a hotărîrilor stăpînirii în această privință, ci și înșiși negustorii. Cei din Buzău cereau în 1840 maghistratului să se controleze și să se pecetluiască din nou coturile pe care le foloseau în prăvăliile lor la vînzarea postavului, stambei ș.a., ca să nu întîmpine dificultăți din partea organelor administrative locale la bilciurile de peste an din județ și de prin alte locuri unde mergeau să-și desfacă marfa ⁶⁶. Activitatea comercială din principat își pierduse caracterul patriarhal, negustorii circulau de la tîrg la tîrg, cutreierînd bilciurile cu marfa lor. Se ivise concurența și marfa nu se mai putea desface cu instrumente de măsurat foarte relative în privința dimensiunilor, ca în trecut. Se ivise însă și o situație nouă, de care negustorii de cereale profitau pentru a înșela

⁶⁰ Ibidem, dos. 442/1840, f. 7 și 8.

⁶¹ Ibidem, dos. 3 010/1838, f. 177.

⁶² Ibidem, dos. 2 060/1839, f. 67.

⁶³ Ibidem, f. 36.

⁶⁴ Ibidem, f. 38.

⁶⁵ Ibidem, dos. 2 598/1835, 4 433/1836, 3 451/1837, 3 010/1838, 2 060/1839 și 442/1840.

⁶⁶ Ibidem, dos. 442/1840, f. 201.

pe producătorii țărani, ignoranți. Deputăția negustorilor din Brăila, într-o adresă către vistierie, cerca în 1840 să se verifice banițele „de aiar” aflate în județ, deoarece existau două asemenea măsuri de capacitate diferită una de cealaltă, și anume o baniță de aiar mai nouă, mai mare, cu care negustorii cumpărau cereale de la producătorii țărani, și o alta, veche, mai mică, a maghistratului, cu care negustorii cîntăreau marfa pe care o vindeau „la corăbii” pentru export ⁶⁷, realizînd cîștiguri ilicite rezultate din diferența de capacitate a măsurilor oficiale de aiar. De fapt această situație era generală; banițele vechi de aiar trimise prin județe încă din 1833 se uzaseră, devenind incorecte. Rapoarte din partea diverselor autorități locale primite de Vornicia din Lăuntru în cursul anului 1840 arătau că tranzacțiile comerciale erau stînjinite din această pricină. Nu numai cei care-și desfăceau marfa erau păgubiți, dar chiar și la aprovizionările făcute pe cale oficială se întîmpina acest neajuns. Sfatul orășenesc din București făcea cunoscut Vorniciei din Lăuntru în februarie 1840 că la cîntărirea grîului achiziționat de Sfat din satele județului Ilfov pentru aprovizionarea capitalei s-au folosit banițe mai mici decît cele „legiuite” și cerea să se dea dispoziție ocîrmuirii județului să urmărească prin sate ca măsurătorile să se facă cu „obșteasca baniță”, „aiarisită din nou” ⁶⁸. Tot în același an, ocîrmuirea județului Buzău, într-un raport către vistierie, arată că banițet-etalon a maghistratului era mai mică „cu trei oca și o litră” decît banițele negustorilor ⁶⁹, așa încît nu se mai putea folosi ca atare. Maghistratul orașului Giurgiu, în explicația pe care o dă Vorniciei din Lăuntru în august 1840 cu privire la „gîlcevuri și smăcinări” iscate între vînzătorii și cumpărătorii de cereale, arăta că banițele vechi de aiar aflate prin sate, „fiind făcute verzi”, s-au uscat cu trecerea timpului și nu se mai potrivesc cu banițele noi ale cumpărătorilor, țărani socotindu-se, pe drept cuvînt, înșelați la măsurătoare ⁷⁰. În același raport, maghistratul arăta că și banița folosită în schela Giurgiu pentru cîntărirea cerealelor de export nu mai corespundea capacității stabilite oficial. În legătură cu banițele folosite în schele, vistieriei i-au fost adresate în 1840, mai ales în perioada de afluență maximă a exportului de cereale, reclamații de la aproape toate punctele vamale de la Dunăre. De la Bechet și Islaz se raporta că nu se mai puteau cîntări cerealele aduse de negustori în vamă, banițele de aiar fiind „cu totul stricate”, începînd „a se fărîma” ⁷¹. Aceeași dificultate o întîmpinau și cinovnicii schelei Izvoare, care arătau în adresa lor către Departamentul Vistieriei că negustorii au început „a cîrți” fiindcă li se face risipă la măsurătoare, banița de aiar a vămii fiind cu doage defecte. La Calafat, schela nu mai avea baniță, folosindu-se de cele ale negustorilor ⁷². Situația confuză creată de circulația banițelor de aiar cu valori variabile n-a întîrziat să genereze înșelătoria. Astfel în jalba unui brutar din București se arată că la cîntărirea a 25 de chile de grîu cumpărate de la Gr. Bilciurescu, arendaș la Gîștești-Vlașca, acesta, folosind o baniță al cărei fund fusese

⁶⁷ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 2 449/1840, f. 99.

⁶⁸ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dos. 442/1840, f. 41.

⁶⁹ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 2 449/1840, f. 168.

⁷⁰ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dos. 442/1840, f. 140.

⁷¹ Ibidem, dos. 2 449/1840, f. 43.

⁷² Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 2 449/1840, f. 99.

întors „cu josul în sus”, îl păgubise cu 12 ocale și 120 de dramuri la fiecare chilă ⁷³, lucru verificat de autorități. În urma și a altor sesizări de felul celor expuse, în adunarea sa de la 7 octombrie 1840 Sfatul administrativ a încheiat un jurnal cu privire la efectuarea unor banițe „de tablă de fier, temeinice, drepte, marcate cu pecetea vistieriei și care urmau a fi împărțite tuturor ocîrmuirilor ca etalon pentru controlarea banițelor folosite în comerț ⁷⁴.

Firește, negustori incorecți nu erau numai printre cei care vindeau produse care se cîntăreau cu banița. Cîrciumarii, principalii negustori și de la orașe și de la sate, care vindeau „cu ocaua mică” ⁷⁵, băcani care foloseau încă dramuri, balanțe sau cîntare nepecetluite ⁷⁶ n-au stăvilit totuși desfășurarea comerțului din principat. Măsurile și greutățile unificate n-au fost respectate peste tot, însă acțiunea de uniformizare a lor făcuse ca în 1840 să se aplice în mod oficial cu aceleași valori în toată țara și a constituit astfel un pas înainte pe drumul unificării pieței interne spre o piață unică, națională. Preocuparea pentru reglementarea vînzării mărfurilor s-a impus ca o necesitate izvorită din dezvoltarea societății în perioada respectivă. Crescuse o stare de mijloc, negustorii, ca intermediari între producători și consumatori își sporiseră simțitor numărul. Era nevoie ca marfa să fie valorificată cu exactitate, negustorii urmărind, fiecare, să scoată venituri cît mai mari de pe urma desfacerii ei. Prin Regulamentul organic se stabiliseră un număr important de măsuri în vederea protejării comerțului, și aceasta s-a reflectat în activitatea negustorească. În București între 1829 și 1840, conform Regulamentului organic, s-au înființat noi piețe cu prăvălii de *en gros* și cu amănuntul, celelalte capitale de județe din țară deveniseră adevărate orașe-piețe, datorită în special comerțului cu produse agricole. În porturi, și mai ales la Brăila, se născuse o mișcare comercială foarte activă, legată strîns de celelalte piețe de desfacere din țară. Spre a corespunde acestei noi faze a negoțului, în 1840 se redactează și se pun în aplicare o serie de directive pentru reglementarea comerțului din principat ⁷⁷, care atinsese o primă treaptă de maturitate.

În anii ce urmează după 1840, autoritățile administrative au urmărit în continuare aplicarea cu strictețe a măsurilor și greutăților unificate, intrate în vigoare pe baza hotărîrilor anterioare, fără a mai constitui însă după această dată o problemă de reorganizare. Acțiunea de unificare a măsurilor și greutăților, deși nu se încheie de fapt decît o dată cu aplicarea sistemului metric, pentru perioada de care ne-am ocupat a reușit totuși să înlăture o parte din piedicile care stăteau în calea circulației mărfurilor în Țara Românească.

⁷³ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dos. 442/1840, f. 160.

⁷⁴ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 2 449/1840, f. 242.

⁷⁵ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dos. 442/1840, f. 83 și 125.

⁷⁶ Ibidem, f. 70 și 99.

⁷⁷ *Condica de comerț cu anezele ei*, București, Tipografia lui I. Eliad, 1840.

A N E X Ă
Capacitatea chîfei în ocale *

Județele	Anul 1831					Anul 1832				
	grâu	orz	ovăz	po- rumb	mei	grâu	orz	ovăz	po- rumb	mei
Slam-Rîmnice	260	200	260	260	260	[200]	[200]	[200]	[200]	[200]
Brăila	260— 280	220	220	280	280	300	200	160	300	300
Buzău	300	200	170	300	300	300	240			
Saac	360— 400	240	240	360	360					
Prahova	400	240	240	300	400	400	230	180	300	400
Ialomița	350	350— 400	350— 400	350	350					
Ilfov	352	260	260	352	352	400	210	380	400	400
Dîmbovița	176	176	176	176	176	176	176	176	176	176
Vlașca	176	176	176	176	176	176	176	176	176	176
Teleorman	176	176	176	176	176	176	130	90	176	176
Muscel	120	120	120	120— 352	120					
Argeș	120	120	120	120	120	120	120	120	120	
Olt	176	136	120	176	176	176	128	96	176	176
Romanați	176	130	90	176	176	176	130	130	176	176
Vilcea	120— 300	[120— 170]	120— 170	120— 300	120— 300	120	120	120	120	120
Dolj	176	130	130	176	176	176	120	120		
Gorj	176— 360	176— 380	176— 180	176— 240	380	300	300	300	300	300
Mehedinți	360	280— 360	280— 360	360	360	210	200	[280]	352	240

* Tabel alcătuit după următoarele materiale: Arh. Ist. Centrală, Co. Ilfov, dos. 1 176/1831; Vistieria Târlă Românești, dos. 2 933/1831 și 4 319/1832.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LUMINISMULUI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

II. *LOCUL GÎNDIRII LUI BECCARIA ÎN CULTURA JURIDICĂ ȘI ÎN DEZVOLTAREA DREPTULUI PENAL DE LA 1821 PÎNĂ LA 1864**

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

I

MIȘCAREA DE REORGANIZARE A STATULUI ȘI PREGĂTIREA REGULAMENTELOR ORGANICE

1. *Proiectele de reorganizare a statului după 1821.* În deceniul care separă mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu de intrarea în vigoare a regulamentelor organice, acțiunea ideilor beccariene poate fi urmărită în proiectele de reorganizare a statului, tot mai numeroase în anii 1821—1823, precum și în primele încercări de știință penală și penitenciară aplicată, datorate lui C. Moroiu în 1827. În Moldova se produc și cele două traduceri ale operei lui Bèccariã, după versiunea neogreacă a dr. A. Coray (aceea a lui V. Virnav, 1824—1825, și cea anonimă, fără an) de care am avut prilejul să ne ocupăm mai sus. În Țara Românească, un P. Momuleanu (înainte de 1825) și Dinicu Golescu (înainte de 1826) au putut lua contact cu ideile beccariene, printre altele, prin lectura *Învățăturii Ecaterinei a*

* Studiul de față continuă, fără alte considerații preliminare și fără rezumarea rezultatelor obținute, cercetările privind perioada anterioară anului 1821 (inclusiv Condiția penală a Moldovei din 1820, completată în 1826, și care au fost publicate în „Studii”, 20 (1967), nr. 5, p. 947—969.

La literatura comemorării bicentenarului din 1964, a se adăuga *Atti del Convegno internazionale su Beccaria* (Academia delle scienze di Torino), care se deschide cu o substanțială și sugestivă privire critică de ansamblu a Pr. Franco Venturi, *Beccaria e la sua Fortuna*, p. 1—17. Pentru problemele pedepsei cu moartea, din punct de vedere istoric și tectonic, dispunem astăzi de frumoasa sinteză, deopotrivă erudită și lucidă, a Pr. J. Imbert, *La Peine de mort*, colecția U², Armand Colin, Paris, 1967, 207 p. (vezi asupra lui Beccaria, p. 107 și urm.), care se aliază împreună cu Pierre Grosclaude la teza că Beccaria a reînnoit dreptul penal, conchizând, în general, că pedeapsa cu moartea trebuie să fie ștearsă dintre instituțiile noastre judiciare.

II-a, din care, după o coniectură plauzibilă a lui I. Pervain, ar fi împrumutat unele idei din alte domenii decît cel penal¹.

Din proiectele amintite vom stăruii aici numai asupra așa-numitului proiect al cărvunarilor, cel mai avansat și mai semnificativ. Iată² programul propus de proiect pentru reforma sistemului penal feudal din Moldova.

Art. 4 consacră principiul legalității, iar art. 5 interzice confiscarea averii, în afara exproprierii pentru cauză obștească. Învinovățirea, arestarea și pedeapsa să fie limitate la cazurile „hotărîte prin pravilă și după formele pravilei” (art. 6). Atît opoziția la măsurile penale luate în mod legal, pe de o parte, cît și actele silnice și arbitrare, nevolnicite de *pravilă* sau săvîrșite *fără formele pravilei*, oricine ar fi autorul lor, inclusiv judecătorii sau șeful lor (stăpîn), pe de altă parte, deveneau infracțiuni, ca și îndemnul, uneltirea sau porunca de a se săvîrși orice faptă „neiertată de pravilă, și numai după volnicia și plăcerea cea de sine”. Art. 9 interzice, în cauzele care necesitau arestarea preventivă, „toată asprimea acea de prisos peste trebuința siguranței despre persoana lui”. Judecătorii, dregătorii și zapcii, dacă exced atribuțiile lor legale, atingînd cinstea persoanei sau cauzînd cetățenilor „altă... supărare nevolnicită”, să fie pedepsiți (art. 10). Pravila țării să fie dată în obșteasca cunoștință (art. 17). Toți sînt egali în fața legii (art. 18). Dacă în mod excepțional se mai permitea judecătorului ținutal, care judeca împreună cu ispravnicul, să caute pricinile la domiciliu (art. 28), în schimb art. 29 prevedea în materie criminală competența după locul unde se află lucrul de pricină sau persoana trasă în judecată. La ținuturi, cauzele la care se aplicau codurile civil și penal nu puteau fi judecate de ispravnic decît împreună cu judecătorul profesional (art. 30). Se prevedeau reguli moderne de procedură (art. 30—37) pe linia inaugurată de Al. C. Mavrocordat și Al. Ipsilanti.

Așa cum s-a arătat de alți autori, unele dintre aceste articole reproduc fidel sau în traducere adaptatoare textele corespunzătoare din beccariana Declarație a drepturilor omului din 1793 a revoluției franceze (art. 6, 7, 8, 9, 17)³, ceea ce însă nu excludea folosirea concomitentă a lui Beccaria, care n-a putut să nu formeze în traducere lectura celor doi luminiști moldoveni, comisul Ioan Tăutul⁴, principalul autor al proiectului, și Andre-nache Donici, unul dintre autori.

Alte proiecte boierești de organizare conțin puține idei legate de reforma beccariană a represiunii penale sau nă le conțin de loc⁵. Amplu studiate de alți autori⁶ și în curs de reluare pe o largă bază documentară (Vlad Georgescu), nu este cazul să insistăm aici asupra lor.

¹ *Op. cit.*, p. 107.

² Pentru textele citate, vezi A. D. Xenopol, *Primul proiect de Constituție a Moldovei din 1827*, în „An. Acad. Rom.”, S. II, M.S.I., t. XX, 1898, și *Istoria Rămănilor*, XI, ed. a 3-a, 1925, p. 28—34; D. V. Barnoschi, *Originile democrației române. „Cărvunarii”*. *Constituția Moldovei de la 1822*, București, 1922.

³ D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 138—148 și 155.

⁴ Vezi Emil Virtosu, *Les idées politiques de I. Tăutul, candidat au trône de Moldavie en 1829*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1965, nr. 2, p. 261—285, și bibliografia anterioară citată la p. 262, n. 2—3.

⁵ Vezi, de pildă, Iuliu C. Ciubotariu, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după Eterie*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, 1961, fasc. 2, p. 251—257.

⁶ I. C. Filitti, Emil Virtosu, I. Gh. Vintu și, recent, Dionisie Ionescu, Gh. Matei și Gh. Țuțui, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, Buc., 1957, cu literatura.

2. *Eufrosin Poteca, S. Marcovici, C. Moroiu.* În perioada în care C. Moroiu, Eufrosin Poteca și Simion Marcovici studiau (1820—1824) la Pisa, profesia acolo ilustrul penalist postbeccarian și filozof luminist al dreptului, Giovanni Alessandro Carmignani.

Eufrosin Poteca, cu studii de drept, efor al școlilor, traduce în 1827⁷ pe Filangieri (*La science des lois*) „din italienește în franțuzește pentru învățătura mea”. Simion Marcovici, care, ca funcționar superior și autor al primelor culegeri de legi, va contribui activ la afirmarea culturii juridice, se dovedește un reprezentant al ideilor lui Beccaria în proiectul său de constituție (*Idee pe scurt asupra tuturor formelor de oblađuire*) din 1829, în traducerea din Gaetano Filangieri, sau în al său *Curs de retorică*⁸ din 1834. Cît privește pe C. Moroiu, doctor în drept, în 1824 el devine profesor de legi la Sf. Sava, avînd gata în 1830 un curs de drept penal, pe lîngă traducerea Codului de comerț al Franței și un curs de drept roman, acesta reprezentînd disciplina lui de bază⁹. Cum rezultă din fragmentele rămase, cursul de drept penal se inspira din operele profesorului lui Moroiu, Carmignani¹⁰. Mult mai semnificativ însă este lucrarea intitulată *Disertație pentru îndreptarea pușcării din București, cu o arătare pe scurt de sistema temnițelor englezești și cu o instrucție pentru departamentul de criminal,*

⁷ Pentru datele privind pe E. Poteca și S. Marcovici, vezi Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 280, n. 13, cu trimitere la C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, București, 1943, p. 25—27; cf. G. Călinescu, *I. Eliade-Rădulescu*, Edit. tineretului, București, 1966, p. 86 (articol despre Eufrosin Poteca din 1960) și Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, în *Studii și articole de istorie*, VIII, București, 1966, p. 372. Proiectul lui S. Marcovici este publicat în „Curierul românesc”, nr. 29, 35 și 39 din 1829.

⁸ Unde, ca exemplu de *simflicune* (sensibilitate), citează pe Kiseleff din instrucțiunile către Sfatul administrativ asupra îmbunătățirii soartei celor osîndiți la ocnă, lăudînd „obișnuita sa iubire de oameni”: „Socotesc că această lucrare este o faptă de conștiință și o sfîntă datorie, pe care conlocuitorii mei îmi vor da mijloace de a o săvîrși înaintea plecării mele, ca să poci lăsa această țară cu inima ușoară și fără d-am imputa eu singur pentru o nebagare de seamă care va fi în veci o nesuferită povară sufletului meu” (p. 57—58). La p. 27—29 reproduce un lung pasaj din *Opera asupra legiurii (La scienza della legislazione)* a lui Filangieri, privind dovezile retorice despre teza că „omul firește este născut nu ca să rătăcească ca o jiganie sălbatică prin pustii și păduri, ci pentru societate”. Pasajul, deși creaționist („eu îndrăznesc a zice că autorul naturii”), depășește contractualismul lui Beccaria. La p. 9, Filangieri este socotit unul dintre oratorii care după moarte „au fost cu cuvînt priviți ca niște oracole”. S. Marcovici trece pe poziții conformiste prin publicarea în 1839 a cărții de predici, intitulată *Datoriile omului creștin întemeiate pe învățăturile Sfintei scripturi și dedicată lui Al. D. Ghica.*

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, I, 1907, p. 128: fără indicarea sursei, vorbește de o traducere a institutelor. Eufrosin Poteca (autobiografia citată, p. 18) arată că, la intrarea armatelor rusești în București, la Sf. Sava se preda, printre cele 6 cursuri, unul de dreptul romanilor. Vezi și Ilie Corfus, *Cronica...*, p. 372: „mușiu Costache Moroiu, cu meșteșugu legilor” (1825).

¹⁰ Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățămîntului dreptului în Țara Românească pînă la 1865*, București, 1913, p. 27. Fragmentele, insuficiente pentru reconstituirea mai largă a concepțiilor lui Moroiu, cuprind: partea III, despre vinovățiile cele de-a drept politic; partea IV, mijloacele directe de a preîntîmpina vinovățiile sau despre poliție. Însă și problema „preîntîmpinării” vinovăției este beccariană. Moroiu vorbea de mijloace administrative, ante-judiciare, judiciare și punitive. Giovanni Carmignani (1778—1847), profesor la Ateneul din Pisa (1807—1843), publică în 1831 *Iuris criminatis elementa*. Este unul dintre marii reprezentanți ai dreptului penal clasic în Italia. El pune ca fundament al pedepsei, în locul dreptului natural al individului, dreptul politic al statului de a asigura prin pedeapsă ordinea și de a apăra pe cei strînși în societate (vezi U. Spirito, *Storia del diritto penale italiano*, I, Roma, 1925).

închinată la simțitorii săi boieri patrioți de Constantin Popa Dumitru Moroiu, profesor obțesc de legi la Școala românească de la Sf. Sava. 1827. *Dechémvrie 1* (la sfârșitul textului : 17 octombrie)¹¹, prima lucrare originală de știință penitenciară aplicată în limba română. Ea enunță teoretic fundamentul dreptului de a pedepsi, critică sever stările locale privind instrucția penală, judecata și executarea pedepselor și condamnă energic sistemul penal feudal, terminând cu un remarcabil proiect de instrucțiuni, adevărat nucleu al viitorului cod penal și de procedură penală, precum și al unui regulament al închisorilor. Disertația a trecut în Regulamentul închisorilor din 1831. Moroiu, lucrând direct la redactarea părții despre justiție din Regulamentul organic¹², a contribuit deci la cristalizarea principiilor penale de factură beccariană din acest regulament.

În manualele sale (1765—1777), Mihail Fotino se rererea constant la noțiunea de filantropie¹³, mult folosită în filozofia bizantină spiritualistă, care însă după 1765 lua în principate din ce în ce mai mult un accent modern. C. Moroiu invocă un principiu filantropic de factură luministă, făcând, potrivit condițiilor din principate, o finală referință teologică vădit convențională¹⁴.

Boierilor care începuseră, spune Moroiu, să se preocupe de reforme sociale și legislative, le explică evoluția *dreptului de a pedepsi* de la „starea firii”, când fiecare era singur „judecător și răsplătitor al nedreptăților ce-i făcea ceilalți”, și de la *starea de familie*, cu justiția ei domestică, model al ulterioarei justiții *politicești* (statale), la aceea în care „fiecare fu silit... a lăsa de la sine și a încredința dreptul apărării sale la oblăduirea ce înfășa pe fiecare în parte”. Este contractualismul individualist al secolului al XVIII-lea, și, în speță, al lui Beccaria, din care Moroiu, pe linia gândirii acestuia¹⁵, trage următoarele concluzii :

a) *Scopul pedepsei* este de a păzi cât mai bine drepturile celor „însoții” (participanților la contractul social), încât fiecare să le poată întrebuința liber, „fără frică sau primejdie de a fi siluit, nedreptățit și asuprit” de ceilalți¹⁶. Tehnic, scopul pedepsei este de a îndrepta pe vinovat (moralizator), de a despăgubi pe victimă și societate (reparator) și de a servi ca pildă de obște (exemplaritate, intimidare).

b) Legiuitorul e dator să determine prin *legile sale* faptele *oprite* sau *slobode* (*nullum crimen sine lege*) și pedepsele corespunzătoare (*nulla poena*

¹¹ Important manuscris descoperit și analizat de Ovid Stănculescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar, cu un studiu necunoscut al lui C. Moroiu etc.*, Cluj, 1933. Vezi, asupra lui C. Moroiu, Gh. Costaforu, în „Vestitorul românesc”, 1851, nr. 87, supl.; I. Bărbătescu, *Cursul dreptului civil*, București, 1849, p. 6.

¹² Ovid Stănculescu, *Cercetări...*, 1933, p. 37—42.

¹³ Cu rădăcini istorice în noțiunea elenistică de *φιλανθρωπία*, care, sub Ptolemei, justifică etic și politic așa-numitele τὰ προστάγματα τῶν φιλανθρώπων (anul 163 î.e.n.), decrete de grațiere (vezi Wolfgang Waldstein, *Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht, Abolition — Indulgentia — Venia*, Innsbruck, 1964, p. 34—41).

¹⁴ „Iubirea de omenire, temelul virtuților soțiale, simțită acum mai în toată luminata Evropa de tot felu de persoane, întărită prin sfința evanghelie”. Este vorba însă nu de doctrina bisericii, ci de „Invățăturile pacinicii filozofiei”, pe care o declară, nu fără exagerare, „consfințită în orice condiție de legiuire politicească”. Tactic, referința nu lipsea nici la Beccaria.

¹⁵ Beccaria (§ II, ed. 1965, p. 11—13) are unele formulări care lipsesc la Moroiu, iar acesta vorbește de evoluția celor trei stări, care la Beccaria se reduc la două.

¹⁶ Diferă de Beccaria, § XV, p. 40.

sine lege)¹⁷. În stabilirea pedepsei să se țină seama de *dreptate* (criteriu idealist, elastic pînă la confuzie) și de lumina cuvîntului celui drept (concesie făcută doctrinei oficiale, sub o formă neutră foarte semnificativă pentru un fiu de preot ca Moroiu).

c) Pedepsa cu moartea contravine scopului real al pedepsei : exclude îndreptarea și despăgubirea, iar efectul intimidant, deși brutal, este trecător¹⁸.

d) Prevenția bine reglementată să nu cauzeze prevenirii alt rău pentru „mărginirea libertății personale” pe timpul strict necesar cercetării penale¹⁹ în cazuri de neapărată trebuință.

e) Pedepsa închisorii a ajuns în feudalism mai *barbară* decît la greci și la romani. „Legile criminale au rămas tot în barbarism”²⁰ pînă la enciclopediști și Beccaria. Revoluția penală este atribuită exclusiv mișcării filozofice („armele cuvîntului celui drept”). *Montesquieu* și *Ruso* (Rousseau) în Franța, *Beccaria* și *Filangieri* în Italia, *Sonemfel*²¹ și *De Martin*(i) în Austria și *Bentam* (Bentham) în *S.U.A.* (*sic!*), care au arătat necesitatea îndreptării legilor criminale și ca iubirea de oameni să fie pusă „pe tronul cîrmuitorilor” (iluzia despotului luminat).

După ce studiază sistemul penitenciar al lui John Howard și Thomas Fowel și regimul din închisorile din *Buri Ial*, *Gand*, *Filadelfia* și *Milbanc*²², Moroiu face o sugestivă și nemiloasă descriere a temniții din București, cercetată personal. Lîngă departamentul criminal, într-o cămară se păstrează lanțurile și fiarele pentru vinovați și un instrument în formă de satir cu care se tăiau mai înainte mîinile sau picioarele celor osîndiți. Judecătorii, în număr nehotărît, schimbăți anual, lipsesc de la serviciu și, avînd leafă puțină, lucrează numai 3,—4 din cei 12 aflați în funcțiune.

Pușcăria era o încăpere fără nici o mobilă pentru 60 de deținuți, care dormeau pe pămînt, neînveliți cu nimic, *nedovediți* împreună cu *dovediți*, supravegheați de unul din ei, vătăful de hoți, îmbrăcați în trențe, fără alocație de hrană, cerșind la fereastra pușcării sau, cu un paznic, prin oraș. Noaptea, ca să nu fugă, li se puneau pe picioare două lemne lungi paralele, găurite la mijloc. Astfel, *priponiți ca niște cai*, dormeau „cu fețele în sus fără a putea să se mai întoarcă pe vreo parte”. Cei spînzurați la pușcărie stăteau 3 zile în ștreang. Cei executați în afară rămîneau expuși „pînă putrezesc, și pîntecile fiarelor cîmpului slujesc de mormînt pentru trupul acestui nenorocit osîndit”. Clemența domnilor în aplicarea pedepsei cu moartea,

¹⁷ Vezi Beccaria, § II, p. 13.

¹⁸ Mai larg în demonstrație și mai concis în formulare decît Beccaria, § XIII, p. 42—50.

¹⁹ Beccaria, § XIX, p. 52—54.

²⁰ *Barbar*, *barbarism* sînt epitete date de Beccaria dreptului penal vechi, începînd chiar din prefața cărții sale.

²¹ Josef, baron de Sonnefeld (mort în 1817), luminist austriac, apreciat de Maria Tereza și de Iosif al II-lea, care-l innobilează, acuzat de blasfem și de înaltă trădare de către reacțiunea feudală, contribuie la suprimarea torturii în statele austriece prin cartea sa despre desființarea torturii (Zürich, 1775), deci înainte ca Beccaria să fie bine cunoscut.

²² În 1832 „Curierul românesc” va publica articolul *Sistema de pocăință. Temnița Genevei*, după „sistema panoptică a lui Bentam”, iar în 1836 se va ocupa de „sistema temnițelor în America și în Franța”, tradusă din „Le Constitutionnel”. Este de cercetat dacă autorul acestor articole nu este C. Moroiu, vezi *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, partea a II-a (1750—1850), întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Edit. Academiei, 1966, p. 485, nr. 9 769—9 770 (citată mai departe : *Bibliografia*).

reală „în oarecare chip”, face ca cel iertat să fie osîndit „la tăierea mîinilor”²³. Şi Moroiu denunţă caznele „foarte cumplite şi barbare” folosite la descoperirea adevărului, pune problema îndreptării vinovaţilor şi conchide: „Vom fi socotiţi totdeauna de barbari... , inima mea s-a rănit pînă la ficăţi de cîte am văzut în temniţa noastră. Dacă voiţi să întîmpinaţi (criminalitatea)²⁴... , faceţi ca puşcăria să fie loc de speranţă şi casă de îndreptare, iar nu de osîndă”. Reforma propusă de Moroiu consta în condiţii de trai mai bun, cu baie, spital, preot cultivat, păzitori blînzi, interzicerea băuturilor şi a cerşitului, clasificarea deţinuţilor după vină, munca productivă în închisori, cu rezervarea a 1/4 din cîştig pentru a forma peculiu de ieşire din temniţă.

Proiectul de instrucţiuni, după ce defineşte vinovăţia şi pedeapsa (I, 1—2), prevede că învinovăţitul se va prezenta la cercetare fără lanţuri şi obezi, va beneficia de un apărător din oficiu, are drept să fie tratat „cu blîndeţe” (veche revendicare din pravilele bizantine), să-şi dovedească nevinovăţia cu cele mai largi garanţii de obiectivitate, putînd obţine eliberarea pe cheazăşie.

Moroiu cerea accelerarea judecăţii penale, desfiinţarea caznelor în timpul cercetării penale sau cel puţin limitarea lor, sub o formă cumpătată, la cazurile de nerezolvat în alt fel. Cazna este nedreaptă pentru cel nevinovat, dublează pedeapsa legală a celui vinovat, inutilă în cazul criminalului periculos, dar şi cu o fire rezistentă, şi imorală pentru omul slab din fire, care ajunge să recunoască faptele nesăvîrşite²⁵. În limita dovezilor să se aplice pedeapsa hotărîtă de *pravilă*. Hotărîrile să se dea în scris, cu majoritate, indicîndu-se capul de *pravilă* aplicat în speţă. Cînd se cere întăritura domnească, prezidentul să solicite verbal, cu acordul colegilor săi, uşurarea şi micşorarea pedepsei²⁶. Hotărîrile întărite să fie citite în public, rămînînd neapelabile. În mod surprinzător, Moroiu propune executarea intimidantă a osîndei în 24 de ore „cu cea mai mare şi mai umilitoare pompă”. Reforma lui Moroiu tindea să realizeze cele două condiţii de care se considera că depinde o bună represiune: pentru „liniştirea şi asigurarea de obşte... nici un vinovat să nu rămie nepedepsit”; pentru „siguranţa particulară... să nu rămie asuprit vreun nevinovat”²⁷.

Postulat ambiţios, irealizabil în societatea împărţită în clase antagoniste, dar a cărei energie afirmare umanistă în epoca lui Beccaria şi C. Moroiu este legată de transformările pozitive ale societăţii şi de iluziile inevitabile ale ascensiunii noii clase a burgheziei. Aşadar, autorul *Disertaţiei* a adîncit profesional gîndirea lui Beccaria la sursa ei, în Italia, a dezvoltat-o în cursuri de drept penal şi a aplicat-o în proiecte care au influenţat nemijlocit legislaţia şi practica noastră penală, fără să ignoreze unele cuceriri postbeccariene ale doctrinei penale. *Disertaţia* este un document vrednic de Beccaria prin stilul ei, prin umanismul gîndirii, prin curajul criticii, prin generozitatea sentimentelor care o inspiră. Documentarea şi

²³ Vezi un caz de tăiere a mîinilor la C. C. Angelescu, *Pedeapsa cu moartea la români*, Bucureşti, 1936, p. 16.

²⁴ Pentru prevenirea infracţiunilor, vezi Beccaria, § XLI, p. 90 şi urm.

²⁵ Toate argumentele se găsesc la Beccaria, § XII, p. 29—34.

²⁶ Trăsătură a dreptului românesc. Păstrînd-o, Moroiu, corecta rigiditatea pedepselor din sistemul pravilei bizantine şi chiar poziţia rigidă a lui Beccaria (§ IV, p. 14—17; cf. p. LXVI).

²⁷ Formula nu apare la Beccaria.

tehnica sînt, în proporțiile lucrării, mai pozitive și mai substanțiale decît în multe din paginile de cuceritoare polemică ale penalistului italian. În istoria gîndirii juridice și sociale progresiste din țara noastră, C. Moroiu, prin *Disertația* din 1827, merită să ocupe un loc ce pînă acum nu i-a fost recunoscut.

Momentul Filangieri la București în jurul anului 1830, de care vorbește recent Emil Vîrtosu²⁸, a fost, așadar, și un moment *beccarian*, deoarece penalistul italian Gaetano Filangieri (1752 — 1788)²⁹ este, în doctrina dreptului penal, ultimul mare luminist al secolului al XVIII-lea, după care se produce reacția clasică a lui Romagnosi, Carmignani și Carrara.

3. *Ocupația rusească de la 1828—1834*. Perioada de șase ani (1828—1834) în care, sub ocupația rusă, au fost alcătuite cu participarea directă a boierimii și puse în aplicare Regulamentele organice, a însemnat o etapă de adînci frămîntări în jurul unor reforme penale și penitenciare pe linia ideilor lui Beccaria, unele găsindu-și și o relativă aplicare.

Deși multe dintre aceste măsuri emană documentar de la administrația rusă de ocupație, ele corespundeau, în esență, și adesea în amănuntele lor celor mai evidente nevoi locale și realizau sau dezvoltau revendicările elementelor înaintate din ambele țări, așa cum am putut constata că se manifestaseră prin proiectul cărvunării, prin traducerea cărții lui Beccaria la 1824 — 1825 în Moldova și prin circulația ei, în grecește, în ambele țări sau prin remarcabilul raport din 1827 al lui C. Moroiu. De aceea, și după încetarea ocupației, mișcarea a cîștigat teren, fiind susținută de categoriile sociale interesate în lichidarea regimului feudal.

Aici vom ilustra numai dezvoltarea istorică, din punctul de vedere al temei studiate, prin cîteva exemple privind îndeosebi Moldova, pentru care dispunem de un interesant material publicat. În mare însă, dezvoltarea a fost aceeași și în Țara Românească, unde mișcarea de reformă va tinde, fără succes pînă la urmă, chiar la desființarea legală a pedepsei cu moartea.

La 20 iulie 1828³⁰, Minciaky arată Adunării Obștești a divanurilor Moldovei că *schingiuirile* aplicate în cursul cercetărilor erau atît de *crude*, încît și *cel mai nevinovat* își putea atribui orice faptă. Acuzarea trebuia susținută numai *pe baza împrejurărilor constatate prin cercetări*, tortura practică față de simplii arestați fiind contrară „unei bune organizări sociale și însăși legii de iubire creștină”. După exemplul *țărilor luminate* „această obișnuință atît de crudă” va rămîne desființată pe durata ocupației rusești. În caz de bănuială justificată se propunea să se recurgă la o teh-

²⁸ „Revue roumaine d'histoire”, 1965, nr. 2, p. 280, n. 13.

²⁹ Jurist și istoric mai erudit decît Beccaria, dar lipsit de talentul literar și polemic al acestuia, Filangieri continua la Napoli școala care prin Genovesi și Mario Pagano, pe urmele lui G. B. Vico, susținea aceleași idei ca Beccaria în nordul peninsulei. Volumele III—IV (cartea a III-a) ale celebrei sale opere *La scienza della legislazione*, cu mai multe ediții în limba franceză, erau consacrate dreptului penal. Filangieri admitea însă pedeapsa cu moartea și dădea atenție rolului pe care îl joacă mediul istoric. Cartea lui a fost pusă la index. Cit privește încercarea lui Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti*, în „Europa orientale”, 1922, nr. 3, p. 159—179, de a crea un alt moment Filangieri, sub Ipsilanti, în materie școlară, D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 122, a arătat imposibilitatea cronologică a unei astfel de influențe.

³⁰ M. Galan, *op. cit.*, p. 102—103.

nică tot *feudală*: „mijlocirea preoțească”, adică în primul rînd la cărțile de blestem³¹. Bătaia cu falanga la tălpi este desființată³².

La 31 iulie 1829 se cere desființarea pedepsei și a pedepselor mutilante („tăierea mădularelor”). Divanul opune rezistență, arătînd că prin condica din 1820 — 1826 „pedepsele în Moldova s-a măsurat cît s-a putut, ele nefiind mai aspre decît în alte megieșite stăpîniri”, că tăierea mădularelor și caznele nu mai sînt în fapt folosite, iar desființarea pedepsei cu moartea încă nu este posibilă, din lipsă de închisori încăpătoare și sigure, evadarea fiind ușoară chiar din ocnă³³. Cazuri ca acela al Mariei Chitaru, omorîtă în bătaie la cercetările penale de la isprăvnicie, și al fiului său Grigore, rămas schilod pe viață, sau cazul evreului Baruch Abramovici, supus la torturi groaznice de către un ispravnic și un subaltern, arată gravitatea problemei. Totuși, boierii vinovați sînt trimiși în judecată pentru a fi pedepsiți „cu toată severitatea legilor”, tocmai fiindcă procedeele folosite încetaseră a mai fi socotite ca *legale*.

Cum vechile pedepse prevăzute în condica din 1820 — 1826, ca îmbou-rarea, tăierea membrelor, încă se mai aplicau, administrația rusă a menținut numai ocnă, temnița, surghiunul la mănăstire și bătaia la spate³⁴. Cînd cărvunaru Mihalache Vlăhuță este ucis cu participarea soției și fiului său, Kiseleff exclude bătaia. El acorda adesea grațieri și micșorări de pedepse cu prilejul sărbătorilor religioase sau al aniversării țarului Nicolae I și a luat măsuri de îmbunătățire a situației celor închiși în ocne și temnițe³⁵, precum și măsuri de urgență a judecării proceselor penale. Boierii continuau să aibă un privilegiu de jurisdicție penală, fiind justițiabili de divanul domnesc în locul celui judecătoresc. Mircovici atrage atenția boierilor din Sfatul Administrativ al Moldovei asupra tristei situații din închisori și face apel la sentimentele lor de iubire față de oameni³⁶.

Pe linia ideilor lui Beccaria se proiectează construcția de închisori ținutale, cu odăi de spital pentru bolnavi, cu „doftoriile și doftorii trebuincioși și mîncare pe toată ziua, potrivit vinei lor”³⁷. O comisie condusă de logofătul M. Cantacuzino, președintele departamentului criminalicesc, a fost însărcinată să studieze starea temnițelor, expusă de logofeția cea mare a dreptății într-un raport din 6 ianuarie 1831³⁸. La ocnă de la Tîrgul Ocnii, condamnații pentru infracțiuni mai ușoare urmau să-și petreacă noaptea într-un *ostrov* anume construit, pe cînd cei condamnați la ocnă pe viață să rămînă în groapa ocnii, „pe unde intrau vii și nu ișeau decît morți”³⁹.

³¹ Vezi exemplul citat de M. Galan, p. 103.

³² Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova. 1741—1832*, Iași, 1934, p. 49; M. Galan, *op. cit.*, p. 103.

³³ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 49.

³⁴ M. Galan, *op. cit.*, p. 105.

³⁵ M. Galan, *op. cit.*, p. 161—167.

³⁶ *Ibidem*, p. 165.

³⁷ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 50.

³⁸ *Ibidem*; M. Galan, *op. cit.*, p. 161—167. Consilierul Setovski, procurorul agiei, studiind situația ocnelor, constată starea infectă a gropilor, lipsa de îngrijire a condamnaților, care nu pot respira aer curat, ocnele fiind locuri de chin, improprii pentru a *corija* pe condamnați și a *ocroti* societatea. Neputîndu-se construi închisori moderne, se propuneau paliative, inclusiv apelul la caritatea publică: în 9 luni din anul 1832, cutia milelor, instalată în fața pușcării, primise 966 de lei.

³⁹ Gh. Ungureanu, *op. cit.*

Cît privește pe Kiseleff ⁴⁰, beccarianismul lui rezultă destul de sugestiv dintr-un fragment de mesaj către divan ⁴¹ în problema desființării pedepsei cu moartea.

II

PERIOADA DE APLICARE A REGULAMENTELOR ORGANICE PÎNĂ LA REVOLUȚIA DIN 1848

4. *Regulamentele organice.* În materie penală, regulamentele organice, prin cap. VII, „Pentru căutarea judecăților în Valachia”, și cap. VIII, „Rînduiala judecătorească”, pentru Moldova, au realizat pe plan legislativ întregul program de inspirație beccariană și franceză al proiectului cărvunarilor. Se consacră separația puterii judecătorești, de cea ocîrmuitoare (Țara Românească, art. 212 ; Moldova, art. 279). Se înființează ministerul public (procurorul) ⁴² în Țara Românească (art. 217). Principiul publicității cercetărilor (dezbaterilor) în materie criminală („cu ușile judecătoriei deschise”) era menționat în art. 230 (Țara Românească) și 328 (Moldova). Chiar după dezbateri, pronunțarea sentinței trebuia să fie tot publică. Se proclama egalitatea în fața judecății (Țara Românească, art. 239 ; Moldova, art. 297), iar membrii clerului erau excluși din completele de judecată (Țara Românească, art. 244), în timp ce art. 298 (Moldova) rezerva dicasteriei bisericești judecata pricinilor bisericești și duhovnicești, interzicîndu-i amestecul în cele politicești (civile) sau în cele mixte. Judecătoriile de întîia cercetare trebuiau să transmită de îndată (Țara Românească, art. 261) dosarul instanței criminale competente.

În secțiunea a III-a, „Pentru divanurile judecătorești” (din Regulamentul Țării Românești), un lung paragraf, al II-lea, este intitulat „Pentru despărțirea criminalicească” (a divanului). Judecata trebuia să înceapă în 24 de ore de la sosirea pîrîtului (art. 280), dîndu-i-se, la nevoie, un apărător din oficiu. Instanța putea elibera pe pîrît pe chezășie dacă dovezile apărării neîntemeiate și fapta lipsită de gravitate (art. 282). Ascultarea martorilor era reglementată minuțios (art. 286—291), învinuitul putînd recuza motivat pe cei suspecti și propune martori în apărare. Sentința trebuia să

⁴⁰ În 1829—1830, cum relatează „Curierul românesc”, Kiseleff inspectează închisorile din București, iar în 1833 împarte la 515 arestați suma de lei 1 158. Doamnele din București fac eforturi pentru a îmbunătății regimul întemnițaților (1830), iar la Iași se publică numele celor care au cumpărat îmbrăcăminte și pentru arestați (vezi *Bibliografia*, I, 2, p. 485 și 486, nr. 9 772—9 773, 9 775 și 9 798).

⁴¹ „Analele parlamentare”, I, p. 85 ; *Uric*, IX, p. 296—297 (în limba franceză) : „Povățuit de sistema osindelor ce se urmează în țeara mea, am socotit ca o datorie de a opri osinda de moarte, și în locul aceștia a se pune surghiunia, sau munca pe toată viața ;... am ridicat casele, a cărora întrebuintare, în loc de a ajunge la sfîrșitul ce privește judecata, prin acest grozav mijloc, batjocorea și micșora omenirea. Bine ar fi ca legiuirea osindelor țării, să păzească pe vremea viitoare, temeiurile acestea a căror punere în lucrare prin cumpătarea ce au avut în numărul vinilor, au adus pînă acum cele mai fericite sfîrșituri.

Asemenea îmbunătățiri s-au făcut și în ocîrmuirea închisorilor : clasificăția sau despărțirea în trepte a celor închiși, dupe vinele lor, ... măsurarea osindelor potrivită cu mărimea vinilor... unde vinovații, muncind la lucruri publice, se pocăiesc de răul și neodihna ce au pricinuit societății ;... îmbunătățirea stărei isgoniți la ocne...”.

⁴² Care priveghează „a se păzi cu scumpătate pravila și regulamenturile”, asigurînd paza bunei orînduiei și a liniștii obștii.

cuprindă textul de lege aplicat (art. 293). Pedeapsa infamantă se executa față de un boier după ce acesta era exclus de domn din rîndurile boierimii (art. 294). La propunerea procurorului și prin poruncă domnească, pricinile foarte grave se judecau de plenul ambelor despărțiri judecătorești.

În Moldova se mai vorbea de persoane *evghenis* (art. 358), dar se consacra dreptul de apărare (art. 359), prevăzîndu-se că „un avocat va fi orînduit spre apărarea părților în cursul cercetării” la tribunalul criminalicesc din Iași (art. 346). Arestarea preventivă necesita un jurnal motivat al tribunalului (art. 352).

În Țara Românească (art. 297), *stăpînirea* era datoare a se îngriji ca „temnițele să fie sigure și curate, ca să nu vatăme sănătatea vinovaților”. O comisie avea să elaboreze legiuirea asupra temnițelor (1831)⁴³. Art. 360, corespunzător în Moldova, cerea ca temnițele „să fie nu numai sigure, ce și curate”. Principiile lui sînt dezvoltate în Regulamentul ocnelor din 1834 („Pravila pentru hrana, încălzirea și luminarea vinovaților de supt închisoarea grosiurilor ispravnicești și agiei”). Vinovații aveau drept la haine, hrană, luminări și lemne de foc din banii prevăzuți în acest scop, desființîndu-se *grosul*, adică havaietul de eliberare (Țara Românească, art. 297). Domnul *continua* să aibă dreptul de a micșora și ierta pedepsele, adică dreptul de grație⁴⁴, combătut de Beccaria; „pedepsele cu tăierea mîinilor *sau cu moartea*” (cuvintele subliniate dispar în ediția din 1832⁴⁵, „precum și cazna și muncelul, să strică și să desputernicează”, ca și osînda confiscării averii, „ca una ce este împotriva pravilii” (Țara Rom., art. 298).

În Moldova, art. 355 oprește „schingirile” (tortura) „și toate silnicile mijloace pentru a sili pe învinovații la vreo mărturisire”, interzicîndu-se înființarea *confiscărisirii de averi*, „fiind împotriva obiceiului și legii pămîntești”.

În Țara Românească, hotărîrile de condamnare pronunțate de Înalțul Divan, ca „o a treia și cea din urmă treaptă de judecătorie”, erau supuse aprobării domnești (art. 326). Între părți aflate în țară, pricinile criminalicesci trecute prin toate gradele de jurisdicție nu trebuiau să dureze mai mult de 18 luni (art. 329, dispoziție platonice).

În Moldova, divanul prezidat de domn „hotăra cu desăvîrșire” pricinile criminalicesci (art. 362). Nu erau apelabile hotărîrile Înalțului Divan date cu unanimitate și judecățile divanului lărgit prezidat de domn cînd se pronunța în caz de divergență între divan și instanța inferioară (art. 363). Aveau autoritate de lucru judecat hotărîrile Înalțului Divan întărite de domn, procesul respectiv neputînd fi redeschis nici sub același domn, nici sub urmașii lui (art. 364). În fața fiecărei instanțe, un proces nu trebuia să dureze mai mult de două luni (art. 374). Art. 285 preconiza introducerea treptată a inamovibilității judecătorilor, reformă negeneralizată nici la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

⁴³ Pentru efortul de clădire a temnițelor la Brăila (1834), Focșani, Buzău, Ploiești, Pitești, Cîmpulung, R.-Vilcea, Craiova, Tg.-Jiu, Turnu-Severin (1844) (vezi *Bibliografia*, I, 2, p. 487–488, nr. 9 776 și 9 784–9 785).

⁴⁴ Larg folosit de Gh. Bibescu și B. Știrbei, mai puțin de Mihail Sturza. Grațiau și caimacamii (1848). Practic se foloseau aniversările țarului Rusiei și sărbătorile familiei domnești (vezi *Bibliografia*, I, 2, p. 482–483, nr. 9 704–9 722).

⁴⁵ C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 20–22; cf. I. C. Filjtti și D. I. Suchianu, *op. cit.*, p. 453.

Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova ⁴⁶, unde sistemul penal al regulamentului apare mai puțin dezvoltat și înaintat ca în țara vecină, nu s-a încercat desființarea pedepsei cu moartea, dar Kiseleff n-a confirmat nici o sentință prin care se aplica o astfel de pedeapsă. După încetarea ocupației rusești, Mihail Sturza⁴⁷, în 13 ani de domnie, va întări executarea a 25 de condamnări la spînzurătoare, ceea ce a necesitat instituirea unui călău, ultimul în istoria penală a țării, în persoana țiganului ocnăș Gavril Buzatu⁴⁸.

5. *Domniile pămîntene pînă în 1848*. Ideile penale pentru care luptase Beccaria, dominante în întreaga Europă, deși mereu de o aplicare foarte relativă, nu fac decît să cîștige teren în principate. Este acum un beccarianism lărgit și în bună parte revizuit prin aportul unor reputeți reprezentanți ai școlii clasice penale (indeosebi Rossi, partizan al pedepsei cu moartea, și Romagnosi) sau al școlii penitenciare engleze și germane. Totuși, nici în Biblioteca Academiei Mihăilene⁴⁹, nici în aceea a Colegiului Sf. Sava⁵⁰ sau a Mitropoliei din București⁵¹ nu figurează lucrarea lui Beccaria sau a altui penalist de tendință beccariană. Ele apar însă în catalogul Bibliotecii centrale⁵².

Christian Flechtenmacher, care n-a fost, în principal, un penalist, pune accentul, în importanta sa lecție din 1833⁵³, pe ideea de strictă aplicare a legii scrise: judecătorul să fie „cel dintîi rob al legii” și cu totul imparțial (vezi Beccaria, § IV, p. 14—17). Organizarea învățămîntului dreptului penal la Academia Mihăileană cunoaște greutăți mari. Corpul didactic nu are penalist și dreptul criminal nu figurează decît în proiectul de program din 11 iunie 1843, aplicat numai în parte⁵⁴.

În anul școlar 1835/1836, la București, C. Moroiu preda la Colegiul Sf. Sava un curs de drept penal⁵⁵. El va fi fost, desigur, unul dintre juriștii care trebuiau să ajute pe Manolache Arghiropol, însărcinat cu pregătirea condicii criminale⁵⁶, după intrarea în vigoare a Regulamentului organic.

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 20—22; vezi și I. C. Filitti și D. I. Suchianu, în „Revista penală”, 1926, p. 453.

⁴⁷ Vezi Radu Dimiu, *Dispozițiunile penale în legiuirile lui Mihail Grigore Sturza*, în „Pandectele Române”, 7 (1928), IV, p. 110.

⁴⁸ Gh. Ungureanu, *Pedepsele în Moldova...*, Iași, 1931 și 1938, p. 50—54.

⁴⁹ *Catalogue des livres de lecture de la Bibliothèque de l'Académie*, *Catalogul cărților de celil în Biblioteca Academiei Mihăilene*, Iași, 1841.

⁵⁰ *Catalog de cărțile... ce sînt aflate în Biblioteca Colegiului național de I. Genilie*, tomul I, Biblioteca latină și italiană, București, 1846; tomul II (celelalte limbi), 1847.

⁵¹ Bibl. Academiei, ms. rom. 2 683; asupra acestui catalog, vezi Marta Anineanu, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955, p. 113—127.

⁵² *Catalogul alfabetic de cărțile aflate în Biblioteca centrală de Ion C. Gîrleanu*, I, București, 1865: la cap. XIII, „Jurisprudentia et Institutiones”, figurează: Beccaria Cesare, *Dei delitti e delle pene col commentario scritto dal de Voltaire*, Livorno, 1821; Filangieri Gaetano, *La Scienza della legislazione*, Filadelfia, 1807; Beccaria, *Traité des délits et des peines*, traduit de l'italien par André Morellet, Paris, 1797; Bentham J., *Traité de législation civile et pénale*; Muyart de Vouglans, *Les lois criminelles (de la France dans leur ordre naturel)*, 1780.

⁵³ Gh. Ungureanu, *Învățămintul juridic în Academia Mihăileană*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani, 1835—1935*, Iași, 1936, p. 341; cf. și M. Galan, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁴ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 369—370.

⁵⁵ Vezi planul publicat de Andrei Rădulescu, *Cercetări...*, p. 29.

⁵⁶ Cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, București, 1914, p. 75. Figura de jurist a lui Arghiropol ar merita oarecare atenție.

În anul școlar 1839/1840, cursul de drept penal (*dreptul criminalicesc*) este predat la Sf. Sava de procurorul divanului, C. Brăiloiu, profesor de drept comercial, care studiasse la Geneva și la Paris. În notele celor șase lecții din anul 1843⁵⁷ ale studentului Andrei Daniilov nu este menționat numele lui Beccaria și nu se cuprind formulări directe din lucrarea acestuia, avînd întîietate autorii francezi ai școlii penale clasice. Totuși, teza centrală a cursului, teză de tendință laică, privind împărțirea relațiilor omenești în relații cu divinitatea⁵⁸, rezervate religiei, și relații pozitive, care și ele se împart în particulare (*între persoane osebite*) și obștești (*relațiile omului ca mădular al societății cu oblăduirea*), amintește clasificarea relațiilor sociale, prin care Beccaria („Către cititor, p. 7) izbutea să scoată dreptul penal de sub dominația feudală a bisericii. Și formula din concluzia finală a lui Beccaria⁵⁹ se regăsește la Brăiloiu, fără să putem preciza pe ce cale și-a însușit-o.

Brăiloiu insistă asupra strînsei legături dintre pravila civilă și cea penală, arătînd că toate drepturile consacrate de prima, și îndeosebi *dreptul de proprietate*, își găsesc sancțiuni în cea de-a doua (începînd cu furtul)⁶⁰.

Legiurii Caragea, Brăiloiu îi reproșează că prevede numai unele fapte, sub numire de *vină*, fără a da, cum ar fi trebuit, o definiție dreaptă și clară a *vinii* ca atare. Regulamentul organic (art. 262) încerca o astfel de definiție cînd, în legătură cu atribuțiile judecătorilor, împarte *vinile* în corecționale și criminale, iar la art. 316, privitor la poliție, menționează unele *vinii* ce nu sînt nici corecționale, nici criminale (*vinii polițieneste*).

În definiția dreptului penal, Brăiloiu depășește contractualismul beccarian și, adoptînd criteriul utilității sociale, înfățișează dreptul de a pedepsi ca un drept originar, propriu societății: „Pravila criminalicescă ieste pravila ce privește a înfrîna faptele ce turbură liniștea societății, buna orînduială publică și a ocroti persoanele și stările lor. Așadar obiectul pravilei criminale ieste de a chiezășlui drepturile, liniștea și viața și cinstea fieștecăruia. Toate faptele ce turbură buna orînduială în soțietate și vatămă interesurile cetățenilor să caracterisesc cu numele de *vină*”⁶¹. Drepturile și datoriile omului, așadar, izvorau din sociabilitate, nu din contractul social, ca la Beccaria.

În 1839, „Colecția de autori clasici, I—II, Periodul II”, a lui I. Heliade-Rădulescu se îmbogățește cu traducerea căpitanului Șt. Stoica după celebra operă polemică a lui Victor Hugo îndreptată contra pedepsei cu moartea, *Zioa dupe urmă a unui condamnat*. În scrisoarea sa către editorul colecției, traducătorul arăta că un bun răspuns la denigrările rău intenționate ale unor publiciști străini la adresa românilor consta

⁵⁷ Bibl. Academiei, ms. rom. 2 710, f. 3—32 (la f. 21: „Prescurtări asupra cursului dreptului criminalicesc”), semnalat fără alte detalii de Andrei Rădulescu, *Cercetări...*, p. 33 și 38.

⁵⁸ Ms. rom. 2 710, f. 4: „Particulare însă ca între oameni ce viețuiesc supt o regula comună uniformă obștească”.

⁵⁹ Vezi „Studii”, 20 (1967), nr. 5.

⁶⁰ „Aceste drepturi nu ar fi destul de chiezășluite, dacă stăpînirea prin pravila criminalicescă n-ar avea un mijloc de pedeapsă împotriva turburărilor răilor cugetători, siluirilor ce ar uneli cineva ca să hrăpească acele drepturi”. De unde concluzia, semnificativă pentru ordinea clasei dominante și pentru dezvoltarea relațiilor capitaliste: „Fieștice dar parte din pravila criminalicescă trebuie să corespondă cu o parte din pravila civilă”.

⁶¹ Ms. rom. 2 710, f. 21; cf. f. 4—4^v.

în numărul redus al crimelor la români, iar „uzul pedepsii lor îndreptează cu dulceață norodul” și în felul acesta nu „îi înpetrește inima, nici îl aduce la scîrbă și batjocură asupra dreptății oamenilor”. Teza blindeții moravurilor și a legilor penale la români devine acum o calitate în competiția social-etică și de civilizație între popoarele moderne, teză la care I. Heliade-Rădulescu, poate ca promotor al ei, subscrie în răspunsul său către traducător. La observația acestuia că n-a văzut în Țara Românească nici o execuție capitală „în priveliștea poporului”, editorul, scuzîndu-se că din cauza cenzurii, „care nu e lucru românesc”, nu poate spune tot ceea ce gîndește, arată că postul de călău, retribuit cu 500 de lei, n-a fost înființat decît prin Regulamentul organic și că, după o vacanță de 3 ani, nu s-a găsit decît un străin amator să-l ocupe. El vede în acest fapt o dovadă de înălțime morală — de factură beccariană, am zice noi — față de Franța, unde călăul oficial revendica, drept o cinste moștenită în familia sa, transmiterea titlului de călău din tată în fiu. Publicarea cărții lui Hugo se făcea deci mai mult în scop de autosatisfacție națională, fiindcă I. Heliade-Rădulescu nu ezita să afirme că scopul urmărit de romancierul francez a fost „de a aduce Europa în starea românilor”. Mergînd pe o linie idealizantă, se face elogiul boierilor legați de dregătorii (ceea ce ar presupune *vrednicie*), în contrast cu noblețea moștenită din Apus, și se pretinde că la români în materie penală a domnit egalitatea. Românii sînt definiți ca un popor care n-a cunoscut sinuciderea, *asasinatul și duhul răzvrătirii*. Teza blindeții românului devenea, tendențios, nu o formă de umanism, ci una de demobilizare a maselor în lupta lor revendicativă de clasă. Ultimele cuvinte de elogiu la adresa cîrmuirii sînt, poate, convenționale, pentru a ușura apariția cărții.

În programul său de traduceri din capodoperele literaturii universale, I. Heliade-Rădulescu urma să publice și lucrările clasice ale lui C. Beccaria (secția de drept) și Filangieri (secția de politică)⁶², ceea ce evenimentele anului 1848 l-au împiedicat să facă. Proiectul unei astfel de traduceri n-a mai putut fi reluat și realizat decît 117 ani mai tîrziu⁶³.

Sub domnia lui Alex. Ghica, colonelul C. Herescu, șef al Vorniciei Temnițelor (1837), se preocupa de îmbunătățirea soartei arestaților, hotărînd să-i pună să lucreze „trăisti, țoluri și orice alt ar cere cineva de acest fel de industrie”. Produsele se vindeau de vornicie pentru a îmbunătăți întreținerea arestaților. Domnul vizitează oca Telega (1838) și în 1839 numește pe Herescu aghiotant supranumerar pentru zelul cu care și-a îndeplinit funcția de vornic al temnițelor. În 1841 se ținea meza-tul contractului pentru „îndestularea arestanților” de sub administrarea vorniciei⁶⁴.

La 1840, într-un raport din luna iunie⁶⁵, marele logofăt al dreptății, Barbu Știrbei, se prezenta ca un adept al ideilor lui Beccaria: „Numărul pricinilor criminale și corecționale... se împuținează din zi în zi... osînda

⁶² Vezi D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, București, 1935, p. 183—184. Pentru traducerea lui Șt. Stoica, vezi o mențiune la C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 25—26. Trebuie admis că la această dată exemplare din cartea lui Beccaria, nemenționate în cataloagele bibliotecilor oficiale, existau totuși în țară.

⁶³ Vezi nota liminară a primei părți din acest studiu.

⁶⁴ *Bibliografia*, I, 2, p. 485—486, nr. 9 777—9 783.

⁶⁵ „Analele parlamentare”, IX, 1, p. 1 120.

la moarte ... este ridicată în fapt cu totul... de sint astăzi 11 ani". De pe aceeași poziție, Gh. Bibescu întărește o singură sentință capitală, în oribilul asasinat de la Buzău săvârșit de un țigan și o țigancă la instigarea magistratului, amant al soției celui ucis și văr cu acesta. Motivarea confirmării domnești este elocventă: „Societatea cerind spre a ei odihnă deplină săvârșirea acestei osinde, noi, deși cu adincă mîhnire a sufletului, sintem însă siliți a face această îndestulare societății”⁶⁶. În schimb, pentru restul infracțiunilor, Bibescu în repetate rînduri dezaprobă condamnările indulgente, dar numește o comisie pentru alcătuirea unui proiect de organizare a închisorilor din țară⁶⁷.

Crima de la Buzău prilejuiește lui M. Kogălniceanu o luare de poziție beccariană în „Propășirea” (1844). Ocnașul care se oferise să execute pedeapsa pronunțată și întărită de domn își luă vorba înapoi. În lipsă de executant al pedepsei, domnul o comută în ocnă pe viață, cu aplicarea de două ori a cîte 200 de toiege, menite să înlocuiască publicitatea pilduitoare a unei execuții. M. Kogălniceanu⁶⁸ nu-și ascunde satisfacția: „În întreaga țară nu s-ar fi putut găsi un călău pentru executarea lui Constantin sin State” și folosește prilejul pentru a face o clară profesiune de credință de pe generoasa poziție luministă, limitată prin chiar idealismul ei, a lui Filangieri, penalistul autor al unor vaste planuri de instrucție publică. În Comisia centrală de la Focșani, cu prilejul discuției asupra art. 17 din proiectul de constituție, M. Kogălniceanu își va apăra concepția expusă la 1844, respingînd pedeapsa capitală ca *inutilă și primejdioasă*. El va vedea însă triumfînd amendamentul lui Gr. Sturdza și alții, care admitea această pedeapsă în cazurile prevăzute de codul justiției militare.

În „Propășirea”, Ion Ghica ia poziție alături de M. Kogălniceanu, sub o formă despre care s-a spus (C.C. Angelescu), că „ideile sale, cam confuze, sint vădit influențate de Beccaria”, numit de Ghica „filantrop revoltat împotriva acestei măcelării legale”. Alături de acești doi beccariani iluștri, un Panait Balș (*Despre legislația criminală*) se pronunță pentru aplicarea pedepsei capitale în cazurile cu totul grave⁶⁹. Tot acum se manifesta ca un beccarian convins Cezar Bolliac, luptătorul înaintat de care ne vom ocupa unitar în paragraful consacrat perioadei dintre 1848 și 1859.

⁶⁶ Decretul nr. 367 din 19 august 1849, în „Buletinul oficial”, nr. 99, n. 849. În 1844 Bibescu comuta în ocnă pe viață pedeapsa aplicată capilor răscoalei celor arestați în ocna Telega, despre care publicase relatări și „Allgemeine Zeitung” din Augsburg (vezi *Bibliografia*, I, 2, p. 486, nr. 9 788–9 793).

⁶⁷ I. Tanoviccanu, *Tratat...*, III, p. 80; *Bibliografia*, I, 2, p. 486, nr. 9 794 și 9 796.

⁶⁸ „Propășirea”, nr. 40 din 15 octombrie 1844, p. 319–320: „Vremea în care pedepsirea cu moartea a unui vinovat se socotia trebuincioasă societății au trecut și slavă făcliei filozofiei, care astăzi strălucește sus și tare, credem că nu se va mai întoarce... Totdeauna societatea au fost mai vinovată către om, decît omul cătră societate;... de îndată ce societatea... prin o educație temeinică... va îndrepta spre bine și folos aplicările firești pe care le aduce cu sine fiecare om născînd în lume, ... nelegiuirile și vinile se vor împuțina... Crimele sint rodul neștiinței și a necreșterii... Societatea nu are trebuință de sînge spre îndestularea ei; datoria sa este mai înaltă. De vrea să n-aibă vinovați... să nu-i omoare, dar să-i aducă la cunoștința nelegiuirii... iar pe cei nevinovați să-i pue în neputință de a greși, adică prin o educație sănătoasă să le insuflă dragostea virtuții”.

⁶⁹ Vezi „Propășirea”, nr. 26 și 41 din 1844, p. 204 și 321–327. Panait Balș mai publica în nr. 1, 4–5, un articol despre ministerul public

În acest timp, doi țărani care furaseră niște zarzavaturi erau pedepsiți la un an și jumătate închisoare. Cît privește starea nesatisfăcătoare a temnițelor și ocnelor, care explică și grava răscoală a ocnașilor de la Telega, ea era recunoscută și deplinsă oficial de domn, Gh. Bibescu⁷⁰. În Moldova, ispravnicia de Botoșani sau pîrcălăbia de Galați continuau să-și afirme vechile atribuții penale, călcînd dispozițiile legale în vigoare. Ion Cru-penschi, președintele tribunalului Herța, criticînd Regulamentul organic, continua să aplice inculpaților pedepse corporale. Îndeosebi boierimea nu accepta disciplina cerută de aplicarea unei legi egale pentru toți și nici nu-și recunoștea datoria de a se supune legilor statului.

În condițiile sociale date, o politică de recuperare a condamnaților, chiar după executarea pedepsei, era dificilă și chiar imposibilă. Departamentul din Lăuntru al Moldovei, cu anafora nr. 227 din 5 ianuarie 1837, arată că vornicii și paznicii satelor nu mai vor să primească pe cei „slobozîți din ocnă și să dea cheazășie pentru ei că nu vor mai face fapte criminale și vor fi dați de față cînd vor fi ceruți”, deoarece satele dădu-seră garanțiile cerute de stăpînire, îi primiseră pe ocnașii eliberați, dar „vinovații tot nu s-au părăsit de relele purtări”⁷¹.

Rezoluția domnească din 14 ianuarie 1837 este surprinzătoare: „Asemine răi neprimiți de obștea lor să se deie peste hotar”. Așadar, în 1837 solidaritatea de obște sătescă se manifesta încă puternic prin dreptul obștii de a primi sau respinge din sînul ei pe săteanul infractor ieșit din ocnă după executarea pedepsei, primirea implicînd și anumite obligații față de stăpînire (garanție, pază, înfățișarea fostului ocnaș la cerere), care măreau, în stil feudal, dependența individului față de obște. De altfel, în 1836 se dispune aplicarea legii din 1831, care prevedea răspunderea solidară a locuitorilor din satul în care avea loc un atac de jefuire (în speță satul Căscioarele, jud. Vlașca)⁷².

La 18 octombrie 1841 se iau măsuri pentru a se evita îndelungata prelungire a cercetărilor penale, menținîndu-se atribuțiile de poliție judiciară ale ispravnicilor⁷³. Instrucțiunile criminale din 1847 („obștești dispoziții ale marelui logofăt al dreptății”) tindeau la o modernizare în sens beccarian moderat a procedurii penale.

În 1841 „Foaie pentru minte” publică un articol tradus din „Pesti Hirlap” în care se cerea îndepărtarea oricăror resturi de tortură în cercetarea proceselor penale⁷⁴.

⁷⁰ Vezi C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 31, care citează următorul pasaj semnificativ din mesajul adresat de domn în 1846 (G. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, II, 1894, p. 191–192): „Închisorile noastre rămuseră încă intru acea stare intru care le lăseseră veacurile trecute, înfățișînd o priveliște foarte mîhnitoare pentru orice inimă iubitoare de omenire”. Anunțînd ridicarea unor încăperi la închisorile județene, comparabile în ce privește ținerea vinovaților cu cele ce se văd „în țările cele mai înaintate în civilizație”, domnul declara că, „lipsind mijloacele, silit am fost a amîna cu mîhnire îmbunătățirea închisorii din București”.

⁷¹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, I, Iași, 1835, p. 556, nr. 123. Aceste dificultăți erau urmarea răspunderii colective a satelor în materie penală, reglementată prin ofisul nr. 153 din 1 martie 1835 (*ibidem*, I, p. 494), măsură retrogradă, dar necesară față de solidaritatea sătescă existentă.

⁷² *Bibliografia*, I, 2, p. 482, nr. 9 697.

⁷³ Adresa secretariatului de stat, nr. 1 909 (Hasnaș, *Colecție*, p. 264).

⁷⁴ *Bibliografia*, I, 2, p. 481, nr. 9 680.

III

REVOLUȚIA DIN 1848 ȘI PREGĂTIREA UNIRII

6. *Revoluția din 1848 în Țara Românească.* Revoluția din 1848, depășind în bună parte pozițiile strict contractualiste ale iluminismului jusnaturalist, nu se putea totuși plasa în materie penală decât pe linia soluțiilor lui Beccaria, ca *sistemă nouă* opusă celei *vechi*, feudale. Iată în această direcție care au fost revendicările formulate de la început în stilul momentului istoric, prin Proclamația de la Islaz în Țara Românească : „Românul e liber, tot românul e nobil, tot românul e un domn. Prin urmare... desființează orice pedeapsă cu bătaia și rumpe în obrazul gîzilor orice bici și orice vargă, ce degradează demnitatea cetățeanului. Bătaia dar se ridică de la orice dregătorie și cu atîta mai virtos din rindurile soldaților.

Popolul român, deși nu cunoaște ființa pedepsei cu moartea, însă pentru că adesea prin judecătorii criminale, judecătorii de sistema cea veche au cutezat a da afară niște sentințe de moarte fără să fi putut a se pune în lucrare, popoul decretă desființarea cu totul a pedepsei cu moartea, atît în lucrare, cît și în sentințe”⁷⁵.

Aceste două măsuri erau reluate în articolele 18 și 19 ale programului de la Islaz. Bineînțeles, proclamația și programul consacrau egalitatea de drepturi a tuturor cetățenilor, inclusiv în materie penală. La 14 iunie 1848, decretul nr. 7 al guvernului provizoriu al Țării Românești pune în aplicare principiile de mai sus : „Pedeapsa degradătoare cu bătaia se desființează pentru totdeauna... Pînă la reformarea codicei criminale, această pedeapsă se va reîmplini cu o închisoare de la una pînă la cinci zile. Pedeapsa cu moartea, care de atîția ani nu s-a simțit nevoie a se întrebuița..., se desființează asemenea pentru totdeauna”⁷⁶.

Aceste măsuri erau pur indicative pentru direcția în care s-ar fi îndreptat acțiunea guvernului revoluționar în această materie dacă revoluția n-ar fi fost înfrîntă prin forță de Poarta otomană, pentru a se instaura un regim de tendință contrarevoluționară, care se va găsi de a doua zi în fața aceluiași probleme.

7. *Revoluția din 1848 în Moldova.* În Moldova, revendicări de ordin penal de același fel apar în Proclamația din 28 martie 1848⁷⁷, adresată locuitorilor țării și prezentată spre acceptare ca *petiție* lui Mihail Sturdza de către Comitetul revoluționar adunat la Hotelul „Petersburg”⁷⁸. Se cerea : „Să se facă pravile împotriva tilharilor și a nerînduelilor ce se întîmplă în giudecătorii și în administrații, pentru de a seca corupția din țară” (pct.2) ; „Nimeni să nu poată fi pedepsit decât pe temeiul legilor

⁷⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, I, 1902, p. 495.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 569 ; *Bibliografia*, I, 2, p. 482, nr. 9 700 și 9 702 (Guvernul provizoriu dispune ca în Codul Caragea, în loc de „să se omoare”, să se citească „pe viață la ocnă”).

⁷⁷ D. G. Arh. st. Buc., *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 200—203, nr. 208 ; vezi și *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 176—179.

⁷⁸ Vezi Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimintele din martie 1848*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, 1954, p. 437—481 și 447 (autor muntean).

și în urmarea unei hotărâri giudecătorești; oricare om va fi arestuit să fie înfățișat, în vreme de 24 ceasuri, înaintea giudecătoriei, care are să-l giudice, pentru ca să nu mai aștepte oamenii cîte doi ani prin închisori pînă a nu fi cercetați și pentru ca să se . . ." (loc alb) (pct. 3); „Fiindcă pedepsele trupești, precum bătaia și altele, înjosec haractirul . . . , miliția pămînteană să nu mai fie supusă pedepselor corporale" (pct. 10); „Poliția de prin tîrguri să fie întocmită pe instrucții de omerie. În privința nenorociților arestuiți, temnițele să fie drese" (pct.20); „Toți aceia care au fost arestuiți în pricini politicești⁷⁹ să le deie drumul . . ." (pct. 21); „Să se facă grabnice îmbunătățiri în condica criminală, în procedura și în sistemul penitenciar" (pct. 25); „Orice judecăți să se facă în tribunaluri cu ușile deschise" (pct.28).

Comparativ cu cea de la Islaz izbește locul mai larg pe care îl ocupă, ca și în celelalte acte programatice ale revoluționarilor moldoveni, problemele de reformă penale. A acționat aici tradiția acestor preocupări, afirmată încă din deceniul al treilea (proiectul cărvunurilor și traducerea lui Coray și a lui V. Vîrnav), precum și poziția beccarianistă notorie a unor participanți la mișcare, în frunte cu M. Kogălniceanu, în contrast cu politica de severă represiune penală a regimului lui Mihaıl Sturdza. Programul mișcării revoluționare, redactat de M. Kogălniceanu și intitulat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, din august 1848, va cuprinde o serie și mai completă de revendicări liberal-democratice în materie de represiune și de legislație penală. Istoricismul evoluționist și concepțiile penale ale autorului lor se oglindesc puternic în textele acestui program moderat.

Regulamentul organic este criticat pentru că, „în loc de a regula . . . după spiritul timpului vechile instituții ale Moldovei, au dărîmat și au desființat toate legiurile țării; ne-au tăiat toată relația cu trecutul, fără a ne întemeia prezentul. O lege fundamentală a țării trebuie însă să fie o plantă indigenă, expresia moravurilor și nevoițelor nației" (p. 18)⁸⁰. Dacă revendicările de la pct. 2 și 10 — egalitatea drepturilor civile; publicitatea ședințelor adunării obștești și ale *tribunalelor* — au un caracter general, prin pct. 13 se cerea ca „închezășluirea libertății individuale și a domiciliului" să fie aplicată tuturor locuitorilor, nu numai boierilor, ca în hrisovul din 1 aprilie 1827 și în Regulamentul organic. Această revendicare esențială în doctrina lui Beccaria era urmată de altele, de aceeași orientare: „Întemeierea juriului pentru pricini, criminale și de tipar" (pct. 16); „desființarea pedepsei cu moartea și a bătăilor trupești" (pct. 17), precizîndu-se că „epoca în care viețuim face de prisos orice comentariu întru aceasta" (p. 27). Organizarea unui ordin de avocați (pct. 18) era cerută „spre libera apărare atît în cele civile, cît și în cele criminale". Se cerea

⁷⁹ Pentru unele „menajamente" ale lui M. Sturdza față de revoluționarii închiși, vezi doc. din 28 octombrie și 10 noiembrie 1846 (*Documente . . .*, p. 59—63, nr. 61—66). T. Rîșcanu, N. Istrate, V. Mălinescu, C. Racliș și alții primeau pentru lectură *Biblia* și *Despre îndatoririle oamenilor* de Silvio Pellico. N. Istrate primea 24 de coli de hîrtie pentru redactarea operelor literare, restituindu-le autorităților spre publicare. Ele conțineau și piesa *Cornetul*, care urma să fie reprezentată. Ca un ecou al revendicărilor revoluționare, ofisul nr. 70 din 26 iulie 1848, conținînd 28 de puncte pentru organizarea țării (*ibidem*, p. 273, nr. 34), punea problema reformei Codului civil și a Codului de procedură (pct. 19 și 20).

⁸⁰ Cităm după ediția originală, Iași, 1848.

înființarea ministerului public (pct. 19) ca organ instituționalizat al acu-zării susținute de societate, precum și o reformă a tribunalelor, cu recu-noașterea inamovibilității judecătorilor (pct. 20), preconizată de Regu-lamentul organic și mereu aminată (chiar de regimul burghezo-moșieresc pînă după al doilea război mondial). O importanță deosebită avea reven-dicarea din pct. 21 : „Neamestecarea domnitorului în ramul judecăto-resc, și aducerea în împlinire a sentențiilor fără întârziere”. Ea urmărea să pună capăt uneia dintre cele mai tipice trăsături ale justiției feudale : rolului judiciar al domnului ca organ suprem. Numai încetînd acest rol se putea vorbi de o instituționalizare de tip burghez a organelor judiciare. Ea n-a fost realizată decît după Unirea Principatelor din 1859, sub Al. Ion Cuza. Reforma Codului penal și de procedură penală era reclamată în același timp cu a celorlalte coduri (pct. 31). Ea trebuia să fie comple-tată (pct. 32) cu „întemeierea legilor de poliție și a așezămintelor peni-tențiare *potrivite veacului*”, adică a noilor concepții care își aveau originea în revoluția ideologică legată de numele lui Beccaria. Cine s-ar îndoi de această filiație ar regăsi-o, sugerată puternic de motivarea pct. 32 : „... Jal-nica și neomeneasca tratație a nenorociților închiși, lipsiți de orice cău-tare și lăsați în cruda dispoziție a temnicerilor, cere neapărat reforma sistemului de astăzi”.

În schimb, principiile „pentru reformarea patriei, redactate de gru-pul revoluționarilor moldoveni de la Brașov, nu pun în cauză problemele penale decît prin cele două revendicări de ordin general : „... Nimicirea tuturor privilegiilor... Întemeierea instituțiilor țării pe prințiipiile de libertate și egalitate și de frățietate, dezvoltate în toată întinderea lor” (pct. 4—5)⁸¹.

La 26 iulie 1848⁸², ofisul domnesc nr. 70, care aducea 28 de puncte privitoare la organizarea țării, reia multe dintre revendicările manifes-tului revoluționar pentru a le da o satisfacție mai mult sau mai puțin largă, dar nu cuprinde nimic în materie penală, cu excepția principiului general de la pct. 1 : „Aplicația Reglementului și a legilor... în toată cuprinderea lor, fără excepție de persoană...”. Punctul 21 anunță aducerea unei legi care să înființeze un procuror, dependent de Logofeția Dreptății pe la toate instanțele judecătorești.

8. *Perioada 1848—1859.* Ideile de reformă în sens beccarian a sis-temului penal și penitenciar fac progrese în ambele țări.

În Moldova, Gr. Ghica, „domnul unionist și liberal”, este cîștigat sincer unei astfel de politici penale. La 9 iulie 1850, o legiuire pentru organizarea poliției capitalei (art. 46—54) aduce dispoziții moderniza-toare în materie penală⁸³. Domnul nu întărește nici o condamnare la moarte, ceea ce face pe G.D. Murphy Byrne să spună că „toată compătımirea lui era cîștigată pentru asasini și hoți”. Sub conducerea lui Anastasie Panu, viitorul caimacam unionist și președinte al Curții de casație sub Cuza, se începe o reorganizare a închisorilor. „Însuflețiți de o simțire filantropică asupra nenorociților ce se află osîndiți la groapa ocnelor, a căror suferințe veacuri au fost înădușite în adîncul și întunerecul pămîntului, fără a se

⁸¹ *Documente privind anul revoluționar 1848 în Moldova...*, p. 226, nr. 236.

⁸² *Ibidem*, p. 271—273, nr. 304.

⁸³ *Anul 1848 în Principatele Române*, I, 1902, p. 495; cf. C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 32.

bucura vreodată de lumina și de cerul curat ce viază pe tot omul, din care li se pricinuieste de multe ori grele boale și chiar pierderea vieții, am venit — spune ofisul nr. 46 din 3 iunie 1851 către Sfatul extraordinar — la cugetarea de a le ușura a lor tristă soartă, precît este iertat omenirii de a face, fără a slăbi puterea legilor în privința unor greu învinovațiși cătră soțietate...⁸⁴.

În Țara Românească, definitivarea proiectului de Cod penal din 1840, redactat sub Gh. Bibescu, s-a făcut sub forma *Condiciei penale și procedurii ei* din decembrie 1850 (Codul Barbu Știrbei). Politica penală progresistă nu înregistra prin el un succes. Modelul lui, severul Cod napoleonean din 1811, chiar îmbunătățit la 1832, prevedea pedeapsa cu moartea în 22 de cazuri. În 1857 V. Boerescu va socoti alegerea acestui model ca unilaterală și nefericită față de codurile mai înaintate și de doctrina recentă. Restrîngînd sfera de aplicare a pedepsei capitale, codul român a menținut-o sub forma decapitării, pentru care nu exista aparatură și nici operatori calificați, și a spînzurătorii, pentru care nu se găseau candidați la postul de călău⁸⁵. Numai condamnările la moarte pronunțate cu unanimitate puteau fi întărite de domn (art. 13, pct. 19). Opinia separată a unui singur judecător, așadar, făcea inaplicabilă orice condamnare la moarte. În fapt, nu s-au produs sentințe care să fie întărite. Bătăia, redusă cantitativ, era menținută ca pedeapsă criminală (50—150 de nuiete) și corecțională (25 de nuiete). Art. 4 consacra importantul principiu beccarian: *Nulum delictum, nulla poena sine lege*. Moartea civilă și ducerea paricidului la execuție în cămașă neagră și cu capul ras, după ce va fi fost *expus în vileag*, așa cum le prevedea proiectul din 1840, au fost înlăturate. Art. 148 prevedea *umanizarea caznelor* (a torturii). În materie de rapt se prevedea aceeași pedeapsă pentru orice treaptă socială, dar nobilului nu i se aplica pedeapsa ocnei sau munca silnică, ci degradarea și surghiunul la mănăstire (art. 24). Soția adulteră nu beneficia de aceleași scuze ca soțul (art. 254), de pildă dacă omora pe soțul adulter în locuința sa. În practică, abuzurile se dovedesc stăruitoare. Martorii erau aduși la judecată „sub convoi”, ca și acuzații⁸⁶. Abuzivul paharnic Izvoranu, tras la răspundere, amenința că va prezenta o listă de boierii care de „2—3 ani au închis în temniță și în robie pe sute și mii de oameni fără nici o judecată”⁸⁷. Se combate aplicarea bătăii de către proprietari⁸⁸.

Soția unui proprietar de moșie din Moldova pune să fie bătută o țărancă pentru „prepus de curvie”; domnul dispune tratarea medicală a țărancei pe socoteala vinovatei, care îi va plăti și 500 de lei despăgubire dacă nu se vindecă. Cei care au administrat bătăia aveau să primească ... 15 pînă la 25 de lovituri.

⁸⁴ *Dispozițiile privitoare de închisorile publice în Moldova*, Iași, „Albina”, 1856, text român și francez, p. 6, și *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, I, Iași, 1855, p. 552, nr. 418. Pentru regimul din ocne și închisori, vezi Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, ed. a 3-a, București, 1901, p. 36—63.

⁸⁵ În condica ostășească, executarea se făcea prin împușcare.

⁸⁶ *Bibliografia*, I, 2, p. 481, nr. 9 681.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 484, nr. 9 743.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 485, nr. 9 763 (1850).

Publicînd încă din 1843 statistica asupra criminalității, „Gazeta Transilvaniei” adaugă în 1850 extrase din presa austriacă, observînd că una dintre pricinile criminalității este sărăcia⁸⁹.

Cu toate progresele apreciabile mai sus amintite, problema temnițelor și a vieții condamnaților în cursul executării pedepselor, îndeosebi în ocele de tristă celebritate, rămînea mereu fără remediu.

În Țara Românească, Cezar Bolliac, în poezii anterioare revoluției din 1848 pe care le va republica în 1872, ca și într-un articol din această perioadă, denunța cu vigoarea lui obișnuită și cu patos realist, dacă nu cu rafinate mijloace lirice, nedreptățile justiției feudale din țara lui și adîncă degradare a omului în temnițele și în ocele din vremea sa. La 6 septembrie 1843, probabil cu prilejul unei vizite la ocna din Telega, Bolliac scrie poezia *Ocna*⁹⁰, „protestare contra ținerii osîndiților în ocna”. Tablourile din poezie sînt coroborate riguros de datele din documentele vremii. În *Carnavalul* (1840), poetul face aluzii indignate la nevinovații ținuți în închisori „necercetați” de organele competente⁹¹, așa cum Moroiu arătase că se petreceau lucrurile în 1827.

Un poem din 1843—1847 se intitula de-a dreptul: *Pedeapsa cu moartea*, fiind republicat în 1872⁹², cu nota: „Protestare contra pedepsei cu moartea, scoasă din legea țării prin Regulamentul organic, edițiunea întâia, și introdusă iarăși clandestin prin a doua edițiune a Regulamentului”⁹³. Conținutul acestei poezii pune nemijlocit în cauză, prozaic, dar mobilizator și sincer, tezele lui Beccaria, al cărui nume este de altfel invocat de-a dreptul. Legătura ei cu procesul D. Vernescu este evidentă și concluziile moralizatoare ale lui Bolliac pe linia articolului lui M. Kogălniceanu din „Propășirea” (1844) — școală, educație⁹⁴ — conțin în plus o revendicare esențială: „și condiții mai bune de trai”.

În articolul *Regulamentul, arhondologia, pravila lui Caragia, condica criminală de la 1851*⁹⁵, justificînd programul penal și social al revoluției din 1848, Bolliac, pentru a explica de ce vor fi arse și *Pravila lui Caragea* și Codul Penal al lui B. Știrbei (1851), ajunge să înfățișeze un adevărat program beccarian de represiune penală și de critică a legislației existente.

Legiurii Caragea îi reproșează că edictase pedepse barbare, ca pedeapsa cu moartea, fără nici o socoteală de greutatea vinilor („oricîți tîlhari se vor prinde să se omoare”), ca *sluțirea* sau ca tortura („în chipul

⁸⁹ *Bibliografia*, I, 2, p. 487, nr. 9 806—9 814.

⁹⁰ *Opere*, I, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 284—291 (*Collecțiune de poezii vechi și nouă*, București, 1858, p. 309—316).

⁹¹ *Opere*, I, p. 88 (ed. 1843, p. 39—46):

„Voi, cîți vă rîde soarta l gîndiți că-n aste zile
 Stau sub pămînturi, ocne, prin temniți și exile
 Atîți nevinovați
 Pe care pîzma, ura și neagra calomnie
 I-au părăsit cruzimei, și oarba tiranie
 Ii ia necercetați!

⁹² În 1871, prin „petiția de la Iași” (I. Tanoviceanu) se ceruse reintroducerea pedepsei capitale.

⁹³ Eroarea lui C. Bolliac a fost elucidată de C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 51.

⁹⁴ Cf. *Opere*, II, p. 167: „Toate cele bune se fac prin instrucțiune și nimica bun nu se poate face fără instrucțiune”.

⁹⁵ *Culegere de mai mulți articoli publicați atîtu în străinătate, cîtu și în țeară în anii trecuți*, București, 1861, p. 12—18.

cel mai crud, barbar și fără nici o limită ”). Condica din 1851 este acuzată de a fi admis pedepse „neomenoase și nepotrivite stării societății noastre de astăzi”, și anume pedeapsa cu moartea, chiar în cauzele politice, munca silnică pe viață în ocne pentru 30 de infracțiuni, ocna pe viață fiind „o barbarie de înfiorat”; în fine, pentru că admite „degradanta pedeapsă cu bătae pe pielea goală”, deși s-a putut constata că la 1848, „țara s-a cîrmuit trei luni fără să dea o nuia și au mers treburile atît de bine”, și o pedeapsă nedreaptă cum este confiscarea averii, readmițînd egalitatea nici înaintea crimei, deoarece pedepsele variază după naștere, rang social și poziție.

Motivările și concluziile lui Bolliac sînt pur beccariene : legile blînde și nobile îmblînzesc și înobilează moravurile; îmbunătățirea închisorilor prin despărțiri după vîrsta infractorilor și cu regimuri deosebite după gravitatea lor. Bolliac explică rezistența la aplicarea ideilor lui Beccaria (fără să-l numească pe acesta în acest loc) prin interesul de clasă al boierilor de a nu se realiza înobilarea moravurilor, deoarece s-ar da națiunii „o astfel de putere”, încît n-ar mai putea fi învinsă „cu bicele și cu frica morții”. În țară s-au săvîrșit mai multe crime cînd se torturau, se slujeau și se omorau criminalii decît în ultimii douăzeci de ani (1831—1851)⁹⁶. Este și absurd să le admită în lege o pedeapsă neaplicată și neaplicabilă în fapt din cauza situației politice, în a cărei interpretare Bolliac face unele erori sigure⁹⁷.

În materie penitenciară, situația din Moldova nu diferea de cea din Țara Românească. Regulamentul moldovenesc al închisorilor din 1855 încerca să traducă în viață unele dintre concepțiile reformatoare ale lui Beccaria și ale școlii penitenciare engleze și americane. Raportul directorului Anastase Panu arăta de ce nu se puteau încă realiza în Moldova închisori la nivelul celor din America și din Europa. Descriind noul regim al condamnaților la ocna așa cum îl prevedea art. 5 din noul regulament, A. Panu insista asupra nevoii de a nu se compromite un venit atît de important al statului cum este exportul sării și justifica astfel acest regim : „... Pentru ca... nici legile omenirii să protesteze în contra unei crude închideri a acestor nenorociți în adîncurile pămîntului, smulgîndu-le, pe lîngă binefacerea luminei și aerului, puterea din viifele și oasele lor și răpîndu-le viața mai înainte de timp”⁹⁸. În această dramatică dezbateră iese involuntar la iveală rolul unor interese economice ale statului împărțit în clase de a folosi pedeapsa penală ca mijloc de exploatare a unei forțe de muncă, altfel greu de găsit, precum și legătura dintre nivelul modului de producție și regimul penitenciar pe care societatea respectivă era capabilă să-l realizeze, oricare ar fi fost bunele intenții pe plan ideologic.

În ajunul Unirii, Curtea Arsă, „adică beciurile Curții ot Mihai-Vodă, în care se strîng toți hoții și vagabonzii Bucureștilor”⁹⁹, avea o reputație

⁹⁶ Articolul a fost publicat la Paris, în „Republica română”, noiembrie 1851.

⁹⁷ Vezi mai sus, nr. 5—6. După Bolliac, consulatul rusesc se prevala de art. 298 al Regulamentului organic, care ar fi suprimat pedeapsa cu moartea. Dar I. C. Filitti și, mai precis, C. C. Angelescu au arătat că redacțiunea inițială a art. 298 a fost curînd modificată, suprimîndu-se cuvintele privitoare la această pedeapsă.

⁹⁸ *Dispoziții...*, p. 8—10 și 16.

⁹⁹ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 128; cf. bibliografia la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 35—39.

atît de tristă și critica sistemului penal și penitenciar în vigoare era atît de riscantă, încît N. Filimon, apreciind cu severitate nivelul artistic scăzut al reprezentațiilor cu *Barbierul din Sevilla* date de un ansamblu italian și aruncînd răspunderea asupra Comitetului teatral pentru angajarea unor astfel de trupe, se grăbește să adauge cu o prudență sarcastică: „Să ne oprim aici sau, mai bine, să schimbăm vorba, căci de vom urma pe calea aceasta ne vom deștepta înaintea juraților, cari prin sublima lor procedură, *ce face nulă pe a lui Filangieri și Beccaria*, desigur ne va trimite la cabinetul de lectură de la Curtea Arsă, și uite, drept să vă spunem, nu am dori să lucrăm în acel stabiliment, cu toată ilustrarea la care a ajuns de la un timp încoace”.

Așadar, la 24 februarie 1858, cînd apare această cronică în „Naționalul” (nr. 23), Beccaria și Filangieri erau nume destul de familiare cititorilor unui ziar, încît N. Filimon să poată pune aluziv ideile lor înaintate în contrast cu practica penală a justiției locale¹⁰⁰.

Nu trebuie însă minimizat rolul luptei împotriva sistemului feudal de represiune penală. Din inițiativa lui Gr. Ghica și a consilierilor săi beccarieni a fost adus ca specialist modern în problema penitenciarelor — neologism care venea să ascundă, cel puțin verbal, oroarea legată de străvechea temniță — francezul F. Dodun des Perrières, recomandat de Billaut, ministerul de interne al Franței. Sub Al. I. Cuza, specialistul francez va ocupa postul de director general al închisorilor din principate, elaborînd Regulamentul pentru organizarea serviciului stabilimentelor penitenciare din România, nr. 630 din 11 august 1862, și continuînd să conducă aceste *stabilimente* pînă în 1876.

Totuși, pînă la sfîrșitul secolului, progresele realizate rămîn relative. În 1912 I. Tanoviceanu trebuia să constate că „progresul era mai mult în idei și în teorie decît în practică”¹⁰¹. Legea închisorilor din 1874, cu multe dispoziții remarcabile în litera lor, nu putea fi aplicată pe teren. Drama *Năpasta* a lui I.L. Caragiale, fără a contrasta mult cu împrejurările strict contemporane, va da o imagine turburătoare mai ales a problematicei penale și a realităților represive și penitenciare dinainte de 1865.

9. *Învățămîntul dreptului penal*. În reorganizarea învățămîntului juridic înalt, la Colegiul național de la Sf. Sava și la Academia Mihăileană¹⁰², care se transformau treptat în învățămînt universitar (legal în 1859—1860), dreptul penal suferea serioase fluctuații, legate, desigur, de conținutul mai pronunțat politic al disciplinei. La Iași, după scurta suplinire a lui Al. Papiu-Ilarian (1856—1857), catedra își găsește un valoros titular în G. Apostoleanu (1858—1860), căruia îi urmează puțin reprezentativul Octav Teodori. La București, Gh. Costaforu, profesor de drept civil, va suplini cu intermitență o catedră de drept penal și procedură penală, care nu figurează în programul tuturor anilor școlari ce ni s-a păstrat, pînă în 1864, cînd este numit G. Cantili. Din această perioadă trebuie să dateze introducerea generală pe care Gh. Costaforu o va publica, abia în 1872, în fruntea unui comentariu valoros al codului penal din 1864,

¹⁰⁰ N. Filimon, *Il Barbieri di Sevilla*, în *Opere*, II, E.S.P.L.A., București, 1957, p. 247. La numele celor doi penalști, nota 1 din această ediție precizează: „Legislatori criminali”.

¹⁰¹ *Istoria închisorilor*, p. 70.

¹⁰² Regulamentul școlar din 1851 prevedea ca obiecte de studiu: condicile civile și criminale ale Moldovei, teoria procedurii criminale și civile, procedura criminală și civilă a Moldovei.

din a cărui comisie de elaborare făcuse parte. Cum această lucrare excede cadrul cronologic al cercetărilor noastre, menționăm numai că partea privitoare la pedeapsă pare a fi rodul activității didactice anterioară anului 1864. Beccarian prin poziția adoptată în problema pedepsei cu moartea și prin azeziunea la marile principii de modernizare a represiunii penale (legalitatea pedepselor, proporționalitatea lor, publicitatea debaterilor, garantarea libertății individuale, condamnarea torturii și a metodelor inchizitoriale etc.), Gh. Costaforu, ca și Petroni, Apostolescu și Eraclide, și-a lărgit orizontul, asimilînd progresele realizate de știința penală în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Depășind contractualismul lui Grotius și Rousseau, Costaforu rămînea un adept al dreptului natural și al luminismului, nu fără puternice referințe la teoria politică și utilitaristă în explicarea fundamentului pedepsei, precum și la un pozitivism vulgar, atunci cînd era necesar să se dea pasul dreptului pozitiv al statului asupra unor prea platonice și neputincioase principii de drept natural¹⁰³.

10. *Vasile Petroni, primul autor al unui tratat de drept penal. G. Apostoleanu și cursurile sale universitare.* În plină perioadă a Unirii apare la București o importantă lucrare de drept penal, datorată lui Vasilache Petroni, jurist format la Facultatea de drept de la Sf. Sava. Cu naivități și stîngăcii, cu erori și cu o evidentă supunere față de modelele franceze folosite, cu o terminologie încă amestecată și nesigură, *Comentariile dreptului penal*, care apar în 1857 (în același an cu teza de doctorat al lui V. Boerescu, la Paris, în limba franceză), constituie o lucrare de exegeză sistematică a Codului penal și a procedurii sale din 1851, conținînd și o serie de considerații teoretice introductive. Cum aici ne interesează numai poziția autorului față de Beccaria, trebuie să notăm imediat că, menționîndu-l pe larg de mai multe ori în formulări juste, Petroni apare deja ca reprezentantul unei alte etape de dezvoltare a dreptului penal. Autorii care ocupă primul plan sînt mai noi: *Pastor* (Pastoret, Franța), Bentam (J. Bentham, Anglia), *Romanius* (Romagnosi, Italia), *Anselm Felbax* (Feuerbach, Germania)¹⁰⁴. Autorul cunoaște ideile școlilor securității sociale (Romagnosi), utilitare (Bentham) și pozitivistice (Feuerbach). Petroni consideră că dreptul penal al vremii sale a realizat progrese notabile față de *antichitate*, reprezentată de „Beccaria, Volter, Kondiliak, Bentam”. Preferința lui merge spre doctrina lui Romagnosi, cu ideea de *spinta criminosa* și *spinta penală*.

Cu o pregătire superioară, dobîndită în Germania, unde își luase doctoratul, și cu calități de jurist, care fac din el unul dintre colaboratorii lui Al.I. Cuza, G. Apostoleanu¹⁰⁵, înainte de a se stabili la București și a deveni membru în Consiliul de Stat, a fost profesor de drept penal la Iași. Cursurile litografiate care ne-au rămas, la Iași și la București¹⁰⁶, sînt la un

¹⁰³ Asupra lui G. Costaforu, vezi Vasile Maciu, *Participarea lui Gh. Costaforu la lupta pentru „nire*, în „Studii” 18 (1965), nr. 1, p. 89–115.

¹⁰⁴ Ezităm să atribuim ignoranței lui Petroni unele erori (de tipar?) din textul citat.

¹⁰⁵ Activitatea sa publicistică de specialitate începe la „România literară” (1855), cu un studiu progresist despre duel (problemă actualizată de răsunătorul duel al contelui de Stollberg, care ucide pe ginerele domnului, vornicul C. Balș (vezi C. Turcu, *Aluzii critice în „Amintirile” lui Creangă*, în „Gazeta literară”, nr. 50 din 10 decembrie 1964); documentele episodului au fost publicate de Mihail Popescu.

¹⁰⁶ Bibl. Academiei, III, 8 462, fără autor. Poate fi identificat prin comparație cu acelea ale lui G. Apostoleanu de la Bibl. Univ. Iași.

nivel remarcabil. Ele reacționează deja, prin sobrietatea, tehnicitatea și erudiția lor metodică, împotriva diletantismului, improvizăției și romantismului, care făceau încă ravagii. Beccaria nu este ignorat¹⁰⁷, dar centrul de greutate al cursului rămâne în afara acestuia. *Bazilicalele* nu mai sînt considerate ca fiind aplicabile prin receptare¹⁰⁸. Doctrina germană în frunte cu Feuerbach, fără ca Apostoleanu să se limiteze la acesta, cea franceză cu Rossi și Ortolan (acesta, iar nu un autor german, apărînd ca modelul didactic direct), cea italiană cu autori postbeccariani sînt expuse, și autorii respectivi, citați în mod cu totul științific¹⁰⁹.

Și la Petroni, și la G. Apostoleanu se manifestă deja unele trăsături exegetice și general-positiviste. Preocuparea de a respecta cît mai strict textul legii, căruia i se dă pînă la urmă precădere față de teorii și doctrine, este sensibilă. Expunînd pe scurt problema pedepsei capitale, fără elanuri și izbucniri romantice, Petroni se grăbește să conchidă : „Lăsînd la o parte aceste opinii, noi vom cerceta cum corespunde cu principiile noastre” (din codul de la 1851). Metoda exegetică, fiindcă are nevoie să comenteze un cod nou, și un anumit pozitivism se impun și lui G. Costaforu, îmbinîndu-se, nu fără contradicții, cu o adeziune fundamentală dată concepțiilor de drept natural.

Oricum, în problema care constituie piatra de încercare, aceea a pedepsei cu moartea, Petroni este primul și, pînă la N. Suțu și Vasile Conta, singurul care se depărtează de Beccaria. Pe urma lui Rossi, care aproba această pedeapsă, el declară că nu poate fi vorba de aplicarea ei decît în cazuri grave, fiind o *penă legitimă*, cînd societatea nu se poate apăra decît făcînd apel la o astfel de pedeapsă. Reluînd vechiul argument anti-contractualist : „Omul, neavînd dreptul de a se sinucide, n-a concedat acest drept”, Petroni continuă : „...Însă societatea l-a însușit de sine, fiindu-i necesar pentru a ei existență” (p.279). Și totuși, el sfîrșește discuția, contradictoriu, cu o reflecție beccariană : „Cu cît se va aplica”(pedeapsa cu moartea) „mai rar, cu atîta se va împutîna și necesitatea de a o aplica”. Prin *mai rar* trebuie înțeles, în contextul autorului, „numai în cazurile foarte grave”. Dar astăzi și valoarea acestui argument a fost ruinată în știința penală.

11. *Perioada Unirii*. Domnia lui Al. Cuza, perioadă în care se desăvîrșește Unirea de la 5/24 ianuarie 1859 și se organizează statul național

¹⁰⁷ *Drept penal*, f. 3 : „Dritul de apărare a societății dedus din concesiia individului să întemeiază pe o ipoteză, căci o asemenea concesiie n-au urmat niciodată. Și dacă individul și-ar trage îndărăt concesiia? Și putea individul să concedeze drituri ce n-avea, dritul de moartea asupra sa? Și dacă renunțiază la un așa drit? (Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, cap. I” (sic !)).

¹⁰⁸ În ceea ce privește art. 318 al Regulamentului organic al Moldovei, G. Apostoleanu apreciază că „*Vasilicalele*, ce au putere legală în legea civilă, sînt lipsite de o asemenea în legea penală”. Cu alte cuvinte, receptarea dreptului roman (sau romano-bizantin), condamnată de Beccaria, ar fi încetat să se mai aplice în Moldova în materie penală. Încetarea receptării n-a decurs însă din intrarea în vigoare a Condiției criminalicești din 1826, deoarece în deceniul următor, într-un proces de sacrilegiu, Flechtenmacher nu ezita de loc să avizeze pentru aplicarea *Bazilicalelor*. Dacă teza lui G. Apostoleanu este justă, rezultatul nu s-a putut obține decît pe cale obișnuielnică : receptarea penală a căzut mai repede în desuetudine, sub presiunea noilor condiții de dezvoltare a societății, tot așa cum își făcuse apariția în secolele XIV—XV. La f. 12 (titl. II, §2), problema pedepsei cu moarte este discutată de G. Apostoleanu cu referiri la Bentham (*Traité des peines et des récompenses*); Schirlitz, *Briefe*; Ortolan; Guizot, *De la peine de mort en matière politique*, fără nici o mențiune despre Beccaria.

¹⁰⁹ Printre modernii care s-au ocupat de problema, citează pe Fosten (Faustin Hélie), Șovo (Chauveau), Ghizo (Guizot) și alții.

unitar, punîndu-se — adesea precipitat — bazele necesare ale legislației de tip burghez, cu o orientare în același sens a științei și culturii juridice, a însemnat un triumf al concepțiilor penale și penitenciare ale lui Beccaria. În același fel în care pe plan economic România și-a dat adeziunea cea mai largă și mai scump plătită la principiile liberului-schimb, tot așa legislația ei penală din această perioadă, încheiată prin intrarea în vigoare a codurilor penal și de procedură penală din 1864, a constituit cea mai largă consacrare legislativă a beccarianismului. Și din punctul de vedere al culturii juridice interesul pentru opera lui Beccaria se menține foarte susținut, la Iași mai mult decît la București ¹¹⁰.

În Moldova, o importantă circulară, nr. 37 din 15 iunie 1859, a Ministerului Dreptății aducea dispoziții modernizatoare în spirit beccarian în materie de cercetări și de judecată penală. Accelerarea judecătorilor este urmărită stăruitor prin circulara din 11 iulie 1859 ¹¹¹.

Legea Curții de casație din 23 ianuarie 1861 realizează o mare cotitură în dezvoltarea organizării judiciare, prin aceea că pune capăt unuia din aspectele feudale ale justiției: domnul încetează a mai avea, ca deținător activ al puterii judiciare, dreptul de a întări hotărârile judecătorești. Încetează astfel amestecul, în persoana domnului, a judecătorului și a guvernantului. Organele judecătorești funcționează, principial, în mod independent, ca organe instituționale, pronunțînd hotărârile lor în numele legii. Problema de a ști ce continua să se ascundă, într-un tînăr stat capitalist ca România burghezo-moșierească, îndărătul acestui necesar și important progres pe planul organizării judecătorești, depășește cadrul acestor cercetări. La 26 martie 1862, legea procurorilor,

¹¹⁰ În Biblioteca M. Eminescu din Iași figurează următoarele ediții, dintre care primele patru au intrat probabil în această perioadă :

Dei delitti e delle pene (din care s-au publicat parțial trei capitole : „Tortura”, „Pedeapsa cu moartea”, „Prevenirea infracțiunilor”), în *Manuale... dei migliori prosatori italiani*, scelti da Fabio Fabbrucci, 1831 (II.12.221), p. 191—207.

Des délits et des peines, nouv. éd., précédée d'une introd. et accompagnée d'une commentaire par Faustin Hélie, Paris, 1856 (II.598 și I.752), două exemplare din aceeași ediție și un exemplar din ed. a 2-a, 1870.

Baudrillart Henry, *Publicistes modernes*, Paris, 1863 (II, 60827).

O prestuplenijah i nacazanijah, perevod L. V. Soboleva, Radom Trzebinskij, 1878 (II, 33.883).

Dei delitti..., Strasbourg, Hertz, f.a. (Bibliotheca Romanica) (I, 8667). Comunicarea lui C. Turcu.

În *Catalogul alfabetic de cărțile aflate în Biblioteca centrală*, întocmit de Ion C. Gîrleanu, I, 1865, figurează următoarele zece titluri legate de răspîndirea beccarianismului :

XIII.144 Beccaria Cesare, *Dei delitti e delle pene*, col commentario scritto dal de Voltaire, Livorno, 1821 ;

XIII.158 Beccaria, *Traité des délits et des peines*, trad. A. Morellet, Paris, 1797 ;

XIII... Muyart de Vouglans, *Les lois criminelles (de la France dans leur ordre naturel)*, 1780 ;

XIII.150^a Filangieri Gaetano, *La scienza della legislazione*, Philadelphia, 1807 ;

XIII.159 Bentham J. și E. Dumont, *Traité des preuves judiciaires*.

XIII.162 Bentham J., *Traité de législation civile et pénale*.

Catalogul aceleiași biblioteci, întocmit de Gr. I. Dianu în 1869 (vol. III), indică la nr. 141—143 (p. 19) două ediții din Beccaria, *Tratatul de drept penal* al lui M. P. Rossi (p. 193, nr. 263), opera lui Benedictus Carpzovius (p. 11, nr. 98), cel criticat de Beccaria ca reprezentant al dreptului penal feudal, și ediția greacă din *Învățăturile* Ecaterinei a II-a (p. 349, nr. 352), dovadă de circulația a acestei opere și în Țara Românească.

¹¹¹ Pastiea-Codrescu, *Codu judiciară*, Iași, 1862, p. 1 198, nr. 64, și p. 1 206, nr. 66.

care se aplica în ambele țări, face un nou pas spre relativa modernizare a justiției penale.

Opera nu va lua toată amploarea cerută de nevoile noului stat decât prin activitatea de codificare din anul 1864, care a îmbrățișat și domeniul penal. Pentru a înțelege cum a fost pregătit acest an de fecunde și surprinzătoare realizări legislative — atât de criticate după aceea de burghezia de toate nuanțele, și îndeosebi de elementele conservatoare, aliate cu resturile puternice ale vechii boierimi expropriate de Cuza și de Kogălniceanu în același an — este necesar să ne ocupăm de opera reprezentantului proeminent al beccarianismului în deceniile al șaselea și al șaptelea și care a fost autorul codurilor din 1864 (penal și de procedură penală), Vasile Boerescu. Este de asemenea util să semnalăm interesul lui M. Kogălniceanu pentru problemele de organizare judecătorească, inclusiv cea penală. Și în această materie poziția lui are o bază istoricistă, pornind de la o cunoaștere adâncită și de la o apreciere critică a trecutului, într-o perspectivă progresistă laică, în totul conformă cu aceea a lui Beccaria. Adevărurile curajoase pe care Kogălniceanu le spune bisericii sînt de subliniat: „Clerul, dacă nu compunea tot tribunalul judecătorilor, dar cel puțin era prezidenții acestor tribunale și tâlcuitorii legii, jurisconsultii statului. Acesta era un lucru firesc: puterea instrucțiunii ce era în țară se găsea în cler. Pînă în timpurile noastre, tribunalele districtelor erau prezidate de protoiereu și divanurile de mitropolit. Astfel vedem pe clerul principatelor avînd în mîna sa și justiția civilă, și cea penală”¹¹².

12. Vasile Boerescu și elaborarea Codului penal și de procedură penală din 1864. Vasile Boerescu a fost cel mai distins penalist al nostru pînă la Ion Tanoviceanu, deși la Colegiul național și la Facultatea de drept, după înființarea ei, va preda cu multă autoritate dreptul comercial, fiind totodată unul dintre marii avocați ai generației sale. Acțiunea sa avîntată și rodnică în favoarea Unirii îi asigura, în ciuda oricăror altor slăbiciuni minore, merite istorice nepieritoare. Valoroasa sa teză de doctorat de la Paris (1857) purta deja un titlu beccarian: *Traité comparatif des délits et des peines au point de vue philosophique et juridique* (1857). Scrisă cu un vădit talent literar, teza este un studiu adîncit de drept comparat și se întemeiază pe o discuție critică și tehnică a problemelor și a textelor de lege, ceea ce o depărtează de disertația-pamflet a lui Beccaria.

Multe dintre ideile legate de numele lui Beccaria, devenite un bun comun al doctrinei penale, sînt adoptate de V. Boerescu fără o trimitere constantă la publicistul italian. Numele acestuia revine mai rar decât ne-am aștepta sub pana juristului român și mai totdeauna pentru ca soluția beccariană să fie adoptată cu alte motivări decât acelea ale lui Beccaria, declarate adesea inexacte sau contrare bunului-simț. Este o preocupare evidentă de a aduce o contribuție originală, la care se adaugă utilizarea atentă a progreselor doctrinei penale postbeccariene, inclusiv în Germania. El este primul jurist român care a năzuit și în partea reușită să dea o lucrare destinată științei dreptului în general și care a și avut un răsunet ca atare.

¹¹² Discursuri parlamentare din epoca Unirii, ediție întocmită de Vladimir Diculescu, București, Edit. științifică, 1959, p. 130—131. (sub ns.)

De la primele pagini ale lucrării sale, Boerescu observa, contrar lui Montesquieu, că legile nu pot deriva din raporturile sociale ca un efect din cauza sa, deoarece și aceste raporturi trebuie să aibă o cauză, ele neputînd fi decît efectul legilor care acționează în societate. De unde aceste interesante formulări: „Legile sînt condițiile esențiale pentru existența lucrurilor” și „Orice ființă creată nu există decît în virtutea anumitor legi care îi sînt proprii”¹¹³. Fără a izbuti să se situeze în afara creaționismului, pe care îl admite ca și Beccaria, în mod convențional Boerescu trage din teza sa concluzia că și divinitatea „și-a impus necesitatea morală de a se supune legilor care constituie condițiile bunătății și măreției sale”.

Fundamentul dreptului de a pedepsi este pentru Boerescu un aspect al executării legilor penale, nu al esenței acestor legi. Expunînd ideile lui Montesquieu, Rousseau și Vattel cu privire la contractul social ca temei al dreptului de a pedepsi, Boerescu scrie (p. 51): „Beccaria, care a săvîrșit prima mare revoluție penală, împărtășea aceleași idei”. Este o apreciere nuanțată, în totul justă.

Depășind contractualismul lui Beccaria, Boerescu susține (p. 64) că este de natura puterii politice în societate de a face să se respecte și să se execute legile sociale. În determinarea pedepselor, el cere (p. 105) să se țină seama atît de gradul de imoralitate al faptei, cît și de importanța interesului social lezat prin infracțiune.

În structura pedepsei, Boerescu distinge: a) repararea răului cauzat, simplu element constitutiv; b) reformarea delicventului, care constituie o calitate a pedepsei și nu este decît un mijloc; c) îndreptarea vinovatului, care formează scopul pedepsei. Numai împreună, acești factori pot realiza fundamentul pedepsei, care nu este decît „fericirea socială, îndeplinirea datoriei”. Ca și Montesquieu, copiat de Ecaterina a II-a, Boerescu crede că decăderea moravurilor rezultă nu din faptul că pedepsele sînt moderate, ci din impunitatea crimelor.

În ceea ce privește pedeapsa cu moartea, respingînd-o cu hotărîre, Boerescu începe (p. 348) prin a observa că „problema nelegitimității” ei n-a fost ridicată decît la mijlocul secolului al XVIII-lea de către Beccaria, care, deși nu prezintă motive „suficiente”, are totuși „meritul nemuritor” de a se fi ridicat contra ei și de a-i fi contestat legitimitatea. Argumentul tras din inutilitatea acestei pedepse nu-i pare lui Boerescu just, deoarece pedeapsa nu trebuie judecată exclusiv după utilitate (p. 502—503), iar argumentul lipsei de exemplaritate al pedepsei capitale era considerat de tînărul penalist român contrar simțului comun (p. 369). După părerea sa, autorii moderni s-ar fi depărtat din ce în ce mai mult de principalele argumente ale autorului italian. Astfel, ideea că dreptul la existență este un drept personal și inviolabil, ceea ce ar face ca omul să nu poată renunța la el, consimțînd să i se aplice pedeapsa cu moartea, îi pare lui Boerescu prea general și nesigur.

¹¹³ O astfel de concluzie era de mult trasă de comentarii lui Montesquieu, și în Moldova, în anafora pentru școli, mitropolitul Iacob al II-lea Stamate (1792—1803) știa să scrie: „După cum zice adîncul Monteschiu, toate cele ce sînt au pravile. Dumnezeu are pravilele sale, lumea aceasta materialnică are pravilele sale. . . omul are pravilele sale. . .”. Concluzia era: „Este trebuință să fie și dascăl de pravile în școli” (*Tratatul*, III, p. 19).

Acest efort de gândire personală nu împiedica pe V. Boerescu să rămână un „beccarian convins”, așa cum l-a definit I. Tanoviceanu. Concepția lui despre pedeapsa capitală este condensată în expunerea de motive a proiectului de lege din 16 iulie 1860 pentru desființarea pedepsei cu moartea, care însă n-a devenit lege. Expunerea de motive, publicată în „Revue critique de législation et de jurisprudence”¹¹⁴ și citată de Ortolan în celebrul său curs de drept penal, a intrat, ca și teza sa de doctorat pe care se sprijinea, în circuitul literaturii juridice internaționale.

Concepțiile sale penale, și în special cu privire la pedeapsa cu moartea, V. Boerescu și le realizează prin Codul penal din 1864, al cărui autor principal a fost. Textul a fost votat aproape fără nici o discuție de către Cameră la 11 martie 1864. Domnitorul Al. Ion Cuza însă, mergând mai departe decât Boerescu pe linia beccariană a necesității unei represiuni penale umanitare, a învinuit proiectul de severitate inutilă în sistemul pedepselor ce edictase. Printr-o nouă discuție a textului în Consiliul de Stat s-a ajuns la versiunea care, votată din nou la 22 octombrie 1864, a fost pusă în aplicare șase luni mai târziu. Aceleași vicisitudini le-a suferit și Codul de procedură penală, inspirat într-o egală măsură de concepțiile generale ale lui Beccaria.

O dată cu desființarea pedepsei cu moartea, acest cod realiza pe plan legislativ o bună parte din programul lui Beccaria. Bătăia, care la 13 noiembrie 1863 se mai aplicase încă la Iași, potrivit Condiției din 1826, sub forma a 25 de lovituri de bici unui Iordache Hirju¹¹⁵, a fost desființată.

Constituția din 1866, prin art. 18, va admite introducerea pedepsei cu moartea în timp de război, sistem păstrat și de Constituția din 1923. Cu prilejul elaborării Codului penal din 1864, un glas izolat în favoarea pedepsei capitale, înainte ca Vasile Conta să prezinte cunoscuta sa doctrină antibeccariană, a fost acela al statisticianului Nicolae Suțu¹¹⁶.

În 1865 apar două importante volume de *Studii practice asupra dreptului penal*, ca prim comentariu al Codului din 1864, având ca autor pe C. Eraclide, un distins judecător format în perioada Unirii și care oscilează între școala politică și cea utilitară, între pozitivism și filozofia penală, dar care poartă încă pecetea beccarianismului. Prin data apariției și prin obiectul lor, aceste studii depășesc limita cronologică a cercetărilor de față.

13. *Concluzii*. După trecerea burgheziei române pe poziții din ce în ce mai conservatoare, multe puncte din programul lui Beccaria au rămas valabile în cadrul noilor teorii penale puse în circulație. Unele dintre ele au fost lărgite sau fundamentate în mod diferit. O răsturnare de poziție s-a produs însă în ceea ce privește fundamentul pedepsei, mai exact al dreptului societății de a pedepsi pe infractorii din sânul ei.

¹¹⁴ C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 46 și n. 3.

¹¹⁵ I. Gr. Dianu, la I. Tanoviceanu, *Tratat...*, III, p. 169 și n. 17.

¹¹⁶ C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 48. În ale sale *Mémoires...*, publicate de Panaioti Rizos, Viena, 1899, p. 409, Suțu scrie: „... O suprimăm implicit din noul Cod penal, fără tranziție, fără discuție prealabilă, și micșorăm toate celelalte pedepse, transferind astfel asupra răufăcătorilor și asasinilor sentimentul de umanitate care ar trebui să fie rezervat victimelor nevinovate”. Și Suțu repeta „butada” lui Alphonse Karr: „Să se desființeze pedeapsa cu moartea, o doresc din toată inima, dar să înceapă domnii ucigași!”.

Astfel s-a arătat ¹¹⁷ că această gravă problemă nu și-a găsit niciodată explicația în contractualismul jusnaturalist, profesat și de Beccaria, după Grotius, pentru simplul motiv că teoria contractului social, chiar dacă prin imposibil ar fi exactă, n-are nici o legătură cu problema fundamentului pedepsei, pe care o lasă fără răspuns. Cît privește revendicarea, ca un ideal absolut, privind continua și treptata împlinzire a pedepselor, școala pozitivistă penală, ca și alte curente penale moderne, fără a pune în cauză lichidarea dreptului penal feudal, s-au îndepărtat de Beccaria ¹¹⁸.

În deceniul al optulea al secolului al XIX-lea, Vasile Conta ¹¹⁹ a fost în această materie ¹²⁰ un antibeccarian, cerînd introducerea pedepsei cu moartea pentru infractorii de neam străin, iar Ion Tanoviceanu, ca reprezentant al școlii pozitvistice penale, a tratat drept lipsă de simț politic și demagogie romantică beccarianismul lui V. Boerescu și pe acela al domnitorului Al. I. Cuza ¹²¹ și n-a ezitat să vorbească de „boala beccarianismului” din România, taxînd Codul penal de la 1864 drept „abe-rațiune legislativă”.

În 1921 s-a discutat cu erudită insistență problema legalizării bă-tăii ca pedeapsă și introducerea ei în constituție ¹²², amintindu-se cu acel prilej că Beccaria o admitea în caz de furt cu violență. Cu acest prilej s-a arătat ¹²³ că, orice soluție s-ar propune, dreptul penal modern nu poate să se mai întoarcă „la vremurile în care Beccaria nu scrisese încă celebra sa operă”.

În cultura noastră juridică, ca și pe plan general, gloria și permanenta valoare a umanismului lui Beccaria constă, așadar, în imposibilitatea omenirii în unele țări capitaliste — oricare ar fi unele practici regresive chiar din vremea noastră, mai ales în cadrul procesului de decolonizare și în regimurile rasiste — de a se mai întoarce la dreptul penal dinainte de 1764, și mai ales de a justifica teoretic o astfel de întoarcere. Din materialul analizat în paginile de față, locul gîndirii lui Beccaria în dreptul românesc și în cultura noastră juridică între 1764 și 1865 apare ca

¹¹⁷ Vezi Vintilă Dongoroz, în I. Tanoviceanu, *Tratat...*, I, p. 54, nr. 48¹.

¹¹⁸ I. Tanoviceanu, *Tratat...*, III, p. 62—99, vorbind de „rezultatele nenorocite ale școlii lui Beccaria” (p. 71) sub raportul împlinzirii pedepselor și de *discreditarea școlii* acestuia de către discipoli, menționează (p. 96, n. 242) înclinația lui Beccaria spre socialism (§ XXX, p. 71 : „dreptul de proprietate, drept groaznic și care, poate, nu este necesar”) și li recunoaște meritele din punct de vedere istoric : „nemărginita sa influență asupra tuturor legislațiilor penale ulterioare, influență care se manifestează chiar în zilele noastre. Ideile celebrului penalist italian s-au intrupat în legi și domină pînă astăzi știința penală”.

¹¹⁹ *Théorie du fatalisme* (1877); cf. I. Tanoviceanu, *Tratat...*, III, p. 312—316, 349 și 354.

¹²⁰ Pentru partizanii pedepsei cu moartea și critica lor, vezi V. Dongoroz, în I. Tanoviceanu, *Tratat...*, III, p. 356 și n.a.

¹²¹ I. Tanoviceanu, *Tratat...*, I, p. 222—223; III, p. 354.

¹²² Vezi o discuție completă la I. Tanoviceanu și V. Dongoroz în I. Tanoviceanu, *Tratat...*, III, p. 165—191. I. Tanoviceanu (p. 187) susține că egalitatea în fața pedepselor amenință clasa dominantă să fie și ea supusă bă-tăii, cu care poporul a fost deprins, fără revendicări de desființare. Abilitatea clasei dominante ar fi declanșat campania pentru desființare. Teza este forțată, fără a fi în totul inexactă.

¹²³ Vintilă Dongoroz, *Fundamentul și funcțiunea sancțiunilor penale ca criteriu subiectiv în știința penitenciară*, în „Revista penitenciară”, 1921, p. 361—378; vezi și p. 371.

deosebit de însemnat¹²⁴. Justa apreciere a acestui loc permite o mai exactă încadrare a dezvoltării dreptului nostru în evoluția generală a dreptului european, cu particularități foarte semnificative ale proceselor locale. Pe de altă parte, în orice stat cu structură de clasă, dreptul penal, cu organele lui de executare, constituie principala armă de exercitare a dominației de clasă și de realizare a securității interne. De aceea descompunerea și lichidarea dreptului feudal român, de care numele lui Beccaria rămâne indisolubil legat, formează unul dintre aspectele importante ale procesului de trecere de la feudalism la capitalism în țara noastră.

¹²⁴ Această constatare este valabilă și pentru Transilvania și Bucovina, unde s-a repercutat puternica dezvoltare pe care beccarianismul a cunoscut-o în Austria. În ambele provincii, adoptarea pozițiilor lui Beccaria se împletea pentru români cu lupta lor împotriva aspirării naționale și merită să facă obiectul unui studiu separat.

RELAȚIILE ROMÂNNO-GERMANE ÎN 1933

DE

IOAN CHIPER

Relațiile româno-germane în perioada imediat următoare instaurării dictaturii naziste nu au constituit pînă acum obiectul unor investigații sistematice, astfel că nu se poate vorbi de o literatură propriu-zisă a problemei amintite¹. Sintezele de istorie universală sau europeană, prin caracterul selectiv și de ansamblu al expunerii, au stăruit mai ales asupra epocii postmuncheneze și s-au oprit în mai mică măsură asupra politicii balcanice a Germaniei în anii anteriori. Relațiile României cu Reichul au fost înfățișate în aceste sinteze în contextul mai larg al schimburilor economice ale țărilor dunărene cu Germania și al reacțiilor Micii Înțelegeri față de acțiunile germane de anulare unilaterală a clauzelor tratatului de la Versailles sau față de tentativele de conciliere a intereselor marilor puteri din Europa centrală și occidentală. În această din urmă privință, o atenție deosebită a fost acordată opoziției și rolului ei manifestate de Mica Înțelegere față de directoratul italo-germano-franco-britanic, preconizat în pactul celor patru (1933)². De altminteri, baza informativă însăși a fost mult timp mai restrînsă pentru studiul diplomației germane în primii ani ai regimului hitlerist³. Penuria de surse diplomatice edite s-a resimțit și se mai resimte și în ce privește fondurile cancelariilor diplomatice de la Quai d'Orsay⁴ și Palatul Chiggi⁵, atît de necesare unei

¹ Singura lucrare de proporții mai mari din istoriografia vest-germană privind relațiile româno-germane, A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. a 2-a, Wiesbaden, Steiner-Verlag, 1965, urmărește problema după anul 1938, limitîndu-se la o expunere cu totul sumară și necorespunzătoare a perioadei anterioare.

² Vezi J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, vol. VII, Neuchâtel, 1955, p. 590—591; idem, *Histoire de l'Europe*, vol. IV, Bruxelles, 1962, p. 172—174; M. Baumont, *La faillite de la paix*, ed. a 2-a, vol. I, Paris, 1951, p. 498—499; *Всемирная история*, vol. IX, Moscova, 1962, p. 387—389, și mai ales K. H. Jarausch, *The Four Power Pact 1933*, Madison, 1965.

³ Vezi J. Bariéty, *Les archives de la Wilhelmstrasse*, în „Revue historique”, 86 (1962), t. CCXXVIII, p. 390—398.

⁴ Ultimul volum din prima serie — anii 1932—1935 — a colecției *Documents diplomatiques français* cuprinde documente referitoare numai la primele trei luni ale anului 1933.

⁵ Din seria a VII-a (1922—1935) a colecției *I documenti diplomatici italiani* nu a apărut încă nici un volum pentru anul 1933.

cercetări de istorie a relațiilor internaționale. Informațiile furnizate de documentele germane editate pot fi însă completate de seria a doua (1929—1938) a colecției *Documents on British Foreign Policy* și de alte volume de documente ⁶.

Sintezele de istorie diplomatică nu au putut, în absența unor cercetări speciale, decît să se limiteze la considerații generale asupra debuturilor penetrației naziste în sud-estul Europei și asupra politicii Micii Înțelegeri ⁷. Lucrarea istoricului sovietic V. T. Fomin aduce o serie de date noi, dar autorul nu procedează la o analiză aprofundată a relațiilor Germaniei cu țările sud-estului european ⁸. Comunicarea sintetică a cercetătoarei Margot Hegemann asupra politicii sud-est europene a celui de-al treilea Reich conține o enumerare a obiectivelor și metodelor de subordonare economică și politică utilizate de guvernul din Berlin ⁹. Volumele de documente și lucrările menționate contribuie însă, împreună cu alte numeroase monografii și studii referitoare la trăsăturile generale ale politicii externe naziste sau la relațiile bilaterale ale Germaniei hitleriste, la cunoașterea unor aspecte ale raporturilor româno-germane și la integrarea acestor raporturi în contextul politicii hitleriste și a diplomației europene.

În istoriografia română, politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale a început să rețină tot mai mult, în ultimii ani, atenția cercetătorilor. O primă încercare de caracterizare a activității diplomatice românești în anii 1933—1936 o datorăm lui Gh. Zaharia și D. Tuțu, care au folosit, alături de unele surse tipărite, numeroase documente inedite ¹⁰. În chip firesc, figura remarcabilă a diplomației românești N. Titulescu, a concentrat interesul istoricilor, care au pus în lumină diverse aspecte ale politicii sale de apărare a independenței și integrității teritoriale a României ¹¹.

Diplomatului român i s-a consacrat o valoroasă monografie, semnată de I. M. Oprea ¹². Un volum de discursuri ¹³ și, în mod cu totul deosebit, publicarea recentă a unei culegeri de documente ¹⁴ sînt contri-

⁶ M. Adam, Gy. Juhász, L. Kerekes, *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini*, Budapesta Akadémiai Kiadó, 1966.

⁷ P. Renouvin, *Les crises du XX-e siècle, II De 1929 à 1945 (Histoire des relations internationales, vol. VIII)*, Paris, 1958, p. 28—31 și 74—75; *История дипломатии*, ed. a 2-a, vol. III, Moscova, 1965, p. 573 și urm. De semnalat că în lucrarea de caracter metodologic semnată de P. Renouvin-J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, ed. a 2-a, Paris, 1966, p. 77—80, relațiile româno-germane din perioada interbelică sînt înfățișate succint ca exemplu pentru unul dintre tipurile de expansiune economică.

⁸ V. T. Fomin, *Агрессия фашистской Германии в Европе (1933—1939)*, Moscova, 1963.

⁹ M. Hegemann, *Die wichtigsten Faktoren der faschistischen Südosteuropapolitik bis zum Überfall auf die Sowjetunion*, în *I-er Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes. Résumé des communications (sec. XX)*, Sofia, 1966, p. 72—78.

¹⁰ Gh. Zaharia și D. Tuțu, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1933—1936*, în A.I.I.P., XI (1965), nr. 5, p. 117—136.

¹¹ Dintre numeroasele articole consacrate lui N. Titulescu semnalăm: acad. P. Constantinescu-Iași și I. Oprea, *O importantă figură a diplomației europene—N. Titulescu*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 6, p. 1 409—1 437, și E. Campus, *N. Titulescu și politica pentru menținerea integrității teritoriale a României*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 2, p. 225—250.

¹² I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, București, 1966.

¹³ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967.

¹⁴ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. științifică, București, 1967.

buții de mare importanță la cunoașterea activității lui N. Titulescu și a politicii externe interbelice a României.

În sfârșit, menționăm că monografia consacrată de A. Niri tratatului economic româno-german din martie 1939 cuprinde, în partea introductivă, o expunere — sumară prin forța împrejurărilor, dar și cu carențe — a relațiilor dintre România și Germania în anii 1933—1939¹⁵.

Monografiile și studiile menționate ale istoricilor români, avînd în general ca obiect politica externă a României și limite cronologice mai largi, nu au procedat la o analiză sistematică a relațiilor româno-germane în perioada imediat următoare instalării guvernului Hitler. Este ceea ce ne propunem să realizăm în studiul de față, folosind în primul rînd documentele diplomatice române și germane inedite sau editate, alte documente de politică externă, precum și memoriile unor diplomați și oameni politici români și străini.

După primul război mondial, relațiile româno-germane se caracterizau prin atitudine rezervată și uneori antagonică, pe plan politic, și prin preocuparea de a rezolva problema datoriilor de război și de a impulsiona schimburile comerciale, pe plan economic. La începutul crizei economice de supraproducție din anii 1929—1933, schimburile comerciale dintre cele două țări se dezvoltaseră considerabil sub impulsul unei serii de factori. Aflate în creștere încă înainte de declanșarea crizei, schimburile comerciale româno-germane înregistrează un progres substanțial în anii 1929—1930 prin faptul că Germania rămîne, în condițiile dificultăților de plasare pe marile piețe occidentale, principala piață de desfacere a produselor românești ca, de altfel, și a produselor altor țări agrare din Europa centrală și de sud-est. Această situație a permis — și a fost totodată favorizată — de o serie de acorduri economice, comerciale și financiare încheiate între guvernele din București și Berlin. Astfel, la 8 noiembrie 1928 a fost semnată la Berlin o convenție pentru lichidarea diferendelor financiare existente între România și Germania^{15bis}. La 13 martie 1929 a fost semnat, tot la Berlin „Acordul germano-român pentru lichidarea definitivă a obligațiilor rezultînd din articolul 238 al tratatului de la Versailles”¹⁶. Au fost încheiate, de asemenea, o serie de acorduri economice. Relațiile comerciale româno-germane s-au dezvoltat pe baza aranjamentului comercial semnat la București la 18 iunie 1930, a acordului de prelungire a aranjamentului semnat la 29 ianuarie 1931 și a protocolului adițional din 19 decembrie 1931. La 27 iunie 1931 s-a semnat la Geneva un tratat de comerț româno-german, care nu a intrat în vigoare. Unele

¹⁵ A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Edit. științifică, București, 1965, p. 24—65.

^{15 bis} La 6 decembrie 1928 s-a mai semnat, tot la Berlin, un protocol final și a avut loc un schimb de note între delegații celor două țări în legătură cu convenția menționată. Instrumentele de ratificare au fost schimbate la Berlin la 8 februarie 1929 (vezi Deutsches Zentralarchiv (în continuare DZA), Potsdam, Präsidialkanzlei, nr. 736, f. 49—56). Problemele financiare, îndeosebi cele legate de livrările în contul reparațiilor de război, au continuat însă să tulbure relațiile economice româno-germane încă mulți ani (vezi, de ex. DZA Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, dos. 14 633, 19 157, 19 159, 19 620).

¹⁶ DZA Potsdam, Präsidialkanzlei, nr. 736, f. 65—67.

dintre prevederile tratatului au servit însă la elaborarea anexelor protocolului menționat din 19 decembrie 1931¹⁷.

Acordurile româno-germane nu au putut însă evita efectele crizei asupra relațiilor economice dintre cele două țări. Încă din 1931 schimburile comerciale dintre România și Germania înregistrează un regres accelerat. În anii 1932—1934 prevederile convențiilor comerciale în vigoare au fost de nenumărate ori încălcate, valabilitatea acestor convenții, care nu au mai reglementat în realitate schimburile, devenind pur formală.

În 1932 exportul român în Germania a fost cu 27% mai redus decât în 1931 și cu 54% mai redus decât în 1930¹⁸. Substanțiala diminuare a schimburilor româno-germane este ilustrată și de următoarea statistică :

Anul	Import din Germania		Export în Germania		
	cantitate în tone	valoare în mii lei	cantitate în tone	valoare în mii lei	sold în mii lei
1930	177 323	8 455 700	1 863 873	7 951 930	— 503 770
1931	150 335	5 984 236	1 423 037	4 911 763	—1 072 473
1932	88 508	3 409 489	1 082 164	3 159 878	— 249 611 ¹⁹

Descreșterii valorice a comerțului i se asociază: o enormă diferență cantitativă între import și export; balanța comercială pasivă pentru România; scăderea valorii/tonă de produse exportate (în proporție de 1,5—2 ori) și sporirea diferenței de valoare în defavoarea României între tona de produse importată și cea exportată ca urmare a crizei economice și a structurii schimburilor comerciale româno-germane.

Încercarea de a imprima un caracter activ balanței comerciale și interesul pentru obținerea de devize forte — necesare acoperirii datoriei externe — în contravaloarea produselor românești exportate au determinat guvernul român, după cum arăta ministrul României în Germania, N. Petrescu-Comnen, la ocazia unei conferințe economice la Ministerul Comerțului din Berlin la 25 ianuarie 1933²⁰, să adopte o serie de măsuri de politică economică. Dintre acestea, contingentarea importurilor și dirijarea comenzilor importatorilor români spre alte piețe decât

¹⁷ Pentru acordurile comerciale menționate vezi Arh. M.A.E., fond. 2/G14, dosar fără număr; DZA Merseburg, Rep. 120 C, Abt. XIII, Fach. 15, nr. 24a, Adh. 2, Band 2; „Reichsgesetzblatt”, II, nr. 26 din 14 iulie 1930, f. 953—956, și ibidem, nr. 30 din 31 decembrie 1931, f. 693—734.

¹⁸ Arh. M.A.E., fond. 2/G 14, vol. III, Memoriul din 12 aprilie 1933 al Ministerului Industriei și Comerțului, Institutul național de export către M.A.E., direcția economică.

¹⁹ Arh. M.A.E., fond. 2/G 14, volum fără număr, Direcțiunea reglementării comerțului, exterior, Serviciul de studii și statistică, statistică privind comerțul româno-german și soldul balanței comerciale în anii 1929—1937. Cf. și statistica din același volum, care, cu câteva excepții, este identică cu cea publicată în *Encyclopédie économique des Balkans*, Belgrad, 1938, p. 95—9f, tabela 1.

²⁰ Arh. Inst. Centr., fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 22/1933, f. 12—13.

Germania provocau în ianuarie 1933 protestul legației germane la București²¹.

Dificultățile întâmpinate de schimburile comerciale româno-germane își aveau însă în mare parte originea în politica de restrângere a importurilor, protecționistă și cu tendințe autarhice, promovată ca urmare a crizei economice, dar și din alte considerente, de o parte însemnată a cercurilor guvernante germane. La conferința din 25 ianuarie 1933 menționată mai sus, ministrul german al comerțului declara reprezentantului diplomatic al României la Berlin că era în principiu de acord cu intensificarea schimburilor româno-germane, dar importul de cereale românești în Germania era mai dificil din cauza recoltei bogate în Germania în 1932. Atitudinea guvernului din Berlin avea la bază și străduințele tot mai pronunțate de a asigura Germaniei un regim preferențial în Europa centrală și de sud-est în dauna celorlalte mari puteri²². Situația schimburilor comerciale româno-germane a creat nemulțumiri evidente în România, dar și în unele cercuri economice germane.

Alături de dificultățile relațiilor economice româno-germane la începutul anului 1933, relațiile politice dintre cele două țări se caracterizau prin lipsă de cordialitate. Lăsînd la o parte faptul că în general relațiile politice româno-germane după primul război mondial nu intrașeră nici un moment pe făgașul colaborării, raporturile politice dintre cele două țări au înregistrat scăderi de temperatură pe măsura afirmării tot mai pronunțate a revizionismului în politica externă a Germaniei. Tendințele de expansiune a imperialismului german spre sud-estul Europei au reapărut încă imediat după primul război mondial²³, dar ele se manifestau mai viguros abia din perioada crizei economice. În 1930 ministerul german al economiei sublinia legătura dintre necesitatea adîncirii relațiilor economice cu sud-estul european și scopurile politicii germane în viitor²⁴. Organizații ale germanilor din străinătate sau organizații economice sprijineau, prin informații, studii, propuneri, propagandă și alte acțiuni, revizionismul guvernului din Berlin²⁵. În aprilie 1931 secretarul de stat von Bülow preconiza includerea Cehoslovaciei în blocul economic german, bazat pe uniunea vamală germano-austriacă, urmată de subordonarea Poloniei²⁶. Guvernul von Papen reafirma în programul său principiul misiunii conducătoare a Germaniei în Europa²⁷.

Obținerea de către Germania a egalității în materie de înarmare prin „acordul celor cinci” din 11 decembrie 1932 a pus și mai mult în

²¹ Arh. M.A.E., fond. 2/G 14, vol. III, Memoriu al Legației germane la București, nr. 118 din 17 ianuarie 1933 către M.A.S.

²² Vezi, de exemplu, *Documents on German Foreign Policy* (în continuare DGFP), seria C, vol. I, doc. 5.

²³ Vezi L. Zsigmond, *Versuche des deutschen Imperialismus seine Machtpositionen nach Ost- und Südosteuropa hinüberzuretten. 1919—1920*, în „Acta historica”, V (1958), nr. 1—2, p. 47—106.

²⁴ DZA Potsdam, Präsidialkanzlei, nr. 736, Band 1, f. 73.

²⁵ Ibidem, nr. 737, f. 167—185 (Bericht über die Tätigkeit des Bundes der Auslandsdeutschen im Jahre 1930); ibidem, *Auswärtiges Amt*, nr. 40 682, f. 50—52.

²⁶ Vezi recenzia lui K. Grossweiler la lucrarea lui E. W. Bennett, *Germany and the Diplomacy of the Financial Crisis 1931*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, XIV (1966), nr. 1, p. 136.

²⁷ G. Badia, *La fin de la République allemande*, Paris, 1958, p. 82.

evidență străduințele diplomației germane de a revizui clauzele tratatelor de pace, dar în același timp a atras atenția și asupra compromisurilor — dăunătoare păcii și intereselor țărilor din estul și sud-estul Europei — spre care înclinau importante cercuri politice din Anglia și Franța. Îngrijorarea și nemulțumirea României și aliatelor sale din Mica Înțelegere erau justificate cu atât mai mult cu cât se contura tendința împărțirii sferelor de influență între cele patru mari puteri din centrul și Occidentul Europei²⁸. Încă în mai 1932, Nicolae Titulescu atrăgea atenția oficialităților franceze că „ceea ce leagă statele Micii Înțelegeri și Polonia de Franța, în afară de sentimentele noastre de constanță, este faptul că Franța este astăzi exponentul tezei respectului tratatelor. Dacă însă Franța ar deveni vreodată avocatul Germaniei și al Ungariei, rezultatul acestei schimbări va fi crearea lui Mittel-Europa așa cum o dorește Germania de mult. Într-adevăr, odată concordanța intereselor politice cu Franța tăiate, va juca numai concordanța intereselor economice. Și Germania este destul de abilă pentru a froaza statele Europei centrale, ridicând chestiuni politice de frontieră când ar avea posibilitatea să le constituie într-un bloc economiceste depinzînd numai de ea”²⁹. În urma analizei evoluției situației internaționale, reprezentanții Micii Înțelegeri, întruniți la 18—19 decembrie 1932 la Belgrad, au ajuns la concluzia că apărarea intereselor celor trei state necesită dezvoltarea alianței și au stabilit principiile unei noi organizări a Micii Înțelegeri³⁰. Îngrijorarea provocată de revizionismul german — la București s-a aflat chiar la începutul lunii ianuarie 1933 că guvernul din Berlin dispusese studierea și pregătirea problemei revizuirii clauzelor teritoriale ale tratatelor de pace³¹ — era sporită și de faptul că acesta, ca și politica Italiei fasciste, constituia un puternic stimulent pentru politica revizionistă a Ungariei. „Afacerea Hirtenberg” și numirea ca titular la M. A. S. din Budapesta a ministrului ungar la Berlin, L. Kanya, au reținut în mod deosebit atenția diplomației române³² și au provocat, în primul caz, demersuri energice ale guvernelor Micii Înțelegeri³³.

Acțiunea Micii Înțelegeri indica această organizație ca unul dintre cele mai puternice obstacole în calea revizionismului, inclusiv revizionismul german.

O dată cu instaurarea la 30 ianuarie 1933 a dictaturii naziste, politica externă a Germaniei a urmărit realizarea programului înscris în *Mein Kampf*, care, în esența sa, însemna cucerirea hegemoniei continentale

²⁸ Vezi E. Campus, *Pactul cvadripartit (1933)*, în *Omagiu lui Constantinescu-Iași*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 594.

²⁹ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 85/1932, Telegrama nr. 142 din Geneva, 6 mai 1932.

³⁰ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, doc. 271.

³¹ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 16, Buletin nr. 1 din 15 ianuarie 1933 al Direcției afacerilor politice, Secțiunea Europei centrale din M.A.S.

³² Arh. ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 57/1933, raport nr. 139 din Budapesta, 20 ianuarie 1933, V. Grigorcea către Titulescu.

³³ Ibidem, dos 58/1933, f. 1—7, dos. 66/1933, f. 1—2; *Documents diplomatiques français. 1932—1939* (în continuare DDF), I-re série (1932—1935), tome II, Paris, Imprimerie Nationale, 1966, doc. 194, 259 și 330.

și asigurarea, prin expansiune teritorială, a „spațiului vital”³⁴ pentru imperialismul german. Faza nazistă din politica externă a Germaniei nu marchează la începutul ei, o ruptură deschisă și totală cu fazele anterioare, ci dezvoltă și urmărește realizarea, printr-o formulă ideologică nouă și cu noi mijloace, a unor obiective mai vechi ale imperialismului german³⁵. Raportul dintre politica externă germană înainte și după luarea puterii de Hitler, scopurile și metodele diplomației germane în primii ani ai diktaturii naziste au făcut obiectul a numeroase studii și concluziile istoricilor nu sînt întotdeauna aceleași. Documente noi, din care unele vor fi utilizate în acest studiu, demonstrează că de la începuturile sale diplomația Germaniei hitleriste a procedat metodic și consecvent pentru revizuirea tratatelor, influențarea și schimbarea politicii interne și externe a altor state, înfăptuirea secularii tendințe teutonice „Drang nach Osten”. Hitler nu a renunțat nici un moment la înfăptuirea ideilor expuse în *Mein Kampf*. În 1928 el a dictat o nouă carte consacrată politicii externe germane, în care își reafirma ideile privind „spațiul vital” și programul expansiunii spre est³⁶. În scrisoarea din 2 decembrie 1932 adresată colonelului Walter von Reichenau, Hitler critica politica de est a „Reichswehr”-ului, obiectiile sale neînregistrînd deosebiri marcante față de cele din *Mein Kampf*³⁷. La 3 februarie 1933, imediat deci după cucerirea puterii, Hitler revenea, într-o expunere în fața cadrelor superioare ale armatei referitoare la scopurile politicii sale, la problema „cuceririi unui nou spațiu vital în est”³⁸. Poziția lui Hitler era împărtășită de colaboratorii săi apropiați. În 1932 Alfred Rosenberg declară că sarcina politicii externe germane era de a realiza expansiunea teritorială în Europa de răsărit³⁹. Or, de la 1 aprilie 1933 A. Rosenberg devenea șeful Oficiului de politică externă (Aussenpolitisches Amt), nou creat, al NSDAP, în atribuțiile sale fiind incluse, printre altele, problemele răsăritene și ale bazinului dunărean⁴⁰.

Revizuirea granițelor și expansiunea teritorială era susținută și de înalții funcționari, inclusiv de von Neurath, din Ministerul de Externe german⁴¹. Însă pentru Hitler, pentru conducătorii M. A. S. german și pentru cercurile conducătoare militare din Germania era clar că obiectivele majore ale politicii externe naziste, și mai ales revizuirea granițelor, nu puteau fi realizate în acel moment prin forță. Germania era slabă atît militar, cît și politic. Hitler și-a propus ca pentru cîtiva ani

³⁴ Analiza noțiunii de „spațiu vital” în concepția lui Hitler la P. Renouvin și J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 349—354.

³⁵ Între mulți alți autori, M. Hegemann, *op. cit.*, p. 72—73, subliniază continuitatea politicii germane în perioadele imperială, republicană și nazistă.

³⁶ *Hitlers Zweites Buch*, publicată de Institut für Zeitgeschichte din München în 1961.

³⁷ E. M. Robertson, *Hitler's Pre-War Policy and Military Plans 1933—1939*, Longmans, Londra, 1963, p. 4.

³⁸ W. Hofer, *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933—1945*, Frankfurt a. M.-Hamburg, Fischer Bucherei, 1962, doc. 99, p. 180—181.

³⁹ *Le procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal International de Nürenberg*, vol. XXXI, Paris, 1948, doc. PS-2 777, p. 108—109.

⁴⁰ Z.A.B. Zeman, *Nazi Propaganda*, Londra, Oxford University Press, 1964, p. 60. *Aussenpolitisches Amt* era organizat ca un adevărat minister de externe (schema organizării în DZA Potsdam, Präsidialkanzlei, nr. 0/0/5, f. 2).

⁴¹ DZA, Potsdam, *Auswärtiges Amt*, nr. 60 953, f. 5—21.

să nu procedeze în mod violent în politica externă spre a evita o ripostă, concentrându-și eforturile pentru consolidarea regimului său și pentru întărirea economică, politică și, mai ales, militară a Germaniei⁴². Conducătorii Germaniei naziste au urmărit de asemenea cu îngrijorare, în primele luni ale anului 1933, posibilitatea declanșării unui război preventiv. Hitler a consolidat rapid regimul nazist. Legea din 24 martie 1933 asupra deplinelor puteri procura lui Hitler, după cum sublinia H. Schacht, baza pentru formarea guvernului totalitar⁴³. În decurs de câteva luni, întreaga viață politică și economică era dirijată de NSDAP.

Slăbiciunea militară și politică a Germaniei nu i-au împiedicat pe guvernanții din Berlin să procedeze, încă din 1933, la realizarea unor obiective ale politicii lor externe și, mai ales, să pună bazele din primele luni ale dictaturii naziste, viitoarei expansiuni economice și politice. Europa centrală și de sud-est era una din zonele geografice unde guvernul hitlerist a acționat mai viguros chiar din primele luni ale existenței sale. Expansiunea în est reclama controlul riguros al acestei părți a Europei. România, prin poziția sa în bazinul dunărean și prin bogățiile sale naturale, prezenta un interes deosebit pentru Germania. Germania hitleristă a urmărit fie subordonarea economică și politică a unor țări (România, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria), fie mutilarea sau înglobarea în Reich a altora (Austria, Cehoslovacia). Dar în primul rînd trebuiau eliminate rezistența și chiar pericolul reprezentat de flancul estic al sistemului francez de alianțe pentru revizionismul și expansiunea germană. Iată de ce dislocarea acestui sistem, influențarea politicii externe a țărilor Micii Înțelegeri și a Poloniei au fost urmărite cu tenacitate și pe toate căile de conducătorii Germaniei naziste. La 7 februarie von Neurath îl informa pe ambasadorul german la Roma, von Hassel, că obiectivul Germaniei în bazinul dunărean rămînea „slăbirea generală și, dacă este posibil, eventuala destrămarea a Micii Înțelegeri”⁴⁴. Politica Reichului față de România era subordonată acestui țel.

Instaurarea dictaturii naziste a fost primită în România, ca și în marea majoritate a celorlalte țări, cu îngrijorare. România, integrată în Mica Înțelegere, dispunînd de alianțe și contînd pe sprijinul puterilor apusene, în primul rînd al Franței, s-a opus, în limitele permise de capacitatea ei economică și de apărare, politicii revizioniste și expansioniste a Germaniei. Masele populare, sub conducerea Partidului Comunist Român, și-au manifestat ostilitatea fermă față de politica agresivă a Germaniei hitleriste, luptele cefeștiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 înscriindu-se printre „primele acțiuni ale proletariatului mondial împotriva fascismului”⁴⁵ după instaurarea dictaturii hitleriste⁴⁶. Au

⁴² Ibidem, f. 20—21; W. Hofer, *op. cit.*, p. 180—181; *Le procès des grands criminels de guerre...*, vol. XXVI, PS-798, p. 338.

⁴³ Hjalmar Schacht, *La resa dei conti con Hitler*, Milano, Garzanti, 1949, p. 41—42.

⁴⁴ DGFP, seria C, vol. I, doc. 14.

⁴⁵ N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român—continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 367.

⁴⁶ Vezi I. Babici și S. Istrate, *Solidaritatea oamenilor muncii din România cu lupta eroică a comuniștilor germani și cu insurecția armată a proletariatului austriac din februarie 1934*, în A.I.I.P., X (1964), nr. 1, p. 92—114.

fost organizate întruniri și demonstrații, boicotul produselor germane etc.⁴⁷.

Venirea hitleriștilor la putere a contribuit în mare măsură la semnarea la 16 februarie 1933, mai repede decât se crezuse⁴⁸, a pactului de organizare a Micii Înțelegeri. Consolidarea armăturii politice și instituționale a alianței celor trei țări era destinată să asigure combaterea mai viguroasă a revizionismului și să confere statelor membre, separat și în asociație, o pondere sporită pe arena internațională. Reacția Micii Înțelegeri răspundea astfel unei duble amenințări: a revizionismului foștilor adversari și a șovăielilor sau tendințelor de conciliere ale puterilor prietene.

Modificările aduse pactului Micii Înțelegeri au fost interpretate în cercurile politice drept consecința logică a schimbărilor survenite în sistemul politic european după instaurarea nazismului. În întrevederea dintre N. Petrescu-Comnen și secretarul de stat Bülow, ministrul României arăta că hotărârile Micii Înțelegeri urmăreau să pună capăt „lipsei de considerație din partea marilor puteri”, dar sublinia, pentru a nu lăsa loc niciunui echivoc, că noul acord nu însemna o demonstrație împotriva Franței ci „o demonstrație împotriva revizuirii granițelor”⁴⁹.

Adoptarea pactului de organizare imediat după venirea hitleriștilor la putere l-a orientat implicit și împotriva politicii guvernului hitlerist. În aceste împrejurări apare de neînțeles, la prima vedere, inițiativa lui N. Titulescu din martie 1933 de a se întâlni cu Hitler pentru a discuta evoluția relațiilor româno-germane⁵⁰. Inițiativa trebuie însă pusă în legătură, după părerea noastră, cu lansarea proiectului „pactului celor patru”⁵¹ și cu perspectivele întunecate pe care le deschidea micilor puteri constituirea unui directorat — al Franței, Angliei, Italiei și Germaniei — care tindea să se erijeze într-un fel de curte supremă internațională, cu deosebirea că marile puteri aveau să fie și parte și judecător. Șeful diplomației române înțelegea necesitatea angajării unor convorbiri cu un interlocutor pe care noua formulă MacDonald-Mussolini îl făcea din condamnat judecător. Inițiativa lui Titulescu constituia, totodată,

⁴⁷ În cursul unei astfel de demonstrații, organizată de comuniști la 13 octombrie 1933, Legația Germaniei a fost atacată cu pietre, stema Germaniei a fost vopsită în roșu etc. (DZA Potsdam, Präsidialkanzlei, nr. 736, f. 256).

⁴⁸ Vezi DDF, seria I, vol. II, doc. 129, 209 și 302.

⁴⁹ DGFP, seria C, vol. I, doc. 32.

⁵⁰ Propunerea lui Titulescu a fost comunicată de Șt. Tătăreșcu, conducătorul Partidului Național-Socialist, sortit, de altminteri, unei rapide dispariții, ziaristului german Fr. Weber, care a transmis-o Legației germane (ibidem, doc. 118). Oferta ministrului român a fost interpretată la Berlin ca o simplă tentativă „de a slăbi reaua impresie făcută de politica oficială a României în problemele dezarmării și revizuirii”. La Wilhelmstrasse se consideră însă util ca propunerea să fie acceptată și exploatată pentru a slăbi legăturile franco-române (ibidem, doc. 118), însă Titulescu avea să abandoneze inițiativa, astfel că întâlnirea nu a mai avut loc.

⁵¹ Este puțin probabil ca N. Titulescu să fi luat cunoștință de proiectul pactului înainte de 23 martie (vezi Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 83 1933); vizita premierului britanic la Roma, anunțată la 15 martie, era însă pentru diplomatul român, ținând seama de încercările anterioare ale lui Mussolini, un semnal de alarmă că interesele țării sale și ale Micii Înțelegeri erau periclitate de negocierile de la Roma; stabilirea legăturii cu Berlinul era mijlocul cel mai potrivit de a sonda adâncurile primei...

o consolidare a pozițiilor Micii Înțelegeri în vederea presiunii exercitate asupra puterilor occidentale, și îndeosebi asupra guvernului francez⁵².

Primejdia pe care o implica în general pentru statele mici acceptarea principiului revizuirii mai ales după venirea naziștilor la putere explică riposta fermă a statelor Micii Înțelegeri față de pactul celor patru. Titulescu a avertizat pe reprezentantul francez la Geneva și pe ministrul de externe britanic, John Simon, că România, ca și celelalte state ale Micii Înțelegeri, era adversară hotărâtă a revizuirii granițelor și că acceptarea pactului în forma propusă de Mussolini, care prevedea revizuirea tratatelor de pace prin procedura articolului 19 din pactul Societății Națiunilor, va transforma Mica Înțelegere într-o Mittel-Europa⁵³. Comunicatul din 25 martie al Micii Înțelegeri și rezistența energică a lui Titulescu și Beneș au determinat guvernul francez să asigure prin note diplomatice guvernele de la Praga, București și Belgrad că nu va accepta modificarea revizuirii procedurii tratatelor. „Metamorfoza” suferită de proiectul inițial explică lipsa de interes a Italiei și Germaniei pentru forma finală a tratatului, care, neratificat, nu a mai intrat în vigoare.

Politica antirevizionistă a României, contribuția importantă a ministrului ei de externe, N. Titulescu, la întărirea Micii Înțelegeri și atitudinea guvernului român față de pactul celor patru au provocat nemulțumirea guvernului german. Dislocarea sistemului francez de alianțe și slăbirea coeziunii interne a Micii Înțelegeri preocupă tot mai mult pe conducătorii Germaniei naziste. Evoluția evenimentelor indica primordialitatea acestei acțiuni germane. Sarcinile imediate și de perspectivă ale politicii externe naziste nu puteau fi rezolvate decât prin slăbirea frontului antirevizionist. Germania nu avea însă la dispoziție în 1933 mijloacele militare și politice pentru realizarea sarcinilor majore ale politicii externe naziste și nici chiar posibilitatea de a influența prin astfel de mijloace politica externă a altor state. Din această cauză, guvernul nazist a urmărit în primii ani de existență să-și atingă scopurile față de Mica Înțelegere, și îndeosebi față de România, prin politica economică — încercînd să exploateze dificultățile economice ale țărilor agrare —, prin manevre diplomatice și prin sprijinirea grupărilor politice de dreapta și de extrema dreaptă.

Încercările diplomației germane de a folosi relațiile economice în scopuri politice se remarcaseră încă înaintea instalării guvernului Hitler.

⁵² Această concluzie este sprijinită și de convorbirea dintre Titulescu și Masigli, reprezentantul guvernului francez, la Geneva, la 23 martie 1933. Ministrul de externe român a declarat că, dacă Franța adera la proiectul de pact în patru în versiunea propusă de Mussolini, ea devenea pentru Mica Înțelegere „exact ceea ce este azi Italia fascistă”. Și atunci Mica Înțelegere este avizată direct în brațele lui Hitler, care pînă la proba contrară nădăjduim că va prefera un grup de 47 milioane de oameni, cu țări cu care nu are nici un conflict teritorial, la 7 milioane de unguri revizioniști” (Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 83/1933, f. 2).

⁵³ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 83/1933 și dos. 99/1933, f. 3—4. Vezi și *Documents on British Foreign Policy*, seria a II-a, vol. V, doc. 56 și 84. Pentru desfășurarea negocierilor și reacția Micii Înțelegeri, vezi L. Krecker, *Die diplomatischen Verhandlungen über den Viererpakt vom 15. Juli 1933*, în „Die Welt als Geschichte”, XXI (1961), 4, p. 227—237; V. K. Volkov, *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты 1933—1938*, Moscova, 1966, p. 23—29; E. Campus, *Pactul cvadripartit*, p. 593—599; K. Jarusch, *The Four Powers Pakt 1933*, p. 93.

În decembrie 1932, N. Petrescu-Comnen își exprima convingerea că regresul schimburilor comerciale româno-germane se datora nu numai dificultăților economice, ci și politicii de represalii față de un aliat al Franței⁵⁴. În ianuarie 1933, însuși von Neurath arăta comisiorilor de politică externă ale Reichstag-ului că scopurile generale ale politicii germane cereau o atitudine deosebită față de țările în care Germania se bucura de simpatii politice și culturale, și față de țările neutre — ca Suedia, Olanda, Elveția, Spania, Argentina — în timpul primului război mondial⁵⁵. Instaurarea dictaturii naziste a transformat politica economică germană într-o puternică armă. Pentru A. Rosenberg, „comerțul exterior într-un stat național-socialist trebuie să fie în primul rînd un mijloc al politicii externe”⁵⁶. De aceea, după cum sublinia într-un raport strict confidențial adresat lui Hitler la 18 decembrie 1933 în legătură cu situația politică externă a Germaniei, Rosenberg crease imediat o secție de comerț exterior în cadrul APA (Aussenpolitisches Amt)⁵⁷. Această poziție față de comerțul exterior era împărtășită în general — între Auswärtiges Amt și Aussenpolitisches Amt au existat însă și divergențe — de conducătorii Ministerului de Externe german. La 20 februarie 1933, Köpke, directorul politic din Auswärtiges Amt, scria lui von Hassel, ambasadorul german la Roma — în legătură cu propunerile făcute de Mussolini, sprijinite de ambasador, referitoare la colaborarea italo-germană în Europa centrală și de sud-est —, printre altele, următoarele: „Desigur, avem, ca și Italia, un interes în dislocarea Micii Înțelegeri și prin aceasta a sistemului de alianțe francez. Dar în timp ce noi am încercat aceasta, nu fără speranță în succes, prin folosirea față de fiecare stat balcanic a atuurilor economice pe care le avem prin poziția geografică și prin puterea de absorbție a pieței noastre, politica italiană a dus pînă acum, prin afișarea politicii de forță, numai la o sporire a tensiunilor politice și cu aceasta la o perfecționare a Micii Înțelegeri, obținută în aceste zile la Geneva”⁵⁸. În martie 1933, von Bülow, secretar de stat la Ministerul de Externe german, a întocmit două documente referitoare la situația externă și la politica comercială externă a Germaniei. Documentele prezintă sarcinile imediate și de perspectivă ale politicii externe germane, tactica necesară, poziția Germaniei față de alte țări etc.⁵⁹. Și von Bülow cerea, printre altele, practicarea în măsura posibilităților a unei politici comerciale menite să păstreze sau să restabilească bunele relații cu țări deosebit de apropiate politic și cultural Germaniei, ca Austria, Ungaria ș.a.⁶⁰. Von Bülow aprecia că Germania era slabă nu numai politic și militar în acel moment, ci și financiar și economic, dar că avea de partea ei, printre altele, poziția geografică în inima Europei și puterea de consum a unei populații de 60 000 000, cu înalt nivel de

⁵⁴ DDF, seria I, vol. II, doc. 145.

⁵⁵ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr. 40 675, f. 50—51.

⁵⁶ *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs aus dem Jahren 1934/1935 und 1939/1940*, Göttingen—Berlin—Frankfurt—Musterschmidt, 1956, p. 133.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ DZA Potsdam, Auswärtiges Amt, nr. 50 952, f. 21.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 60 966, f. 1—41.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 21 și 38.

viață⁶¹. În legătură cu noua organizare a Micii Înțelegeri, von Bülow, printre altele, sublinia că influența Franței va crește sub toate aspectele în țările Micii Înțelegeri și că aceasta era în dependență cu problemele dezarmării și ale revizuirii „dictatului” de la Versailles. „Politica noastră față de Mica Înțelegere — continua înaltul funcționar german — va trebui să-și pună ca scop slăbirea legăturii ei cu Franța și în special să împiedice de asemenea ca Cehoslovacia să nu se apropie prea mult de Polonia. Cel mai bun mijloc pentru aceasta ar fi, fără îndoială, o politică economică care să deschidă piața acestor țări pentru produsele germane. Înainte de toate, Iugoslavia și România, în condițiile situației lor economice catastrofale de astăzi, ar putea fi influențate pe această cale în mod hotărâtor în privința orientării politicii lor externe”⁶².

Astfel vechii diplomați, ca și liderii naziști, erau de acord să folosească politica economică și relațiile comerciale pentru a-și atinge scopurile politice. Dacă scopul putea fi mai ușor atins prin presiunea economică sau prin „deschiderea” prealabilă a pieței germane, aceasta a constituit o problemă în care nu atât deosebirile de vederi dintre naziști, cercurile economice și diplomații de carieră, cât mai ales situația economică internă și politică externă și alte interese erau hotărâtoare.

La începutul dictaturii naziste s-a manifestat puternic tendința de autarhie. Ea a mascat în mare parte măsurile care urmăreau scopuri politice externe.

În primăvara anului 1933, schimburile comerciale româno-germane se reduc și mai mult. Sporirea cu caracter prohibitiv a taxelor de import la o serie de mărfuri a afectat importul unor produse care reprezentau 75% din exportul român în Germania în 1932, export „redus aproape la zero”⁶³. Câteva încercări românești de a rezolva situația nu au dat rezultate și tensiunea în relațiile dintre cele două țări a sporit ca urmare a unor contramăsuri române, presa germană — ca, de exemplu, „Berliner Börsen Courier” din 17 martie 1933 — scriind despre un pretins război vamal deghizat al României contra Germaniei.

Convorbirile româno-germane din mai-iulie 1933, inițiate de guvernul român cu scopul găsirii modalităților de soluționare a dificultăților ridicate de măsurile germane⁶⁴, au depășit cadrul inițial și au dezvăluit scopurile urmărite de guvernul german prin politica sa economică.

În audiența acordată lui N. Petrescu-Comnen la 26 mai 1933, Hitler, al cărui ton foarte „aspru” era menționat de von Neurath în memorandumul său din aceeași zi, a lăsat să se înțeleagă clar că interesele economice românești pe piața germană vor fi luate în considerare numai dacă România va abandona politica de rezistență față de revendicările germane. Hitler a arătat că era greu să se ajungă la o normalizare a relațiilor economice atât timp cât Germania „trăiește în nesigurantă”, Societatea Națiunilor fiind „incapabilă s-o ajute”, iar Mica Înțelegere fiind „veșnic vrăjmașă Germaniei”. „Cum putem avea bune raporturi economice cu țările care pe plan politic sînt permanent în con-

⁶¹ Ibidem, f. 61.

⁶² Ibidem, f. 22.

⁶³ Arh. M.A.E., fond. 2/G 14, vol. III, Memoriu din 12 aprilie 1933 al Institutului național de export către M.A.S.

⁶⁴ N. P.-Comnen, *I resp...* 1949, p. 123.

tra noastră? Ajutați-ne să ieșim din impasul în care ne găsim și vom redeveni bunii cumpărători de altădată”, declara cancelarul diplomatului român⁶⁵. Este evident că presiunea exercitată de Germania în perioada în care se desfășurau tratativele pentru încheierea pactului celor patru viza nu numai politica externă a României, ci urmărirea disocierea Micii Înțelegeri⁶⁶. Eșecul tentativei germane avea să fie demonstrat de comunicatul sesiunii de la Praga a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri (30 mai—1 iunie 1933), care a reafirmat opoziția statelor membre față de proiectul pactului celor patru și, în genere, față de orice acțiune a cărei finalitate ar fi fost revizuirea tratatelor⁶⁷. Era de la sine înțeles că în aceste împrejurări noul demers întreprins de ministrul României la 8 iunie 1933 pentru a primi răspuns la propunerile prezentate lui Hitler în vederea stimulării schimburilor dintre cele două țări s-a soldat cu simpla repetare de von Bülow a declarațiilor lui Hitler. N. Petrescu-Comnen a încercat, fără succes, să demonstreze interlocutorului său că Germania greșea exercitând presiuni economice și a accentuat că politicul urma economicul⁶⁸. În urma convorbirilor menționate, ministrul român la Berlin ajungea la concluzia că „ideologia noului regim este că nu pot exista raporturi economice normale între țări care n-au legături politice strânse” și că guvernul german încerca să exercite presiuni asupra țărilor agrare care aveau relații de prietenie cu Franța, preferind dezvoltarea schimburilor economice cu țările apropiate politic Germaniei⁶⁹.

Pentru a se edifica asupra poziției Germaniei, diplomații români acreditați la Berlin și-au propus stabilirea unei serii de contacte cu „oamenii apropiați lui Hitler”. Astfel, la 14 iunie 1933, ministrul român la Berlin a oferit un dîneu la care au participat „specialiști” în problemele economice și externe ai NSDAP, printre care A. Rosenberg și W. Daitz. Invitații germani au afirmat deschis că unul dintre principiile directe ale politicii germane era că Reichul trebuie „să aibă în vedere toate eventualitățile și să lege relațiuni economice în special și de preferință cu acele țări pe concursul cărora ar putea conta în caz de război”; pentru guvernul german, acceptarea propunerilor române necesita „mai întâi siguranța că în cazul unui conflict politic România nu va fi contra Germaniei”⁷⁰. În convorbirea cu un consilier al legației române, Daitz anticipa de fapt, în formularea sa, principiul de bază al tratatului din martie 1939: România trebuia „să-și adapteze producția agricolă nevoilor economice ale Germaniei”, pentru ca Germania să nu mai fie separată în caz de război de „sursele ei de alimentare”⁷¹.

În urma acestor tatonări ale poziției conducătorilor hitleriști, ministrul român la Berlin formula, printre altele, concluziile, „îngrijo-

⁶⁵ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 74, Telegrama nr. 1 690 din Berlin, 26 mai 1933, Comnen către M.A.S.; memorandumul lui von Neurath în DGFP, seria C, vol. I, doc. 264.

⁶⁶ Cf. R. Kvaček, *Situation de la Tchécoslovaquie dans la politique internationale des années trente du 20-e siècle*, în „Historica”, XI (1965), p. 225—226.

⁶⁷ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, doc. 287 și 288.

⁶⁸ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 71, raport nr. 1 835 din Berlin, 9 iunie 1933, Comnen către G. G. Mironescu.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem, raport nr. 1 915 din Berlin, 16 iunie 1933, Comnen către G. G. Mironescu.

⁷¹ Ibidem, referat al consilierului comercial Florescu asupra discuției cu Daitz la dîneul din 14 iunie 1933.

rătoare” pentru guvernul român, că Germania își adapta relațiile comerciale la o politică nouă și că toate tratatele internaționale nu aveau importanță pentru guvernul german, care se pregătea pentru un nou război⁷². Prezentarea în iunie 1933 de ministrul german al economiei și agriculturii, A. Hugenberg, a unui memoriu în cadrul Conferinței economice mondiale de la Londra, prin care revendica teritorii de colonizare — subînțelese în estul Europei — pentru Germania, alimenta suspiciunile față de politica externă nazistă. A. Hugenberg nu discutase în prealabil memoriul său cu conducătorii Germaniei⁷³, și Hitler, nemulțumit de efectele acestei inițiative, folosea de fapt prilejul pentru a mai elimina din guvern un ministru care nu făcea parte din NSDAP.

Tot în cursul lunii iunie 1933, vizita premierului maghiar Gömbös la Berlin⁷⁴ a sporit neliniștea cercurilor politice din România. Coordinarea acțiunilor Germaniei și Ungariei în vederea revizuirii tratatelor de pace, care se presupunea a fi fost hotărâtă în cursul acestei vizite, oferea diplomației maghiare un suport puternic pentru desfășurarea politicii revizioniste. Se contura, așadar, ca sarcină politică externă românești disocierea celor doi parteneri prin stabilirea unei atitudini diferite față de revendicările celor două țări. Guvernului german i se sugera că poate găsi în România un interlocutor atent; atitudinea ei față de unele dintre revendicările germane trebuia să convingă guvernul din Berlin că era în avantajul său să nu desfășoare o politică ostilă intereselor integrității teritoriale românești. În acest cadru a avut loc întrevederea din 21 iunie 1933, prilejuită de ședința de la Londra a Consiliului Ligii Națiunilor, dintre N. Titulescu și baronul von Neurath. Relațiile germano-maghiare și posibilitatea restaurării Habsburgilor într-un moment când circulau cu deosebită insistență zvonurile despre o acțiune a Italiei în favoarea unirii Austriei cu Ungaria au constituit fondul discuțiilor purtate de cei doi miniștri de externe⁷⁵. Întrevederea relevă dorința lui Titulescu de a se edifica asupra politicii germane față de Ungaria, Austria și Italia. Ministrul de externe român demonstra reprezentantului german, la fel cum o făcuse și la Paris puțin timp înainte⁷⁶, opoziția guvernului român față de restaurarea Habsburgilor și evidenția interesul guvernului german de a se opune restaurării și de a nu sprijini revizionismul maghiar. Întrevederea Titulescu-von Neurath a contribuit la o mai bună cunoaștere a pozițiilor celor două guverne, dar a rămas un episod lipsit de consecințe majore în raporturile româno-germane.

⁷² Ibidem, raportul citat din 16 iunie 1933. În urma unei conferințe ținute de Daitz la Budapesta, Comnen comunica la București că avea confirmarea bănuielilor sale că Germania „nu exclude cel puțin ideea unui viitor război și că se pregătește în vederea acestuia” (ibidem, raport nr. 2 105 din Berlin, 1 iulie 1933, Comnen către M.A.S.).

⁷³ Vezi H. Schacht, *Mémoires d'un magicien*, vol. II, Paris, 1954, p. 65.

⁷⁴ Pentru problemele discutate în cadrul întâlnirii Hitler-Gömbös, vezi *Allianz Hitler Horthy-Mussolini*, Budapesta, 1966, p. 18–19 și 108–112. În legătură cu relațiile ungaro-germane în această perioadă, vezi și G. Ránki, *Il patto tripartito di Roma e la politica estera della Germania (1934)*, în „Studi storici”, an. III (1962), nr. 2, p. 345 și urm.

⁷⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 104/1933, f. 3–5; DGFP, seria C, vol. I, doc. 328.

⁷⁶ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 104/1933, f. 2.

Îngrijorată de creșterea primejdiei revizionismului și de intențiile politice ale conducătorilor naziști, marea majoritate a cercurilor politice din România erau interesate, în vara anului 1933, în consolidarea pozițiilor lor externe prin întărirea alianțelor, prin colaborarea cu toate forțele antirevizioniste și prin opoziția față de tendințele politice agresive ale unor state europene. În acest sens, evenimentele politice din primele luni ale anului 1933 — îndeosebi instalarea guvernului hitlerist în Germania și tratativele pentru încheierea pactului în patru — determinaseră o importanță apropiere s-a făcut remarcată mai ales cu prilejul tratativelor privind semnarea convențiilor pentru definirea agresiunii.

Convins de importanța pentru România și în general pentru pace a concretizării inițiativei sovietice, N. Titulescu a fost unul dintre principalii susținători ai definiției agresiunii propuse de delegația sovietică, ceea ce a contribuit la semnarea convențiilor la 3—5 iulie 1933 la Londra, la crearea unei atmosfere de destindere și la stabilirea unor acorduri cu efecte pozitive pentru evoluția relațiilor româno-sovietice⁷⁸.

După eșuarea de fapt a pactului celor patru, interesele guvernului hitlerist au fost afectate de semnarea convențiilor pentru definirea agresiunii, atât prin întărirea morală pe care convențiile o aduceau forțelor antirevizioniste, cât și, mai ales, prin tendința de normalizare a relațiilor Uniunii Sovietice cu vecinii săi. Aceasta s-a manifestat cu evidență în comentariile deosebit de numeroase ale presei germane asupra convențiilor de la Londra. Ziarele germane remarcău atât posibilitatea care se crea prin semnarea convențiilor pentru apropierea Franței, Micii Înțelegeri și Uniunii Sovietice⁷⁹, cât și interpretarea convențiilor — dată la Paris, dar și în alte centre politice — ca un pas spre izolarea Germaniei⁸⁰.

Încă înaintea semnării convențiilor pentru definirea agresiunii conducătorii naziști s-au străduit să influențeze poziția guvernului român și să provoace totodată breșe între aliații din Mica Înțelegeră prin punerea în evidență a interesului german pentru relațiile economice cu România și cu Iugoslavia⁸¹. Această poziție, care devenea cunoscută guvernului român⁸², asociată cu anumite presiuni exercitate de diplomații români⁸³ și cu interesul exportatorilor germani pentru piața românească, au permis noi convorbiri, la 11 — 13 iulie 1933, între Comnen și membrii guvernului din Berlin⁸⁴. Convorbirile s-au soldat cu adoptarea unei legi pentru valorificarea recoltei, promulgată la 15 iulie 1933 cu

⁷⁷ Ibidem, dos. 147/1933, f. 67, 136—137; I. A. Peters, *Чехословацко советские отношения (1918—1934)*. Kiev, 1965, p. 219—220.

⁷⁸ Vezi I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 206—213.

⁷⁹ „Vössiſche Zeitung” din 5 iulie 1933.

⁸⁰ „Hamburger Fremdenblatt” din 3 iulie 1933.

⁸¹ *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini*, p. 18. Hitler a făcut, de altfel, cunoscut încă din 1933 guvernului din Budapesta că Germania era dispusă să sprijine Ungaria împotriva Cehoslovaciei, dar nu și contra Iugoslaviei și României (G. Ránki, *op. cit.*, p. 356).

⁸² Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 74, raport nr. 2 108 din Budapesta, 23 iunie 1933, V. Grigorcea către G. G. Mironescu.

⁸³ Ibidem, fond. 2/G14, vol. III, telegrama 2 204 din Berlin, 10 iulie 1933, Comnen către M.A.S., și telegrama 37 403 din București, 11 iulie 1933, G. G. Mironescu către Comnen.

⁸⁴ Ibidem, vol. 74, raport nr. 2 264/P.R. 3 din Berlin, 14 iulie 1933, Comnen către G. G. Mironescu.

o vigoare de numai 6 luni (1 august 1933—31 ianuarie 1934), care făcea posibil un schimb limitat de produse agrare prin compensații și fără taxe vamale⁸⁵.

Aprecierea eronată a legii adoptate de guvernul german ca „deschizătoare a unei ere noi”⁸⁶ în relațiile economice româno-germane a determinat un spor al interesului unor factori politici de răspundere din România de a sonda șansele și prețul unei desolidarizări a Germaniei de revizionismul maghiar. Un simptom al acestei orientări la nivel guvernamental, dar cu semnificații ce depășesc cadrul relațiilor româno-germane, a fost misiunea lui R. Brandsch, lider al minorității germane din România și apropiat al regelui Carol al II-lea⁸⁷. El a sosit la Berlin, fără ca legatia română să fie informată asupra scopurilor reale ale călătoriei sale, ca trimis al primului ministru Vaida-Voievod și cu aprobarea regelui, care ar fi avut cunoștința, după mărturia lui Brandsch, de conținutul instrucțiunilor date de premierul român trimisului său. Primit de Ritter, director la Auswärtiges Amt, emisarul lui Al. Vaida-Voievod l-a informat pe interlocutorul său despre „dorința guvernului român” de a ști dacă Germania era dispusă să restabilească „relațiile de prietenie din trecut pe tărîm economic și politic” cu România și, în caz afirmativ, de a afla care erau căile de realizare. Brandsch pretindea că aproape toți factorii importanți din România, și mai ales regele, ar fi fost nemulțumiți de orientarea integrală a politicii externe românești spre Franța. El a atras atenția asupra a trei factori care făceau „dificilă pentru guvernul român desprinderea din actuala orientare a politicii României”: 1) persoana lui Titulescu, a cărui poziție era considerată de rege ca „supărătoare” și împotriva căruia se aduna un material acuzator; 2) dependența financiară a României de Franța; 3) teama că guvernul german sprijinea revendicările revizioniste ale Ungariei.

Ce semnificație avea acest demers care însemna dezavuarea ministrului de externe român în fața unei puteri străine și care deforma poziția principalelor grupări politice din țară? Înlăturarea lui Titulescu era singurul obstacol din cele trei amintite pe care guvernul român îl putea eventual realiza prin mijloace proprii. Ea era de fapt și singura concesie pe care inițiatorii misiunii lui Brandsch o puteau face în schimbul desolidarizării germane de revizionismul maghiar și al unui substanțial sprijin economic menit să pună capăt dependenței financiare de Franța. Se adaugă la aceasta și dorința regelui Carol al II-lea de a câștiga libertate de mișcare față de grupările politice profranceze și într-o măsură față de Franța, care își manifestau ostilitatea față de formula de guvernare personală preconizată de rege și de camarila sa.

Slăbiciunea argumentării lui Brandsch, care încerca să separe responsabilitățile guvernului de cele ale lui Titulescu, a fost remarcată de Ritter, care s-a grăbit să afirme că pentru Germania guvernul și ministrul de externe român erau solidari. În spiritul declarației din mai 1933 a

⁸⁵ Ibidem, fond. 2/G 14, vol. III, telegrama 2 250 din Berlin, 14 iulie 1933, Comnen către M.A.S.; telegrama 2 279 din Berlin, 15 iulie 1933; telegrama 2 294 din Berlin, 17 iulie 1933, Aurelian către G. G. Mironescu.

⁸⁶ Ibidem, raportul nr. 2 264/P.R.3, citat mai sus.

⁸⁷ DGFP, seria C, vol. 33, www.dacoromanica.ro

lui Hitler, el răspundea cu un „nu” categoric la o apropiere româno-germană imposibilă „atît timp cît guvernul român nu va face primul pas în direcția unei schimbări a atitudinii politice adoptate față de Germania de peste zece ani”⁸⁸. Analiza atentă demonstrează că misiunea lui R. Brandsch reflectă și unele aspecte ale culiselor vieții politice interne românești, dar ea a avut în primul rînd un caracter de *sondaj*.

Atitudinea guvernului român în problema evoluției raporturilor româno-germane a fost, în fond, rezultanta acțiunii unor serii de factori politici și economici, a căror analiză este indispensabilă înțelegerii politicii românești față de cel de-al treilea Reich. Intransigența României față de manifestările revizioniste și față de tentativele Germaniei de a desprinde România din sistemul ei de alianțe nu a putut fi dublată de o intransigență similară în sfera relațiilor economice. Structura preponderent agrară a economiei României, asociată cu dificultățile de desfacere a produselor românești pe piețele occidentale, impunea Germania ca partener economic. Intensificarea schimburilor româno-germane răspundea intereselor unor cercuri economice din România, dar, atît timp cît Berlinul punea condiții preliminare de ordin politic, iar Germania — țară cu valută slabă — nu putea furniza devizele forte atît de necesare, progrese substanțiale în această direcție nu erau de așteptat. Incidentele survenite în vara anului 1933 în desfășurarea schimburilor economice dezvăluiau precaritatea raporturilor dintre doi parteneri stăpîniți de rezerve și suspiciuni reciproce⁸⁹.

Sucesiunea evenimentelor internaționale din vara anului 1933 — printre care semnarea convențiilor de definire a agresiunii, urmată de apropierea statelor Micii Înțelegeri de U.R.S.S., și succesul presiunilor exercitate de Mica Antantă împotriva pactului celor patru — a contribuit la modificarea datelor inițiale cu care opera politica externă germană. Părăsirea conferinței pentru dezarmare și retragerea Germaniei din Societatea Națiunilor (14 octombrie 1933) a permis guvernului nazist să declanșeze în țară o amplă campanie revizionistă și naționalistă, care a precedat plebiscitul din noiembrie 1933. Rezultatele acestuia erau destinate să convingă opinia publică internațională de sprijinul cvasiunanim de care se bucura politica noului cancelar în țara sa. Pe plan extern, ieșirea din Societatea Națiunilor a scos raporturile dintre Reich și celelalte state din cadrul creat de clauzele pactului și a oferit Berlinului posibilitatea de a angaja negocieri bilaterale, la adăpost de orice „ingerință” geneveză.

Eșecului primei încercări de a influența politica externă română în primăvara și vara 1933 i-a succedat o politică mai suplă, apreciată de mulți observatori contemporani în chip eronat drept o abandonare a scopurilor inițiale, care promova aparent principiul schimburilor reciproc avantajoase desprinse de orice considerent politic. Ministrului român

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Deosebirea de atitudini în inșiși cercurile conducătoare românești s-a manifestat pregnant cu prilejul contractului încheiat de I. G. Farbenindustrie la 30 august 1933, prin care firma germană cumpăra cereale în valoare de 17 000 000 RM și primea în schimb permise de import în România în valoare de 13 000 000 RM. Reprezentantul firmei sublinia concursul acordat de departamentele ministeriale și dificultățile create de B.N.R. (vezi DGFP, seria C, I, doc. 414).

la Berlin i se părea în septembrie că momentul era „prielnic și unic”⁹⁰ pentru a folosi, în vederea soluționării problemelor economice, noua atitudine germană, atribuită unei pretinse dorințe de a ieși din izolare. „Revirimentul” era vădit exagerat în proporțiile sale de observatorii români din capitala germană, diplomați sau vizitatori, cărora oficialitățile germane voiau să le lase impresia că Germania abandonase condițiile prealabile politice pentru a negocia probleme economice.

În fond, schimbarea de tactică și nuanțarea care se constata în atitudinea cercurilor de la Wilhelmstrasse nu au însemnat și părăsirea intențiilor Berlinului în relațiile cu țările sud-est europene, relații subordonate unei permanențe a politicii externe germane: disocierea Micii Antante. Această explicație este sprijinită puternic de raportul menționat mai sus adresat de A. Rosenberg lui Hitler la 18 decembrie 1933. Șeful APA scria: „În cursul ultimelor luni am tratat în mai multe rânduri cu diferiți reprezentanți ai bazinului dunărean, cu scopul, expus anterior Führerului, de a detașa România mai întâi economic și apoi politic de Mica Înțelegeră”⁹¹. Memorandumul italian din septembrie 1933 privind organizarea colaborării economice în bazinul dunărean, apreciat în Germania drept „o abilă contralovitură” dată hotărârilor Conferinței de la Sinaia a Micii Înțelegeri, a fost întâmpinat cu nedisimulată satisfacție la Berlin. Turneul diplomatic al lui Nicolae Titulescu la Varșovia, Sofia, Ankara și Atena a fost înregistrat și comentat cu răceală în presa germană, vădit neliniștită de posibilitatea consolidării legăturilor dintre statele antirevizioniste din sud-estul Europei. În sfârșit, în același timp, emisari germani încercau să convingă Praga de necesitatea unor negocieri bilaterale cu Reichul, care erau menite, în intenția germană, să submineze solidaritatea Micii Înțelegeri⁹².

În septembrie, guvernul român era sesizat de primele inițiative ale noii atitudini adoptate de oficialitățile germane⁹³. Încurajat de aceste inițiative, el a propus în noiembrie 1933 încheierea unui contract pentru cultivarea și exportul de oleaginoase din România, inițiativă care a trezit, după expresia ministrului român la Berlin, „interes și entuziasm” în cercurile politice și de afaceri din Germania⁹⁴. Condiția ca proporțiile contractului să fie cel puțin de două ori mai mari decât ale celui încheiat cu Ungaria cu câteva luni în urmă relevă efortul guvernului român de a împiedica creșterea importanței economice a Ungariei pentru Germania. Guvernul Reichului s-a arătat dispus să accepte unele dintre condițiile prezentate de partea română, inclusiv cea menționată mai sus referitoare la proporțiile contractului⁹⁵. Contractul nu a mai fost

⁹⁰ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 74, telegrama nr. 3 172 din Berlin din 20 septembrie 1933, Comnen către M.A.S. Opinia diplomatului român era confirmată de Octavian Goga după întrevederile cu o serie de personalități conducătoare germane în timpul vizitei sale la Berlin.

⁹¹ *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs...*, p. 134.

⁹² Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 147/1933, f. 151–154.

⁹³ La 19 septembrie, Legația Germaniei cerea ratificarea protocolului adițional, la convenția comercială din 18 iunie 1930 (Arh. M.A.E., fond. 2 G 14, vol. IV); la sfârșitul aceleiași luni, guvernul român era informat pe cale neoficială de dorința lui Hitler de a se realiza o intensificare a raporturilor comerciale româno-germane.

⁹⁴ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 2, raport nr. 28 P.R. 8, din Berlin, 31 ianuarie 1934, Comnen către Titulescu.

⁹⁵ Ibidem.

semnat însă în acel moment și, în general, relațiile economice româno-germane traversau din nou, în ultimele zile ale anului 1933 și în primele luni ale anului 1934, o etapă dificilă. Ministrul României la Berlin aprecia că noua schimbare a atitudinii germane, caracterizată de N. Petrescu-Comnen ca „dezinteres semnificativ” și chiar „presiune asupra noastră”⁹⁶, s-ar fi datorat nemulțumirii conducătorilor nazisti față de evoluția politicii românești. Diplomatul român considera la începutul anului 1934 că între atitudinea binevoitoare a Germaniei față de relațiile economice cu România în toamna anului 1933 și unele speranțe ale liderilor nazisti că în România s-ar fi putut produce o schimbare de regim, urmată de o aliniere la politica germană, era un raport de cauzalitate. N. Petrescu-Comnen comunica la București că, deși declarase constant guvernului german că România nu se gîndea să-și schimbe nici regimul intern, nici politica sa externă, „pe baza informațiilor interesate primite de la București și mai ales pe baza asigurărilor date de unii compatrioți, mulți oameni politici germani erau încredințați că România va fi prima țară care va imita Germania în politica sa internă și se va apropia de aceasta în politica externă”⁹⁷. Grupările de extremă dreaptă se bucurau din diferite considerente de politică internă — asupra cărora nu stăruim aici — de un sprijin limitat în unele cercuri politice din România. Poziția cercurilor guvernante din București și a maiii majorității a forțelor politice din România nu justifica însă iluziile pe care și le făcuseră „unii oameni politici germani” asupra evoluției politicii românești. Pentru a înțelege exact situația, este necesară o scurtă prezentare și a altui aspect al relațiilor româno-germane din anul 1933: legăturile oficialităților germane și ale conducătorilor NSDAP cu oamenii politici și organizațiile de dreapta și de extrema dreaptă din România. Germania nazistă s-a străduit să-și creeze încă din 1933, în România și în alte țări, o „coloană a V-a”. Hitler subliniase că național-socialismul trebuia să folosească grupările politice apropiate ideologic din țările străine pentru a exercita presiuni asupra guvernului și a submina capacitatea de rezistență a statelor care aveau să devină victime sau adversari ai expansiunii germane.

În anii crizei economice, în România s-au accentuat tendințele de guvernare autoritară, iar curentele de dreapta și-au sporit ponderea în viața politică a țării. Oameni politici ca C. Z. Codreanu, Al. Vaida-Voievod, O. Goga, A. C. Cuza nu făceau un secret din simpatia lor pentru formulele doctrinare și soluțiile politice din țările fasciste, iar Carol al II-lea era în așteptarea împrejurărilor care să-i permită înlocuirea regimului parlamentar prin dictatura regală. În sfârșit, organizațiile de extremă dreaptă — ca Garda de fier, L.A.N.C. și Partidul Național-Socialist, condus de Șt. Tătărescu — proclamau față de adreziunea lor integrală la ideologia național-socialistă. Prin canalele diplomatice și de partid, Berlinul își propunea să încurajeze activitatea acestor politicieni și organizații pentru a le utiliza apoi în vederea atingerii

⁹⁶ Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 2, raport nr. 414 din 7 februarie 1934, Comnen către Titulescu.

⁹⁷ Ibidem.

propriilor scopuri. Fățiș, prin întâlniri și vizite în Germania ale simpatizanților de marcă ai național-socialismului, sau în secret, prin distribuirea de subsidii, Germania își alcătua în fond o rețea de aderenți, care trebuiau să sprijine din interiorul țării eforturile diplomatice germane⁹⁸. Biroul de politică externă a partidului, condus de A. Rosenberg, a organizat vizita în Germania a lui O. Goga, care a fost primit de Hitler (nu s-a păstrat memorandumul asupra întâlnirii) și Goebbels; intenția omului politic român era de a sonda poziția guvernului german față de revizionismul maghiar și el se arăta dispus ca, în cazul când această poziție „ar da o anumită asigurare României”, să militeze pentru „o schimbare în cursul politicii externe românești în direcția celei mai strînse apropieri posibile cu Germania”⁹⁹. După cât se pare, problema revizionismului maghiar nu a fost însă abordată în convorbirea cu Hitler. Conducătorii naziști au încercat să favorizeze un acord între O. Goga și Șt. Tătărescu în vederea apropiatelor alegeri parlamentare. Cu Șt. Tătărescu, oficialitățile germane și conducerea partidului nazist au negociat condițiile acordării de mijloace pecuniare și ale unei instalații tipografice¹⁰⁰. Avertismentele ministrului Germaniei la București, care arăta guvernului său lipsa de perspectivă a Partidului Național-Socialist, par a fi determinat în cele din urmă Berlinul să renunțe în a sprijini o formație condamnată unei rapide dispariții, deși conducătorul ei își asigura protectorii de succesul în viitoarele alegeri¹⁰¹.

Legături strînse erau întreținute și cu minoritatea germană, în cadrul căreia se dezvoltase o organizație național-socialistă subordonată directivelor de la Berlin. R. Hess atrăgea într-o scrisoare atenția asupra obligativității de a păstra secrete legăturile cu forurile din Germania¹⁰². Pentru a-și atinge scopurile, elementele hitleriste din sînul minorității germane s-au constituit „în formații paramilitare și au început acțiuni de revizuire a tratatelor”¹⁰³.

În general se constată în toamna 1933 o înmulțire rapidă și o intensificare a legăturilor conducătorilor naziști cu grupările și cu politicienii situați la dreapta și la extrema dreaptă a vieții politice românești. Aceste grupări ocupau însă un sector cu totul redus pe scena politică românească, iar rolul lor nu putea fi prea mult exagerat nici prin optica unor conducători naziști înclinați să ia dorințele lor drept realități. Este probabil ca, în măsura în care apăruseră anumite iluzii la unii lideri ai NSDAP, ele să fi fost provocate și de necunoașterea vieții politice românești, cu atât mai

⁹⁸ Conducătorii naziști au stabilit legături cu L.A.N.C. (Armand Călinescu, *Notițe-Insemnări*, în Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, fond. 3, dos. 65, f. 201), cu Partidul Național-Socialist, cu alte organizații fasciste. Cu ocazia încheierii contractului I. G. Farbenindustrie din august 1933 (vezi nota 89) a fost rezervată o sumă mare, la cererea APA, pentru „scopuri politice” (DGFP, seria C, vol. I, doc. 414) și totodată a fost cumpărată tot prin subvenții germane, „tăcerea” unor ziare din România (vezi Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 408, f. 8). În legătură cu relațiile dintre conducătorii naziști și grupările fasciste și profasciste din România în 1933, vezi și *Le procès des grands criminels de guerre...*, vol. XXV, doc. PS-003 și PS-007.

⁹⁹ DGFP, seria C, vol. I, doc. 468, nota 1.

¹⁰⁰ În același scop s-au stabilit contacte și cu alți politicieni români (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 408, f. 7—8).

¹⁰¹ DSFP, seria C, vol. I, doc. 468 și 496.

¹⁰² Ibidem, seria C, vol. II, doc. 36, anexa.

¹⁰³ Bibl. Academiei mss., Arh. Palatului, LXXII, Varia 11, f. 110.

mult cu cît aceasta era agitată la sfîrșitul anului 1933 de schimbarea guvernului și de campania electorală.

Politica guvernului Vaida-Voievod provocase nemulțumiri atît în țară, cît și la Paris. Continuarea guvernării național-țărăniște la sfîrșitul anului 1933 devenise imposibilă: neîncrederea din străinătate se conjuga cu opoziția tot mai hotărîtă a maselor populare din țară. La 14 noiembrie, I. G. Duca, fruntaș liberal, a fost însărcinat cu formarea guvernului. Noul premier se bucura de sprijinul cercurilor politice franceze, astfel încît indispoziția provocată în Germania de schimbarea de guvern de la București nu a întîrziat să se manifeste; la 16 noiembrie 1933, „Berliner Tageblatt” scria că guvernul Duca „accentuează și mai mult raporturile de dependență față de Franța” ale României și că „este de așteptat ca noul guvern să satisfacă dorințele franceze de a combate curentele radicale de dreapta”¹⁰⁴. Ultimul pronostic avea să se realizeze curînd: cu o zi înainte de alegeri, guvernul a dizolvat Garda de Fier. Asasinatul de la Sinaia nu era numai actul de represalii al Gărzii, ci și prelungirea — în forme brutale — a ostilității manifestate la Berlin. Deși presa germană a condamnat asasinatul, moartea lui I. G. Duca era considerată ca un prilej de revizuire a politicii externe românești¹⁰⁵. Intrarea lui N. Titulescu în guvernul Gh. Tătărescu și arestarea conducătorilor legionari avea să înlătore ultimele speranțe germane în această privință. Astfel considerăm că principala cauză a intrării din nou în criză a relațiilor economice româno-germane la începutul anului 1934 se datora măsurilor luate în decembrie 1933 — ianuarie 1934 contra Gărzii de fier¹⁰⁶ și consolidării pozițiilor lui N. Titulescu.

Evoluția relațiilor Germaniei cu România, ca și cu Cehoslovacia și Iugoslavia în 1933, a demonstrat conducătorilor naziști eșecul politicii lor față de Mica Înțelegere, și în special față de România. Dimpotrivă, îngrijorate de scopurile politicii externe ale noului regim instaurat în Germania, România și aliatele ei și-au întărit legăturile, au căutat noi puncte de sprijin extern în Europa și au continuat să lupte în anii următori contra primejdiilor tot mai numeroase pentru pace și pentru interesele lor vitale. Pe de altă parte, Germania nazistă, care obținea un important succes extern prin încheierea pactului din 26 ianuarie 1934 cu Polonia, va proceda în primăvara anului 1934 la o nouă încercare, de data aceasta politică, eșuată de asemenea, de a disloca Mica Înțelegere. După primul an al dictaturii naziste, distanța dintre direcțiile politicii externe promovate de guvernele din București și Berlin, departe de a se reduce, se mărea considerabil în conformitate cu interesele lor politice, fundamental opuse.

¹⁰⁴ Vezi și „Frankfurter Zeitung” din 15 și 18 noiembrie 1933, „Völkischer Beobachter” din 21 noiembrie 1933 etc.

¹⁰⁵ Arh. st. Buc., fond. Ministerul Propagandei Naționale, informații, dos. 343, f. 17, 61.

¹⁰⁶ În cursul unor convorbiri din ianuarie 1934 cu diferite personalități germane, N. Petrescu-Comnen constata de altfel că măsurile luate în România contra „mișcărilor mai mult sau mai puțin inspirate de ideologia național-socialistă nu este pe placul unor membri ai guvernului german” (Arh. M.A.E., fond. 71, Germania, vol. 2, raportul nr. 412 din Berlin, 7 februarie 1934, Comnen către Titulescu).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

LUCRĂRI CONSACRATE SEMICENTENARULUI MARI REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE

Sărbătorirea semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a dat prilejul și istoricilor români să elaboreze unele lucrări închinat acestui memorabil eveniment. În ansamblul lor, lucrările evidențiază importanța istorică a Revoluției din Octombrie și puternicul ecou pe care l-a avut în România. Pe de altă parte, ele relevă situația revoluționară și marile bătălii de clasă din țara noastră, participarea unui mare număr de muncitori și ostași români, cu arma în mână, în focul revoluției și apărarea tinerii puteri sovietice*.

Elaborată de acad. P. Constantinescu-Iași, Alex. Vianu, N. Copoiu și Gh. Cazan, lucrarea *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Schiță istorică*, apărută în Editura politică, reprezintă prima monografie din literatura română care aduce o contribuție dintre cele mai însemnate. În prezentarea problemei, autorii — pe baza unui amplu material documentar — au procedat la analiza cauzelor și caracterului primului război mondial. Prezintă poziția social-democrației față de război, se subliniază că bolșevicii s-au situat în fruntea luptei împotriva războiului imperialist. Referindu-se la poziția socialiștilor din România, autorii arată că aceștia s-au pronunțat pentru o neutralitate absolută, pentru pace, împotriva războiului. Deși socialiștii români aveau unele limite în lupta împotriva războiului imperialist, mai ales în ceea ce privește metodele acestei lupte, prin poziția lor înaintată s-au apropiat de ideile leniniste și s-au situat alături de socialiștii internaționaliști. Într-un paragraf special, autorii prezintă situația din Rusia în anii 1914—1916. Războiul dus de guvernul țarist a stîrnit împotrivirea maselor populare din Rusia. Încă din primele luni de război, în marile orașe au fost organizate greve sub lozincile „Jos războiul”, „Jos guvernul”, „Trăiască revoluția”. Sprijiniți pe documente, autorii arată că în anii 1914—1915 numărul grevelor a depășit cifra de 1 000. O puternică amploare au luat-o mișcările țărănești și lupta popoarelor de eliberare națională. În fruntea acțiunilor întreprinse de mase împotriva războiului s-a aflat partidul bolșevic, care, prin numeroase manifeste ilegale, cerea să se pună capăt măcelului.

Anul 1917 avea să marcheze o adevărată piatră de hotar în istoria Rusiei. Autorii expun principalele evenimente care au avut loc în februarie 1917. Acțiunile greviste și demonstrațiile muncitorilor, înlăturarea dinastiei Romanovilor, instaurarea guvernului provizoriu și apariția Sovietelor.

* În articolul de față ne propunem să analizăm principalele lucrări, fără a include numeroasele articole și studii apărute în revistele de specialitate.

Știrea despre prăbușirea țarismului a fost întâmpinată cu bucurie de proletariatul mondial. În România, revoluția din februarie a fost privită cu simpatie de către opinia publică democrată și de cele mai largi părți ale poporului român. Însemnătatea Revoluției din februarie nu poate fi limitată însă numai la prăbușirea țarismului. După constituirea guvernului provizoriu, bolșevicii, prin măsurile luate, au trecut deschis la conducerea maselor spre adin-cirea revoluției.

Societele, sindicatele, comitetele de întreprindere, gărzile roșii, miliția populară, născute în focul revoluției — ele reprezentând forme noi de activitate creatoare a maselor, — au început să desfășoare o activitate intensă. Ieșit din ilegalitate, P.M.S.D. (b) din Rusia a început să acționeze mai mult și mai fățiș, a procedat la reorganizarea activității potrivit noilor condiții.

Un capitol separat este consacrat de autori luptei pentru o Republică a Sovietelor, în care sînt expuse cunoscutele teze din aprilie.

Autorii descriu pe larg demonstrațiile maselor care au avut loc în lunile pînă la izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Dualitatea puterii, care fusese instaurată în februarie, trebuia sfărîmată. „18 iunie — scrie Lenin — a fost prima mare demonstrație politică de acțiune, în care s-a lămurit nu în broșuri, în ziare, ci în stradă, nu prin intermediul conducătorilor, ci prin intermediul maselor, cum acționează diferitele clase, cum doresc ele să acționeze și cum vor acționa pentru a duce revoluția mai departe”.

În lucrare sînt înfățișate situația de pe front, acțiunile forțelor contrarevoluționare (din lunile iunie-iulie) și pregătirea loviturii de stat a generalului Kornîlov pentru instaurarea unei dictaturi militare, care avea ca țintă lichidarea sovietelor și a tuturor organizațiilor create de revoluție, înăbușirea revoluției și restabilirea monarhiei. Autorii au prezentat, în măsura posibilității documentării, toate acțiunile și luptele duse de burghezie și de părțile susținătoare pentru instaurarea dictaturii militare.

În lupta fățișă dintre partidele politice din Rusia, în confruntarea permanentă a tezelor lor politice — după cum se subliniază în lucrare —, în viața de zi cu zi, bolșevicii au cucerit marea majoritate a clasei muncitoare, numeroși soldați și o bună parte a țărănimii. Cele trei mari crize politice (aprilie, iunie, iulie) și rebeliunea lui Kornîlov au accelerat ritmul evenimentelor și au împins polarizarea forțelor ostile la limita lor extremă. Schimbarea compo-nenței și a politicii multor soviete indicau că mase tot mai largi treceau hotărît de partea bolșevicilor. Lozinca „Întreaga putere sovietelor” a fost însușită de poporul muncitor, hotărît să treacă la înlăturarea regimului.

Luptele insurecționale din zilele lui Octombrie, rolul P.M.S.D. (b) din Rusia și activi-tatea depusă de Lenin ocupă un loc însemnat în paginile lucrării. Întreaga pregătire a insu-recției armate a fost înfăptuită de partidul bolșevic prin Comitetul militar-revoluționar, sub lozinca apărării revoluției. În dimineața zilei de 24 octombrie, la tipografia unde se tipăreau ziarul *Rabocii puti* și *Soldat*, milițienii și un detașament de iuncheri ai Școlii militare nr. 2 „Oranienbaum” au procedat la închiderea ei. Vestea ocupării tipografiei a ajuns imediat la Smolnii, unde Comitetul Central se afla în ședință. Imediat s-au luat o serie de hotărîri. Comitetul revoluționar al fortăreței Petropavlovsk a primit ordin să pregătească fortăreața de luptă; statul-major general al gărzilor roșii trebuia să trimită imediat la Smolnii un detașament de 1 500—2 000 de muncitori, să mobilizeze toate mijloacele de transport, să trimită forțe pentru ocuparea instituțiilor centrale etc. Autorii descriu în continuare desfășurarea revoluției, problemele ridicate și discutate la cel de-al II-lea Congres general al Sovietelor de deputați ai muncitorilor și soldaților din Rusia. Sînt prezentate declarația asupra păcii, decretul asupra pămîntului, formarea organelor centrale ale puterii etc.

Valul insurecției armate a cuprins întreaga Rusia. Victoria puterii sovietice și la Mosco-va a avut o însemnătate de prim ordin pentru soarta revoluției socialiste. Autorii expun situa-ția și evenimentele care au avut loc atît pe front, cît și în celelalte ținuturi ale Rusiei.

În ultima parte a lucrării, autorii relevă măsurile și hotărârile luate de către partidul bolșevicilor și de noul guvern în vederea apărării revoluției. „Orice revoluție — spunea V. I. Lenin — valorează ceva numai atunci când știe să se apere”. În acest sens, autorii prezintă acțiunile întreprinse pentru lichidarea organelor de reprimare ale burgheziei și ale moșierimii (poliția, justiția și armata), cît și cele referitoare la crearea organelor de apărare a statului sovietic, care aveau să lupte împotriva contrarevoluției, sabotajului, speculii etc.

Autorii se referă și la evenimentele petrecute în Rusia în anul 1918 cu privire la intervenția țărilor imperialiste. Într-un ultim capitol, ei conchid că Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a constituit un eveniment epocal al istoriei universale.

Sub egida Secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România și a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a apărut culegerea de studii intitulată *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și România*, în Editura politică. Ea cuprinde un număr de 7 studii. Primul studiu, elaborat de acad. P. Constantinescu-Iași și V. Liveanu, se ocupă de însemnătatea internațională a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, subliniind că acest eveniment glorios va rămîne „deschizător al unei noi epoci în istoria universală, epocă plină de frământări, dar și de măreție”. Autorii înfățișează mai întîi condițiile istorice care au generat Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. În stadiul imperialist al capitalismului, cum subliniază corifeii învățaturii marxist-leniniste, premisele obiective ale revoluției pot apărea mai repede nu numai acolo unde industria este dezvoltată, ci și acolo unde ansamblul contradicțiilor proprii capitalismului imperialist sînt mai puternice. Din acest punct de vedere, subliniază autorii, Revoluția din Octombrie a marcat începutul prăbușirii imperialismului. Referindu-se la ideea întîlnită în istoriografia nemarxistă care caută să demonstreze că Revoluția din Octombrie ar fi fost rezultatul întîmplător al dezagregării societății și statului ca urmare a războiului și că această dezagregare era posibilă doar în societățile înapoiate, autorii relevă că faptele arată că atît înapoierea și dezagregarea societății ruse, cît și participarea la război au fost rezultatul firesc al contradicțiilor deosebit de acute dintre vechile relații de producție și noile necesități ale dezvoltării sociale. Înlocuirea acestor relații reprezenta o necesitate a progresului, și înfăptuirea lor datorită Revoluției din Octombrie a marcat intrarea societății omenești într-o nouă epocă, în care antagonismul social se va rezolva prin trecerea la socialism.

Revoluția din Octombrie a reprezentat o verificare istorică a teoriei marxist-leniniste despre stat, a faptului că problema puterii este o problemă centrală a revoluției.

Autorii subliniază apoi că pe baza contradicțiilor interne și sub impulsul exemplului dat de Revoluția din Octombrie s-a desfășurat un puternic avînt al luptelor revoluționare în numeroase țări. Este înfățișată puternica mișcare de solidaritate din lumea întreagă cu Marea Revoluție din Octombrie.

Revoluția socialistă a inaugurat o cotitură, după cum relevă autorii, și în domeniul relațiilor dintre națiuni. *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, adoptată de guvernul sovietic la 15 noiembrie 1917, proclama egalitatea și suveranitatea popoarelor din Rusia, dreptul națiunilor la autodeterminare pînă la formarea de state separate. Revoluția din Octombrie a avut un puternic ecou în rîndurile națiunilor subjugate, formîndu-se noi state independente sau altele desăvîrșindu-și procesul de formare.

Revoluția din Octombrie a fost urmată de asemenea de un val de lupte ale popoarelor coloniale. Constituirea și întărirea sistemului mondial socialist au exercitat o influență profundă asupra mișcării de eliberare a popoarelor de sub jugul colonialismului.

Mișcarea muncitorească din România, cu vechi și trainice tradiții internaționaliste, a primit cu însuflețire victoria proletariatului rus. Studiul semnat de I. Popescu-Puțuri și I. Rădulescu abordează tocmai tema *România și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*. În prima parte a articolului, autorii oferă cititorilor o amplă imagine a mișcării muncitorești din România și a tradițiilor revoluționare și internaționaliste ale proletariatului român. O

mare importanță pentru lupta clasei muncitoare a avut-o constituirea în 1893 a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Militând pentru interesele general-democratice ale proletariatului român, socialiștii români s-au aflat în contact permanent cu mișcarea muncitorească internațională. Un moment important pe linia solidarității internaționaliste a oamenilor muncii din România cu oamenii muncii din Rusia l-a constituit revoluția burghezo-democratică din Rusia din 1905.

Izbucnirea primului război mondial a pus probleme noi în fața mișcării muncitorești internaționale. Atitudinea adoptată în problema războiului a situat mișcarea muncitorească din România în rîndul partidelor și grupărilor de stînga din Internaționala a II-a, care, apreciind că primul război mondial are caracter imperialist, au luptat împotriva lui.

Față de revoluția din februarie 1917, poporul român și-a exprimat bucuria pentru prăbușirea regimului țarist. Românii din Transilvania, care îndurau jugul asupririi monarhiei austro-ungare, au salutat căderea țarismului, văzînd în aceasta o prevestire a apropiatei destrămări a Imperiului austro-ungar, a eliberării popoarelor din cuprinsul ei, al unirii Transilvaniei cu vechea Românie. Încă din februarie-martie 1917, masele muncitoare din Moldova au început să participe la mitingurile soldaților revoluționari ruși. Cea mai importantă manifestare a clasei muncitoare a avut loc cu prilejul zilei de 1 Mai la Iași.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a marcat începutul victoriei socialismului pe plan internațional. Salutînd instaurarea puterii sovietice, în care vedeau înfăptuirea propriului lor ideal, masele populare din lumea capitalistă, printre care și România, și-au intensificat lupta împotriva propriilor asupritori, împotriva imperialiștilor, pentru pace, pentru cucerirea de libertăți democratice. Știrile despre Revoluția din Octombrie au pătruns imediat în țara noastră. Militanții socialiști români au răspîndit manifeste, au tipărit broșuri, au asigurat apariția în presă a unor articole despre revoluția proletară din Rusia. Solidarizarea maselor populare din România cu Revoluția din Octombrie s-a intruchipat și în participarea la lupta cu arma în mînă a numeroși muncitori și ostași pentru apărarea tînărului stat socialist. Autorii descriu cu forță evocatoare acțiunile întreprinse în acest sens. Aceste puternice acțiuni de solidarizare cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie s-au împletit cu lupta maselor muncitoare pentru apărarea propriilor lor revendicări. Cu o deosebită vigoare s-au desfășurat în 1918 frămîntările naționale și sociale în Transilvania. Forța hotărîtoare a realizării unității naționale a românilor într-un singur stat au constituit-o masele populare. Rod al luptei revoluționare a maselor de pe întreg teritoriul țării, unirea națională, proclamată la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, a corespuns unei necesități istorice.

Autorii descriu minuțios mișcarea muncitorească din România în anii 1918—1921 și acțiunile de solidarizare cu Revoluția din Octombrie. În acești ani, în România s-a desfășurat un puternic val de acțiuni de luptă, care a culminat cu greva generală din octombrie 1920. Fidel spiritului internaționalist, în *Declarația de principii* din 1918, Partidul Socialist din România s-a declarat solidar cu Partidul Comunist din Rusia. În anii 1919—1921 marea majoritate a membrilor Partidului Socialist din România s-a pronunțat pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea lui la Internaționala a III-a. Cu toată teroarea dezlănțuită de către cercurile guvernante împotriva mișcării revoluționare în România, s-au tradus și tipărit noile lucrări ale lui Lenin. Presa a publicat numeroase știri din Rusia Sovietică. În diferite ocazii, întruniri, greve, demonstrații etc., militanții socialiști din România arătau că participarea la lupta pentru apărarea puterii muncitorești instaurate în Rusia în urma Revoluției din Octombrie ar fi putut înlesni propria mișcare de eliberare a poporului român. Pentru a discuta problema afilierii mișcării muncitorești din România la Internaționala Comunistă, în toamna anului 1920 o delegație a Partidului Socialist din România a mers în Rusia Sovietică. Unii reprezentanți din delegație, manifestîndu-și adevărată adeziunea la principiile leniniste cu privire la partidul de tip nou, și-au exprimat totodată și o serie de obiecții cu privire la unele aprecieri date de Comintern situației din România și a amestecului în stabilirea componențe

organelor de conducere. Făurirea partidului comunist era cerută de procesul legic al creșterii mișcării muncitorești. Congresul din mai 1921, întrunit la București, a consfințit transformarea partidului socialist în partid comunist. Crearea Partidului Comunist Român a constituit un moment de cea mai mare importanță din istoria clasei muncitoare din România.

L. Bányai și Gh. Unc se ocupă în studiul lor despre poziția mișcării muncitorești revoluționare și democratice din România față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Înregistrând toate acțiunile care au avut loc pentru solidaritatea cu Marea Revoluție Socialistă din România, autorii subliniază că militanții socialiști români, încă de la începutul revoluției, au editat numeroase manifeste prin care popularizau în rindul maselor primele măsuri adoptate de puterea sovietică.

Pe fondul impetuosului avânt revoluționar din România din anii 1918—1920, proletariatul român și-a exprimat în același timp solidaritatea, sprijinul activ față de lupta revoluționară a proletariatului din alte țări față de cuceririle Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. P.S.R. a organizat numeroase întruniri și demonstrații de solidaritate cu Rusia Sovietică. Mișcarea muncitorească din România a protestat cu vehemență împotriva intervenției antisovietice.

Înregistrând tratativele și contactele care au avut loc în 1920 între guvernul român și cel sovietic în vederea normalizării relațiilor româno-sovietice, autorii prezintă adunările și întrunirile muncitorești pentru a determina guvernul român să reia legăturile cu Rusia Sovietică.

O serie de intelectuali cu vederi democratice și socialiste, ca N. D. Cocea, Emil Isac, Gala Galaction, Barbu Lăzăreanu, T. Iordăchescu, M. Gh. Bujor, P. Constantinescu-Iași și alții, au scris numeroase articole în presa vremii prin care au militat pentru stabilirea de relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Autorii subliniază că exista un curent larg de opinie publică, în fruntea căruia se situa clasa muncitoare cu partidul său, pentru ajutorarea populației ruse lovite de secetă în anul 1921—1922.

Participarea oamenilor muncii din România la apărarea și la sprijinirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie constituie obiectul studiului elaborat de V. Chereșteșiu și N. Copoiu.

Alături de manifestările interne de simpatie și de sprijin pentru cauza Revoluției din Octombrie s-a înscris și participarea directă a mii de oameni ai muncii din România aflați pe teritoriul Rusiei la lupta pentru sprijinirea noii orânduiri sociale și la apărarea cuceririlor ei revoluționare. Contribuția românilor la triumful revoluției socialiste în Rusia a îmbrăcat forme variate, mergând de la manifestările publice de solidarizare și de simpatie până la constituirea de subunități și unități înarmate care au luptat împotriva contrarevoluționarilor și a intervențiilor străine.

Bazați pe o documentare de arhivă inedită, autorii disting trei etape în participarea directă a românilor la lupta pentru victoria revoluției și pentru apărarea cuceririlor ei. O primă etapă a reprezentat-o acțiunea grupului de români aflați la Odesa și împrejurimi în perioada octombrie 1917 — aprilie 1918. A doua etapă se referă la perioada aprilie-octombrie 1918, care se caracterizează prin aceea că detașamentele revoluționarilor români au fost mult întărite cu elemente noi din rîndurile prizonierilor de război transilvăneni. Cea de-a treia etapă a fost etapa războiului civil, în cadrul căruia sute și mii de români aflați pe diferite fronturi și-au vărsat singele pentru apărarea cuceririlor revoluției. Odesa, Poltava, Astrahan, Irkuțk, Mirgorod, Vinița, Jukovka, Vasilkov, Uta, Cita, Orenburg, Actiubinsk, Omsk sînt numai cîteva localități dintre multe altele unde românii s-au jertfit pentru cauza Revoluției din Octombrie.

Partidul Comunist Român a militat consecvent de-a lungul întregii sale existențe pentru dezvoltarea legăturilor cu Uniunea Sovietică. Titu Georgescu și Gh. Ioniță se ocupă în studiul lor despre organizațiile legale de masă promotoare ale relațiilor de prietenie dintre România și U.R.S.S. create și îndrumate de Partidul Comunist Român în anii ilegalității. Organizațiile de masă legale (Blocul democratic, Uniunea democratică etc.), unele dintre ele activînd o perioadă mai lungă de timp, altele mai scurtă, au constituit pentru P.C.R. un spri-

jin eficient în acțiunea dusă de acesta pentru ralierea pe o platformă comună a tuturor forțelor democratice și pentru stabilirea unor relații de bună vecinătate cu U.R.S.S. *Societatea pentru întreținerea raporturilor culturale dintre România și U.R.S.S.* și altele au depus în acest sens o vie activitate. Aceste organizații s-au situat prin activitatea lor pe linia tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România de îmbinare organică a sarcinilor luptei patriotice, pentru prosperitatea și progresul țării noastre cu sarcinile internaționaliste ale sprijinirii luptei pentru mai bine a popoarelor din alte țări.

Gh. Țuțui și V. Zaharescu dezvoltă în studiul lor trăsăturile revoluției democrat-populare din România. Ansamblul contradicțiilor din România a făcut ca una dintre trăsăturile revoluției să fie aceea că a existat o anumită succesiune în înfăptuirea ei, iar rezolvarea problemei puterii nu s-a făcut printr-un act desfășurat într-o perioadă scurtă de timp. În lupta pentru instaurarea unui guvern democratic s-a manifestat pregnant o trăsătură importantă a procesului de desăvârșire a transformărilor burghezo-democratice și de trecere la socialism în România, și anume folosirea celor mai diverse forme și metode de luptă nepășnice și pașnice, elementul esențial fiind acela că masele și-au impus prin luptă hotărâtă voința lor.

După instaurarea guvernului democratic de la 6 martie 1945, puterea de stat a devenit un instrument principal al revoluției. Măsuri importante pentru desăvârșirea transformărilor burghezo-democratice și trecerea la cele socialiste au fost adoptate pe cale legislativă cu sprijinul larg al maselor în înfăptuirea lor. În aceste condiții, o trăsătură a revoluției a fost înfăptuirea unor măsuri pozitive în condițiile menținerii principalelor mijloace de producție în mâinile burgheziei, orientarea activității de refacere economică într-o direcție corespunzătoare dezvoltării spre o etapă superioară.

Crearea, în condițiile existenței unei puteri executive democratice, a unui parlament în măsură să constituie unul dintre principalele instrumente ale revoluției, activitatea sa de consolidare a cuceririlor obținute și de promovare a unor măsuri importante pe calea înfăptuirii mai departe a transformărilor social-economice și politice au reprezentat de asemenea o trăsătură importantă a revoluției din România. Proletariatul s-a consolidat și dezvoltat în continuu, obținând rolul conducător în societate. Trecerea la dictatura proletariatului și la înfăptuirea transformărilor socialiste s-a făcut fără explozie, saltul calitativ producându-se prin trecerea la o nouă etapă de dezvoltare a societății în cadrul aceluiași proces revoluționar unic.

C. Bărbulescu și D. Gheciu, în studiul lor, se ocupă despre ideile marxist-leniniste și dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor în România după Marea Revoluție din Octombrie. Un loc important în asigurarea evoluției societății noastre, în maturizarea maselor și în ridicarea lor la nivelul înțelegerii cerințelor dezvoltării sociale îl ocupă activitatea ideologică a Partidului Comunist Român, devenit forță conducătoare a progresului României. Autorii subliniază că practica informării și consultării permanente a maselor sudează tot mai puternic legătura dintre partid și popor, „ea fiind un important mijloc de pregătire politică și ideologică a maselor”. Munca politică-educativă promovată de partidul nostru urmărește dezvoltarea armonioasă și multilaterală a tuturor elementelor care privesc profilul spiritual al oamenilor muncii. Un rol uriaș îl are școala astăzi, iar alături de ea așezămintele culturale, teatrul, cinematografia, radioul, televiziunea, presa și cartea. Oamenii de știință au înțeles că o sarcină de prim ordin a activității lor este dezvoltarea continuă a cercetării științifice proprii, cercetare care să sprijine direct nevoile concrete ale construcției economice și ale culturii socialiste.

În procesul complex de făurire și de perfecționare a conștiinței socialiste a maselor, P.C.R. cultivă cu consecvență dragostea de patrie și respectul față de alte popoare, patriotismul socialist și internaționalismul proletar. Masele muncitoare din România, relevă autorii, urmează în mod hotărât politica partidului de solidarizare cu lupta popoarelor pentru cucerirea independenței naționale, pentru progres economic și cultural. Principiile suveranității și independenței naționale, egalității în drepturi, neamstecului în treburile interne, avantajului

reciproc, care și-au câștigat o largă adeziune în viața internațională, au pătruns adânc în conștiința oamenilor muncii din România.

Volumul *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară și democratică din România. Documente și amintiri*, apărut în Editura politică sub îngrijirea unui colectiv alcătuit din Ion Popescu-Puțuri, Gheorghe Zaharia, Nicolae Copoiu și Gheorghe Unc, oglindește solidaritatea maselor populare din țara noastră cu lupta revoluționară a muncitorilor și țăranilor ruși, participarea a numeroși muncitori și ostași la apărarea Rusiei Sovietice.

Culegerea cuprinde în majoritate documente inedite care provin din Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Arhiva Istorică Centrală, Arhiva Ministerului Forțelor Armate, articole din ziare și din reviste românești, precum și documente din unele arhive sovietice. Cele mai numeroase documente și amintiri se referă la perioada avântului revoluționar, 1917—1921, dar în volum sînt inserate și documente privind solidaritatea poporului român cu primul stat socialist din lume în anii 1921—1944.

Documentele înregistrate în volum atestă, pe de o parte, deplina solidaritate a militanților revoluționari români cu Revoluția din Octombrie și, pe de altă parte, lupta clasei muncitoare din România pentru revendicări politice și economice, care se împleteau cu lupta pentru apărarea tinerei puteri sovietice. Numeroși muncitori și ostași români aflați în Rusia s-au constituit în detașamente militare, care au luptat cu arma în mînă pentru apărarea Revoluției din Octombrie în Turkestan, în regiunile Volgăi, în Siberia, în Ucraina și în Rusia centrală. Volumul conține relatări atît despre acțiunile de protest ale clasei muncitoare din România împotriva intervenției antisovietice, cît și despre ajutorul material pe care l-a dat poporul român regiunilor înfometate din Rusia Sovietică.

Documentele din perioada anilor 1921—1944 sînt articole publicate în presa comunistă, socialistă și democratică referitoare la aniversarea Mării Revoluții Socialiste, precum și moțiuni de solidaritate cu Uniunea Sovietică ale P.C.R. sau ale unor organizații legale conduse de partid.

De asemenea mai sînt înregistrate și documentele referitoare la lupta P.C.R. împotriva războiului hitlerist, pentru răsturnarea dictaturii militare-fasciste și ieșirea din război.

Un interes deosebit suscită cele peste 80 de amintiri ale unora dintre numeroșii participanți români la Marea Revoluție Socialistă. Mărturiile lui M. Gh. Bujor despre întîlnirile pe care le-a avut cu Lenin sînt în acest sens foarte evocatoare. Alți participanți au redat în acest volum emoționantele clipe ale asaltului Palatului de Iarnă; cele mai multe documente se referă însă la acțiunile întreprinse de acești participanți în focal revoluției socialiste în cadrul unor unități militare pe întregul cuprins al Rusiei. Pentru prima dată publicul românesc ia cunoștință de stenogramele luate la reuniunile care au avut loc la Moscova în anii 1931 și 1934 ale unor revoluționari români participanți la luptele pentru apărarea Revoluției din Octombrie rămași în U.R.S.S.

Victoria Mării Revoluții Socialiste din Octombrie, largă mișcare și puternică luptă pentru apărarea ei s-au reflectat deosebit de mult în publicistica românească. În pofida rigorilor cenzurii și a cercurilor guvernante care combăteau revoluția, presa muncitorească și periodicele, în frunte cu publicațiile Partidului Socialist din România și mai apoi ale Partidului Comunist Român, au oferit cititorilor din România zeci de articole despre Marea Revoluție din Octombrie, despre noua orînduire ce se construia în Rusia.

Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, apărută în Editura Academiei sub conducerea unui colectiv coordonat de acad. P. Constantinescu-Iași, V. Cheresteșiu și L. Iordaky, este o bibliografie descriptivă, selectivă, care se adresează nu numai specialiștilor, ci și tuturor acelor care doresc să-și facă o imagine asupra literaturii apărute în România pe tema Revoluției din Octombrie și a noii orînduiri inaugurate de ea în Rusia.

Pentru alcătuirea bibliografiei, autorii au consultat întreaga publicistică românească, din care au reținut materiale bibliografice din peste 240 de ziare și diferite alte periodice. Au fost cercetate periodicele apărute în limba maghiară și germană pe teritoriul României, precum și unele publicații românești apărute în afara granițelor, dar aparținând mișcării muncitorești române (Moscova, Budapesta, Samara, Omsk etc.).

În lucrare, materialul bibliografic este expus în opt capitole. Primul conține titluri de lucrări cu caracter general, cărți, broșuri și studii originale. Tot aici sunt incluse și traduceri din limbi străine și tipărite în România. De asemenea aici apar inserate și recenziile unor lucrări apărute în străinătate.

Capitolul al II-lea cuprinde lucrările, studiile, articolele etc. care se referă la revoluția din februarie și la pregătirea Revoluției din Octombrie. Expunerea titlurilor de articole, studii și cărți a fost făcută în mod cronologic și pe probleme. Evenimentelor care au avut loc în toamna anului 1918, ca și Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, le este consacrat capitolul al III-lea. Autorii inserează mai întâi studiile, articolele, broșurile, cărțile care se referă la Revoluția din Octombrie. Pentru perioada noiembrie 1917 — vara anului 1918, autorii bibliografiei au cuprins lucrările, studiile etc. privind mișcarea muncitorească, consolidarea puterii sovietice, dizolvarea Constituantei, primele măsuri cu privire la viața politică, economică, socială și culturală; de asemenea sunt inserate și cele privitoare la lupta pentru pace, pacea de la Brest, poziția statelor străine față de Revoluția din Octombrie și pacea de la Brest, lupta împotriva contrarevoluției interne, problema Ucrainei și lupta împotriva intervenției străine.

Capitolul al IV-lea conține știrile privitoare la războiul civil (toamna anului 1918 — sfârșitul anului 1920). Inserarea articolelor s-a făcut în trei grupe mari: 1. Contrarevoluția internă și intervenția străină. 2. Politica internă și 3. Politica externă. Capitolul al V-lea este consacrat lui V. I. Lenin. Autorii bibliografiei au grupat tot ce a apărut despre Lenin în România între anii 1917 și 1944.

Cititorii interesați vor găsi în capitolul al VI-lea al lucrării articole și studii privind mișcarea muncitorească și opinia publică mondială față de revoluție. Mai întâi sunt inserate articolele teoretice cu privire la revoluție și socialism, la Internaționala a III-a și apoi cele referitoare la acțiunile de solidaritate internațională cu Marea Revoluție Socialistă, precum și atitudinea unor personalități străine despre revoluție.

Un capitol special este rezervat relațiilor româno-sovietice între 1917 și 1920. Sunt cuprinse știrile referitoare la rolul internaționaliștilor români în revoluție și în războiul civil, pătrunderea ideilor revoluției și acțiunile de solidaritate în România, opinia publică în România față de revoluție, precum și relațiile guvernelor românești cu Rusia Sovietică și atitudinea partidelor politice.

Ultimul capitol al lucrării conține articolele și studiile apărute în publicistica din România cu prilejul unor aniversări și comemorări care au avut loc pe teritoriul Uniunii Sovietice legate de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

Abundența lucrărilor de toate genurile, începând de la scurta informație comentată de ziare până la lucrări ample care reflectă aspecte foarte variate ale însemnătății Marii Revoluții Socialiste și ale realității sovietice până în 1944, a făcut pe autorii lucrării să procedeze la o selecțiune minuțioasă a materialelor, fără însă a prejudicia informarea cercetătorului. Sprijinul pe care îl dă cercetării istorice această lucrare este, evident, prețios.

Lucrările prezentate, în ansamblul lor, impresionează prin bogatul material informativ folosit, ele cuprinzând date foarte instructive, folositoare atât marelui public, cât și specialiștilor. Relevăm în mod deosebit aportul pe care l-a dat în elaborarea lor academicianul P. Constantinescu-Iași. Contribuția istoricilor români pe această temă constituie un omagiu adus evenimentului de răscruce din istoria universală, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

M. Rusenescu

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „MARXISMUL ŞI CONTEMPORANEITATEA“

Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la naşterea marelui dascăl al clasei muncitoare Karl Marx, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România s-au ținut între 25 şi 27 aprilie lucrările sesiunii ştiinţifice cu tema *Marxismul şi contemporaneitatea*. Sesiunea a fost organizată de Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Academia Republicii Socialiste România şi Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

La lucrări au participat academicieni, profesori universitari, cercetători ştiinţifici din unităţile instituţiilor organizatoare, din alte instituţii de specialitate şi universităţi din ţară.

Au participat, de asemenea, reprezentanţi ai unor institute ştiinţifice şi şcoli superioare de partid din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Franţa, Italia, Iugoslavia, Mongolia, Ungaria şi Uniunea Sovietică.

În cuvîntul de deschidere, Ion Popescu-Puţuri, directorul Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a subliniat, printre altele, că forţa învăţăturii marxiste — expresie a însăşi logicii dezvoltării sociale şi a celor mai adînci aspiraţii ale maselor muncitoare — a fost strălucit confirmată de liniile esenţiale ale evoluţiei societăţii contemporane, de uriaşele prefaceri innoitoare ale epocii noastre, epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism. Nici o învăţătură creată de-a lungul timpurilor n-a cunoscut o atît de amplă rezonanţă în conştiinţa omenirii şi o atît de puternică forţă de atracţie. Învăţătura marxistă este îmbogăţită necontenit de către partidele comuniste şi muncitoreşti prin sintetizarea experienţei istorice şi a rezultatelor dezvoltării sociale. Vorbitorul a subliniat că Partidul Comunist Român, aplicînd în mod creator adevărurile generale ale marxismului la condiţiile concrete, la particularităţile istorice şi naţionale ale României, generalizînd experienţa edificării noii societăţi, studiînd totodată experienţa altor partide şi ţări socialiste, conduce cu succes poporul în opera de construire şi desăvîrşire a orînduirii socialiste în patria noastră.

După cuvîntul de deschidere, Ion Popescu-Puţuri a prezentat comunicarea *Marxismul şi contemporaneitatea*.

În cursul primei zile a sesiunii au mai fost prezentate comunicările : *Conţinutul şi trăsăturile progresului economic-social în epoca contemporană* de prof. C. Borgeanu de la Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. şi conf. dr. Gh. P. Apostol de la Academia de ştiinţe economice ; *Marxismul şi rolul factorului conştient în dirijarea vieţii sociale* de prof. Ion Ceterchi, şef de secţie la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., şi conf. Marin Nedelea de la Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. ; *Probleme metodologice ale analizei*

marxiste a capitalismului contemporan de dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Metoda lui Marx* de prof. Al. I. Măliș de la Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S.; *Karl Marx și lupta românilor pentru emanciparea socială și eliberare națională* de acad. A. Oțetea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei; *Marxismul și căile de trecere la socialism* de Victor Ioannes, directorul Institutului „Maurice Thorez” — Franța; *Sociologia economică marxistă și contribuția ei la practica construcției socialiste* de dr. M. Cernea, șef de sector la Institutul de filozofie al Academiei; *Democrația și socialismul* de acad. Pavel Reiman, directorul Institutului de istorie a mișcării comuniste din R.S. Cehoslovacă; *Umanismul și antropologia filozofică în concepția lui Karl Marx*, de acad. C. I. Gulian, directorul Institutului de filozofie al Academiei; *Marxismul și teoria culturii* de conf. dr. Alexandru Tănase, consilier la Consiliul Național al Cercetării Științifice; *Marxismul și unele probleme ale mișcării muncitorești contemporane* de dr. Stanislav Stojanovič, cercetător științific la Institutul de studiere a mișcării muncitorești din Belgrad; *General și particular în revoluția și construcția socialistă* de conf. Petre Pinzaru de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Aplicarea în R. D. Germană a învățăturii lui Marx despre formațiunea social-economică* de prof. dr. Gertraud Teschner, șefa catedrei de istorie a P.C.U.S. și a mișcării muncitorești de la Școala superioară de partid „Karl Marx” de pe lângă C.C. al P.S.U.G.; *Însemnări inedite ale lui Karl Marx despre locul României în economia europeană în 1865* de dr. Augustin Deac, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Marxismul și mișcarea de eliberare națională* de conf. Gheorghe Badrus și conf. dr. Constantin Florea de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Karl Marx și metodologia cercetării științifice* de acad. Athanase Joja; *Independența națională de stat și colaborarea economică* de Görgy Sass, șeful catedrei de economie și industrie de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.M.S.U.

În ziua de 26 aprilie au fost prezentate comunicările: *Marxismul, națiunea și progresul social contemporan* de conf. dr. Constantin Vlad de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Probleme actuale ale capitalismului și lumii socialiste* de Vitello Vincenzo, șeful secției economice a Institutului Gramsci; *Marxismul și progresul științific și tehnic contemporan* de prof. dr. Valter Roman, directorul Editurii politice; *Lupta Partidului Comunist Bulgar pentru aplicarea marxismului în Bulgaria* de conf. dr. Pavel Kostov de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.C. Bulgar; *Marx și știința istoriei* de Constantin Mocanu, lector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., și Ilie Sirzea, lector la Institutul de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale”; *Înțelegerea materialistă a istoriei și criza istorismului burghez* de prof. S. F. Oduiev, director-adjunct al Institutului de filozofie al Academiei de Științe a U.R.S.S.; *Pătrunderea și răspîndirea ideilor marxiste în România* de dr. Damian Hurezeanu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., și dr. Radu Pantazi, cercetător principal la Institutul de filozofie al Academiei; *Despre caracterul și perspectivele luptei clasei muncitoare împotriva dominației monopolurilor contemporane* de dr. docent în filozofie, candidat în științe istorice Volek Indrjich de la Institutul de istorie a mișcării comuniste din R. S. Cehoslovacă; *Karl Marx și problemele cunoașterii contemporaneității* de prof. V. M. Podosetnik de la Academia de științe sociale de pe lângă C.C. al P.C.U.S.; *Înriurirea marxismului asupra gândirii filozofice contemporane* de prof. Tudor Bugnariu, membru corespondent al Academiei, șef de catedră la Universitatea București; *Karl Marx și problema naționalului și internaționalului în lupta pentru socialism* de docent Ștefan Anghelov de la Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P. C. Bulgar; *Cooperarea economică și științifico-tehnică — factor de accelerare a progresului social contemporan* de prof. dr. Ervin Hutira, prorector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., și conf. dr. Constantin Moșuc; *Umanismul marxist* de prof. M. I. Petrosian de

la Academia de Științe a U.R.S.S. ; *Unele observații cu privire la studierea problemelor culturii în istoriografia marxistă contemporană* de dr. în filozofie, candidat în științe istorice Jana Neumannova, cercetător principal la Institutul de istorie a mișcării comuniste din R. S. Cehoslovacia ; *Marx și determinismul social* de conf. Ion Aluș și conf. N. Kallos de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj.

În ziua de 27 aprilie au fost prezentate comunicările : *Marxismul și dezvoltarea democrației socialiste* de dr. Mazilu Dumitru și dr. Anita Naschitz ; *Marx și problema timpului liber* de Istvan Herman, cercetător științific la Academia Ungară de Științe ; *Unele probleme privind calea de dezvoltare necapitalistă a Mongoliei* de Tereviin Davagsuren, membru al C.C. al Partidului Popular-Revoluționar Mongol ; *Despre încheierea editării operelor lui Marx și Engels în limba germană și despre tendințe noi în interpretarea lui Marx și Engels în R. F. a Germaniei* de dr. Erik Kundel, locțiitor al șefului secției „Marx-Engels” de la Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G. ; *Marxismul și interacțiunea dintre național și internațional în dezvoltarea socială* de prof. dr. Petre Constantin de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. și lector Ion Florea de la Universitatea București ; *Cu privire la unitatea dintre filozofie și politică în procesul de formare conștientă a sistemului socialist în R.D.G.* de dr. Gerhard Bartsch, adjunct de șef de secție la Institutul de filozofie al Academiei de științe din R.D.G. ; *Ideologie, știință și umanism la Karl Marx* de Petru Beraru și Ileana Mărculescu de la redacția revistei „Lupta de clasă” ; *Tezele marxiste în teoria și practica mișcării muncitorești din România* de Gh. Matei și Ion Iacoș, șefi de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; *Marxismul și teoria valorilor* de conf. dr. Ludwig Grünberg de la Academia de studii economice din București ; *Teoria rentei funciare și contemporaneitatea* de acad. Vasile Malinschi, guvernatorul Băncii Naționale a Republicii Socialiste România ; *Manifestări internaționaliste ale clasei muncitoare din România* de conf. Aron Petric, prorector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., și dr. Nicolae Copoiu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; *Teoretic și etic în concepția lui Marx* de conf. dr. Ion Grigoraș de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași ; *Însemnătatea metodologiei marxismului pentru știință* de acad. Remus Răduleț, vicepreședinte al Academiei Republicii Socialiste România.

La sfârșitul comunicărilor au luat cuvântul Iuri T. Haritonov, cercetător științific principal, șef de sector la Institutul de istorie a mișcării muncitorești internaționale din Moscova, conf. dr. Ovidiu Bădină, Henri Wald, șef de secție la Institutul de filozofie al Academiei, și conf. univ. Petre Lucaciu.

Cuvântul de încheiere a sesiunii științifice a fost rostit de dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

După ce a relevat înalta ținută științifică a comunicărilor și intervențiilor făcute de participanții români și străini, vorbitorul a arătat că sesiunea a constituit un bun prilej pentru dezvoltarea legăturilor dintre oamenii de știință din diferitele țări, pentru cunoașterea reciprocă a preocupărilor lor.

Marxismul, confirmat de dezvoltarea socială contemporană în tot ceea ce este el mai esențial, a spus vorbitorul, are un caracter adânc novator, militant, un conținut profund umanist. Idealurile pentru care a militat Marx își găsesc astăzi o vie întruchipare în realizările țărilor care construiesc socialismul și comunismul, în forța mișcării comuniste mondiale, în amploarea crescândă a forțelor care luptă pentru pace, democrație și progres social.

Arătând că ideile lui Marx, Engels și Lenin despre unitatea de luptă a proletariatului, a oamenilor muncii de pretutindeni în lupta pentru rezolvarea marilor probleme ale contemporaneității sînt astăzi mai bogate în semnificație decît oricînd, dr. Ion Stoian a spus : Partidul Communist Român militează cu consecvență pentru stringerea legăturilor cu partidele frățești din țările socialiste, cu toate partidele comuniste și muncitorești, pentru

coeziunea mișcării comuniste mondiale pe baza marxism-leninismului socialist. Partidul nostru va face și în viitor tot ceea ce depinde de el pentru stringerea rândurilor comuniștilor, a tuturor forțelor progresiste mondiale care luptă împotriva imperialismului, pentru pace, democrație și dreptate socială.

La Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a fost deschisă în ziua de 26 aprilie expoziția jubiliară *150 de ani de la nașterea lui Karl Marx*. Ea înfățișează, prin intermediul unor documente autentice, aspecte din viața și din activitatea lui Karl Marx. O parte a expoziției prezintă personalități de seamă care au contribuit la răspîndirea marxismului în România și lucrări ale lui Karl Marx despre țara noastră.

SIMPOZION CONSACRAT UMANISMULUI ROMÂNESC

În ultimii ani, cercetările istoricilor noștri s-au orientat din ce în ce mai insistent spre studiul mai atent al marilor curente de idei din cultura românească. Tot mai mulți cercetători au renunțat la tradiționalismul care domina vechea noastră istorie culturală pentru a se orienta spre studiul umanismului, luminismului etc., aducînd prin aceasta o contribuție la istoria marilor curente de idei europene. Datorită noilor cercetări s-a ajuns la cunoașterea mai exactă a umanismului românesc, în special a celui din Moldova și din Țara Românească, la care putem asocia și alte studii valoroase ce vizează istoria umanismului transilvan.

Împlinirea a 400 de ani de la moartea lui Nicolaus Olahus a prilejuit o întîlnire științifică organizată de Academia Republicii Socialiste România și de Universitatea clujeană, la care și-au adus contribuția istorici și cercetători din București, Cluj, Iași și Tîrgu-Mureș. Simpozionul din 13 februarie 1968 a întrunit pentru prima dată un grup de cercetători preocupați de istoria ideilor, mai cu seamă de istoria umanismului, dornici să facă un schimb de opinii, de confruntări a unor noi puncte de vedere. Utilitatea unor atare întîlniri nici nu mai este nevoie să fie subliniată, deoarece acest lucru a rezultat cu prisosință din lectura comunicărilor.

Dacă simpozionul a fost dedicat lui Nicolaus Olahus, marele umanist de origine română și de valoare europeană, este de menționat faptul că organizatorii au stabilit o tematică vastă, care îmbrățișa în ansamblu umanismul nostru. Astfel că o parte din comunicările prezentate s-au referit la subiecte din istoria umanismului din Moldova și din Țara Românească, binevenite pentru istoria generală a umanismului european, în care și umanismul nostru se încadrează cu propriile lui valori.

Simpozionul a fost deschis de acad. Constantin Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” și directorul Institutului de istorie din Cluj, care a evidențiat cu căldură rosturile umanismului în istoria umanității, rolul lui Nicolaus Olahus în cultura secolului al XVI-lea, căreia i-a aparținut în primul rînd.

Întemeiată pe o informație bogată, comunicarea *Conștiința de neam a poporului român reflectată în opera umaniștilor* a prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, s-a distins prin efortul de interpretare nouă a referințelor umaniste, care concordă în a reliefa, în spiritul ultimelor cercetări, existența unei conștiințe de neam în societatea țărilor române. Prin urmare, nu umaniștii străini au descoperit latinitatea poporului român, ci, dimpotrivă, existența unei conștiințe latine la noi a impus acest punct de vedere umaniștilor care au

scris despre români. Analiza referințelor externe în confruntare cu cele provenite de la umaniștii autohtoni a oferit o imagine cuprinzătoare a acestui însemnat capitol din istoria națiunii române.

Maria Holban, în comunicarea *Descrierea Transilvaniei în opera lui Nicolaus Olahus*, a încercat un studiu comparat a trei descrieri contemporane ale Transilvaniei, datorate lui Olahus, Reichersdorffer și Verancius, cu scopul de a evidenția valoarea descrierii umanistului român. Prin o atare cercetare, nouă la noi, autoarea a pus în lumină semnificația europeană a acestor descrieri, un gen cultivat în istoria umanistă a timpului. Am vrea să remarcăm că din comunicare a rezultat faptul că Olahus a zugrăvit Transilvania ca o unitate deosebită, cu autonomie proprie. Întemeiată pe cunoașterea bună a textelor, comunicarea a adus însemnate contribuții, menite să stabilească datarea mai strânsă a lucrării umanistului.

E. Domocoș și-a propus prezentarea activității desfășurate de Nicolaus Olahus în domeniul învățămîntului, făcînd totodată unele rezerve pe marginea istoriografiei vechi care a cercetat acest aspect din viața umanistului. În comunicarea *Reformele școlare ale lui Nicolaus Olahus*, autorul a detașat liniile directe ale orientării umanistului, socotind că în domeniul învățămîntului Olahus ar fi desfășurat o insistență activitate „reformatoare”. Atașarea programului său școlar Contrareformei a pus într-o lumină reală însăși activitatea umanistului pe tărîmul învățămîntului.

Comunicarea *Legături umaniste între Transilvania și Basel*, ținută de A. Dankanics în cadrul temei mai largi a simpozionului, a urmărit cercetarea legăturilor literare, tipografice, dintre Basel și Transilvania. Comunicarea se încadrează unei problematice care se înscrie în istoria circulației ideilor în perioada respectivă, preocupare prin care se poate contura mai precis profilul spiritual al unei anumite zone istorice. Cercetînd fondurile bibliotecii Teleki, autorul a ajuns la concluzia, utilizînd și metode statistice, că în secolul al XVI-lea publicațiile centrului tipografic de la Basel au avut o difuziune mai largă decît s-a crezut. Era firesc, prin urmare, ca într-o bibliotecă ca cea de la Tirgu-Mureș să fie depistate nu mai puțin de 2 500 de volume imprimate în pomenitul centru tipografic. Valoarea unei asemenea cercetări este notabilă dacă ne gîndim la perspectivele pe care le deschide unor viitoare aprecieri despre sursele umanismului în țara noastră.

Prima parte a simpozionului a fost completată armonios de cercetarea prof. univ. D. Ciurea *Români în opera lui Antonio Bonfini*, un prilej binevenit pentru o considerare a știrilor românești pe care le datorăm umanistului italian. Se poate afirma că ne găsim de fapt în preajma unei prime cercetări anunțate a acestor referințe despre români în literatura noastră istorică. Cercetată cu atenție, opera lui Bonfini reliefează știri dintre cele mai interesante și atitudini care mărturisesc poziția umanistului italian față de nobilime. Cercetarea prof. univ. Ciurea aduce o contribuție substanțială și prin înregistrarea ecourilor operei lui Bonfini în istoriografia română și străină.

Programul din după-amiaza zilei de 13 februarie 1968 s-a deschis prin comunicarea *Legăturile lui Nicolaus Olahus cu Erasmus de Rotterdam* de N. Albu, care a reconstituit raporturile literare dintre umanistul Erasmus de Rotterdam și Nicolaus Olahus, o comunicare scrisă viu și colorat, reușind să evoce o pagină interesantă din biografia celor doi mari umaniști europeni. De o atenție justificată s-a bucurat și comunicarea lui Octavian Schiau, *Valoarea literară a operei lui Nicolaus Olahus*, care a întreprins o temeinică investigare a valorii poeziei lui Nicolaus Olahus. Prin observații interesante și autorizate, O. Schiau a adus o contribuție la integrarea umanistului român în istoria noastră literară, stabilindu-i locul care i se cuvine de fapt.

Continuînd preocupări mai vechi oglindite în cercetări publicate anterior, conf. univ. Eugen Stănescu discută pe larg unele probleme din istoria umanismului nostru în perioada anterioară afirmării lui Gr. Ureche, în *Tradiții umaniste interne despre originea și unitatea poporului român*. D-sa pornește de la ideea că activitatea tipografică a lui Coresi, expresie a mediului citadin și a intereselor de cultură a unei orașenimi românești, a înregistrat valori

umaniste. Astfel autorul consideră că termenul de român, înregistrat în tipăriturile vremii, reprezintă o opțiune savantă care sublinia o filiație etnică. De fapt se consideră în comunicare că adoptarea termenului reprezintă o tendință de afirmare a ideii latine în cultura românească. Această tendință înseamnă și începutul tradiției umaniste interne. Se impune în cercetarea menționată orientarea autorului spre reevaluarea predosloviilor cărților românești, care ascund în ele valori ce pot contura mai pregnant profilul spiritual al unei generații de intelectuali.

În încercarea de tipologie făcută de Virgil Cândea se impune de la început ideea că umanismul românesc ocupă un loc aparte, prin faptul că el este încărcat de valorile unei atitudini civice. Din acest punct de vedere ni se par extrem de interesante apropierea pe care autorul le face în comunicarea domniei-sale, intitulată *Umanismul românesc din secolul al XVII-lea (Încercare de tipologie)*, între umanismul venețian și cel de la noi. Apropierea sînt cu atât mai vizibile, cu cît ele sînt făcute și pe linia purtătorilor acestui umanism, recrutați din oameni cu răspundere pe linia statală sau ecleziastică. Umanistul la noi, ca și în Veneția bunăoară, este un demnitar al statului. Lista exemplorilor poate fi punctată de o serie întreagă de nume care l-au ilustrat. Relevant este efortul izbutit, ne gîndim să adăugăm, prin care autorul împinge limitele umanismului în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în vremea lui Udriște Năsturel.

Pe acest drum este remarcabil că Virgil Cândea duce mai departe o idee mai veche în materie de umanism românesc, pe care a exprimat-o într-un studiu anterior, și anume că umanismul la noi se exprimă printr-o atitudine filologică. Apellînd la texte socotite inaccesibile, traducîndu-le și cercetîndu-le implicațiile culturale în țesătura lor intimă de idei, cercetarea contribuie la integrarea lui Udriște Năsturel în cadrele umanismului, chiar dacă acesta este înveșmîntat încă în haină slavonă. În orice caz, un drum ispititor pentru cercetările viitoare cărora li se deschide un cîmp vast de investigație.

Pompiliu Teodor, încheind seria comunicărilor, a urmărit raporturile umanismului din Moldova și din Țara Românească cu istoriografia luministă a Școlii ardeleni. S-a relevat cu acest prilej influența masivă în opera lui Samuil Micu, primul istoric român luminist din Transilvania, a scrisului principelui Dimitrie Cantemir, în special al *Hronicului*. Privite astfel izvoarele luminismului transilvănean, se evidențiază apropierea acestuia cu istoriografia umanistă din Principatele române și se modifică implicit viziunea asupra genezei istoriografiei românești din secolul al XVIII-lea.

În cuvîntul de încheiere, acad. Constantin Daicoviciu a apreciat pozitiv simpozionul, considerînd că prin contribuțiile aduse se dovedesc posibilitățile cercetării istoriei românești și pe acest tărîm al istoriei ideilor.

Mai adăugăm că manifestările consacrate lui Nicolaus Olahus au înregistrat în luna ianuarie o ședință de comunicări organizată de Societatea de științe istorice și filologice, unde au rostit comunicări prof. Șt. Pascu, Z. Szigheti și Octavian Schiau.

P. T.

JUBILEUL „GAZETEI DE TRANSILVANIA”

La 12 martie 1968 s-au împlinit 130 de ani de la apariția primului număr al prestigioasei publicații „Gazeta de Transilvania”, înființată la Brașov de George Barițiu, continuată apoi de Aurel Mureșianu și de alți reprezentanți de seamă ai ziaristicii și culturii românești din Transilvania în epoca dualismului austro-ungar.

Seria manifestărilor închinată aniversării „Gazetei de Transilvania” a fost inaugurată la București, printr-un simpozion la care au luat cuvântul prof. univ. Șerban Cioculescu, membru corespondent al Academiei, și dr. Vasile Netea. Însemnătatea „Gazetei de Transilvania” a fost de asemenea evocată la posturile de radio, în emisiunile de televiziune, precum și în presa centrală și locală, în revistele de cultură; ea s-a întregit cu prilejul comemorării a 75 de ani de la moartea lui George Barițiu și și-a avut locul cuvenit în cadrul sărbătoririi revoluției din 1848, de la care s-au împlinit 120 de ani.

La Brașov a avut loc, în sălile Bibliotecii municipale, inaugurarea oficială a expoziției jubiliare „Gazeta de Transilvania”, organizată prin colaborarea Bibliotecii municipale cu Muzeul județean și cu Filiala din Brașov a Arhivelor statului. Expoziția a cuprins piese documentare inedite, exemplare rare, portrete, facsimile ș.a., care înfățișează cadrul general al activității „Gazetei”, condițiile grele cărora a trebuit să le facă ea față, spiritul de abnegație și de sacrificiu al redactorilor, aderența puternică în mase a acestui organ de presă. Reține în mod deosebit atenția numărul festiv al „Gazetei de Transilvania”, încadrat într-un chenar marcat prin tricolorul românesc, editat cu prilejul intrării în Brașov a armatei române în 1916.

În ziua de 14 aprilie 1968, a avut loc în sala festivă a Bibliotecii municipale *Sesiunea științifică jubiliară 130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania”*, organizată de Uniunea ziariștilor (filiala Brașov) și de Comitetul pentru cultură și artă al județului Brașov, în colaborare cu filiala locală a Societății de științe istorice și filologice. La sesiune a participat un public numeros, alcătuit din reprezentanți ai organelor centrale și locale de partid și de stat, participanți la evenimentele anilor 1917—1918, cadre didactice din învățământul superior și mediu, cercetători științifici din București și Brașov, redactori ai unor cotidiene și publicații culturale, muzeografi, activiști culturali ș.a.

Deschizând lucrările sesiunii, Petre Drăgulea, redactorul-șef al ziarului „Drum nou” din Brașov, a trecut în revistă larga și reprezentativa participare la manifestările închinată „Gazetei”, care dovedește interesul național, nu numai strict local, al acestei sărbătoriri. Făcînd o succintă prezentare a cadrului istoric și a rolului „Gazetei de Transilvania”, vorbitorul a subliniat faptul că aceasta a fost organul de presă cu cea mai îndelungată apariție (peste un secol) din întreaga istorie a ziaristicii românești. În comunicarea prezentată de dr. Vasile Netea, intitulată *Începuturile „Gazetei de Transilvania”. Geneza și apariția „Foi pentru minte, inimă și literatură”*, conferențiarul a arătat că apariția „Gazetei de Transilvania” și a „Foi pentru minte, inimă și literatură” a fost precedată de o luptă de aproape 50 de ani. Calea spre apariția primelor publicații românești s-a deschis numai în anul 1837, cînd negustorul Rudolf Orghidan a obținut autorizația de a edita la Brașov „Foaia duminicii”, al cărei redactor a fost scriitorul popular Ioan Barac. Ajutat de editorul Ioan Gött și de negustorii români brașoveni, George Barițiu a înființat la 12 martie 1838 organul politic „Gazeta de Transilvania”, iar la 2 iulie același an „Foaia pentru minte, inimă și literatură” (care a fost precedată timp de 6 luni de „Foaia literară”). Foile lui Barițiu, la care au colaborat principalii scriitori și publiciști din Transilvania și din principatele transcarpatine, au fost o înaltă expresie a năzuințelor culturale și politice ale românilor din Transilvania, ele fiind școala la care s-a format generația ce va declanșa revoluția din 1848.

Muzeograful Mircea Gherman a prezentat în comunicarea sa *Date și fapte privind istoria „Gazetei Transilvaniei”*, propunîndu-și ca limită cronologică perioada cuprinsă între anii 1838 și 1877. Autorul a valorificat o serie de documente inedite păstrate în bogatele colecții ale Casei memoriale a Mureșenilor (Andrei, Iacob și Aurel) de la Brașov.

În continuare, Dan Berindei a vorbit despre „Gazeta Transilvaniei” și *Unirea Principalelor*, reliefind faptul că încă de la apariție „Gazeta de Transilvania” a fost o publicație periodică ce se adresa întregului popor român. Înfruntînd rigorile cenzurii, periodicul întemeiat de George Barițiu a propovăduit îndrăzneț ideea unității întregului popor român și și-a deschis larg coloanele frunțășilor mișcării de eliberare românești din Moldova și Țara Românească.

„Gazeta Transilvaniei” a acordat un sprijin prețios mișcării unioniste muntene și moldovene. Cele mai de seamă episoade ale bătăliei pentru unire și-au găsit consemnarea în paginile „Gazetei”. Lucrările Adunărilor ad-hoc, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, ca și prezentarea biografiei acestuia ori a primelor înfăptuiri ale statului național român, reflectă pregnant un interes deosebit al foii brașovene și luări de poziție nefavorabile Unirii Principatelor, primă etapă pe drumul înfăptuirii unității naționale.

Ziaristul Ștefan Petraru a tratat o problemă fundamentală din istoricul organului sărbătorit: „*Gazeta Transilvaniei*” și *unitatea națională*, concentrându-și cercetarea asupra perioadei 1861—1878 și subliniind deosebi răsunetul puternic al războiului de independență în coloanele „Gazetei Transilvaniei”, care, în același timp, a consemnat cu fidelitate și interes deosebit sprijinul acordat de masele românești din Transilvania cuceririi independenței.

Alexandru Porțeanu a vorbit despre „*Gazeta de Transilvania*” și *mișcarea socialistă a timpului*. O valoare deosebit de semnificativă o are în acest sens ecoul Comunei din Paris în paginile „Gazetei de Transilvania”. Presa socialistă însăși a dat o apreciere pozitivă asupra acestei atitudini a „Gazetei”. Luând atitudine critică față de exploatarea proletariatului, demascând dublul jug social și național ce apăsa asupra muncitorilor români din Transilvania, „Gazeta” ajunge să înțeleagă adevărul că „ceștiunea cea mai importantă ce frământă actualmente toate statele Europei este ceștiunea lucrătorilor”. Momentul cel mai semnificativ al atitudinii „Gazetei de Transilvania” față de mișcarea socialistă a epocii îl reprezintă vara anului 1900, când, în legătură cu desfășurarea lucrărilor Conferinței de la Brașov a P. S. D. U. pentru Transilvania, redacția „Gazetei” a combătut cu argumente ale socialismului științific atitudinea nihilistă, greșită și dăunătoare a unor lideri socialiști maghiari în problema națională. Mișcarea muncitorească și socialistă a colaborat cu reprezentanții orientării celei mai apropiate de mase din cadrul P. N. R., potrivit sarcinii obiective ce se pune în fața tuturor forțelor sociale și politice avansate din Transilvania. „Gazeta” a adus o contribuție efectivă la apropierea necesară între aceste poziții, la unirea tuturor forțelor sociale și politice românești, la pregătirea spiritelor pentru unirea din 1918.

Prof. Mircea Băltescu a prezentat apoi comunicarea despre *Dr. Aurel Mureșianu și „Gazeta Transilvaniei”*. Subliniind faptul că „Gazeta” a fost primul cotidian românesc din Transilvania, autorul a evocat cu căldură rolul lui Aurel Mureșianu, mai puțin studiat și cunoscut încă. Comunicarea profesorului M. Băltescu s-a distins printr-o ținută științifică și aprecieri nuanțate.

Comunicarea intitulată „*Gazeta Transilvaniei*” și *Memorandumul*, prezentată de prof. Emil Micu, a adus în fața auditoriului o bogăție impresionantă de date cu privire la amploarea mișcării memorandiste și oglindirea ei în paginile „Gazetei” de la Brașov.

Muzeograful Nicolae Bărbuță a analizat apoi *Procesele intentate „Gazetei Transilvaniei”*, expunând, pe baza unor date documentare centralizate prin studierea migăloasă a problemei, amploarea și intensitatea măsurilor de persecutare îndreptate împotriva presei românești transilvănene.

Ultima comunicare, aparținând profesorului Ilie Moruș, directorul Bibliotecii Municipiului Brașov, a tratat despre „*Gazeta Transilvaniei*” și *inceputurile teatrului românesc în Transilvania* subliniind rolul de seamă al publicației în ridicarea nivelului cultural al maselor românești, în educarea și întărirea conștiinței lor naționale: teatrul și cultura în genere au fost de fapt forme de manifestare a luptei politice, arme ale acestei lupte.

În încheierea sesiunii a luat cuvântul prof. Ion Ghiran, președintele Comitetului de cultură și artă al județului Brașov, care a subliniat locul de prestigiu al publicației sărbătorite în istoria presei românești, contribuția ei majoră la lupta pentru unitate națională, rolul ei progresist în istoria politică și culturală a poporului român, în stringerea maselor populare în jurul programului social și național al revoluției din 1848, al unirii, independenței și desăvârșirii unității naționale.

Al. Porțeanu

SESIUNEA ACADEMIEI BULGARE DE ȘTIINȚE CONSACRATĂ ÎMPLEINIRII A 90 DE ANI DE LA ELIBERAREA BULGARIEI

În zilele de 29 februarie și 1 martie 1968 s-a desfășurat la Sofia o sesiune festivă organizată de Academia Bulgară de Științe cu ocazia împlinirii a 90 de ani de la eliberarea Bulgariei. La sesiune au participat istorici bulgari în frunte cu acad. D. Kosev și prof. Hr. Hristov, directorul Institutului de istorie al Academiei din Sofia, istorici sovietici — delegația fiind condusă de prof. Serghei Nikitin — și un reprezentant al Academiei Republicii Socialiste România, Dan Berindei, secretarul științific al Institutului de istorie „N. Iorga”. La sesiune au mai participat acad. Vladimir Gheorghiev și Sava Ganovski.

În după-amiaza zilei de 29 februarie, după un cuvînt de deschidere rostit de acad. D. Kosev, au vorbit prof. Hristo Hristov despre *Caracterul și importanța războiului de eliberare*, prof. Serghei Nikitin despre *Administrația provizorie rusă în Bulgaria în perioada următoare încheierii păcii de la San Stefano*, Dan Berindei despre *Participarea României la războiul din 1877—1878 și contribuția ei la eliberarea Bulgariei*, prof. V. Bojinov despre *Lupta poporului bulgar pentru eliberarea națională și unitate* și directorul Muzeului de prietenie bulgaro-rusă, Ghenov, despre *Societatea bulgară în preajma războiului de eliberare*.

În dimineața următoare, în sala festivă a Academiei Bulgare de Științe, lucrările sesiunii au continuat cu comunicarea generalului-colonel A. Semerdjiev despre *Desfășurarea războiului din 1877—1878*, cea a prof. V. Hadjinikolov referitoare la *Participarea Bulgariei la războiul de eliberare*, comunicările istoricilor sovietici Gheorghe Karpovici Meșcerekov despre *Arta militară în timpul războiului din 1877—1878* și Igor Mihailovici Septunov despre *Oglindirea războiului din 1877—1878 în folclor*. Prof. G. Dimov a prezentat reflexul evenimentelor legate de războiul din 1877—1878 în literatura bulgară, iar L. Ţvetkov în literatura rusă. La sfîrșitul ședinței festive, prof. Hr. Hristov a rostit un cuvînt de încheiere.

Cu prilejul sărbătoririi împlinirii a 90 de ani de la eliberarea Bulgariei, Muzeul militar din Sofia a organizat o expoziție consacrată evenimentelor din 1877—1878, în care au fost cuprinse, printre altele, unele exponate referitoare la participarea României la războiul din 1877—1878.

Sărbătoririle de la Sofia au fost un prilej de manifestare a tradiționalei prietenii româno-bulgare.

Dan Berindei

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 28 februarie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Regimul dominației austriece în Oltenia. 1718—1739*, elaborată de Șerban Papacostea.

Lucrarea cuprinde zece capitole: cap. I — Instaurarea stăpînirii austriece în Oltenia; cap. II — Regimul austriac în Oltenia; cap. III. — Programul boieresc în formula austriacă de organizare a țării; cap. IV — Populația și așezările omenești; cap. V — Viața economică; cap. VI — Boieri și țărani; cap. VII — Organizarea fiscală; cap. VIII — Organizarea adminis-

trativă și judecătorească; cap. IX — Viața bisericească și cultura; cap. X — Sfârșitul stăpînirii austriece în Oltenia.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. Gh. Zane, membru corespondent al Academiei, președinte; acad. A. Oțetea, conducător științific; prof. univ. M. Berza, membru corespondent al Academiei; prof. univ. dr. Ion Ionașcu; dr. Ștefan Ștefănescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Șerban Papacostea* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 29 martie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Contribuția mișcării muncitorești și democratice din România la sprijinirea luptei antifasciste din alte țări (1933—1939)*, elaborată de lector univ. *Ion Babici*.

Lucrarea cuprinde trei capitole: cap. I — Trăsăturile situației interne și externe a României între anii 1933 și 1939; cap. II — Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta din alte țări împotriva fascismului; cap. III — Contribuția poporului român la lupta pe plan internațional împotriva agresiunii statelor fasciste (1935—1939).

Comisia de doctorat a fost formată din: conf. univ. dr. N. Petreanu, președinte; dr. N. Copoiu, conducător științific; acad. P. Constantinescu-Iași; dr. Titu Georgescu; dr. Ion M. Oprea, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lectorului univ. *Ion Babici* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 30 martie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Neguslorii și meseriașii patentari din Țara Românească (1830—1848)*, elaborată de lector univ. *Vladimir Diculescu*.

Lucrarea cuprinde șapte capitole: cap. I — Necesitatea unor reforme economice în Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea; cap. II — Tratatul de la Adrianopol; cap. III — Regulamentul organic; cap. IV — Patentarii; cap. V — Breslele; cap. VI — Evoluția numerică a patentarilor; cap. VII — Fenomene de destrămare a breslelor.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. docent Nicolae Lascu, președinte; prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, conducător științific; acad. A. Oțetea; prof. univ. dr. docent Vladimir Hanga; dr. Vasile Mihordea, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lectorului univ. *Vladimir Diculescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 aprilie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Domnia lui Ion-Vodă cel Viteaz, 1572—1574*, elaborată de *Dinu Giurescu*.

Lucrarea cuprinde șase capitole: cap. I — Izvoare interne și externe. Istoriografia temei; cap. II — Viața lui Ion-Vodă pînă la dobîndirea domniei; cap. III — Desfășurarea domniei; cap. IV — Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ion-Vodă; cap. V — Lupta împotriva turcilor; cap. VI — Urmasii lui Ion-Vodă cel Viteaz.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent D. Berciu, președinte ; prof. univ. dr. Ion Ionașcu, conducător științific ; prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei ; dr. Ștefan Ștefănescu ; dr. Constantin Șerban, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Dinu Giurescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 aprilie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Dezvoltarea edilitar-urbanistică a orașului București în perioada regulamentară și a revoluției de la 1848*, elaborată de *Florian Georgescu*.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I — Caracterizarea generală a istoriei orașului București în epoca regulamentară (1831 — 1848) ; cap. II — Caracterizarea edilitar-urbanistică a orașului București în perioada 1831 — 1848 ; cap. III — Orașul București în timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. docent D. Berciu, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei ; prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei ; prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu ; conf. univ. Vasile Hurmuz, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Florian Georgescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 26 aprilie 1968 în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Locul Țării Românești în cadrul evoluției agrare a Europei orientale în secolul al XVIII-lea*, elaborată de *Florin Constantiniu*.

Lucrarea cuprinde nouă capitole : cap. I — Izvoare ; cap. II — Situația agriculturii în Țara Românească în veacul al XVIII-lea ; cap. III — Rumâni ; cap. IV — Oamenii liberi cu învoială ; cap. V — Politica agrară a României pînă la abolirea șerbiei ; cap. VI — Relațiile agrare după reforma lui C. Mavrocordat ; cap. VII — Regimul *Pravilniceștii condici* ; cap. VIII — Munca clăcășă și munca salariată în economia marelui domeniu ; cap. IX — Evoluția relațiilor agrare în Europa orientală în secolul al XVIII-lea.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. Gh. Zane, membru corespondent al Academiei, președinte ; acad. A. Oțetea, conducător științific ; prof. univ. dr. Ion Ionașcu ; dr. Ștefan Ștefănescu ; dr. docent Valentin Georgescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Florin Constantiniu* titlul științific de doctor în istorie.

C R O N I C Ă

La 25 octombrie 1966 s-a înființat la Paris o nouă instituție științifică și culturală, intitulată „L'Académie du Monde Latine”. Noua instituție, după cum o arată și numele, e destinată afirmării spiritului latin, stringerii legăturilor între oamenii de știință francezi și cei din țările de cultură latină și facilitării schimburilor culturale dintre aceste țări.

Printre întemeietorii ei se află Robert de Billy, ministru plenipotențiar, președinte la Maison de l'Amérique Latine, Edouard Bonnefous, membru al Institutului Franței, Maurice

Genevoix, secretar permanent al Academiei Franceze, Guillaume Georges-Picot, ambasador, Bertrand Ges, Madame la Duchesse de la Rochefoucauld, Jean Roche, rectorul Universității din Paris, Jacques Rueff, secretarul Institutului Franței.

La ședința de constituire a participat și o delegație de savanți români în frunte cu prof. univ. Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România.

Ca membri activi au fost coptați o sută de personalități din țările în care se vorbesc limbile spaniolă, franceză, italiană, portugheză și română.

Membrii *Academiei lumii latine* sînt grupați în număr egal în următoarele secții: științe umaniste, litere, științe exacte, arte, secția generală.

Președinte al *Academiei lumii latine* a fost ales profesorul Jaime Torres Bodet, care a arătat cu această ocazie că, dacă nu există o economie sau o tendință de hegemonie politică și militară latină, există totuși un *spirit latin*, care este „o formă armonioasă și logică de a simți, a gândi, a visa și a dori”. Acest spirit, care se refuză automatismului și uniformității, este alcătuit din „grandeur et clarté de la France, ferveur passionnée de l’Espagne, beauté toujours renaissante de l’Italie, sortilège du Portugal, élan de la Roumanie, éblouissante jeunesse des nations de langues latines de l’Amérique” și constituie un „immense concert où chaque instrument a sa propre voix, son accent distinct et particulier, son âme grave et mystérieuse”.

Spre a se putea intensifica și mai mult legăturile dintre savanții, scriitorii și artiștii țărilor de cultură latină, s-a hotărât ca adunările generale ale acestei academii să se țină succesiv în toate capitalele acestor țări.

Pentru exercițiul 1968/1969 s-a ales următorul birou: președinte, Paulo de Berrédó Carneiro; prim-vicepreședinte, Emmanuel Bondeville; vicepreședinte, Pedro Cortina Mauri (pentru limba spaniolă), Giuseppe Ungaretti (pentru limba italiană), Marcello Mathias (pentru limba portugheză) și A. Oțetea (pentru limba română). Questorii au fost aleși M. Fulchignoni și S. B. Ges.

Inițierea *Academiei lumii latine*, prin care se reiau vechile tradiții ale societății „Feli-brilor” în cadrul căreia poetul român Vasile Alecsandri a fost premiat în 1878 pentru oda sa consacrată gintei latine, a fost primită în România cu multă simpatie, iar alegerea savantului român A. Oțetea ca vicepreședinte a produs o reală satisfacție.

În ziua de 28 februarie 1968, în sala de festivități a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, au avut loc lucrările simpozionului consacrat aniversării a 20 de ani de la făurirea partidului unic al clasei muncitoare din România. Simpozionul a fost organizat de Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

Participanții au audiat referatele: *Orientări și poziții în mișcarea muncitorească din România în problemele unității clasei muncitoare în anii 1921—1944*, elaborat de conf. univ. Aron Petric; *Problemele unificării depline a clasei muncitoare oglindite în presa vremii* de Ion Felea, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.; *Premisele unității depline a mișcării muncitorești din România (1944—1948)* de Gh. Tuțui, cercetător la I. S. I. S. P.; *Congresul al VI-lea al P. C. R., moment hotărâtor în făurirea unității clasei muncitoare* de Constantin Bărbulescu, redactor-șef adjunct la revista „Analele I. S. I. S. P.”; *Ecoul internațional al creării Partidului Muncitoresc Român* de lector univ. Ion Babici; *Însemnătatea creării partidului unic, marxist-leninist, al clasei muncitoare pentru făurirea societății socialiste în țara noastră* de dr. Gh. Surpat, șef de sector, Nicolae Ionel, cercetător la I.S.I.S.P.

La lucrările simpozionului au luat parte membri ai C. C. al P. C. R., vechi militanți ai mișcării muncitorești din România, cadre didactice universitare, cercetători etc.

La Arhivele statului din Iași s-a deschis în ziua de 1 martie 1968 o expoziție consacrată împlinirii a 180 de ani de la nașterea cărturarului Gheorghe Asachi, primul arhivist al statului din Moldova. Expoziția cuprinde stampe, fotografii, documente, cărți privitoare la prodigioasa sa activitate. Materialele documentare oferă informații în legătură cu familia sa, cu primul curs de inginerie, precum și cu activitatea depusă ca organizator al școlilor naționale din Moldova.

De asemenea, expoziția reflectă o perla sa de scriitor, traducător și animator al teatrului românesc, ca și munca depusă pentru înființarea și organizarea Arhivelor statului Iași.

Într-o cameră s-a reconstituit cu mobilier și obiecte de epocă Cancelaria Arhivelor statului așa cum arăta ea la înființare.

Arheologii din Constanța au cercetat și au pus recent în valoare 50 de morminte de incinerare și de înhumare, unele cu inventare prețioase: plăci de ceramică în formă de frunză de iederă, vase de bronz ornamentate cu figuri antropomorfe, opaițe pe ale căror discuri apar numeroase motive, monede, obiecte de podoabă și altele.

Inventarele mormintelor aparținând celor cinci necropole grecești, romane și bizantine, aflate în cea mai mare parte în afara zidurilor antice ale cetății Tomis, vin să completeze cunoștințele despre viața și obiceiurile strămoșilor noștri pe aceste meleaguri.

Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România a făcut în ultimul timp o serie de achiziții valoroase. Astfel, secția de documentare a cabinetului a intrat de curând în posesiunea unor materiale de interes social-istoric originare atât din Moldova, cât și din Țara Românească. Documentele din Moldova provin de la Petru Rareș, Ștefan Rareș, Petru Șchiopu și Alexandru Lăpușneanu. Toate aceste documente sînt scrise pe pergament.

Din arhiva personală a lui Nicolae Krețulescu au fost preluate câteva materiale de un deosebit interes politic-economic. Printre acestea se află și importante scrisori ale lui Alexandru Ion Cuza adresate lui Krețulescu în 1859—1860.

Colecția de carte rară și carte românească veche s-a îmbogățit și ea cu câteva exemplare valoroase. Printre acestea menționăm incunabulul, foarte bine conservat, al lui Giovanni Boccaccio *Ameto avvero Comedia della Ninfe Fiorentine*, publicat la Veneția în 1479, și trei exemplare de carte veche românească care lipseau bibliotecii: *Cazanie la oameni morți* (Bălgrad, 1689), *Psaltire* (Sibiu, 1806) și *Molitvenic* (Tîrgoviște, 1708—1712).

În preajma Muzeului de istorie a municipiului Turda se execută în prezent lucrări de amenajare a unui lapidariu în aer liber, denumit Potaissa, după denumirea romană a orașului. Aici vor fi amplasate circa 100 de piese sculptate, pietre de mormint și epigrafice, în mare parte de origine romană. În cadrul lapidariului va fi construit și un fragment de grădină romană cu colonade și fîntînă. Tot aici vor fi așezate și busturile lui Traian și Decebal. Săpăturile arheologice care urmează a se efectua de colectivul muzeului împreună cu Institutul de istorie din Cluj pentru punerea în valoare a castrului roman al Legiunii a V-a, Macedoneană, din preajma orașului, unul dintre cele mai importante castre din Dacia, vor îmbogăți ulterior obiectele muzeistice ale lapidariului din acest parc.

Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România și Societatea de științe istorice a organizat în ziua de 28 martie 1968, în sala de festivități a muzeului, o conferință consacrată împlinirii a 120 de ani de la revoluția burgheză

democratică din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. P. Constantinescu-Iași, președintele Societății de științe istorice. Prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, a conferențiat despre *Revoluția burgheză-democratică de la 1848 în țările române*. Au participat cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., cadre didactice de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, de la Academia militară generală, de la Universitatea București.

În ziua de 1 aprilie 1968, la Casa Universitarilor, Emmanuel Le Roy Ladurie, profesor la École pratique des Hautes Études—Paris, a ținut conferința *La conjoncture économique et les paysans français (XVI-ème — XVII-ème siècle)*.

La 3 aprilie a.c. la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, prof. Emmanuel Le Roy Ladurie a vorbit despre *Géographie économique et culturelle de la France rurale (XVII-ème—début du XIX-ème siècle)*.

La Casa tineretului din Iași a avut loc în ziua de 2 aprilie 1968 un simpozion consacrat aniversării a 120 de ani de la evenimentele revoluționare din 1848. În cadrul simpozionului, intitulat *Revoluția de la 1848, eveniment de însemnătate deosebită în făurirea României moderne*, au luat cuvîntul prof. univ. Constantin Ciopraga, conf. univ. Constantin Căhodaru și lector univ. Gheorghe Platon de la Universitatea „Al. I. Cuza”.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României”, organizat de Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România în colaborare cu Societatea de științe istorice, în ziua de 18 aprilie 1968, a vorbit prof. univ. Gheorghe Zane, membru corespondent al Academiei, despre *Ideologia economică la 1848 în țările române*.

În luna aprilie, la sediul UNESCO din Paris s-au desfășurat lucrările celei de-a 6-a sesiuni a Biroului Asociației internaționale de studii sud-est europene. Principalul punct al ordinii de zi a fost pregătirea celui de-al doilea Congres al asociației, care urmează să se țină la Atena în primăvara anului 1970. La propunerea secretarului general al asociației, acad. Emil Condurachi, biroul a stabilit temele și principalele rapoarte ce vor fi prezentate la congres.

La 11 și 12 aprilie s-au desfășurat, sub președinția prof. univ. Mihail Berza, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, lucrările Comisiei pentru „Istoria ideilor”, pe tema „Răspîndirea și influența ideilor luminate în țările sud-est europene”.

Delegatul român, Valentin Georgescu, a prezentat comunicarea *Trăsăturile caracteristice ale filozofilor luminaști și aplicarea lor în țările sud-est europene*, iar Virgil Căndea comunicarea *Răspîndirea ideilor luminate în țările române*. Au prezentat de asemenea comunicări și au participat la discuții specialiști din Franța, Anglia, U. R. S. S., Grecia, Bulgaria, Turcia și Iugoslavia.

În ziua de 12 aprilie 1968, în cadrul ședințelor plenare ale Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, Paul Cernovodeanu a prezentat comunicarea *Anglia și răscoala curuților din Transilvania*.

La Roma a avut loc o sesiune a Consiliului de conducere al Institutului pentru unificarea dreptului internațional privat. În cadrul lucrărilor a fost evocată figura lui N. Titulescu, fost

membru al acestui consiliu în anul 1928, precum și activitatea depusă de el în domeniul dreptului internațional. La primul punct al ordinii de zi, printre alți vorbitori a luat cuvîntul și prof. univ. dr. docent Tudor Popescu ales recent în Consiliul de conducere.

În ziua de 24 aprilie 1968 a avut loc la Palatul Culturii din Cluj, simpozionul „Școala ardeleană și ideea unității naționale la români”. Cu acest prilej a vorbit Pompiliu Teodor, de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai” și Ion Lungu, scriitor, redactor la revista de cultură „Tribuna”. Au luat parte oameni de artă și cultură, studenți, un numeros public. Simpozionul face parte dintr-un ciclu intitulat : „Memoria pămîntului românesc”.

În cadrul Asociației de drept internațional și relații internaționale din Republica Socialistă România, Florin Constantiniu și Ioan Chiper au prezentat în ziua de 24 aprilie 1968 comunicarea : *Din nou despre înlăturarea din guvern a lui N. Titulescu (29 august 1936)*.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României” organizat de Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România în colaborare cu Societatea de științe istorice, în ziua de 23 aprilie 1968 a vorbit conf. univ. Aron Petric despre : *Unele probleme ale desăvârșirii revoluției burghezo-democratice în România*.

Cu prilejul împlinirii a 135 de ani de la înființarea orașului Turnu Severin, Muzeul orașului în colaborare cu serviciul local al Arhivelor statului a organizat o expoziție aniversară, cuprinzînd documente, planșe și fotografii evocînd momente din istoria acestei localități.

La Universitatea din Timișoara a avut loc în ziua de 26 aprilie 1968 o ședință de comunicări științifice dedicată anului revoluționar 1848. Organizată sub auspiciile filialei locale a Societății de științe istorice, manifestarea a reunit reprezentanți ai vieții științifice, cadre didactice, studenți. Au fost prezentate comunicări pe teme : *Participarea maselor populare din Banat la revoluția de la 1848; Concepția gîndurilor români de la 1848; Despre principiile relațiilor internaționale și O istorie de la 1828 a lui Th. Aaron—contribuție de seamă la cunoașterea gîndirii istorice românești*.

În cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 120 de ani de la Revoluția din 1848, Comitetul Municipal Cluj pentru cultură și artă a organizat în ziua de 26 aprilie 1968, la Casa de cultură a studenților, un simpozion cu tema *Revoluția din 1848 și ideea unității naționale a românilor*. Cu acest prilej au vorbit prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, despre *Ideea unității naționale la revoluționarii de la 1848*; prof. univ. Victor Cheresșteșu despre *Ideea eliberării sociale la revoluționarii din cele trei țări românești* și prof. univ. Mihail Dan despre *Cadrul internațional al revoluției de la 1848*.

În ziua de 26 aprilie a avut loc la Casa de Cultură din Oradea un simpozion prilejuit de împlinirea a o sută de ani de la apariția revistei „Transilvania”.

CORNELIA BODEA, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Edit. Academiei, București, 1967, XVI+390 p.

Ar fi greșit să se creadă că, pînă la apariția valoroasei lucrări de care ne ocupăm, istoriografia românească, atît cea veche, cît și cea nouă, nu s-ar fi preocupat să prezinte acțiunile duse în ajutorul și în timpul revoluției din 1848 de poporul român pentru înfăptuirea unității sale naționale, căci în aproape o sută de ani au apărut numeroase lucrări și izvoare privind această problemă. Lucrarea Cornellei Bodea este însă prima lucrare cuprinzătoare care tratează numai lupta românilor pentru unitatea națională în timpul perioadei 1834—1849.

Încă în volumul VI, tipărit la Iași în 1893, al vastei sale sinteze *Istoria românilor din Dacia Traiană*, A. D. Xenopol a prezentat trăsăturile principale ale mișcării naționale a poporului român în ajutorul și în timpul revoluției din 1848, pe care le-a adîncit apoi, în anii 1910—1911, prin publicarea primului volum al *Istoriei partidelor politice în România*. Militant al desăvîrșirii unirii poporului român într-un singur stat, N. Iorga a adăugat numeroase date și idei pentru rezolvarea problemei în mai multe din lucrările sale, în special în *Dezvoltarea ideii unității politice*, apărută în 1915, în *Generația de la 1840 și 1848 față de concepția unității politice*, apărută în „Neamul românesc” (numerele din 28 mai—3 iunie 1922) și în volumul IX al *Istoriei românilor*, tipărit în 1938. O contribuție importantă, sub raportul informativ mai ales, au adus și

lucrările lui I. C. Filitti: *Turburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, apărută în 1912, și *Domniile române sub Regulamentul organic. 1834—1848*, publicată în 1915. Din aceeași generație, G. Bogdan-Duică a prezentat, pe o bază documentară largă, contribuția la lupta pentru unitatea națională a poporului român în ajutorul și în timpul revoluției din 1848 a doi dintre conducătorii mișcării naționale românești, în lucrările sale *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, apărută în 1924, și *Eftimie Murgu*, publicată în 1937. Ceva mai tînăr, S. Dragomir a fost preocupat în bună măsură de aceeași problemă în cîteva dintre lucrările sale, în special în capitolul VI, intitulat „Solidaritatea românilor în primăvara anului 1848”, al volumului V (Cluj, 1946) din colecția sa „Studii și documente privitoare la istoria românilor din Transilvania în anii 1848—49”, și în monografia *Avram Iancu* (București, 1965). O contribuție deosebit de importantă a adus între cele două războaie mondiale P. P. Pănaiteșcu în două dintre lucrările sale: *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, apărută în 1924 la Cluj în „Anuarul Institutului de istorie națională”, și *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studii și documente* (București, 1929). Un contemporan al său, Teodor Bălan, a publicat ceva mai tîrziu date noi privitoare

la participarea moldovenilor și bucovinenilor la acțiunile din anii 1848—1849 pentru unitatea națională, în lucrările *Eudoxiu Hurmuzaki și memoriul românilor ardeleni din februarie 1849*, apărută la Cernăuți, și *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848* (Sibiu, 1944)

Folosind o bază documentară mai largă și întemeindu-se pe concepția materialistă a istoriei, istoriografia de după 1944 a putut da o prezentare mai adâncă a problemei, în special în volumele III și IV ale *Istoriei României*, ambele apărute în 1964, și în volumele I și II ale lucrării *Din istoria Transilvaniei* (ediția I în 1960 și 1961), bazate în bună parte pe aceeași informație și pe aceleași idei. Dintre lucrările individuale menționăm pe acelea ale lui V. Chereșteșiu: *Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu*, apărută în nr. 1 din 1956 al revistei „Studii”, și *Aduarea națională de la Blaj. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1818 din Transilvania* (București, 1966), lucrările Corneliei Bodea și ale altor istorici contemporani. O contribuție prețioasă dă și Erich Prokopowitsch în lucrarea sa *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukovina und der Dako-Romanismus* (Graz-Köln, 1965). Nici una din lucrările anterioare anului 1967 nu prezintă în ansamblu și în mod special lupta românilor pentru unitatea națională în anii 1834—1849, gol pe care Cornelia Bodea îl acoperă. Indicarea principalelor lucrări care au capitol, paragrafe sau numai referiri privitoare la această problemă are menirea să atragă atenția că lucrarea de care ne ocupăm este rezultatul unei vechi și permanente preocupări a multora dintre istoricii români.

Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849, alcătuită dintr-un întins studiu și o anexă documentară, e structurată astfel: „Introducere” (p. V—XVI); partea I, „Starea prerevoluționară de la 1834—1848” (p. 1—115); partea a II-a, „În timpul revoluției” (p. 117—197); „Documente” (p. 201—349); „Indice” (p. 353—386); „Lista figurilor” (p. 387—388) și „Cuprins” (p. 389—390). Un capitol special privind istoriografia și izvoarele problemei lipsește.

Schițind procesul formării națiunii române, autoarea conchide că în secolul al XIX-lea, la români, „năzuința de unitate politică într-un singur stat național s-a manifestat tot atât de imperios și cu aceeași vigoare ca și preocuparea de regenerare democratică și socială” (p. VII) și că ideea unirii lor într-un singur stat „s-a impus ca problemă dominantă de pe la sfârșitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea, răspunzând unor necesități obiective ale procesului de dezvoltare istorică a societății românești de o parte și alta a Carpaților, de o parte și alta a Milcovului” (*ibidem*). Mișcarea națională a trecut de la formulări teoretice „la acțiuni politice cu caracter revoluționar” (*ibidem*). Autoarea recunoaște că prezența intelectualilor transilvani în Țara Românească și în Moldova și aceea a muntenilor la nordul Milcovului și a moldovenilor la sudul acestuia era cunoscută de istoricii anteriori, dar ar fi fost „prea puțin cunoscute sau de loc schimbările de vederi și opinii realizate în contactul direct dintre frunții mișcării naționale din cele trei țări române în deceniul premergător revoluției” (p. VIII). S-ar fi neglijat „militantismul activ (sic!) al asociațiilor culturale și literare” (p. IX), activitatea lor politică ar fi fost „nebănuțată în mare parte” (p. XI), „Cîntecul revoluționar de la 1843”, în a cărui autenticitate pare a crede, e făcut cunoscut numai prin lucrarea sa, ca și dacoromânismul politic. Volumul este „consacrat luptei pentru unitatea națională și pentru formarea statului român modern” (p. XIII). Lucrările anterioare n-ar fi surprins „împlinirea firului conducător comun și nici tălmăcirea momentelor și a faptelor” (*ibidem*). Obiectivul urmărit, precizează autoarea, este „de a înfățișa — pe baza documentelor publicate și a altora date acum întâi la lumină — drumul comun parcurs de mișcarea națională românească” înainte de 1848 și în timpul revoluției din 1848—1849 (*ibidem*). Principiile carbonarismului italo-polon, socialismul mesianic al lui Lamennais și daco-românismul ar fi elementele ideologiei mișcării naționale românești din perioada cercetată. Daco-românismul apare în proiectul de Constituție transilvan din 1834, în cele două documente muntene din 1838 ale partidei naționale și în discursul din 1 ianuarie 1847

al lui N. Bălcescu, inserat în articolul din 1 ianuarie 1848 al publicației „Revue des deux Mondes” al lui H. Desprez și rezumat în *Memoriul românilor transilvani* din septembrie 1848, adresat de a treia adunare de la Blaj parlamentului liberal din Viena. Teza de bază a lucrării este că între 1834 și 1849 „statul dacic a constituit o preocupare efectivă a tineretului român de pe ambele versante ale Carpaților și nu o plăsmuire diversionistă” (p. XIV).

În prima parte a lucrării, intitulată „Starea prerevoluționară”, se prezintă propaganda printre românii din Banat pentru „Republica română unită”, activitatea revoluționară a cercului moldo-muntean de la Paris, care ar fi determinat acțiunea întreprinsă de Ion Cîmpineanu, influența emigrației polone asupra ei, crearea Societății pentru învățătura poporului român în 1839 la Paris și la București, cu scopul de a duce lupta legală pentru unitatea națională (p. 22), nerealizat din cauza arestării lui Ion Cîmpineanu la Caransebeș. Urmează prezentarea călătoriei lui N. Bălcescu în 1839 în Banat și a legăturilor transilvane ale mișcării revoluționare din 1840, analiza părerilor Cabinetului din Viena privind legăturile românilor transilvani cu mișcările din Principate, a țelurilor revoluționare comune ale românilor din cele trei țări române, scoțându-se în evidență rolul lui J. A. Vaillant ca emisar al cauzei românești peste hotare, acela al lui M. Kogălniceanu, al cercului românilor din Viena, al publicațiilor lui G. Barițiu, cel al bucovineanului Eudoxiu Hurmuzaki, al Asociației literare a României. O atenție specială se dă călătoriei lui N. Bălcescu în Moldova și întîlnirii din 1845 la Mînjina. Mai repede se trece asupra mișcării conduse de Eftimie Murgu în Banat după expulzarea lui din Țara Românească. Autoarea lucrării insistă asupra „scindării” partidei naționale în Principate, care ar fi avut loc între „bătrîni” și „tineri”. Rolul Societății studenților români din Paris este prezentat *limitat* la activitatea lui N. Bălcescu, din iulie 1846 pînă în martie 1848, ca îndrumător al ei. Se dă importanță exagerată „Insocierii lazariene”, care de fapt a fost o manifestare în cadrul Societății studenților români din Paris, se analizează problema unirii

tuturor românilor în programul „prerevoluționar” din 1847 și activitatea „tineretului” român (p. 105) din Paris în timpul „preludiului” revoluției (vara lui 1847 — martie 1848).

În partea a doua, intitulată „În timpul revoluției”, se prezintă *starea revoluționară din țările române*, limitată la lunile martie-aprilie 1848 (cu mișcarea din Moldova — definită astfel ca element al stării revoluționare, nu ca manifestare a revoluției —, amînarea declanșării revoluției în Țara Românească, revendicarea „regatului dacic” și punerea problemei ajutorului armat transilvan); perioada mai-iunie 1848, nedefinită, cu daco-românismul și viziunea României unitare pe cîmpia Blajului; apoi acțiunile pentru întrajutorarea armată, propaganda națională română și presa transilvană, acțiunile diplomatice paralele, venirea la București a primilor voluntari și a comisarilor de propagandă transilvani, ideea națională și propaganda revoluționară „peste toate părțile româniei”. Se dau precizări asupra orientării mișcării naționale românești către Austria revoluționară, a arestării în Transilvania a lui A. T. Laurian, a divulgării de baronul Nopcea a voinții românilor de a crea un stat „dacic”, insistîndu-se asupra adoptării unei noi tactici în afirmarea voinții de unire, a memoriului poporului român din Transilvania adresat parlamentului liberal din Viena la 14-26 septembrie 1848 de a treia adunare de la Blaj. În ultimele capitole se reliefează dezvoltarea acțiunii duse, după înăbușirea revoluției în Țara Românească și la Viena, de N. Bălcescu în colaborare cu revoluționarii bănățeni și transilvani pentru organizarea Transilvaniei ca „țară românească” și se dau date asupra conferinței de la Zlatna.

„Încheierea” se referă la constituția habsburgică din martie 1849 și la nesocotirea drepturilor poporului român din imperiu, la acțiunea „aripii active” a emigrației române, în frunte cu N. Bălcescu, pe lângă guvernul maghiar.

Prezentarea problemei în ansamblu și a diferitelor ei aspecte particulare se face pe baza unei bogate informări scoase din numeroasele lucrări anterioare utilizate — am indicat la începutul recenziei numai pe cele mai im-

portante —, din izvoarele publicate, precum și din cele inedite și pe care autoarea le-a cercetat și, în unele cazuri, le-a și depistat atât în arhivele din țară, cât și în cele din Viena.

Utilizarea lucrărilor anterioare este făcută, în general, corect, deși lipsesc aprecierile privind contribuția autorilor lor la cercetarea problemei, despre care s-ar putea crede din relatările făcute de autoare, că plină la apariția lucrării sale ar fi fost neglijată. Este relevantă just numai contribuția lui S. Dragomir, apreciat (p. 175) ca „neîntrecut cunoscător al realităților transilvane din anii revoluției” și pentru că a pus, printre altele, în valoare „un document scos pentru prima dată din uitarea carel-a acoperit 12 decenii: *Memoriul «poporului român din Transilvania» adresat Parlamentului liberal de la Viena la 14/26 septembrie 1848*, în a treia adunare de la Blaj” (*ibidem*). Meritau aprecieri asemănătoare și contribuțiile lui N. Iorga, ale lui I. C. Filitti și mai ales ale lui P. P. Panaitescu, cu atât mai mult cu cât lucrarea de care ne ocupăm este rezultatul unei acumulări de informație și de interpretare a istoriografiei românești timp de mai bine de un secol.

Fără să cerceteze mai de aproape condițiile social-economice ale mișcării pentru unirea națională din anii 1834—1849, autoarea a reușit să prezinte pregnant aspectele ei politice și culturale, dând numeroase informații noi sau scoțind din uitare pe altele, așa încât mișcarea studiată apare mult mai împlintată în realitățile celor trei țări române. Un merit al lucrării stă și în scoaterea în evidență a unor acțiuni unioniste puțin cunoscute și în precizarea prezenței în mișcarea națională a numeroase grupuri de persoane, ceea ce dă un caracter de masă luptei românilor pentru unire în perioada studiată. Autoarea a depus, în general, eforturi pentru interpretarea materialist-dialectică a problemei cercetate, deși și-a îndreptat atenția asupra unor manifestări cu caracter suprastructural și a insistat asupra unor fapte adeseori mărunte, nelipsite totuși de importanță.

Utilitatea lucrării crește prin cele 89 de documente reproduse în anexă, de un ajutor incontestabil pentru înțelegerea directă a unor aspecte ale mișcării studiate.

În lucrare sînt și teze deficitare sau numai discutabile, necesitînd o analiză mai atentă pentru a fi clarificate. O întrebare care se pune, nefiind lămurită, este cînd a apărut pentru prima oară în vorbirea românească expresia politică „partida națională”, utilizată de autoare (p. XIV și 23) cu referire la acțiunea din 1838 condusă de Ion Cîmpineanu, dar fără a da un text contemporan, căci numirea dată de P. P. Panaitescu li aparține lui, nu documentului publicat de el în lucrarea *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă* (Cluj, 1924), subtitlul „Declarația de principii a partidului național”. Expresia era totuși utilizată în cercul lui Ion Cîmpineanu, căci apare sub forma „les hommes du parti national dans les Principautés” în corespondența trimisă din București la 10 august 1838 ziarului parizian „Le National”, publicată la 22 octombrie același an. Ea se încetățenește însă de-a binelea în timpul revoluției din 1848, cînd M. Kogălniceanu publică *Dorințele partidei naționale în Moldova*.

O altă întrebare care se pune este ce justifică începerea lucrării cu anul 1834? Faptul că în acest an a ieșit la iveală, sub conducerea polonului Adolf David, acțiunea transilvană pentru o „singură republică română” (p. 5)? Mișcarea bănățeană și transilvană, cum recunoaște autoarea, era însă mai veche (p. 1 și 6—7) și avea în frunte autohtoni! Pe de altă parte, revendicarea unirii principatelor, înscrisă în Regulamentul organic, e din 1829 și de o importanță deosebită pentru cronologizarea mișcării.

Un merit al lucrării îl constituie, printre altele, scoaterea în evidență a activității lui J. A. Vaillant în mișcarea națională românească. Consider însă insuficientă prezentarea activității lui F. Colson, colaboratorul cel mai apropiat al lui Ion Cîmpineanu, anterioară celei a lui J. A. Vaillant. Neglijarea contribuției lui F. Colson la susținerea cauzei independenței și unității românești nu este făcută oare cu scopul de a micșora rolul lui Ion Cîmpineanu și de a mări rolul „tineretului”? Consider exagerat rolul atribuit influenței emigrației polone.

De discutat este și teza autoarei că între 1834 și 1849 „*statul dacic*” a constituit nu numai „o preocupare efectivă a tineretului român de pe ambele versante ale Carpaților”, afirmație cu care sînt de acord (p. XIV), dar că această dorință n-ar fi fost împărtășită decît de ei. Legarea preocupării pentru unitatea națională de situația de „tineri” a unora dintre exponenții mișcării naționale nu e rezultatul unei interpretări materialist-dialectice, căci dacă, într-adevăr, conducătorii mișcării pentru unire erau tineri (unii din ei relativ „tineri”), faptul se datora nu „tineretii” lor, ci gradului dezvoltării burgheze a societății românești după 1840¹.

Opoziția ce face autoarea termenilor „bătrîni” și „tineri” în mișcarea națională dintre 1834—1849 este cel puțin exagerată dacă ținem seama de faptul că „tineretul” român de la Paris a recunoscut în „bătrînul” Ion Cîmpineanu, care în 1838 n-avea mai mult de 40 de ani, pe conducătorul întregii mișcări. Lăsăm la o parte admirația cu care a vorbit Ion Ghica în 1880, în discursul ținut la Academia Română despre Ion Cîmpineanu, dar însuși pasajul citat din discursul de la 1 ianuarie 1847 al lui N. Bălcescu nu indică „scindarea” grupului din jurul lui Ion Cîmpineanu, ci numai pasivitatea lui față de acțiunile grupului „tinerilor”. E de ținut seama că în 1848 Ion Cîmpineanu, ca și „bătrîni” I. Heliade-Rădulescu și Gh. Magheru, a participat la revoluție. Denumirea „tinerii de la Paris”, dată conducătorilor aflați la Paris ai mișcării revoluționare românești din anii 1846—1848, este improprie și creează confuzii, căci face să se creadă că ei erau tineri studenți între 18 și 22 de ani, cînd de fapt nu numai Ion Ghica, C. A. Rosetti, Scarlat Vlănav, D. Brătianu,

M. Kogălniceanu, dar și N. Bălcescu și V. Alecsandri erau oameni formați, care depășiseră 30 de ani sau se apropiau de această vîrstă, pe cînd tinerii de felul studentului Alexandru Kogălniceanu n-au avut un cuvînt hotărîtor în conducere. Și expresiile „Tînăra Dacie” și „Tînăra Românie” — comparabile cu „Tînăra Italie” și „Tînăra Europă”, lansate de G. Mazzini — n-au circulat decît sporadic printre români, ci li s-au atribuit de dușmanii lor. Tot în legătură cu prezentarea tendințioasă a mișcării naționale românești a timpului ca fiind determinată de „tineret” (p. 105) atragem atenția că și Eftimie Murgu, S. Bărbuțiu, G. Barițiu și A. T. Laurian nu pot fi considerați ca „tineri”, ci ca oameni ajunși la maturitate.

O altă latură slabă a lucrării este rolul atribuit așa-zisului *Cîntec revoluționar* din 1843 (p. 48—49), care punea în legătură unirea întregului popor român cu sprijinul ce urma să-i dea țarul Nicolae I ! Punerea la îndoială a avizului, după noi îndreptățit, dat de profesorul Ferenc Szilágyi din Cluj, după care *Cîntecul* era o alcătuire săsească cu caracter provocator, nu servește solidității argumentării.

Urmărind să concentreze toată inițiativa revoluționară în jurul lui N. Bălcescu (p. 79), autoarea trece cu vederea conferința ținută în iulie 1846 la Paris în cadrul Societății studenților români, menționată atît de Ion Bălăceanu în memoriile lui, cît și de C. A. Rosetti în însemnările sale, deși conferința este de o importanță excepțională, pentru că a hotărît, cum arată Ion Bălăceanu, ca românii aflați la Paris să revină în țară „pour provoquer un mouvement contre le protectorat russe, d’abord. et ensuite contre le régime des privilèges nobiliaires contenus dans les Règlements organiques” (apud Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848: La société des étudiants roumains de Paris*, în „Nouvelles Études d’Histoire”, vol. III, București, 1965, p. 254). Preludiul revoluției începe, prin urmare, nu în vara anului 1847, cum crede autoarea (p. 105), ci cu un an înainte.

¹ Mai aproape de interpretarea științifică a deosebirii dintre „bătrîni” și „tineri” o face A. D. Xenopol (de le care se pare că a imprumutat, fără s-o spună, și autoarea lucrării recenzate teza opoziției dintre bătrîni și tineri), cînd, referindu-se la aceeași perioadă, scrie că „naționalismul boierilor bătrîni venea în luptă cu interesele lor de clasă, și nu trebuie să ne mirăm dacă vom găsi simțămintele cedînd pasul înaintea interesului” (*Istoria partidelor politice în România*, vol. I, *De la origini pînă la 1866* (partea I), București, 1910, p. 234).

După ce, într-un paragraf intitulat „Mișcarea din Moldova”, încadrat în capitolul „Starea revoluționară din țările române în lunile martie-aprilie 1848”, se vorbește despre „izbușnirea nereușită a mișcării de la Iași la 27 martie/8 aprilie” (p. 119), se face un mare pas spre diminuarea acesteia, afirmându-se (p. 120, vezi și p. 112) că „mișcarea din martie a ajuns să se confunde cu aspectul și dimensiunile unui complot nereușit...”, deși adunarea de la Hotelul de Petersburg (nu „adunările de la Hotelul Regensburg din Iași”, p. 119) s-a ținut cu știrea autorităților și la ea au participat aproximativ 1 000 de persoane, neavând nimic din caracterul unui „complot”. Utilizarea caracterizării făcute în 1856 de V. Alecsandri, care într-adevăr s-a plîns — opt ani mai târziu! — că în martie 1848 s-a găsit băgat „într-un simplu complot împotriva lui M. Sturza” (p. 121), nu este suficientă pentru un istoric.

În lucrarea recenzată sînt și erori materiale, care trebuie relevate în interesul precizării. În iulie 1846, cînd N. Bălcescu a sosit la Paris, Mickiewicz și Edgar Quinet nu mai predau cursuri la Collège de France, cum ni se spune (p. 84), căci fuseseră înlăturați cu un an înainte de guvernul prezidat de Guizot. Exilații moldoveni, fugiți de sub escortă la Brăila, nu erau „scăpați de sub escorta turcească de la Brăila” (p. 134), ci de sub escorta moldovenească. *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei* sînt deformate (p. 136 și 138) în *Printipurile noastre pentru reformarea patriei*. Despre „bancherul” Hagi Constantin Pop se scrie (p. 37) că în 1837 ocrotea pe cei șase bursieri moldoveni trimiși la studii la Viena, deși Hagi Constantin Pop murise de mult, în 1808 (vezi

A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească*, în „Comunicări și articole de istorie”, Edit. S.Ș.I.F., București, 1955, p. 32). De bună seamă, este vorba de fiul marelui negustor sibian, Zenobie Constantin Pop, mutat la Viena, unde a avut un rol însemnat ca bancher. Hotelul „Regensburg” apare în izvoare nu în martie 1848 (p. 119), ci în toamna anului 1849, continuînd fostul Hotel „Petersburg”. Francisc I, împăratul Austriei, mort în 1835, nu mai putea, desigur, primi rapoarte în 1840 (p. 30), cînd domnea Ferdinand I, nu al V-lea, cum ni se spune referitor la 1848 (p. 111 : „în capitala noului împărat Ferdinand”; de ce „nou” cînd domnea de 13 ani?).

Termin printr-o chestiune de metodă. Despre vizita la București a lui M. Kogălniceanu la 21 decembrie 1839 — ianuarie 1840, autoarea lucrării pe care o cercetăm crede (p. 34) că a fost situată pînă în 1967 greșit cu un an înainte, meritul precizării revenindu-i domniei-sale, însă încă în 1941, într-o comunicare comemorativă la Academia Română intitulată *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, N. Cartoian a arătat că M. Kogălniceanu a făcut o călătorie „la București între 21 decembrie 1839 și ianuarie 1840” (p. 2). Precizarea că M. Kogălniceanu se afla în 1839—1840 la București se face și în lucrarea apărută în 1966 (deci cu un an înainte de apariția lucrării recenzate), alcătuită sub conducerea lui Gh. Ungureanu, *Secretariatul de Stat al Moldovei. 1832—1862. Inventar arhivistic*, București, 1966, p. 116.

Vasile Maciu

Col. I. CUPȘA, *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, Edit. militară, București, 1967, 342 p.

Primul război mondial a constituit în istoria omenirii un eveniment cu urmări adânci pentru dezvoltarea ulterioară a popoarelor. Generat de întregul proces de dezvoltare a imperialismului, el a fost declanșat de cercurile conducătoare ale marilor puteri din cele două blocuri militare „Puterile Centrale” și „Antanta”. În vîltoarea lui au fost atrase numeroase țări, între care și România. Războiul a provocat maselor populare pierderi grele și le-a impus sacrificii deosebite. Este explicabil deci faptul că asupra acestui eveniment s-a îndreptat atenția cercetătorilor, istoricilor, scriitorilor și artiștilor din lumea întreagă.

După curgerea a mai bine de jumătate de veac de la memorabilele evenimente care au avut loc pe teritoriul patriei noastre, în care mii de ostași români și-au jertfit viața apărînd cu pieptul lor glia strămoșească, evocarea acestor evenimente constituie nu numai o datorie dar și o necesitate istorică. Jertfa celor care au căzut în luptele de la Cerna, Jiu, Predeal, pe teritoriul cîmpiilor Olteniei și Munteniei, precum și acei care prin vitejia lor au zăgăzuit ofensiva inamicului cotropitor la porțile Moldovei constituie o pildă vie pentru toate generațiile ce le-au urmat, pentru toți aceia care astăzi adaugă zi de zi noi valori la temelia României socialiste.

Readucerea în actualitate a acelor fapte de arme săvîrșite sub influența unui patriotism înflăcărat și a unei nețărmurite dragoste față de patrie și popor, constituie o măsură valoroasă și mai valoroasă fiind strădania acelora care folosind condeiul se străduiesc să-i dea viață. De aceea apreciem ca deosebit de importantă apariția lucrării *Armata română în campaniile din anii 1916—1917* sub semnătura col. Ion Cupșa. Autorul, cunoscut prin scrierile sale cu caracter istorico-militar, arată că „nu-și propune să trateze toate aspectele participării României la primul război mondial, ci se limitează la analiza principalelor acțiuni

militare...”¹. Cu toate acestea, prin scurte referiri la problemele de ordin mai general, el reușește să prezinte acțiunile militare de pe frontul român atît în ansamblul războiului mondial, cît și în ambianța situației economice, politice și sociale a României din acel timp. Astfel, autorul subliniază just că pentru poporul român se punea problema desăvîrșirii unității naționale, năzuință fierbinte a maselor populare de pe ambele părți ale Carpaților (p. 16), că ambele tabere beligerante făceau eforturi susținute pentru a atrage România în război de partea lor și că în anul 1916 cercurile conducătoare au alăturat țara noastră Antantei care promitea satisfacerea dezideratului unității naționale (p. 21).

Reține atenția rezumatul concentrat (p. 16—20), în care autorul arată desfășurarea generală a primului război mondial, din care rezultă clar șansele celor două coaliții la intrarea României în război. Considerăm că era bine ca și la începutul descrierii campaniei a doua să se fi prezentat ceva mai amplu situația de ansamblu în care se înscriu bătăliile purtate de armata română în vara anului 1917.

În lucrare se prezintă un tablou cuprinzător al situației armatei române la intrarea în război (p. 22—32) și la începutul campaniei din anul 1917 (p. 199—209), sub raportul efectivelor, organizării, înzestrării, pregătirii și încaadrării, cititorul putînd să-și facă o imagine clară despre valoarea ei combativă, despre părțile ei pozitive ca și despre lipsurile pe care le avea. Moralul ridicat al luptătorilor, izvorit din dorința de a elibera pe frații lor din robia străină și a-și apăra patria amenințată este subliniat în lucrare ca factor esențial al succesului, ca bază a eroismului ostașilor români (p. 33 și 208).

¹ I. Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, Edit. militară, București, 1967, p. 13.

Legat de situația armatei, autorul arată pe scurt situația economică a țării și eforturile eroice ale oamenilor muncii de a susține frontul.

Starea de spirit revoluționară a maselor, ca și lupta acestora în teritoriul ocupat, în Moldova și în Transilvania, n-au scăpat atenției autorului (p. 199–209). Autorul are referiri și la desăvârșirea unității naționale în 1918, aspirație seculară a poporului nostru, pentru înfăptuirea căreia și-au dat viața mulți fii ai poporului român (p. 334–335).

Toate acestea, după părerea noastră, constituie o parte pozitivă a lucrării. Credem însă că ea ar fi cîștigat dacă autorul s-ar fi referit și mai amplu la cadrul general, politic, economic și social în care se înscriu și care au influențat operațiile armatei române, mai ales dacă avem în vedere că încă nu s-a scris o lucrare care să analizeze de pe pozițiile materialismului istoric aspectele politice, economice și sociale ale participării României în primul război mondial.

Autorul analizează mai întii principalele surse de documentare, atât din țară, cât și din străinătate. Este de remarcat obiectivitatea cu care apreciază autorul valoarea diferitelor lucrări privitoare la participarea armatei române la primul război mondial, arătînd atât părțile lor pozitive, cât și lipsurile. Pe bună dreptate se arată că „amintirile principalilor comandanți ai armatei române din timpul primului război mondial, au din păcate o valoare documentară destul de redusă” (p. 10). Cei mai mulți din aceștia erau preocupați să-și justifice activitatea și fac aprecieri puțin măgulitoare la adresa colaboratorilor ori a șefilor lor.

Istoricul oficial, întocmit de Marele stat-major, cu volumele de documente anexă, constituie o prețioasă sursă de informare, dar a rămas neterminat, limitîndu-se la descrierea campaniei din anul 1916. De aceea autorul a fost nevoit să recurgă la material de arhivă, pentru studiul marilor bătălii care s-au desfășurat pe frontul din Moldova în vara anului 1917 (Mărăști, Mărășești, Oituz). Folosirea unui bogat material bibliografic a permis autorului să elaboreze o lucrare de o serioasă valoare științifică, bazată pe o temeinică documentare.

Periodizarea acțiunilor militare duse de armata română, în general deosebită de cea făcută de alți autori, este stabilită pe criterii științifice. În primul rînd, împărțirea pe două campanii este justificată de faptul că acțiunile desfășurate în anul 1916 diferă de cele din 1917 prin concepție, scopuri urmărite, volumul forțelor armate, gradul lor de înzestrare tehnică și de pregătire, ca și prin organizarea comandamentului; în anul 1916 comandamentul român a condus în mod independent acțiunile forțelor sale, pe cînd în anul următor s-a constituit în Moldova o grupare româno-rusă, înglobată în frontul oriental. La periodizarea mai de detaliu, autorul a afectat cîte un capitol fiecărei etape caracteristice a războiului, marcate printr-un rezultat de amploare și importanță strategică. Această periodizare nu are numai o valoare formală, ci o importanță de fond, deoarece pe de o parte ușurează urmărirea și înțelegerea evenimentelor, prezentate în înlănțuirea lor logică, iar pe de altă parte scoate mai pregnant în evidență eforturile ostașilor noștri în perioada ofensivei în Transilvania, apărării Dobrogii, apărării Carpaților, luptelor pentru stăvilirea ofensivei inamicului în Oltenia și Muntenia, încercarea eroică de a apăra capitala și, în final, zdrobirea ofensivei Puterilor Centrale la porțile Moldovei. Grandoarea eforturilor poporului român și aportul forțelor lui armate la obținerea victoriei finale ies pregnant în evidență.

Autorul dă răspuns la o serie de probleme care au fost mult disputate în perioada dintre cele două războaie mondiale. Se știe că majoritatea istoricilor burghezi aruncau vina insucceselor din anul 1916 pe „incapacitatea comandamentului român”, pe „trădarea rușilor”, pe „lipsa de pregătire și înzestrare a armatei române”. Considerăm că autorul analizează cu obiectivitate problemele și răspunsurile pe care le dă sînt juste. Fără a trece cu vederea unele greșeli comise în conducerea acțiunilor militare, ca și lipsurile în organizarea, înzestrarea și pregătirea forțelor armate, el arată convingător, sprijinit pe documente, că factorul esențial care explică rezultatele campaniei din anul 1916 este transferarea centrului de greutate al acțiunilor militare ale Puterilor Centrale pe frontul român (p. 179).

Hotărâți să-și rezolve dificultățile de ordin economic pe seama resurselor României, inamicii noștri au adus pe acest front atâtea forțe cîte au socotit necesar pentru a înfrînge armata română. Toate eforturile lor s-au izbit însă de hotărîrea ostașilor noștri, care își apărau cu eroism patria și care, în final, au stăvilît ofensiva dușmană. Autorul arată, pe de altă parte, faptul că România a fost lăsată singură în fața Puterilor Centrale, fără sprijin oportun și eficace din partea aliaților ei. El arată că în 1916 comandamentul țarist nu a acordat ajutorul pe care îl putea da armatei române, deoarece generalul Alekseev aprecia că „România se apără pe Sirel’”. În lucrare este subliniată îngustimea de vedere a comandamentului țarist, care, neajutînd la timp armata română, a pierdut o serie de avantaje, ca petrolul românesc, posibilitatea executării unei lovituri spre sud în cooperare cu frontul de la Salonic și că pentru oprirea forțelor dușmane pe Siretul inferior a trebuit să angajeze două armate, în timp ce cu un corp de armată care ar fi intervenit oportun la sud de București se putea rezolva mai avantajos situația strategică (p. 176). Autorul arată însă, pe bună dreptate, că nu se poate arunca vina insuccesului din bătălia de la București asupra comandamentului rus. Este adevărat că acesta nu și-a respectat angajamentul de a interveni în bătălie, dar comandamentul român cunoștea atitudinea comandamentului rus și nu trebuia să-și bazeze combinațiile strategice pe un ajutor nesigur. În cea de-a doua campanie, autorul precizează just că forțele ruse au luptat cu vitejie cot la cot cu cele române, în special în bătălia de la Mărășești. Este adevărat că trupele ruse au avut o capacitate de luptă mai redusă decît cele române, care apărau cu ardoare ultima bucată din pămîntul patriei amenințat să fie cîtotpît, dar autorul subliniază faptul că aproape 26 000 de ostași din Armata 4 rusă au căzut alături de cei români, în bătălia de la Mărășești, în lupta împotriva dușmanului comun (p. 272).

Și aportul misiunii militare franceze este arătat de autor în mod obiectiv. A existat tendința, în perioada dintre cele două războaie mondiale, de a se supraestima ajutorul acordat

României de Franța și rolul misiunii militare franceze. Autorul arată că aliații României, și în special Franța, i-au livrat cantități importante de armament și acest fapt a permis ca în iarna 1916—1917 armata română să fie complet reorganizată și înzestrată cu cele mai moderne mijloace ale timpului. Ajutorul material al Franței a fost fără îndoială unul dintre factorii care explică victoriile armatei române de la Mărășești, Mărăști, Oituz. Dar nu trebuie să scăpăm din vedere factorii esențiali care au condus la victoria de răsunet mondial și în primul rînd patriotismul fierbinte al ostașului român, precum și maturizarea corpului de comandă român în special corpul de ofițeri. Autorul arată că armamentul a fost plătit cu sume mari, ceea ce a avut ca efect o accentuare a dependenței economice și politice a României față de Franța în perioada de după primul război mondial. În lucrare se arată just de asemenea că Franța și Anglia erau interesate în întărirea armatei române, pentru ca aceasta să atragă asupra ei cît mai multe forțe dușmane de pe frontul de vest și să ușureze astfel situația trupelor lor.

Privitor la misiunea militară franceză, în lucrare se spune că aceasta a adus o contribuție de seamă la instruirea militarilor români în minuirea noului armament, că ofițerii care o compuneau au împărtășit celor români experiența acumulată pe principalul front european al primului război mondial, că mulți francezi au luptat și au căzut alături de ostașii români în marile bătălii din vara anului 1917. Se arată însă totodată că unorii unii din consilierii militari francezi se substituiau comandanților români și impuneau soluții fără să aibă nici o responsabilitate în ce privește rezultatele acestora. Așa, de exemplu, în soluționarea nesatisfăcătoare a situației care se crease în Muntenia la începutul lunii noiembrie 1916, generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze, a avut un rol foarte important (p. 207, 176).

Un merit al lucrării apreciem că îl constituie faptul că evenimentele militare sînt analizate critic, comentate temeinic și din concluziile desprinse, autorul face generalizări teoretice valoroase. Acest fapt pe de o parte asigură lucrării un caracter de originalitate, iar pe

de altă parte contribuie la dezvoltarea teoriei militare în patria noastră. Pe această linie se înscriu cu deosebire comentariile privitoare la lupta în munți, la ruperea unor poziții puternic întărite, la folosirea diferitelor arme în luptă, iar pe plan strategic analiza manevrelor pe direcții de operații interioare și exterioare.

Lucrarea este străbătută de un cald patriotism. Autorul vorbește cu dragoste și admirație despre eroii care s-au distins în luptă, despre eroismul oamenilor muncii în eforturile de a alimenta frontul, despre munca încordată și voința de a învinge a comandanților. Toate acestea nu-l împiedică să arate și lipsurile care s-au manifestat în activitatea lor.

O altă trăsătură a lucrării este obiectivitatea în aprecierea evenimentelor în general. Fără să cadă în obiectivism, autorul analizează acțiunile militare cu profunzime, subliniind părțile pozitive și negative care pot servi ca învățăminte. Se ridică împotriva acelor critici militari burghezi care au în general aprecieri admirative la adresa comandamentelor și trupelor germane, arătând că în general concepțiile comandanților români au fost superioare, iar succesele obținute de germani se datoresc enormei lor superiorități numerice și tehnice. Așa de exemplu când se referă la bătălia de la Sibiu arată, în opoziție cu părerea multor autori militari burghezi, că generalul Falkenhayn a săvârșit numeroase și destul de

mari greșeli. Acest fapt și eroismul luptătorilor români explică succesul limitat pe care Armata 9 germană l-a obținut, deși avea o superioritate zdrobitoare în forțe și mijloace (p. 105).

Scrisă într-o formă sobră și clară, deși destinată în primul rând specialiștilor, lucrarea este accesibilă unui cerc larg de cititori.

Cititorul regretă totuși că autorul tratează pe larg numai acțiunile militare principale, altele — este drept mai puțin importante — fiind amintite foarte pe scurt. Apreciem că schemele și fotografiile înlesnesc înțelegerea acțiunilor și contribuie la atingerea scopului propus. Lucrarea ar fi câștigat (și în primul rând cititorii) dacă schemele ar fi fost toate în culori, de dimensiuni mai mari și dacă dispozițiile de luptă ar fi fost complete. De asemenea socotim că se puteau da în lucrare portretele principalilor comandanți ale căror nume sînt amintite în text. Ne referim în primul rând la generalii Prezan și Cristescu, care au avut o contribuție însemnată la conducerea armatei române în perioada primului război mondial.

Privită în ansamblu, apreciem că lucrarea este valoroasă. Ea contribuie la dezvoltarea istoriografiei noastre în general și a celei militare în special.

*General-maior Ion Șuța
și dr. Augustin Deac*

D. KOSEV, GH. HRISTOV, D. ANGHELOV, *Précis d'Histoire de Bulgarie*, Sofia, 1963, Editions en langues étrangères, 474 p.

Studiul istoriei popoarelor din sud-estul Europei constituie un excelent prilej de a le urmări formele de dezvoltare, interferențele culturale, precum și acțiunile comune politice, diplomatice și militare inițiate pentru recucerirea independenței și realizarea unității lor naționale.

Intr-adevăr, deși de origini deosebite și dezvoltându-se în condiții istorice inegale,

totuși prin așezarea lor geografică, prin moștenirea traco-romanică, prin contactul identic cu civilizația bizantină, asimilată sub forma ortodoxiei ecumenice, și apoi cu marile curente de idei ale Europei occidentale și prin lupta lor comună împotriva presiunii otomane, aceste popoare au fost supuse aceluiași impulsuri și aceluiași necesități de manifestare și de organizare.

Istoriografia română, îndeosebi prin N. Iorga, a insistat adeseori asupra acestor fenomene, marele istoric scriind în această direcție numeroase studii și monografii, dintre care ne mărginim a menționa expunerea despre *Strbi, bulgari și români în Peninsula Balcanică în evul mediu* (1915) și *Istoria statelor balcanice în epoca modernă* (1913), cărora aveau să le urmeze sintezele *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe* (1924) și *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe* (1929). Convins de necesitatea unor asemenea cercetări, N. Iorga a înființat în anul 1913 Institutul sud-est european și apoi publicația „Revue historique du Sud-Est européen” (1924—1940)¹.

În ceea ce privește relațiile româno-bulgare privite prin perspectiva multiplelor aspecte, acestea au fost studiate în numeroase lucrări² de către istoricul Petre Constantinescu-Iași, care, în urma acestei activități, a fost ales în 1952, membru al Academiei de Științe din Sofia.

Cercetările asupra conviețuirii popoarelor sud-est europene sînt continuate astăzi în România pe o treaptă superioară, lînd o amploare din ce în ce mai mare prin Institutul de studii sud-est europene și prin publicația sa „Revue des études sud-est européennes”, înființată în 1963.

Urmele și formele de manifestare ale acestei conviețuiri milenare le aflăm și în lucrarea *Précis d'histoire de Bulgarie*, apărută la Sofia și alcătuită de academicianul D. Kosev și de profesorii Gh. Hristov și D. Anghelov. Împărțită în zece capitole, lucrarea se deschide cu o expunere asupra primilor locuitori ai teritoriului Bulgariei, tracii, și a dominației romane începute în secolul al III-lea î.e.n.,

¹ Vezi o bibliografie a contribuțiilor lui N. Iorga în acest domeniu în studiul lui M. Berza *Nicolas Iorga et les études sud-est européennes*, în „AIESEE, Bulletin”, 1 (1963), nr. 1, p. 27—30.

² *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași, 1919; *Din relațiile artistice româno-bulgare*, 1928; *Monumente de artă românească în Bulgaria*, Iași, 1930; *Raporturi culturale româno-bulgare*, București, 1946; *Iliristo Botev în România*, București, 1947; *Români și bulgari*, București, 1949; *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956 etc.

urmîndu-se apoi cu slavii în secolele V—VI e.n. și cu protobulgarii (670—680), coboriți din nordul Mării Negre, care, concomitent cu slavizarea lor, au constituit statul slavobulgar (681). În capitolele următoare se prezintă decăderea statului bulgar (1018), dominația bizantină, înființarea celui de-al doilea țarat bulgar (1185), luptele purtate alături de sîrbi, români și maghiari împotriva invaziei otomane, Bulgaria sub dominația turcească (1396—1878), mișcarea de eliberare și unitate națională și, în secolul al XX-lea, participarea Bulgariei la războaiele balcanice (1912, 1913), precum și la cele două războaie mondiale (1915—1918, 1941—1944). Ultimul capitol e consacrat insurecției populare armate din septembrie 1944 și luptei victorioase pentru construirea socialismului. În cadrul acestor capitole sînt cuprinse largi și substanțiale paragrafe asupra dezvoltării culturii și artei poporului bulgar, relevîndu-se puterea sa de creație și realizările obținute.

Deși scopul lucrării menționate, după cum o arată și numele, este expunerea succintă a istoriei poporului bulgar de la începuturile sale și pînă în zilele noastre, ea cuprinde, cum era firesc, și o subliniere a relațiilor avute de bulgari atît cu vecinii direcți, cît și cu celelalte popoare din sud-estul Europei. Vom căuta deci în cele ce urmează să relevăm modul cum se reflectă în această lucrare relațiile româno-bulgare anterioare eliberării Bulgariei, întinderea și caracterul lor, precum și consecințele pe care acestea le-au avut asupra luptei poporului bulgar împotriva cotropitorilor otomani, asupra culturii și științei sale, asupra luptei pentru obținerea independenței sale naționale.

Numele sub care autorii lucrării numesc pe români este acela de valahi, fără a face distincție, în ceea ce privește numele, între „valahii” de la nord de Dunăre și între cei din Tracia și Macedonia (p. 21 și 103), ceea ce în decursul expunerii dă naștere la unele confuzii. Sub numele de români sînt amintiți numai din anul 1870 încoace, an în care luptătorul bulgar Luben Karavelov proiectase o federație balcanică formată din bulgari, sîrbi, români și greci (p. 181). Ca „valahii” sînt numiți nu numai în decursul expunerii pînă la această dată, ci și în indicele care însoțește

lucrarea (p. 470), numele de *roumains* aparțin numai în paranteză (*valaques-roumains*).

Primii „valahi” menționați în *Précis d'histoire de Bulgarie* sînt cei din Tracia și Macedonia, arătîndu-se că aceștia, ca și albanezii, sînt descendenții acelor insule de traci și de iliri care, fără a se arăta și gradul lor de romanizare, au izbutit în secolele VI—VII să reziste valurilor slave, păstrîndu-și „caracterul lor etnic propriu” (p. 20—21). Numele acestor „valahi” este omis însă atunci cînd autorii vorbesc despre insurecția fraților Petru și Asan din anul 1185 și de constituirea celui de-al doilea regat bulgar (p. 61—62), deși aceștia, fără a pune în discuție originea lor etnică³, au fost ajutați atît de populația valahă din Balcani, cît și de cea de la nordul Dunării⁴. Se citează în schimb ajutorul primit de la „mercenarii cumani” din stînga fluviului (p. 62), ignorîndu-se populația băștinașă de aici.

Primele mențiuni despre „valahii” din România de astăzi, constituiți în statele feudale Țara Românească (numită în mod constant Valahia) și Moldova, apar în lucrare numai în legătură cu evenimentele de la începutul secolului al XV-lea, cînd Mircea, voievodul Valahiei, s-a ridicat împotriva turcilor, determinînd răscoala moștenitorilor lui Strațimir și Șişman din 1403, organizată în Valea Timocului (p. 103). Informația lucrării ar fi cîștigat și mai mult în importanță dacă alături de aceste episoade ar fi fost menționată și alianța politică și matrimonială a principilor Țării Românești Alexandru Basarab și Vlaicu Vladislav cu țarul bulgar Strațimir, cît și participarea oștilor românești la bătăliile de la Cirmen (1371), Vidin (1391) și Nicopole (1396)⁵. Istoricii bulgari mai vechi, ca V. N. Zlatarski, au arătat importanța acțiunii lui Mircea pentru eliberarea Vidinului ocupat de Firuz-pașa, citînd *Cronica de la mănăstirea Zografu*, care înregistrase faptul că „Mircea, voievodul valah, i-a lovit pe turci și i-a nimicit rău și abia au scăpat”. Datorită acestei acțiuni,

țaratul lui Strațimir a mai putut dura pînă la 1396.

Confuziile despre care aminteam mai sus se ivesc la p. 103, unde autorii arată că la răscoala antiotomană din 1403 au participat bulgari, unguri, valahi și albanezi, fără a preciza că este vorba de valahii din nordul Dunării, răscoala desfășurîndu-se pe valea Timocului, în imediata apropiere a teritoriului lor.

Un loc de seamă în *Précis d'Histoire de Bulgarie* îl ocupă intervenția eroică a lui Mihai Viteazul, care, după victoria de la Giurgiu (1595), „a trecut Dunărea și a ocupat fortărețele turcești de la Macina, Hersevo, Silistra, Sviștov și Oriahova, izgonind pe turci din Bulgaria de nord” (p. 112). „Imediat — subliniază autorii lucrării — bulgarii se răscurală”, detașamentele lor unindu-se cu „armata Valahiei”. Evenimentul, relevă autorii, a determinat „prima insurecție în masă, organizată sistematic în vederea eliberării Bulgariei, și prima manifestație categorică a aspirațiilor de libertate ale poporului bulgar” (p. 113). Solii săi, în frunte cu arhiepiscopul de Tîrnovo, alergară la Moscova pentru a pleda cauza Bulgariei. Se ceru ajutorul lui Rudolf al II-lea și al principilor din Valahia și Transilvania. „Tîrnovo și multe alte orașe și sate — relevă în continuare autorii — se răscurală, ajutate de trupele prințului Valahiei” (p. 112). Insurgenții proclamă ca țar al Bulgariei pe Șişman al III-lea (1598). Răscoala fiind înăbușită, se arată mai departe, „zeci de mii de insurgenți, pentru a scăpa de răzburarea turcească, nu avură alt mijloc de scăpare decît de a se refugia în Valahia” (p. 112), bucurîndu-se de ocrotirea lui Mihai. Prin această mențiune se subliniază astfel în mod concludent alianța politică și militară dintre cele două popoare la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Secolul al XVI-lea a fost reprezentativ pentru relațiile româno-bulgare nu numai pe terenul amintit, ci și în domeniul cultural-literar. Fără a considera, ca autorii, că *Liturghierul* tipărit de călugărul Macarie la Tirgoviște în anul 1508 ar fi fost, datorită limbii slavone în care a fost imprimat și care era atunci limba cultului ortodox român, o carte bulgărească — după autori chiar prima —,

³ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1934, p. 83—98.

⁴ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 12.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 159, 349—350 și 371.

vom admite totuși că atât acest *Liturghier*, cit și *Evangheliarul* din 1512, precum și alte tipărituri apărute în acest secol în Țara Românească, „peste 20” după aprecierea autorilor, au avut o largă circulație în Bulgaria și ele au contribuit puternic la formarea curentului de redeştere a poporului bulgar. *Liturghierul* în sine, ca și celelalte tipărituri de la Tirgoviște ale lui Macarie, este o operă românească, în prefața sa afirmându-se cu toată fermitatea: „S-a început această sfântă carte, numită *Liturghie*, din porunca domnului Io Radul-voievod” (Radu cel Mare, 1495—1508), „căruia să-i fie pomenirea vecinică. Și s-a sfârșit această carte — se arată mai departe — din porunca celui în Hristos Dumnezeu binecredincios Io Mihnea” (Mihnea cel Rău, 1508—1510), „mare voievod a toată țara Ungrovlahiei și a Podunaviei”⁶.

Urmind linia cronologică a lucrării, constatăm că legăturile româno-bulgare se intensifică la sfârșitul secolului al XVII-lea prin emigrarea la București a episcopului Sofronie de la Vrața, discipolul lui Paisie de Hilendar, autorul *Istoriei slavo-bulgare*, care s-a consacrat aici unor importante lucrări literare (p. 135), iar în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 a constituit un comitet de colaborare cu comandamentul rusesc pentru mobilizarea poporului bulgar (p. 138).

Dintre cărțile scrise în România de Sofronie amintim *Kiriakodromionul*, tipărit la R-Vilcea în 1809 cu sprijinul mitropolitului Dositei, aceasta fiind prima carte alcătuită în limba bulgară⁷. Nu a fost însă menționată traducerea de către Sofronie în limba bulgară a operei lui Dimitrie Cantemir *Istoria Imperiului otoman*.

O atenție mai adincă ar fi meritat capitolul destinat mișcărilor revoluționare sud-est europene din 1821, în care autorii n-au văzut în Țara Românească decît acțiunea și personalitatea lui Alexandru Ipsilanti (p. 139), ignorind cu totul contribuția lui Tudor Vladimirescu, deși acesta a fost singurul care a

ridicat masele țărănești, avînd și un larg program de revendicări sociale⁸. Din referințele date asupra războiului ruso-turc din 1828 aflăm că o mare parte din bulgarii care au luat parte la război și-au găsit scăparea după pacea de la Adrianopol, ca și în epoca lui Mihai Viteazul, în Țara Românească (p. 140), pămîntul românesc fiind din nou azil pentru luptătorii bulgari.

Dintre acești emigranți și din cei sosiți ulterior aveau să se recruteze elementele care în 1841—1843 vor constitui nucleele revoluționare de la Brăila, care sub conducerea succesivă a lui Vladislav Tatici (1841), G. Sava-Rakovski (1842) și Vasil Hadjivolkov (1843) vor încerca să formeze grupuri de voluntari pentru a ajuta răscoalele inițiate în Bulgaria (p. 149). Presiunea guvernului otoman asupra domnitorului Alexandru Ghica l-a împiedicat însă pe acesta să ajute în mod deschis mișcările de la Brăila, fiind nevoit chiar să împiedice plecarea voluntarilor și să procedeze la dezarmarea lor. Este însă greu de afirmat că prin această acțiune, care s-a făcut cu mijloacele forței armate, grupul lui Tatici ar fi fost „decimat” (p. 150), numărul celor căzuți de ambele părți, după cum rezultă din cercetările mai noi, fiind de 5 morți și 9 răniți (voluntari) și 1 mort și 5 răniți (trupele garnizoanei)⁹. Cit despre cei arestați cu această ocazie, dintre care unii, în mod formal, au fost condamnați la munci forțate, consulul francez Billecocq raporta la 20 august 1841 că „prințul Ghica și guvernul său n-au fost preocupați de cît să-i dispenseze de a-i da în mîna turcilor, care puteau să le ceară predarea acestor prizonieri creștini”¹⁰. În timpul războiului din Crimeea (1853—1856), arată în continuare autorii, se formară pe teritoriul României alte comitete și grupuri de luptători bulgari sub conducerea lui N. Filipovski și a lui G. S. Rakovski, cari se rallyară armatei ruse (p. 155).

În deceniul următor, după cum se arată în lucrare, România a fost azilul unor comitete și acțiuni revoluționare organizate de G. S.

⁶ Vezi *Liturghierul lui Macarie*, cu un studiu introductiv de P. P. Panaitescu, București, Edit. Academiei, 1961, p. XII.

⁷ P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956, p. 31—32.

⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 850—906.

⁹ Constantin N. Velichi, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, București, 1958, p. 52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 57.

Rakovski (1863), Ivan Kasabov (1866), Hadji Dimitrie Stepan Kadarja (1868), Vasil Levski (1869) etc. În 1866, prin Ivan Kasabov, președintele Comitetului central secret bulgar, s-a semnat cu reprezentanții guvernului român chiar un act de „coaliție sacră” cu caracter antiotoman, iar în 1872 s-a ținut la București, din inițiativa lui Vasil Levski, adunarea generală a reprezentanților Organizației revoluționare din Bulgaria și a emigranților, pentru a dezbate problemele mișcării revoluționare bulgare. Cu acest prilej s-au votat statutele acestei organizații, elaborate de Levski (p. 184). O altă adunare a organizației revoluționare bulgare s-a ținut la Giurgiu în 1875.

Ultima acțiune bulgară cu caracter antiotoman organizată în România a fost cea condusă de poetul Hristo Botev (1876), care, plecând de la București, a înscris una dintre cele mai glorioase pagini din istoria luptei pentru eliberarea poporului bulgar.

Dintre centrele românești în care au activat comitetele bulgare revoluționare sînt indicate în harta care însoțește lucrarea (p. 184), pe lângă București, orașele Turnu-Severin, Craiova, Turnu-Măgurele, Giurgiu, Ploiești, Călărași, Brăila și Tulcea.

Războiului din 1877, care avea să aducă eliberarea Bulgariei după o robie de cinci secole, nu i se acordă însă, în ceea ce privește participarea României, o atenție corespunzătoare contribuției și sacrificiilor ei. Întreaga expunere cu privire la această chestiune se rezumă abia la două rînduri (p. 205 și 207). Momentul putea fi reținut ca reprezentînd încheierea strălucită a luptelor comune duse de la Strațimир și Mircea încoace, aureolată de epopeea lui Mihai Viteazul, pînă la marile victorii cîștigate, alături de armata rusă, la Grivița și la Plevna.

Lucrarea istoricilor Kosev, Hristov și Anghelov consemnează într-o anumită măsură și activitatea ziaristică, culturală și literară desfășurată în România de numeroși publiciști, scriitori și oameni de știință bulgari. Dintre publicațiile bulgare apărute în țara noastră sînt menționate astfel „Bădășnost” (Viitorul, 1863), „Svoboda” (Libertatea, 1869), „Nezavisimost” (Independența, 1873), „Dumna na bălgarskite emigranti” (Cuvîntul emi-

granților bulgari, 1873), „Zname” (Drapelul, 1875) și revista „Bondilnik” (Deșteptarea). Cele mai multe dintre acestea au fost conduse de Luben Karavelov, considerat „cel mai eminent prozator bulgar înainte de eliberare”, reprezentant al realismului critic (p. 163), și de Hristo Botev socotit „cel mai mare poet bulgar al epocii și cel mai eminent ideolog al revoluției democratice bulgare” (p. 188).

Numărul scriitorilor bulgari care și-au desfășurat o bună parte din activitate în România și al publicațiilor care au apărut la noi este însă cu mult mai mare. Amintim astfel pe dr. Petre Beron, pedagog, Marin Drinov, istoric și dramaturg, Vasil D. Stoianov, poet și istoric, Naso Bonceev, critic literar, și pe însuși Ivan Vasov apreciat de autori ca cel mai mare poet național bulgar (p. 310).

Dintre publicații menționăm ziarele „Otecestvo” (Patria), „Narodnost” (Naționalitatea), precum și „Sekidevni novinar” (Noutăți zilnice), primul cotidian în limba bulgară, iar dintre reviste foaia pedagogică „Ucilste” (Școala)¹¹.

În România, remarcă autorii, la Brăila, a luat ființă sub conducerea lui Marin Drinov, și *Societatea literară bulgară*, care a marcat „o etapă nouă în cercetările literare și științifice bulgare” (p. 164), după eliberare societatea brăileană avînd să se transforme în Academia de Științe a Bulgariei. Organul publicistic al societății a fost „Periodicesko spisanie” (Revista periodică), în jurul căreia s-au adunat principalii scriitori și oameni de știință ai epocii (p. 164).

În România au funcționat apoi numeroase școli și tipografii bulgare, în ceea ce privește tipărirea cărților bulgărești capitala României ocupînd locul al treilea după Constantinopol și Viena. Numărul cărților tipărite la București pînă în 1878 se ridică la 188, iar cele din orașul Brăila la 80¹².

Alături de studiile românești amintite, *Précis d'histoire de Bulgarie* vine să confirme

¹¹ Vezi P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, p. 32—81 („Oameni de cultură bulgari în România”) și p. 83—136 („Tipărituri bulgărești în România pînă la 1878”).

¹² P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 32.

astfel o veche și fecundă tradiție a relațiilor româno-bulgare, lupta pentru eliberare și independență a poporului bulgar fiind întîmpinată în România în mod consecvent cu dragoste, încredere și sprijin frățesc.

Studierea pe o bază mai largă a acestor relații, cu informații și consultări de ambele

părți, n-ar putea decît să consolideze prietenia dintre cele două popoare și să contribuie la cunoașterea reciprocă a istoriei și culturii popoarelor din sud-estul Europei.

Vasile Netea

* * * *Проблемы советско-итальянской историографии*, „Изд. Наука“, Moscova, 1966, 404 p.

În zilele de 12—14 octombrie 1964 a avut loc la Moscova prima conferință comună a istoricilor sovietici și italieni, organizată de către Institutul de istorie al Academiei de Științe din U.R.S.S. și Asociația de prietenie „U.R.S.S.-Italia”, cu sprijinul activ al Institutului „Gramsci” de pe lângă C.C. al P.C.I.

Din delegația italiană, condusă de cunoscutul istoric-comunist prof. P. Alatri, au făcut parte renumiți învățați, reprezentanți ai diferitelor curente din istoriografia italiană contemporană, atît marxști (prof. G. Berti, prof. R. Villari, prof. G. Procacci), cit și nemarxști (prof. F. Venturi, redactor principal la „Rivista storica italiana”, prof. R. Romeo, prof. M. Bendiscoli, prof. P. Villani).

Delegația sovietică, condusă de acad. V. M. Hvostov, a fost compusă din cercetători care se ocupă mai ales de istoria Uniunii Sovietice și a Italiei, dar și de specialiști din alte domenii: acad. N. M. Drujinin, acad. M. V. Necikina, doctorii în științe istorice L. I. Zubok, A. Z. Manfred, A. L. Narocinișki, L. V. Cerepnin, A. L. Sidorov, G. D. Obicikin, A. V. Fadeev, V. M. Dalin, candidații în științe istorice M. Ia. Ghefter, N. M. Lavrov, K. F. Miziano ș.a.

Materialele acestei conferințe au fost editate în anul 1966 de partea sovietică în volumul pe care-l prezentăm.

Dintre multiplele probleme care interesau pe istoricii din cele două țări, s-a fixat pentru această primă întîlnire dezbateră rezultatelor istoriografiei sovietice și italiene din

ultimii zece ani în domeniul istoriei moderne (de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă la primul război mondial).

În 1966 s-a desfășurat a doua întîlnire a istoricilor sovietici și italieni, la Roma.

Au fost prezentate spre dezbateră patru referate: cite două din fiecare parte. Acad. M. V. Necikina a expus rezultatele activității cercetătorilor sovietici în domeniul istoriei U.R.S.S., iar A. Z. Manfred în domeniul istoriei universale. Prof. R. Villari s-a ocupat în referatul său de mișcarea pentru reforme și de evoluția satului italian în secolul al XVIII-lea, iar prof. R. Romeo a prezentat istoriografia italiană postbelică a epocii 1815—1915.

Toate aceste referate se disting printr-un înalt nivel științific și aduc multe date noi sau precizări valoroase. În cursul dezbaterilor au fost ridicate de asemenea o serie întregă de probleme interesante.

În referatele și comunicările istoricilor sovietici s-a acordat atenție mai ales problemelor genezei și dezvoltării capitalismului în Rusia, mișcării revoluționare ruse, de la decembrie și narodnici pînă la revoluția din 1905, mișcării muncitorești ruse și internaționale, relațiilor internaționale, gîndirii sociale etc.

Atît istoricii sovietici, cit și cei italieni au scos în evidență avîntul din ultimii ani al istoriografiei din U.R.S.S.; depășirea de către aceasta a unor urmări negative ale perioadei cultului personalității; lărgirea considerabilă a bazei de documentare; creșterea exigențelor

față de munca de cercetare și, în consecință, apariția multor lucrări temeinice, de o incontestabilă valoare, în toate domeniile cercetării istorice. Astfel, în ultimii ani, cercetătorii sovietici au dat o nouă interpretare unor probleme privind caracterul imperialismului rus; raportul dintre marxism și gândirea revoluționară precedentă din Rusia; aprecierea narodnicismului; rolul social-democrației de stînga din țările Europei occidentale; istoria Internaționalei a II-a ș.a.

Problemele menționate, ca și alte probleme concrete ale istoriei Uniunii Sovietice și a celei universale: caracterul paneuropean al luminismului, aspectul internațional al decembrismului și al narodnicismului, unele trăsături asemănătoare ale procesului social-economic din Rusia și Italia în secolul al XIX-lea, anumite aspecte ale mișcării muncitorești internaționale și ale istoriei culturii ș.a., au prilejuit un viu și util schimb de păreri între participanții la conferință.

Astfel, prof. F. Venturi a sprijinit teza expusă mai de mult de acad. E. Tarlé că mișcarea decembriştilor poate fi înțeleasă numai ca o parte componentă a unei mișcări mai largi europene, de caracter militar și liberal, care a cuprins în perioada 1820—1825 tot continentul, din Spania pînă în Rusia. În această ordine de idei, el a arătat necesitatea studierii mai atente a francmasoneriei, a rolului armatei în epoca napoleoneană ș.a.

În legătură cu noua apreciere a raportului dintre marxism și narodnicismul revoluționar rus, G. Berti, membru al Comitetului de conducere al Institutului „Gramsci”, a sugerat abordarea problemei și din alte unghiuri de vedere. Astfel el consideră că tradițiile cele mai bune ale narodnicismului revoluționar au favorizat formarea la cei mai înaintați marxști ruși, printre care și V. I. Lenin, a unor concepții care mai degrabă au facilitat, decît au frînat dezvoltarea marxismului pe acea cale originală pe care o prezintă bolșevismul.

M. Ia. Ghefter și L. I. Zubok au supus unei critici argumentate formula simplistă, revizuită în anii din urmă de specialiștii sovietici, că între Marx și Engels, pe de o parte, și V. I. Lenin, pe de altă parte, se întinde perio-

da dominației oportunismului Internaționalei a II-a. Ei au arătat că și în acea perioadă conținutul principal al dezvoltării mișcării muncitorești internaționale îl constituia lupta celor două curente principale: marxist-revoluționar și oportunism.

Depășirea unor concepții dogmatice s-a constatat și în aprecierea rolului și activității social-democrației de stînga în perioada dintre cele două războaie mondiale. Totodată, unii participanți la discuție (G. Procacci, A. Z. Manfred) au solicitat o prudență mai mare în această problemă, subliniind necesitatea atitudinii critice față de moștenirea ideologică a social-democrațiilor de stînga, printre care și a Rosei Luxemburg.

S-a arătat de asemenea necesitatea studierii mai profunde a conținutului și a evoluției noțiunii de „aristocrație muncitorească” în condițiile concrete ale diferitelor etape din secolele XIX—XX.

Discuții interesante s-au purtat și în jurul problemei de ce nici în Rusia în 1861, nici în Italia în 1860 situația revoluționară nu s-a transformat în revoluție burghezo-democratică. F. Venturi nu crede că explicația dată pînă în prezent pentru Rusia, de exemplu, că n-a existat o clasă și un partid capabil s-o înlătuască este justă; doar revoluții burgheze au avut loc și pînă la apariția proletariatului. Răspunzînd la întrebarea pusă de Venturi, cercetătorul sovietic M. Ia. Ghefter a arătat că pentru înțelegerea acestei probleme deosebit de complexe este necesară o comparație între condițiile istorice ale Rusiei și condițiile acelor țări unde revoluții burgheze sau burghezo-democrate s-au înlăptuit, deși cu cea mai activă participare a maselor populare, dar încă înainte de constituirea proletariatului ca o clasă în sine. M. Ia. Ghefter consideră că una dintre cele mai importante cauze care au exclus această variantă pentru Rusia a constituit-o forța absolutismului rus, un adversar cum nu a cunoscut nici una din revoluțiile burghezo-democratice din Europa. Țarismul a reprezentat o organizație militară puternică, creată în decursul secolelor, care se sprijinea nu numai pe resursele imense ale imperiului, pe o expansiune externă încununată pînă la un anumit moment de succes, dar și pe igno-

ranța, pasivitatea și prejudecățile patriarhale ale maselor de țărani. Totodată, M. Ia. Ghefter scoate în evidență și o anumită maleabilitate a țarismului, care a știut să se adapteze noilor condiții, folosind în interesele sale germele relațiilor capitaliste. Tocmai de aceea, lichidarea autocrației ruse rămânea una din sarcinile principale, iar pînă la 1905 cea mai importantă sarcină democratică, pe care n-a putut s-o rezolve secolul al XIX-lea și care a fost lăsată secolului al XX-lea.

În cursul discuțiilor purtate au fost formulate și unele observații critice. Astfel, oaspeții italieni, subliniind meritele deosebite ale istoriografiei sovietice în studierea istoriei revoluțiilor, a gîndirii socialiste și comuniste, a mișcării muncitorești, a politicii internaționale ș.a., au reproșat totodată cercetarea insuficientă a unor momente sau evenimente mai ales din domeniul istoriei politice: istoria ideilor în general, rolul intelectualității în dezvoltarea societății, istoria claselor dominante etc. În acest context a fost dezbătută problema valorii genului biografic în cercetările istorice. Prof. F. Venturi a susținut cu pasiune și chiar cu unele exagerări în aprecierea rolului personalității în istorie această metodă biografică, solicitînd editarea Enciclopediei biografice sovietice. Sugestiile lui F. Venturi au întrunit adevărată largă a participanților. M. V. Necikina, A. L. Sidorov ș.a. au subliniat în intervențiile făcute importanța studierii influenței retroactive a suprastructurii asupra bazei, însemnătatea biografiilor mai ales pentru atragerea eecurilor mai largi de cititori, pentru sporirea rolului educativ al științei istorice etc.

A mai fost ridicată și problema raportului între specializarea îngustă în istorie și lucrările generale de sinteză. Astfel, prof. G. Berti atrăgea atenția atît asupra pericolului antrenării în elaborarea istoriilor universale și generale — care, după părerea sa, nu seamănă decît cu „o fotografie cosmică a Pămîntului făcută de la o înălțime atît de imensă încît nu se poate practic vedea pe ea nimic în afară de un anumit corp sferic” —, cit și asupra pericolului specializării prea înguste, care duce deseori la pierderea din vedere a ansamblului procesului istoric.

Dezbateri vii s-au purtat și în jurul referatelor prezentate de prof. R. Villari și prof. R. Romeo.

Ambele referate au înfățișat un pregnant tablou al dezvoltării istoriografiei italiene postbelice. Noul raport al forțelor politice și al celor de clasă create în Italia în urma mișcării de rezistență, prăbușirea monarhiei, care intruchipa ideea unității naționale, creșterea considerabilă a mișcării comuniste și muncitorești, ieșirea catolicilor pe scena politică a țării, toate acestea au dus la o criză adîncă a filozofiei idealiste a lui B. Croce — dominantă pînă atunci în istoriografia italiană, — a concepțiilor naționaliste proprii perioadei fascismului și au provocat revizuirea vechilor concepții istoriografice. Crește interesul față de problemele social-economice ale Italiei; istoria Italiei începe să se încadreze mai strîns în procesul istoric universal. Se dezvoltă și ia avînt istoriografia marxistă, ale cărei merite în punerea și rezolvarea unor probleme-cheie ale istoriei țării au fost relevate de ambii referenți. Totodată, pentru a înțelege cauzele fascismului și ale catastrofei naționale a țării, istoricii din perioada postbelică au simțit nevoia să se reîntoarcă la problema formării statului și a națiunii italiene. Atenția a fost concentrată în special asupra următoarelor momente: situația statului și dezvoltarea societății în epoca reformelor și a unirii, problema statului unit, formarea Italiei industriale și dezvoltarea mișcării muncitorești.

În referatul prezentat de R. Villari au fost analizate mai ales rezultatele cercetărilor în domeniul istoriei economice și sociale a Italiei în secolul al XVIII-lea. După cum arată ultimele cercetări, în perioada de la mijlocul secolului al XVIII-lea și pînă la sfîrșitul epocii napoleonice în Italia, contrar afirmațiilor unor reprezentanți ai epocii Risorgimento, n-a avut loc un proces de împărțire și de fărîmîtare a pămînturilor. Gradul extrem de ridicat al concentrării proprietății funciare a rămas același pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dar, arată R. Villari, cu toată stabilitatea în distribuirea proprietății funciare, în acel timp a avut loc un larg proces de transformare a

agriculturii. Întreg sistemul feudal a intrat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în perioada destrămării sale totale, caracterizată în primul rând prin ascutirea conflictului dintre diferite categorii sociale, prin criza sistemului de proprietate obștească, prin cristalizarea proprietății private a țăranilor asupra pământurilor și larga eliberare a lor de la prestațiile feudale.

R. Villari se oprește de asemenea asupra trăsăturilor caracteristice ale luminismului și absolutismului lăsat în Italia, asupra cauzelor și direcțiilor activității reformiste a monarhilor italieni, activitate care a dus deseori la ciocniri între stat și forțele particulare: aristocrația feudală și biserică. În lumina noilor cercetări, întreaga mișcare pentru reforme apare cu mult mai complexă și mai contradictorie decât se considera în istoriografia anterioară.

În intervențiile istoricilor sovietici pe marginea acestui referat au fost aduse date interesante cu privire la asemănarea procesului de genază a capitalismului în Italia și în Rusia (N. M. Drujinin, L. V. Cerepnin, M. A. Gukovski). Mai mulți participanți la discuții au scos în evidență complexitatea deosebită a dezvoltării social-economice și politice a Italiei în epoca modernă. F. Venturi a declarat chiar că, „dacă există vreo țară față de care schemele generale ale filozofiei istoriei riscă să sufere un eșec, atunci aceasta e tocmai Italia” (p. 256). Au fost arătate lacune care persistă încă în cercetarea istorică italiană. Astfel a fost constatată rămânerea în urmă a studierii forțelor de producție (L. V. Cerepnin), a raportului dintre dezvoltarea social-economică și politică a țării (R. Romeo) ș.a. S-a observat că n-au fost îndeajuns lămurite legăturile dintre luminism, mișcarea pentru reforme de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mișcarea carbonarilor și lupta păturilor „de jos” ale societății, în primul rând a țăranimii (L. V. Cerepnin, P. Villani ș.a.). M. A. Gukovski a propus ca una dintre soluții unirea eforturilor istoricilor medievaliști și moderniști din cele două țări pentru rezolvarea problemelor complexe ale genezei capitalismului în Italia.

Obiecții serioase (L. V. Cerepnin, V. I. Rutenburg, M. A. Gukovski) a provocat

termenul „refeudalizare”, folosit de R. Villari pentru definirea proceselor care au avut loc în Italia în secolul al XVIII-lea. În răspunsul său la discuții, R. Villari a precizat că el nu s-a referit la existența relațiilor capitaliste în Italia până în secolul al XVII-lea, însă că, începând din epoca comunelor, în societatea italiană, atât la orașe, cât și la sate, mai mult sau mai puțin intens apăreau și se răspindeau unele elemente ale dezvoltării capitaliste, dar cea mai mare parte a acestor elemente a fost desființată de criza social-economică care a cuprins Italia în secolul al XVII-lea.

Dar problema centrală care a suscitât cel mai viu interes și a provocat discuții în contradictoriu a fost problema unirii Italiei. În referatul prezentat de R. Romeo de pe pozițiile istoriografiei liberale, au fost supuse criticii tezele principale ale lui A. Gramsci cu privire la Risorgimento. Astfel, și în cursul acestei conferințe a fost continuată polemica care are loc în ultimii ani în istoriografia italiană. În centrul acestei polemici se află problemele cele mai importante ale unirii Italiei: caracterul și forțele motrice ale Risorgimento-ului; rolul și însemnătatea celor două forțe politice principale (democrați și liberali) în înlăptuirea acestui act istoric; problema hegemoniei politice; rezultatele Risorgimento-ului și cauzele nedeșăvârșirii acestuia etc.

Problema principală în care concepțiile lui R. Romeo și ale oponentilor săi marxiști (G. Berti, K. F. Miziano ș.a.) se deosebesc în mod radical se referă la conținutul social-economic al Risorgimento-ului. În primul rând, R. Romeo nu vede nici o legătură între tendința de formare a pieței naționale și lupta politică pentru unirea Italiei. El opune de asemenea revoluția antifeudală și revoluția burgheză, tratându-le ca două lucruri deosebite. După părerea sa, principala sarcină socială a Risorgimento-ului era nu răscoala antifeudală a țăranilor, ci dezvoltarea burgheziei capitaliste. În această ordine de idei, R. Romeo (sprijinit de P. Villani) susține teza că în Italia perioadei luptei pentru unire nici n-au existat condițiile obiective pentru victoria revoluției agrare. Totodată, el crede că reforma agrară democratică, care ar fi dus la fărâmițarea proprietății funciare și la

împărțirea pământurilor între țărani, ar fi frinat (mai ales în nord) procesul de acumulare primitivă a capitalului și deci ar fi încetinit dezvoltarea capitalismului în Italia, ceea ce ar fi reprezentat, din punctul de vedere al progresului istoric, un pas înapoi.

În intervențiile lor, atît istorici italieni marxști, cît și cei sovietici au arătat că revoluția antifeudală și revoluția burgheză sînt noțiuni identice, iar Risorgimento n-a fost altceva decît o revoluție burgheză. Esența tezei lui Gramsci constă în aceea că nerealizarea revoluției țărănești și a problemei agrare pe calea radicală, iacobină, a dus în cele din urmă la nedeșăvîrșirea procesului Risorgimento-ului ca revoluție burghezo-democrată. K. F. Miziano a relevat în intervenția sa că încă V. I. Lenin a dovedit că formarea proprietății țărănești libere nu contrazice de loc procesul dezvoltării capitalismului. În afară de aceasta, consideră K. F. Miziano, referentul n-a luat de loc în seamă problema puterii. Direcția dezvoltării social-economice depinde în mare măsură de natura de clasă a puterii politice. În cazul victoriei revoluției burghezo-democrate, guvernul venit la putere ar fi folosit toate mijloacele pentru întărirea proprietății mici țărănești, ceea ce ar fi favorizat dezvoltarea Italiei pe calea capitalismului.

R. Romeo combate de asemenea aprecierea marxistă a rolului democrațiilor și liberalilor, supraapreciind pe cei din urmă. Dar Gramsci tocmai arăta că moderații, în frunte cu Cavour, au învins pentru că au reprezentat forțele politice mai mature și pentru că au urmărit înfăptuirea liniei sale politice cu mai multă conștiință și cu mai multă iscusință, în timp ce Partidul Acțiunii, reprezentant al aripii democratice, nu a știut să lege activitatea sa politică de mișcarea maselor țărănești pentru realizarea revoluției agrare. R. Romeo susține însă că, dată fiind ostilitatea totală între însăși structura socială de care a fost legată existența micii burghezii din sudul Italiei și interesele țărănimii, mica burghezie, în condițiile concrete ale Italiei, nici n-a putut să devină hegemon al revoluției țărănești.

Pe de altă parte, R. Romeo consideră că atitudinea critică a istoriografiei marxiste față de nedeșăvîrșirea Risorgimento-ului sau față

de activitatea aripii democratice duce la diminuarea rolului acestui eveniment în istoria Italiei. G. Berti a arătat că în poziția lui R. Romeo își găsește reflectarea aprecierea generală a istoriografiei liberale oficiale că, deși calea unirii Italiei nu a fost perfectă, ea a fost totuși cea mai bună din toate căile posibile. Participanții la discuții au arătat că încă unii autori burghezi din secolul al XIX-lea sau chiar înfăptuitori ai Risorgimento-ului au scris despre limitele și nedeșăvîrșirea acestui eveniment. Iar pe de altă parte nici Gramsci, nici istoricii marxști n-au subapreciat niciodată însemnătatea imensă a formării statului național italian și aportul burgheziei liberale la realizarea acestui act. G. Berti sublinia, de exemplu, că Risorgimento este nu numai un factor pozitiv „dar cel mai progresist și mai pozitiv factor din istoria modernă a Italiei” (p. 327). Dar, recunoscînd toate acestea, istoriografia marxistă nu poate totodată ignora limitele de clasă ale burgheziei liberale, oscilațiile sale, incapacitatea ei de a rezolva plină la capăt sarcinile istorice care au stat în fața societății. Nerealizarea revoluției țărănești antifeudale și nerezolvarea astfel în mod radical a problemei agrare constituie limita principală a Risorgimento-ului.

De aceea, însăși problema aprecierii statului liberal care a rezultat din procesul unirii, a suscitat în istoriografia italiană discuții aprinse. R. Romeo relua din această polemică întrebarea dacă Italia după Risorgimento a fost cu adevărat un stat liberal, deoarece tocmai acest stat a ajuns în cele din urmă la fascism. R. Romeo nu împărtășește teza lui B. Croce că fascismul constituie dezvoltarea unor trăsături proprii statului liberal italian, format ca rezultat al Risorgimento-ului. El consideră, urmînd în această privință pe F. Chabod, că numai criza materială, politică și morală prin care a trecut Italia în anii primului război mondial a dus la instaurarea fascismului. Unii dintre participanții la discuții (K. F. Miziano, P. Alatri) au arătat însă că germenii fascismului, chiar și sub formă de tendințe, au existat deja în statul liberal prebelic. Contradicțiile acute interne ale sistemului creat de Giolitti, baza de masă îngustă și potențialul progresist limitat al statului

talian au constituit unele dintre cauzele care au generat această stare de lucruri.

În cursul discuțiilor au fost abordate și celelalte probleme : rolul mișcării muncitorești în istoria modernă a Italiei ; particularitățile mișcării socialiste din Italia (printre altele larga participare la această mișcare a straturilor mic-burgheze dezamăgite de rezultatele Risorgimento-ului) ; dezvoltarea specifică a sudului Italiei ; problema aprecierii ideii națiunii a lui Mazzini ; problema aprecierii mișcării de rezistență din timpul războiului cu un al doilea Risorgimento ș.a.

Schimbul viu și liber de opinii care a caracterizat lucrările conferinței a contribuit la clarificarea și la aprofundarea problemelor discutate. Conferința a scos în evidență utilitatea unor astfel de întâlniri internaționale pentru o mai bună informație și cunoaștere reciprocă. Publicarea materialelor conferinței prezintă un mare interes pentru cercetătorii istoriei universale, punând în circulație rezultatele ultimelor investigații și unele dintre cele mai noi teze ale istoriografiei din cele două țări.

Alvina Lazeu

„Československý Časopis Historický” (Revista cehoslovacă de istorie),
 Institutul de istorie, Edit. Academiei cehoslovace de științe, Praga,
 1967, nr. 1—6, 920 p.

Primul număr al Revistei începe cu expunerea acad. Josef Macek, directorul Institutului de istorie al Academiei cehoslovace de științe, în care se ocupă de *Stadiul și sarcinile științelor istorice din Cehoslovacia* (nr. 1)¹. Autorul prezintă rezultatele obținute de istoriografia cehă și slovacă din 1959 pînă la 1966, adică între Congresele al III-lea și al IV-lea ale Societății de istorie. În prima parte a articolului său, Macek vorbește despre contactele sau colaborarea care ar trebui să existe între științele istorice, pe de o parte, și filozofie, sociologie, psihologie și economia politică, pe de altă parte. Dacă într-o serie de studii și lucrări s-a stăruit pînă acum asupra discontinuității procesului istoric, discontinuitate provocată de diferite fenomene, transformări sociale cu caracter exploziv, pe viitor ar trebui, adaugă autorul, să se acorde o mai mare atenție și fenomenului de continuitate în domeniul istoriei. E necesar ca în sfera istoriografiei să se realizeze un echilibru în raporturile dintre aceste două categorii istorice. Altfel, susține Macek, s-ar ajunge la o interpretare deformată a epocii socialiste. De fiecare dată, el atrage atenția ca istoriografia să se adapteze la exigențele contemporaneității dacă vrea, într-adevăr, să joace un important rol social.

¹ Conținutul acestui articol a format obiectul referatului pe care autorul l-a ținut cu prilejul Congresului al IV-lea al Societății istoricilor cehoslovaci (27 septembrie 1966).

În partea a doua a expunerii sale, Macek dezvoltă sarcinile incluse în rezoluția Congresului al III-lea și anume lupta istoricilor pentru apărarea marxism-leninismului de influențe ideologice burgheze; necesitatea de a face legătura între munca științifică și problemele politice actuale ale societății socialiste; dezvoltarea cercetărilor istorice privitoare la istoria contemporană, la istoria socialismului; studierea epocilor mai vechi din istoria cehilor și a slovacilor; cercetarea perioadei renașterii naționale; istoria mișcărilor muncitorești; colaborarea cu istoriografia sovietică și cu istoricii din țările socialiste ș.a. Macek arată într-o formă critică ce s-a realizat din toate aceste sarcini și ce perspective au viitoarele cercetări istorice.

Respectînd ordinea cronologică, se cuvine să inserăm în primul rînd studiul lui Fr. Graus despre *Necrologium Bohemicum — martyrologium Pragense și urme, care se deosebesc de concepția cronicarului Cosmas, despre istoria cehă* (nr. 6). Autorul studiază un ms. aflat în Biblioteca Națională din Viena, care datează de la finele secolului al XIV-lea. Textul cuprinde citeva știri prețioase despre cronologia voievozilor și a principilor cehi, începînd încă din anul 925. O seamă de mențiuni precizează data morții unor principii, regi, membri ai dinastiei Premyslzilor, episcopi, abați și stareți de mănăstiri.

O analiză sumară a unui miscelaneu privitor la legenda Sf. Václav face Dušan

Třeštík (nr. 3). Autorul pornește de la un citat ce însoțește această legendă și care, după toate probabilitățile, nu poate avea origine biblică. Este vorba de următoarea frază: „Căci scris este că cel care se ridică împotriva stăpînului său este asemenea lui Iuda”. Procedînd la reconstituirea împrejurărilor istorice în care a luat naștere legenda Sf. Václav, autorul conchide că citatul de mai sus provine foarte probabil dintr-un act al sinodului de la Split din anul 925, unde s-a dezbătut problema liturghiei slave din acea epocă.

V. I. Rutenberg în articolul său *Izvoarele Renașterii italiene* (nr. 6), după o incursiune în istoria Italiei din secolele XIV—XV admite că la baza Renașterii se află începutul relațiilor capitaliste, care au apărut în Italia mult mai de timpuriu decît în restul Europei. Relațiile capitaliste au început în Italia în cadrul orînduirii feudale, care în multe privințe era mult mai înaintată. Așadar, izvoarele Renașterii italiene sînt deduse în mod obiectiv din specificul evoluției istorice, ale cărei etape ne apar în ordinea următoare: antichitatea, orașul, manufactura, Renașterea.

Josef Macek publică și un studiu din sfera relațiilor istorice medievale, și anume despre *Regele George de Poděbrad și Franța în anii 1466—1468* (nr. 4). Cercetarea se sprijină pe importanța istorică pe care o prezintă mișcarea conciliilor pentru evoluția gîndirii europene din secolul al XV-lea. Autorul afirmă că husitismul a îmbogățit teoria și practica conciliilor, care exprimau de fapt incertitudinile și frămîntările din sinul bisericii catolice. La data aceea Franța nu se găsea singură, ci era secundată de regatul Cehiei. În frunte cu George de Poděbrad (1458—1471). După arderea lui Jan Hus pe rugul de la Constanța, husiții și-au îndreptat minia nu numai împotriva papii, ci și împotriva conciliilor. Numai recunoașterea compactatelor a adus o schimbare în atitudinea bisericii husite față de concilii². Regele

² Este vorba de acordul încheiat între utraquiști (adeptii comuniunii sub două specii) și conciliul de la Basel, prin care se tolera atît practica comuniunii sub două specii, cît și existența utraquiștilor în țările cehe. Compactatele au intrat în vigoare în 1436.

George de Poděbrad avea o concepție politică personală, mai ales în ceea ce privește lupta împotriva Romei. Tendințe antipapale manifesta și regele Franței, Ludovic al XI-lea. Macek afirmă că, în perioada 1466—1468, Franța și Cehia erau cei mai de seamă reprezentanți ai mișcării conciliare din Europa. În adevăr, în 1467, regele George aderă la planurile lui Ludovic al XI-lea, care preconiza convocarea unui conciliu general al bisericii. Legătura dintre Praga și Paris se făcea prin Gosvin Span, abatele mănăstirii din Neuzelle (Luzacia de Jos), ambasador al regelui George. În legătură cu această solie, Macek a descoperit materiale noi în Biblioteca Națională din Paris. Documentele vorbesc despre punerea la cale a unei campanii militare împotriva Burgundiei, la care urma să participe Franța, Cehia și ducele de Milano. Așadar se dorea o alianță antipapală, venind astfel în sprijinul regelui ceh, pe care papa îl excomunicase ca fiind „eretic”. Planurile lui George de Poděbrad nu s-au realizat și ajutorul oferit de Ludovic al XI-lea Cehiei husite s-a redus la intervenția acestuia la Roma în favoarea regelui „eretic”.

Tot în domeniul relațiilor medievale se situează și articolul *Praga și Amsterdam în secolele XVII—XVIII, transformări demografice și evoluția economică a două orașe*, semnat de J. Polišíenský, în colaborare cu Simon Hart din Amsterdam (nr. 6). Folosind mai ales materiale din arhivele amsterdameze, autorii și-au propus să lămurească condițiile în care Comenius și-a elaborat între 1650 și 1670 cele mai importante opere literare și pedagogice. Totodată, această colaborare, de altfel prețioasă și originală, și-a fixat următoarele sarcini: 1) să reliefeze dificultățile care stau în calea cercetătorului hotărît să descopere, într-un mare oraș european, urmele și activitatea unei mari personalități din trecut; 2) să lămurească problema raportului dialectic dintre evoluția demografică și cea economică; 3) să definească acest raport pe baza relațiilor demografice și economice care au existat între Praga și Amsterdam în perioada studiată. Autorii semnalează un interesant fenomen demografic petrecut în timpul războiului de 30 ani: în prima jumă-

țate a secolului al XVII-lea, mai precis în perioada recatolicizării, numeroși patricieni praghezi au emigrat spre Amsterdam, iar după 1650 orașul olandez înregistrează un mare aflus de evrei, veniți din capitala Cehiei.

Ca de obicei, problemele de istorie modernă și contemporană formează obiectul mai multor cercetări, mai ales că multe dintre ele au contingență cu realitățile actuale. Din acest ciclu, semnalăm aici articolul lui Jaroslav Česár, care scrie despre *Politica colonială britanică în perioada celui de-al doilea imperiu* (nr. 6), adică de la revoluția americană pînă la epoca de trecere spre imperialism. Autorul precizează că în această perioadă au apărut, în Anglia și în țările de peste mări, mai multe păreri despre caracterul și scopurile politicii imperiale engleze. Ceva mai tîrziu, prin anii 70 și 80 din secolul trecut, s-au făurit principiile ideologice ale imperialismului britanic. Pe autor îl interesează deci modul cum s-au desfășurat aceste opinii diverse și ce tendințe s-au înregistrat în această privință, înainte de 1870. Merită a fi remarcată această constatare a autorului: ideea lichidării imperiului și acordarea treptată a independenței coloniilor locuite în majoritate de albi a apărut mai pronunțat în etapa de vîrf a erei comerțului liber, adică în vremea cînd Marea Britanie dispunea de o situație dominantă pe piața mondială și cînd avea posibilitatea de a desface o mai mare parte a produselor sale în regiunile din afara imperiului.

Michal Reiman semnează un articol despre *Evenimentele din Rusia, februarie 1917* (nr. 4), în care caută să soluționeze două probleme: importanța forțelor populare din februarie 1917 și, în al doilea rînd, posibilitățile de care dispunea puterea sovietică de a se impune la această dată. Printre altele, autorul încearcă să combată aserțiunile celor care tăgăduiesc sau minimalizează rolul jucat de partidele de stînga în cursul acestor evenimente. Nici participarea bolșevicilor la luptele și la manifestațiile de stradă nu trebuie trecute cu vederea. Reiman afirmă că evenimentele din februarie 1917 s-au desfășurat în multe privințe defavorabil pentru acțiunile politice ale bolșevicilor. Tocmai din această cauză menșevicii preiau inițiativa formării sovietelor.

În consecință, autorul crede că nu existau toate premisele pentru preluarea puterii de soviete. Masele populare erau încă slab organizate și nu se orientau destul de clar în vîltoarea evenimentelor. Burghezia dispunea încă de un hinterland destul de mare și de fidel. În realitate, nici menșevicii și nici socialiștii revoluționari n-au apreciat just situația politică. Organizarea puterii sovietice depindea de evoluția și de regrouparea forțelor revoluționare, afirmă autorul. Așadar, încă nu sosise momentul politic pentru bolșevici.

Dr. Bohumír Šmeral și problema slovacă la începutul mișcării comuniste se intitulează o contribuție datorită lui Jan Mlynárik (nr. 5). Autorul își concentrează atenția asupra felului în care a fost interpretată problema naționalităților în sînul mișcării muncitorești de un reprezentant al comuniștilor, dr. B. Šmeral. Acest eminent gînditor și teoretician marxist a sesizat, imediat după apariția Republicii Cehoslovace, o inconsecvență comportare din partea cercurilor politice conducătoare în problema naționalităților. Într-un discurs parlamentar, ținut în 1921, Šmeral a combătut teoria oficialității despre omogenitatea națiunii cehoslovace. El susținea că slovacii formează o națiune aparte, de sine stătătoare, cu o cultură înaintată și deci îndreptățită la o suveranitate de stat proprie. Šmeral propunea constituirea unei federații după modelul Elveției, în care Slovacia să se bucure de autonomie cu instituții culturale proprii. Cu astfel de revendicări, el nu făcea decît să se identifice cu spiritul concepției de la Cleveland din 2 octombrie 1915, cînd s-a încheiat o înțelegere între slovaci și cehi în legătură cu organizarea viitoare a statului cehoslovac. Mai departe, autorul subliniază distincția dintre autonomia solicitată de partidul populist slovac, de sub conducerea canonicului Hlinka, și sistemul de autonomie preconizat de Šmeral. Acesta din urmă reclama o autonomie în adevăr democratică. Lucrurile se petrec în a doua jumătate a anului 1921, într-o vreme cînd în bazinul Dunării de Jos au apărut pe neașteptate încercările de restaurare ale Habsburgilor. Ele coincid cu nemulțumirile slovacilor, care nu dispuneau în cadrul statului cehoslovac de organe naționale proprii. Pri-

mejdia separatismului, așfiat și de atacurile iredentente maghiare, amenința unitatea republicii. De aceea, cînd Bohumír Šmeral preconiza stabilirea unui raport federativ între cehi și slovaci, se afla pe o poziție politică justă, bazată pe temeiurile realităților istorice.

Un lung articol despre *Planurile revizioniste ale reacțiunii horthiste îndreptate împotriva Cehoslovaciei în anii 1919—1920* publică Ferenc Boros (nr. 3). Autorul arată cum în toamna anului 1918, imediat după destrămarea Imperiului austro-ungar, cercurile monarhiste și militariste din Ungaria au început să se miște în vederea înfăptuirii „integrității” statului maghiar. La început și-au pus speranțele în guvernul Karoly, exponent al revoluției burghezo-democratice, însă în urma instaurării republicii planurile lor au eșuat. A urmat un guvern de sindicaliști, pe care grupul monarhist contrarevoluționar, denumit „Casa albă”, l-a silit să demisioneze și la 7 august 1919 s-a format un alt guvern, în frunte cu Istvan Friedrich, fost subsecretar de stat în guvernul lui Karoly. Însă echipa guvernamentală a lui Friedrich reprezenta o grupare a reacțiunii monarhiste încă dinaintea de 1918 și din această cauză a trezit suspiciuni în rîndurile guvernelor din statele succesoriale. În noiembrie 1919, cade guvernul Friedrich și pe scena politicii maghiare apare figura de tristă amintire Miklós Horthy, fost adjutant militar al lui Francisc Josif. Forțele reacționare din Ungaria, ajutate și de puterile occidentale, deschid lui Horthy calea spre putere. În felul acesta se creează condiții favorabile pentru înființarea organizațiilor iredentente. În continuare, autorul analizează, în lumina evenimentelor politice din Europa centrală, memoriul redactat de Horthy la sfîrșitul lunii octombrie 1919, pe cînd se afla în localitatea Siófok. Pentru evoluția situației politice din această parte a Europei, memoriul lui Horthy prezintă caracterul unui document istoric. Viitorul conducător al Ungariei preconiza un larg program revizionist, acțiune la care era antrenată întreaga rețea de organizații iredentente din Ungaria. Autorul precizează că revendicările teritoriale — în speță față de tînăra Republică cehoslovacă — erau

atît de exagerate, încît nici conducerea armatei maghiare nu și le însușise pe deplin. La finele anului 1919 și la începutul celui următor, au loc negocierile de pace de la Paris, perioadă în care cercurile reacționare din Ungaria desfășoară o largă acțiune revizionistă, însă fără succes. Pe lîngă „problema rusă”, care trezește un interes tot mai mare, pe la jumătatea lunii august 1920 dr. Beneș face o vizită la Belgrad pentru a semna cu Iugoslavia un acord militar. După aceea fostul ministru de externe al Cehoslovaciei semnează la București un protocol de ajutor mutual. Aceste două acorduri pun bazele Miciei Înțelegeri.

O contribuție la istoria mișcărilor muncitorești semnează František Hrbata și Lad. Nikliček. Articolul se intitulează *Speranță și realitate*, cu adaosul: *Influența nemijlocită a Congresului al VII-lea al Cominternului asupra mișcării internaționale muncitorești* (nr. 5). Autorii admit că perioada care a urmat după acest congres (1935) a fost, în adevăr, o perioadă de mari speranțe și iluzii, ca după desăvîrșirea oricărui proces de cunoaștere. După cum se știe, la Congresul al VII-lea al Cominternului s-a hotărît tactica înființării Frontului unic muncitoresc și a frontului popular care să lupte împotriva fascismului și războiului. Însă s-a văzut imediat că evoluția evenimentelor istorice avea să nu justifice întru totul speranțele inițiale. Și tocmai cauzele care au determinat această descumpănire a situațiilor încearcă să le cerceteze autorii în acest articol. Pentru aceasta ei caută să definească unele probleme legate de evoluția mișcării muncitorești din Cehoslovacia din perioada imediat următoare congresului, pe de o parte, iar pe de alta să confrunte între ele diferitele concepții și curente ale mișcării internaționale muncitorești. Iată, pe scurt, capitolele dezvoltate de autori: 1) diferite concepții și mai ales poziția lui Otto Bauer, socialist democrat austriac din aripa stîngă, care a formulat o serie de rezerve față de Congresul al VII-lea; 2) noua politică a Cominternului a provocat o reacție negativă din partea lui Troțki și a adepților săi într-o serie de țări; 3) urmează discuțiile care au avut loc în jurul acestor

probleme în Cehoslovacia și dificultățile create de poziția Cominternului. Autorii precizează că aceste discuții au continuat pe plan internațional pînă în primăvara anului 1936, cînd a învins frontul popular în Spania și Franța. Autorii constată că divergențele de opinii, care au pătruns în mișcarea internațională muncitorească imediat după Congresul al VII-lea, au continuat sub forma unor tendințe contradictorii pînă la sfîrșitul celui de-al patrulea deceniu.

De la Delbos la Bonnet se intitulează un articol semnat de Jaroslav Jarů (nr. 1) și care constituie o documentată contribuție la studiul raporturilor politice dintre Franța și Cehoslovacia în perioada ianuarie-aprilie 1938. Autorul începe prin a descrie mai întîi situația puțin îmbucurătoare din politica internă a Franței. La începutul anului 1938, Frontul popular începuse deja să se descompună, iar aripa dreaptă a partidului radical pornise o campanie de intrigi împotriva comunistilor. Cît privește politica externă, Franța nu era pregătită să facă față Anschluss-ului. De aceea guvernul din Praga a cerut lui Delbos să confirme în parlament validitatea acordului franco-cehoslovac. Ministrul de externe francez a consimțit să facă acest lucru, însă a fost împiedicat de defetiști și de adepții securității colective. În continuare, autorul arată cum, după căderea guvernului Chautemps, Léon Blum a încercat să formeze un guvern al „uniunii sfinte” (l'union sacrée). Însă din nou defetiștii, în frunte cu Pierre Flandin, s-au opus și tentativa lui Blum s-a soldat cu eșec. Flandin cerea ca Franța să se retragă de la Liga Națiunilor și să se ascundă în spatele liniei Maginot. În mijlocul unei dezorientări politice interne are loc o remaniere a guvernului francez. Noua formație e condusă de Blum, iar portofoliul externelor a fost încredințat lui Paul Boncour. Urmează la scurt timp un guvern Daladier, cu Bonnet la externe. Acesta din urmă era un adversar declarat al Frontului popular și al U.R.S.S. După un sondaj făcut la Praga de Léon Noël, ca trimis al guvernului francez, acesta fixează astfel în linii mari poziția Franței față de „problema cehoslovacă”: 1) să se procedeze în așa fel încît greutatea negocierilor

să cadă în sarcina Angliei ca parte neangajată în nici un acord politic; 2) să satisfacă exigențele Germaniei pentru a împiedica un război care să amenințe ordinea socială a Europei.

Un articol de istorie contemporană despre *Gazetarii activiști și poziția generalului Alois Eliáš în cursul anului 1941* se datorește lui Tomáš Pasák (nr. 2). Pe baza unui bogat material de arhivă, autorul caută să lămurească unul dintre cele mai obscure și mai tragice episoade din istoria politică a Protectoratului. Este vorba de relațiile dintre șeful guvernului, generalul Eliáš, și grupul celor șapte gazetari activiști, înțelegînd prin aceasta „colaboraționiștii” care în anul 1941 au încercat să adîncească și mai mult colaborarea și simțămintele de loialitate față de al treilea Reich. Activitatea lor pronazistă, sporită în cursul aceluși an, avea să ducă la curmarea politicii de rezistență pe care o ducea generalul Eliáš, în calitate de prim-ministru. Pasák stăruie apoi asupra împrejurărilor în care Hitler a numit în fruntea Protectoratului pe R. Heidrich în locul lui von Neurath. Printre cei dintîi arestați a fost și Eliáš. Spre sfîrșitul lunii septembrie a fost executat. Se dovedise că, în calitate de șef al guvernului, Eliáš a jucat un rol foarte primejdios, acela de a se fi comportat ca un mare patriot.

În sfîrșit, ultima contribuție din seria articolelor publicate de „Revista cehoslovacă de istorie” se referă la *Lupta pentru existența poporului în ajunul lunii februarie 1949* și e semnat de Jar. Kládva (nr. 1). Autorul urmărește prefacerile care au avut loc în politica internațională în a doua jumătate a anului 1947, precum și influența pe care aceste schimbări au exercitat-o asupra desfășurării revoluției cehoslovace, înainte de evenimentele din februarie 1948.

O rubrică foarte interesantă a acestor reviste o formează rubrica „Discuții”, care se duc uneori în jurul unor probleme importante și de mare actualitate. Vom consemna în primul rînd comunicarea lui Jar. Mezník despre *Revoluția husită în perioada 1415—1426* (nr. 2). Acesta e și titlul monografiilor publicate de prof. F. M. Bartoš care, deși apreciată ca o prețioasă contribuție la îmbo-

gățirea literaturii husitologice cehe, a fost totuși primită cu unele rezerve, ne informează Mezník. Două probleme formează obiectul intervenției acestuia, și anume: autorul nu-i de acord cu aprecierea pe care Bartoš o face asupra revendicărilor husite, revendicări prezentate lui Sigismund după moartea lui Václav al IV-lea. În al doilea rând, Mezník nu-i satisfăcut nici de felul în care Bartoš descrie evenimentele istorice și nici de interpretarea și coroborarea izvoarelor, mai cu seamă când acesta se ocupă de evoluția situației din Cehia după moartea lui Václav al IV-lea. Discuția continuă cu replica lui (Bartoš și o nouă intervenție a lui Mezník (nr. 6), fără a se trage concluzii definitive.

O altă problemă deosebită o formează *Sabotajul împrumuturilor de război și politica cehă între 1914—1915* (nr. 4). Intervenția se datorește lui Karel Pichlík, care completează cu materiale documentare expunerea făcută de B. Michel în „Československy asopis historický” nr. 5/1966. O intervenție interesantă face Václav Kotík, care vorbește despre *Citeva probleme din istoria țărilor socialiste* (nr. 4). Autorul pornește de la analiza relațiilor actuale dintre țările socialiste și cercetează câteva momente din istoria sistemului socialist mondial. Iată câteva din aspectele la care se referă autorul: concepția de unitate și colaborare a țărilor socialiste; chestiunea egalității în drepturi în relațiile dintre țările socialiste și partidele comuniste și muncitorești; influența condițiilor obiective, specifice fiecărui partid comunist și muncitoresc, asupra politicii acestor partide ș.a.

Trei autori, R. Havranková, Z. Sládek și J. Valenta, publică la rubrica „Discuții” o interesantă expunere, al cărei titlu sugerează natura problemelor, și anume *Chestiuni teoretice și metodologice ale istoriei țărilor socialiste europene de azi în sec. al XX-lea (până la cel de-al doilea război mondial)* (nr. 3). Expunerea conține următoarele puncte: 1. Introducere; 2. Problema unității istorice în evoluția țărilor socialiste europene; 3. Metoda comparativă și importanța ei; 4. Aspectul „relațiilor din istoria Europei de Răsărit”; 5. Concluzii.

O privire de sinteză a discuțiilor purtate în jurul personalității atât de complexe a scriitorului Karel Čapek publică Ivan Pfaff (nr. 1). Autorul declară că Čapek nu aparține numai istoriei literare și culturii, ci și istoriei politice. A fost o personalitate care a trezit în jurul lui intrigi, zavistii, aprecieri și judecăți dintre cele mai contradictorii.

La rubrica „Materiale”, Fr. Hoffman comentează în lumina cercetărilor de până acum noi documente în legătură cu *Începuturile Taborului* (nr. 1). Grăitoare sînt și datele puse în circulație de J. Kofalka, privind *Diplomația Imperiului german la finele secolului al XIX-lea* (nr. 1). Foarte interesante sînt cele cinci rapoarte redactate în 1897—1898 de consulul german la Praga, C. M. Lichnowski, în care sînt consemnate raporturile cehogermane din această vreme. La o sută de ani de la războiul dintre Prusia și Austria (1866), Josef Polišíenský socoate necesară o recapitulare a problemelor legate de evenimentele anilor 1866—1867 (nr. 2). Pentru aceasta, el pornește de la problematica îngustă schițată de A. H. Springer în broșura sa *Oesterreich Preussen u. Deutschland*, Leipzig, 1851. Trecînd în revistă o bogată literatură istorică europeană și de dincolo de ocean, Polišíenský definește diferitele concepții față de evenimentele de acum un veac. Un deosebit interes istoric prezintă materialele în legătură cu *Problema cehă între 1897 și 1914 în lumina rapoartelor diplomatice franceze*, publicate de Pavla Horská. Pe baza actelor descoperite în arhiva Ministerului de Externe francez, autoarea împarte astfel problemele: Situația economică și politică din Europa centrală; acordul cehogerman; problema cehă; partidele politice din țările cehe; organizații politice.

Revista mai cuprinde multe recenzii și numeroase însemnări cu caracter informativ și documentar.

Tr. Ionescu-Nișcov

„Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XV (1967), nr. 1—8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1 520 p.

Revista istoricilor germani prezintă în numerele apărute în 1967 valoroase contribuții de istorie națională și universală.

Istoriei vechii îi consacră un interesant articol W. Seyforth, care abordează problema *Antichității târzii ca perioadă de tranziție între două sisteme sociale. Particularitățile și caracterul specific al secolelor dintre sclavagism și sistemul feudal* (nr. 2, p. 281—290), continuând o discuție începută cu doi ani în urmă de B. Töpfer și R. Gunther¹. După părerea autorului, cei care abordează această problemă trebuie să țină seama de faptul că procesul de trecere de la sclavagism la feudalism nu a cunoscut un drum rectiliniu, că este vorba de o serie de sinuozități și de reveniri la vechi, ceea ce imprimă un caracter contradictoriu și complex acestui proces.

Ca atare, „perioada de trecere pe care o reprezintă antichitatea târzie permite istoricilor să urmărească îndeaproape lupta de lungă durată dintre nou și vechi, sensul dezvoltării și unitatea uneori aparentă dintre formele vechi și noi. Se poate vedea, astfel, că dezvoltarea istorică nu urmează calea unei linii drepte, ci trebuie să sufere reveniri, să facă uneori ocolșuri, însă în ciuda acestora, până la urmă noul obține în mod definitiv victoria, după ce a preluat într-o anumită măsură elemente ale vechiului...” (p. 290).

Privitor la istoria medievală, se remarcă studiul lui J. Herrmann *Primele elemente și bazele formării statului la triburile slave la vest de Oder* (nr. 3, p. 424—446), elaborat pe baza unei vaste informații. Autorul distinge următoarele regiuni ocupate de slavi la vest de Oder: 1) Holsteinul răsăritean și Mecklenburgul apusean, în care s-au așezat obodriții; 2) regiunea dintre Warnow și

Oder, cu nucleul triburilor vilțiene; 3) lausiții, selpolii, lauscii și milțenerienii (grupa tornoviană); 4) regiunea Havel-Spree. Îndeosebi cu havellerii și sprewanii; 5) regiunea locuită de sorbi pe Elba și Saale. Mai puține date sînt despre așezările de pe coastă, cuprinse între cursul inferior al Reknitzului și gurile Oderului.

Cercetările de pînă acum au stabilit următoarele caracteristici la aceste populații: a) așezarea lor, cu începere de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor în comunități separate și nu în masă; b) mare diversitate în dezvoltarea economică, socială și politică; c) un sens unitar de dezvoltare.

În privința proporțiilor acestor așezări, cercetările arheologice au stabilit pentru secolele VI—VIII un procent de 7%, în secolele IX—X circa 36%, în secolele XI—XII circa 57%. După părerea autorului, populația se ridică în jurul anului 800 la circa 50 000 de locuitori, în preajma anului 1000 la 250 000, iar în jurul anului 1150 la 400 000 de locuitori. Între anii 600—800 se fixează așezările, se produce o diferențiere socială, apar uniuni politice regionale. În cea de-a doua perioadă, de la sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul celui următor, pînă în preajma noului mileniu, se încheagă instituții politice la lausiți și vilțieni, se fundează cetăți, au loc lupte pentru supremație, organele centrale se întăresc. În secolele XI—XII, la obodriți apare o organizare statală, cu impozite și organe militare proprii, care urmează, în general, modelul instituțiilor franco-germane.

Căutînd să lămurească problema dacă a existat o *Succesiune charismatică a rudeniei aristocrației merovingiene* (nr. 2, p. 1 207—1 211), E. Werner arată că vechile populații germanice erau destul de eterogene ca origine și credință și că nu se poate vorbi de o concepție unică privitoare la caracterul sacru al conducătorilor lor. Acest caracter a fost atribuit căpeteniilor laice de către biserică,

¹ Vezi B. Töpfer, *Zu einigen Grundformen des Feudalismus*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1965, nr. 5, p. 785—809; R. Gunther, *Revolution und Evolution im Weströmischen Reich zur Zeit der Spätantike*, în *Evolution und Revolution in der Weltgeschichte*, Sonderheft, 1965, der ZfG, p. 19—34.

Într-o perioadă ulterioară creștinării, sub influența credințelor orientale.

Originea interpretării marxiste a reformei religioase și a războiului țărănesc ca revoluție burgheză timpurie (nr. 7, p. 1 171—1 192) este explicată de M. Steinmetz pe baza rădăcinilor de clasă atribuite de clasicii marxismului mișcărilor de acest fel. Reforma fiind un curent ideologic promovat de burghezia care, sub înveliș religios, revendica o serie de prefaceri sociale, iar războiul țărănesc german fiind strâns legat de această mișcare, concluzia care se impune — după părerea autorului — este încadrarea amîndurora în revoluțiile burgheze timpurii, fapt vădit și în discuțiile din ultima vreme ale istoricilor marxști².

În sfîrșit, între materialele de medievistică prezintă interes și încercarea de sinteză a lui K.-P. Matsche privind *Dezvoltarea concepției unui feudalism bizantin în bizantinistica sovietică marxistă, 1930—1966* (nr. 6, p. 1 065—1 086), în care se face un bilanț pe trei decenii și jumătate a activității bizantinologilor sovietici.

Dintre materialele privitoare la istoria modernă semnalăm G. Lozek și A. Loesdau, *Georg Herwegh și mișcarea muncitorească din Germania* (nr. 5, p. 801—821); G. Weinberger, *Social-democrația germană și politica colonială. Cîteva aspecte ale poziției social-democrației în problema colonială la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (nr. 3, p. 402—423); S. Bänder, *Rotul burgheziei liberale asupra dezvoltării trade-unionismului în Marea Britanie* (nr. 7, p. 1 193—1 206). În acest din urmă articol, se pune în lumină critica făcută de Marx și Engels influenței mic-burgheze asupra mișcării muncitorești din Anglia — în special asupra aristocrației muncitorești, — analiza situației clasei muncitoare, precum și posibilitățile de dezvoltare a ideilor socialiste în această țară.

Istoria contemporană este ilustrată în primul rînd de analiza aprofundată făcută de H. Kolbe *Operei lui Lenin privitoare la imperialism și capitalismul monopolist de*

stat. Cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la apariția lucrării „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului” (nr. 3, p. 398—401).

Celei de a cincizeca aniversări a Marii Revoluții din Octombrie îi este consacrat numărul șase al revistei istoricilor germani. Se remarcă articolul lui P. G. Galuzo despre *Sistemul colonial al imperialismului rus în preajma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (nr. 7, p. 997—1 014), care în cadrul a cinci secțiuni analizează formarea și dezvoltarea sistemului colonial al imperialismului rus, formele de exploatare economică, îmbinarea exploatarei feudale cu cea capitalistă, urmările acestei exploatare asupra maselor țărănești. Din această cauză, revoluția rusă a căpătat pe lîngă un caracter socialist și unul anticolonialist.

Legate de aceleași evenimente de la sfîrșitul primului război mondial, J. Zelt tratează *Relațiile germano-ruse în anii 1917—1921 și problema prizonierilor de război și a internaților* (nr. 6, p. 1 015—1 032) și *Prizonierii de război din Germania. Rezultatele cele mai recente ale cercetărilor istoriei secției ruse de pe lîngă P.C.G. 1919—1921* (nr. 4, p. 621—638). În care se analizează situația prizonierilor ruși din Germania și demersurile făcute de guvernul sovietic pentru repatrierea lor, demersuri sprijinite de grupările muncitorești germane.

Perioadei naziste din istoria Germaniei îi sînt consacrate articolul K. Gossweiler și A. Schlichz, *Junkerii și partidul nazist în 1931/1932* (nr. 4, p. 644—662) și o scrisoare adresată redacției de către H. Dressler, *Cu privire la articolul: Biserica evanghelică germană și dictatura fascistă* (nr. 2, p. 291—300). În primul se arată, pe bază de documente inedite, tratativele purtate de către cercurile militariste germane cu frunțașii naziști pentru promovarea la putere a acestora; în cel de-al doilea, se fac o serie de precizări în legătură cu un material publicat cu un an mai înainte³, arătîndu-se rolul reacționar al unor frunțași

³ Vezi J. Streisand, *Die deutsche evangelischen Kirche und die faschistische Diktatur*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XIV (1966), nr. 4, p. 568—587.

² Cf. „Studii”, XVIII (1965), nr. 1, p. 128—219 și nota 6.

ai bisericii evanghelice nu numai în timpul guvernării fasciste, ci și după război.

În legătură cu evenimentele celui de-al doilea război mondial, se remarcă studiul lui D. Eichholtz și G. Hass privind *Motivele celui de-al doilea război mondial și felurile războinice ale imperialismului german* (nr. 7, p. 1 148—1 170), în care se arată rolul nefast avut de monopolurile germane în acest război de expansiune și acaparare. Analizând *Politica Germaniei față de Turcia și agresiunea împotriva U.R.S.S.* (nr. 2, p. 253—259), J. Glasneck o definește ca o continuare a politicii de expansiune spre Răsărit și Orient din vremea kaiserilor, de această dată cu scopul vădit de a încercui și lovi Uniunea Sovietică dinspre sud.

Dintre problemele contemporane, un interes aparte prezintă și cele legate de mișcarea de eliberare națională, care formează obiectul ultimului număr pe anul 1967 al revistei istoricilor germani. Astfel, M. Kossok se ocupă de *Problemele actuale ale mișcării de eliberare națională din America latină* (nr. 8, p. 1 317—1 356). Ca și în țările Asiei și ale Africii, mișcarea de eliberare națională din America latină își propune următoarele obiective: obținerea independenței naționale, lichidarea înapoierii economice și sociale, emanciparea spiritual-culturală. Modelul pentru revoluțiile burgheze și burghezo-democratice fuseseră în trecut revoluțiile din Mexic (1910—1917; 1936—1940), Guatemala (1944/45—1954) și Bolivia (1952—1956). În vremea noastră, revoluția cubaneză oferă exemplul căii spre socialism a țărilor din America latină.

În ceea ce privește forțele motrice ale mișcării de eliberare, autorul prezintă pe larg rolul clasei muncitoare, al țărănimii, intelectualității, micii burghezii și al burgheziei naționale. Se remarcă următoarele aspecte caracteristice: rolul în continuă creștere al clasei muncitoare, consolidarea burgheziei naționale, larga influență politico-ideologică a micii burghezii, complexitatea problemei agrare.

În opoziție cu aceste tendințe progresiste ale țărilor din America latină, apare caracterul reacționar al politicii cercurilor imperialiste din Statele Unite pentru menținerea domi-

nației economice și politice în această regiune, problemă tratată în același număr al revistei de J. Kubler, în „*Alianța pentru progres*”. *Originea și eșecul noii orientări în domeniul strategic și tactic al politicii SUA sub J.F. Kennedy față de America Latină* (nr. 8, p. 1 436—1 459).

În *Dezvoltarea național-democratică în teritoriile arabe* (nr. 8, p. 1 357—1 384), L. Rathmann prezintă trăsăturile esențiale ale politicii țărilor arabe după cel de-al doilea război mondial. Se desprind astfel următoarele caracteristici: mișcarea național-revoluționară de eliberare națională a popoarelor arabe marchează un moment important, pe plan mondial, în trecerea de la capitalism la socialism, constituie un exemplu de luptă anti-imperialistă și dă o grea lovitură pozițiilor monopolurilor capitaliste, în special celor petroliere.

Importanța acestui proces se vedește și în dezvoltarea unor țări arabe ca Egiptul, Siria și Algeria pe o cale politică național-democratică, necapitalistă și antiimperialistă. Această orientare politică a atras largi păături ale populației. În această ordine de idei se analizează rolul care revine proletariatului, țărănimii, intelectualilor, diferitelor păături ale burgheziei. Pe de altă parte, în luptă cu reacțiunea internă și externă, și în aceste țări s-a pus în mod firesc problema „care pe care”, problema puterii politice. Sub raport economic, se pune de asemenea problema raportului dintre sectorul de stat și cel privat capitalist, a unui echilibru între ele în cadrul economiei planificate. În sfârșit, primejdia unui atac al puterilor imperialiste pune statelor arabe care și-au dobândit independența problema unei strânse colaborări și intrajutorări cu statele sistemului socialist.

Urmărind *Tendențele dezvoltării mișcării de eliberare națională din Africa subsahariană* (nr. 8, p. 1 385—1 405), un colectiv de cercetători germani stabilește trei categorii de regiuni: state independente politic care au pășit pe drumul dezvoltării național-democratice, necapitaliste a economiei și a societății: Mali, Guineea, Congo (Brazaville) și Tanzania; state independente care se dezvoltă încă pe o cale capitalistă, cum sînt cele mai

multe țări din această parte a Africii; în sfârșit, coloniile în care populația luptă încă pentru eliberarea națională, cum sînt coloniile portugheze (Angola, Mozambic, Guineea portugheză).

Independența politică dobîndită în cursul luptelor duse în perioada 1957—1963 nu a constituit însă, după părerea autorului, un obiectiv final, ci a marcat de-abia începutul dezvoltării lor naționale. În special țările care au pornit pe calea necapitalistă ca Guineea, Mali și Tanzania își concentrează eforturile spre gruparea tuturor forțelor anti-imperialiste într-un singur front, spre reforme democratice, în cadrul unui program maximal și cu ajutorul statelor socialiste.

În ceea ce privește situația socială, proletariatul este o clasă încă tînără în aceste țări, formînd doar 2—10 % din totalul populației. O rezervă mai numeroasă o formează țărănimia, care reprezintă 80—90 % din populație. Un rol important în această luptă revine intelectualității democratice, patriotice, care conduce în principal această luptă și îi dă o orientare ideologică. Datorită acestor particularități, partidele apar ca grupări politice de coaliție a diferitelor clase și pături sociale, în cadrul eforturilor comune de lichidare a înapoierii economice și culturale a acestor țări, de înfrîngere a forțelor reacționare și neocolonialiste.

Rolul armatei în mișcarea de eliberare națională a popoarelor africane (nr. 8, p. 1 406—1 421) este prezentat într-un articol semnat de Chr. Mährdel, arătîndu-se cum o bună parte din vechea armată colonială s-a alăturat luptei de eliberare națională, devenind dintr-o forță a asupritorilor un sprijin efectiv al poporului. Împreună cu forțele patriotice, elementele atașate cauzei naționale din vechea armată au dat o grea lovitură colonialiștilor, iar după aceea au devenit nucleul armatei naționale.

În sfârșit, tot în această privință trebuie semnalat și documentatul articol al lui H. Deutschland *Cu privire la dezvoltarea mișcării muncitorești și sindicale din Africa (între anii 1918—1945)* (nr. 8, p. 1 422—1 435), în care sînt prezentate problemele complexe și totodată contradictorii ale apărării drepturilor oamenilor muncii din țările africane.

Problemelor de metodologie a istoriei le sînt consacrate un număr însemnat de articole, din care semnalăm: *Științele istorice și conștiința istorică* (nr. 2, p. 205—223) de W. Schmidt; *Descriere istorică, conștiință istorică, știință istorică. Corelația și importanța lor pentru dezvoltarea conștiinței socialiste* (nr. 5, p. 822—833) de J. Streisand; *Probleme teoretice și metodice privind definirea și cercetarea conștiinței socialiste a istoriei* (nr. 5, p. 834—839) de Fr. Rupprecht; *Conștiința istoriei și conștiința socialistă a statului* (nr. 5, p. 839—841) de G. Schilfert. Se subliniază necesitatea spiritului partinic în scrierea istoriei, sarcinile ce revin istoricilor germani ai mișcării muncitorești, caracteristicile statului democrat german ca stat al muncitorilor și țăranilor, modul în care trebuie pusă prezentarea legității acestui stat, în sfârșit rolul lui în lagărul socialist.

În cadrul aceluiași articol se prezintă, în ansamblul formelor conștiinței sociale, conștiința socialistă a istoriei care are un rol de seamă în suprastructura societății socialiste. Ea se concretizează în identificarea cu tendințele progresiste ale istoriei naționale și universale, în simpatia pentru adevăratele personalități ale istoriei, pentru idealurile luptei lor, profundă înțelegere a sentimentelor revoluționare, compasiune față de jertfe și bucurie față de victoriile maselor populare, mîndrie pentru realizările culturale și științifice ale poporului, pentru contribuția la cultura universală, împărtășirea idealurilor populare pentru o societate mai bună.

Tot în legătură cu aspectele generale ale istoriei sînt cercetate și *Problemele publicării izvoarelor istoriei moderne și contemporane* (nr. 4, p. 639—643) de către G. Schmidt. Publicarea izvoarelor și documentelor istoriei Germaniei pune probleme complexe, legate de tehnica edițiilor tematice, a edițiilor de scrisori, protocoale, acte, regeste, redarea variantelor, modalitățile de transcriere în limba modernă.

Interesul pe care-l prezintă pentru specialiști numerele pe 1967 ale revistei istoricilor germani îmbracă astfel aspecte multiple, atît sub aspect teoretic, cît și documentar și metodologic.

L. P. Marcu

ISTORIA ROMÂNIEI

AUGUSTIN DEAC, *1907 văzut peste hotare*,
Edit. științifică, București, 1967, 294 p.

Răscoala din 1907 se înscrie printre marile lupte de clasă și zguduiri revoluționare care au avut loc la începutul secolului nostru. Prin amploarea ei, prin antrenarea în evenimente a unor mase enorme de țărani într-un timp relativ scurt, prin dirzenia în luptă, prin eroismul și martiriul acestora, răscoala din 1907 a avut un puternic ecou nu numai în țară, ci și peste hotare, găsind rezonanțe pînă în colțurile cele mai îndepărtate ale Europei și chiar în America. Știrile și comentariile privind lupta eroică a țărănimii române din primăvara anului 1907 pentru pămînt, pentru condiții mai bune de muncă și de viață au ocupat un loc însemnat, săptămîni de-a rîndul, în coloanele presei internaționale și, îndeosebi în cele ale presei din țările înconjurătoare. Ecoul larg al acestei mari răscoale în presa de peste hotare face obiectul lucrării lui Augustin Deac *1907 văzut peste hotare*, apărută în Editura științifică.

Autorul a conceput lucrarea pe o bază largă, prezentîndu-ne la început o privire generală asupra însemnătății problemei agrare în România și, implicit, asupra frământărilor și agitațiilor țărănești, mergînd pînă la răscoale de proporția celei din 1907, care a cuprins într-o măsură și teritoriile românești aflate atunci sub stăpînire străină.

Capitolul cel mai însemnat din lucrare îl constituie în mod firesc cel referitor la răscolul puternic declanșat de răscoală în Transilvania și în teritoriile aflate încă sub dominație străină, unde milioane de țărani români suportau, pe lîngă jugul social, și pe cel național, exercitat de clasele dominante austro-ungare. De fapt, acest capitol dezvoltă și îmbogățește cu noi materiale pe acela elaborat de autor în monografia *Marea răscoală a țărănilor din 1907*, în care în mod just se remarcă faptul că țărănimea forma în Transilvania peste 74% din populația acestei provincii (p. 563), trăind la începutul secolului al XX-lea în condiții de viață deosebit de grele. Cauza fundamentală a mizeriei sale o constituia, ca și dincoace de Carpați, lipsa de pămînt. Pe baza unei largi informări, autorul analizează situația din Transilvania, demască politica de asuprire națională care apăsa populația românească, mai ales țărănimea română, consemnează poziția diferitelor clase și pături sociale față de răscoală și relevă faptul că — dată fiind situația agrară din Transilvania și din vechea Românie, problema lipsei de pămînt preocupa intens pe contemporani. În legătură cu poziția țărănimii se arată că scopurile urmărite de răscoala din 1907 au găsit toată înțelegerea și aprobarea maselor țărănești, indiferent de naționalitate. La rîndul lor, păturile mic-burgheze și intelectuale românești, după cum

menționează autorul, având simpatie pentru țărănime, vedeau în răscoală „un rău necesar”, de care era nevoie pentru ca politicienii de frunte ai României să examineze cu seriozitate situația mizeră a țărănimii. Chiar și o parte a burgheziei românești din Transilvania deținătoare de pământ, în lupta pe care o ducea împotriva moșierimii maghiare pentru cucerirea de poziții economice și influență politică, nu putea ignora cu totul problema țărănească, dar ea se pronunța numai pentru parcelarea proprietăților de stat (p. 22).

Cu totul alta a fost poziția claselor dominante: moșierimea maghiară, marea burghezie maghiară și germană, precum și clerul priveau cu profundă ostilitate evenimentele din România. Important de reținut este că ele nu numai că au privit cu ură răscoala, dar au încercat să se folosească de aceasta în propriile lor scopuri, pornind o vehementă campanie șovină atât împotriva țăranilor răsculați, cât și a mișcării de eliberare națională. Presa burgheză din Austro-Ungaria căuta să discrediteze România în fața maselor, încercând să demonstreze că situația materială a țăranilor din Transilvania era mai bună, iar cultura lor mai avansată decât a țăranilor din vechea Românie (p. 43). La rindul său, presa străină din Bucovina, puternic influențată de marele capital evreiesc, a încercat inițial să dezinformeze opinia publică despre adevăratele cauze ale răscoalei din România. Până la urmă însă ea a fost nevoită să recunoască că mizeria a împins țărănimea la luptă (p. 67).

În genere, autorul se oprește, pe baza materialelor apărute în presa din Transilvania și din Bucovina, la ecoul stîrnit de răscoală asupra claselor și păturilor sociale, asupra felului cum au reacționat acestea în timpul evenimentelor, asupra constatărilor privind situația țărănimii din aceste provincii istorice în comparație cu a aceleia de dincoace de Carpați și mai puțin asupra influenței exercitate de răscoală asupra maselor țărănești, asupra luptei acestora. Referirile privind starea de spirit a țărănimii din Transilvania și din Bucovina, mișcărilor proletariatului agricol și ale țărănimii sărace, grevele de seceriș care au izbucnit în perioada strîngerii

recoltei din vara anului 1907, precum și măsurile luate de autorități pentru a preveni sau a înăbuși aceste mișcări, puteau fi, după părerea noastră, mai amplu tratate, cu atât mai mult cu cât masele țărănești vedeau în răscoală un exemplu de felul cum trebuiau să acționeze atât împotriva apăsătoarei exploatare a grofilor și a baronilor, cât și pentru eliberarea națională și unirea lor într-un singur stat național unitar.

În legătură cu ecoul stîrnit de răscoală în statele limitrofe cu România (Austro-Ungaria, Cehoslovacia, Rusia, Bulgaria și Serbia) sau mai îndepărtate (Franța, Italia, Spania, Anglia, Germania, Belgia, Olanda, Danemarca, Grecia și Statele Unite ale Americii) este de consemnat că presa făcea ample constatări asupra evenimentelor, discutînd uneori cauzele și caracterul răscoalei, amplexarea ei ca și reprimarea întreprinsă de cercurile guvernante românești. În genere, după cum rezultă din lucrare, presa din aceste țări, indiferent de apartenență, scotea în relief caracterul profund agrar al răscoalei. E drept că o parte a presei burgheze (de pildă cea din Austro-Ungaria) a căutat să acrediteze inițial părerea că țărănimea răsculată ar fi fost animată de sentimente antisemite inoculate de instigatori, bineînțeles fără a avea o bază reală de susținere; concomitent, presa din țările limitrofe exprima temeri de extindere a răscoalei pe teritoriile lor, ceea ce a și determinat cercurile conducătoare din aceste țări să adopte măsuri de precauție, întărind paza graniței cu România. Mai mult, se știe că Austro-Ungaria a încercat chiar să intervină cu forța armată în România pentru a participa la înăbușirea răscoalei, ceea ce guvernării români n-au acceptat.

Consider că ar fi fost util pentru cititor ca la sfîrșitul fiecărui paragraf care analizează ecoul stîrnit de răscoală în diverse țări să găsească scurte concluzii, așa cum s-a procedat în cazul paragrafului privind Rusia și Italia.

Un paragraf din lucrare (p. 268–272) se ocupă de discutarea problemei agrare și implicit a răscoalei țărănești din România în Congresul Internațional al II-a ținut la Stuttgart în august 1907, unde a fost adoptată și rezoluția „Contra persecuțiilor din Româ-

nia", în care se protestă împotriva persecutării mișcării revoluționare din România.

Lucrarea conține o serie de reproduceri privind lupta țărănimii, unele foarte reușite, din presa de peste hotare, precum și indici geografici, de nume, de publicații, de organizații, congrese și instituții foarte utili. Prin stilul său viu, prin ampla informație pe care o conține, lucrarea este de un real folos nu numai specialiștilor, dar și publicului cititor.

M. Iosa

* * * *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în secolele XVII—XIX. Documente din Arhivele statului Sibiu*, vol. I—II, București, 1966—1967, 581 + 523 p.

Despre istoria economică a țărilor române în perioada de la sfârșitul feudalismului dezvoltat și a destrămării lui nu se poate avea o imagine completă fără utilizarea cit mai amplă a prețioasei arhive a Companiei negustorilor greci din Sibiu, păstrată în parte la Biblioteca Academiei, dar în cea mai mare măsură în fondurile Arhivelor statului Sibiu. Publicarea unora din actele acestei companii, începută în 1906 de N. Iorga, continuată apoi în 1931 de D. Z. Furnică, iar în vremurile noastre de harnicul arhivist Dumitru Limona, a permis istoricilor și economiștilor să aprecieze înalta valoare a informațiilor cuprinse în aceste documente. De aceea inițiativa Direcției generale a Arhivelor statului de a publica în „Colecția de documente economice privitoare la istoria României” întreaga arhivă a companiei, rămasă pînă acum inedită, trebuie apreciată și împlănită cu toată căldura.

Documentele cuprinse în cele două volume, în număr de 4 966 și publicate sub formă de regeste și ample rezumate, provin de fapt din 19 registre și câteva sute de acte din anii 1694—1858, aparținând fie companiei, fie unor negustori greci companiști, ca, de exemplu, Stratu Sigull, Manicati Safranu și fiii,

Ion Marcu și fiii etc., fie chiar unor negustori necompaniști, ca, de exemplu, Nicolae Dimitrie Paciura, dar care pun în lumină nouă diferite aspecte din viața companiei. În marea lor majoritate, actele publicate în cele două volume sînt originale și scrise în limba greacă.

Altele, mai puține la număr, sînt copii scrise în limbile greacă, germană, română, latină și italiană. Printre ele s-au strecurat și unele imprimate în limbile germană, franceză, română, maghiară etc.

Informațiile cuprinse în cele două volume de documente sînt cit se poate de prețioase pentru cunoașterea vieții economice a țărilor române și a zonei cuprinse între Orientul Apropiat și Europa centrală. În general, ele reflectă eforturile negustorilor greci din Sibiu de a intensifica schimburile între ținuturi atât de îndepărtate, de a-și crea o piață internațională cu limite cit se poate de întinse, de a crea prin comerț noi izvoare de acumulare a capitalului.

În privința comerțului intern românesc sînt oglindite limitele pieței locale și regionale a negustorilor greci din Sibiu, companiști și necompaniști. Numeroase acte menționează desfacerea mărfurilor acestora nu numai în Transilvania la târgurile din Brașov, Făgăraș, Mediaș, Bistrița, Aiud, Tg.-Mureș, Cluj, Alba-Iulia, Sighet etc., dar și în Țara Românească la Craiova, Rîmnicu-Vâlcea, Ocnele Mari, București, Rlurenii, Pitești, Slatina, în Moldova la Iași, în Banat la Timișoara, ceea ce înseamnă că activitatea lor comercială contribuia la unitatea economică a tuturor provinciilor românești. Din evidențele comerciale ale negustorilor greci rezultă categoriile de mărfuri dintre cele mai variate, în special textile, piei și ceară, achiziționate direct sau indirect prin agenții lor, numiți factori. Unele catastrofe, cum sînt acelea ale casei comerciale Marcu, ne dau informații prețioase cu privire la valoarea capitalurilor investite în moșii în Transilvania și în Țara Românească, precum și în manufacturi, ca, de exemplu, sticlăria (glăjăria) de la Zalan, care aduceau beneficii anuale de zeci de mii de florini. De un deosebit interes sînt informațiile cu privire la comerțul de bani făcut de acești negustori cu cei din principalele centre comerciale din cele trei

țări românești, orașul București ocupând un loc important, întrucât pe piața acestuia se afla o mare cantitate de monedă bogată în argint, mult căutată în acea vreme. Ulterior aceste monede, se arată în documente, erau strinse și duse la Zlatna și la Alba-Iulia, pentru a fi topite și transformate în monede de circulație austriacă.

Aceleași documente din prezentul catalog ne dau o imagine bogată asupra relațiilor comerciale externe ale negustorilor greci din Sibiu. În primul rând este impresionant numărul mare de achizitori, pe care aceștia îi au în numeroase orașe europene, dintre care cele mai importante sînt Viena, Graz, Lipsca, Veneția, Triest, Constantinopol, Salonic, Gabrovo etc. De la Viena se aduceau obiecte metalice, cositor, vopsele, medicamente, fire și țesături de bumbac, de la Graz coase, de la Veneția coloniale, obiecte de podoabă, hîrtie, cărți, de la Triest băuturi spirtoase, de la Nürnberg oglinzi, sticlărie, flori, betea de brodat, de la Gabrovo pielărie, de la Brusa mătăsuri etc. Multe dintre aceste mărfuri erau aduse în țările române și desfăcute în principalele orașe din Transilvania (Sibiu, Brașov, Cluj, Alba-Iulia, Gherla, Orăștie), din Țara Românească (București, Craiova, Rîmnicu-Vilcea, Oenele Mari) și din Moldova (Iași).

În același timp sînt indicate și locurile de desfacere ale acestor mărfuri și în celelalte țări europene. Astfel, piața externă de desfacere a negustorilor greci din Sibiu cunoștea limite extrem de largi. La Veneția, Triest, Neapole și Messina se vindeau cantități masive de ceară achiziționată din țările române, la Constantinopol monede, muselinuri lucrate la Sibiu, la Moscova mătase. De asemenea se mai desfăceau mărfuri la Pesta, Seres etc.

Dar nu numai atât. Documentele indică în același timp existența unui intens comerț de tranzit practicat de negustorii greci din Sibiu cu tot felul de mărfuri, orașe ca Timișoara, Sibiu și București ocupînd un loc important. Ici și colo sînt semnalate și greutățile inerente întîmpinate de aceștia în achiziționarea și desfacerea mărfurilor pricinuite de războaiele napoleoneene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului

al XIX-lea, de frecvențele epidemii de ciumă, de dispozițiile cabinetului din Viena conținînd prohibiții de import și export, de pretențiile exagerate ale cărăușilor.

De un deosebit interes ni se pare registrul de procese-verbale ale ședințelor companiei, care cuprinde pricinile judecate și sentințele date, hotărîri, bilanțuri de socoteli și însemnări în legătură cu evenimentele importante din viața companiei din anii 1781—1858. Din el, ca și din alte acte, se poate afla structura eterogenă a membrilor companiei, mulți dintre aceștia provenind din regiunile sud-dunărene cele mai îndepărtate. Mai pot fi cunoscute activitatea profesională și administrativă a companiștilor, drepturile și obligațiile lor față de organele de conducere — constituite din proestos și jurați —, funcțiile economice, sociale și mai ales religioase ale companiei, raporturile companiștilor cu autoritățile ecleziastice românești și cu cele săsești, acestea din urmă potrivit adesea privilegiilor acordate străinilor de către cabinetul din Viena. În același timp, pot fi stabilite veniturile companiei rezultate din contribuțiile anuale ale membrilor acesteia și din donații întîmplătoare, precum și cheltuielile făcute din lada companiei pentru fise, salariul proestosului, școala companiei, pentru ajutorarea celor sărăciți și îngroparea membrilor decedați. Pot fi studiate totodată cererile de admitere în companie, însoțite adesea de jurămîntul depus de noii membri. Cea mai veche cerere de admitere în companie, publicată de autorul culegerii de față, Dumitru Limona, datează din 1780 (vol. I, nr. 142) și provine de la Atanasie Emanuil Pelenga, originar din Castoria. Totuși, publicarea de curînd a unei cereri similare, dar mai vechi, (din 1756), a lui Hagi Petru Luca Craioveanul (vezi „Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 1—2, p. 132—134), este o dovadă că parte din actele companiei încă necunoscute se mai găsesc și în alte fonduri de arhivă.

Lucrarea se încheie cu cîțiva prețioși indici separați de nume de persoane, de nume de localități, de materii, precum și cu un glosar pentru fiecare volum în parte. Un fapt lăudabil de asemenea este includerea în volumul al II-lea a citorva facsimile de docu-

mente în text și nu la sfârșit, cum se obișnuiește, chiar în dreptul documentului în cauză (vezi nr. 1 025, 1 042, 1 188, 1 291, 1 541, 1 543, 1 857 și 1 963), care permite cititorului să urmărească unele detalii ale informației regestului.

Realizat în condiții grafice meritorii, prezentul catalog de documente este nu numai

un instrument de lucru, dar prin amplele rezumate publicate, devine o valoroasă colecție de documente, prețioasă pentru toți acei care includ în preocupările lor studierea dezvoltării economice a țărilor române în secolele XVII—XIX.

C. Șerban

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *B.K.P. i deloto na oktovri (1917—1944) (Partidul Comunist Bulgar și cauza lui Octombrie (1917—1944)*, Edit. P.C.B., Sofia, 1967, 488 p.

În capitolul I al volumului, „Partidul Comunist Bulgar despre ideile și cauza Revoluției din Octombrie”, alcătuit de Stela Dimitrova, se arată că în Bulgaria vestea victoriei revoluției a fost întâmpinată cu un profund entuziasm. Autoarea vorbește de numeroase mitinguri de solidaritate care au avut loc, de presa de partid, care, publicând articole închinete revoluției, felicita poporul rus: „Proletariatul rus... exponent al păcii, libertății și frăției între popoare, îl salutăm cu bucurie”¹. În capitol se arată că sprijinul dat de poporul bulgar poporului rus în timpul revoluției n-a fost numai de ordin moral, deoarece mulți dintre prizonierii bulgari aflați în Rusia au luat parte la luptele date pentru cucerirea și apărarea puterii sovietice la Petrograd, Moscova, Kazan, Odesa etc.

Referindu-se la influența pe care Revoluția din Octombrie a exercitat-o asupra Partidului Muncitoresc Social-Democrat Bulgar (socialiștii „strimți”), autoarea capitolului arată

că acesta a adoptat principiile marxismului privind dictatura proletariatului și insurecția armată, schimbându-și denumirea în partid comunist (mai 1919).

După crearea, Partidul Comunist Bulgar a militat pentru popularizarea în Bulgaria a măsurilor luate de tînărul stat proletar, pentru încheierea păcii cu Rusia Sovietică, împotriva acțiunilor intervenționiste ale statelor imperialiste. Sub conducerea lui au loc numeroase mitinguri la care muncitorii declară că „consideră cauza proletariatului rus drept propria lor cauză”², în presa de partid apar articole de solidaritate, iar în Adunarea Națională guvernul este interpelat despre intențiile sale în legătură cu Rusia proletară.

În anii intervenției, demascînd politica cercurilor conducătoare bulgare, partidul comunist a desfășurat o largă campanie, susținută prin mitinguri de protest, greve, articole în presă, interpelări în Adunarea Națională, contra folosirii țării ca bază de intervenție împotriva tînărului stat proletar.

Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie s-a resimțit în Bulgaria în timpul luptelor revoluționare din anii 1918—1923, care, deși înfrînte, au permis partidului ca, învățînd din propria experiență și din cea a

¹ Partidul Comunist Bulgar și cauza lui Octombrie, p. 22.

² *Idem*, p. 31.

mişcării comuniste mondiale, să se transforme, ajungând să fie în ajutorul celui de-al doilea război mondial un puternic partid marxist-leninist.

De analiza relațiilor bulgaro-sovietice în perioada 1920—1939 se ocupă autorii capitolelor II—V, Ț. Nikolov, B. Grigorov, N. Nedev și V. Haginikolov, pe parcursul a circa 290 de pagini. Ei arată că, sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, clasa muncitoare, țărănimca și alte pături sociale au luptat pentru apărarea tinerei republici sovietice contra pericolului unei noi intervenții, pentru acordarea de ajutor economic poporului rus și stabilirea de legături comerciale și diplomatice cu Uniunea Sovietică.

Militând contra pericolului unei noi intervenții împotriva primului stat proletar, poporul bulgar a luptat, sub lozincă „Nu vrem contrarevoluționari ruși în țara noastră”³, împotriva încartuirii în țara sa a unităților albgardiste. Sub influența Partidului Comunist Bulgar, în toată țara au avut loc mitinguri (Sofia, Plovdiv, Stara-Zagora etc.), s-au adoptat rezoluții de protest, iar deputații comuniști din Adunarea Națională au interpellat guvernul în legătură cu instalarea contrarevoluționarilor ruși în țară. În același timp, partidul a organizat o campanie de lămurire în rândurile soldaților albi pentru a-i determina să se repatrieze.

Acționând pe linia ajutorării economice a poporului rus, se arată în lucrare, partidul comunist a luat atitudine contra campaniei de denigrare a statului sovietic din partea presei burgheze, campanie întreprinsă în urma foametei care a cuprins în 1921 unele regiuni din Rusia când P.C.B. a organizat mari acțiuni de strângere a ajutoarelor în bani și în alimente pentru a fi expediate în Rusia. Această campanie, în care s-au încadrat oameni de toate categoriile sociale, membri și nemembri de partid, a avut însemnătate pentru însuși partidul comunist, deoarece în timpul ei s-a înfăptuit „o mai strânsă legătură revoluționară între partid și cei ce muncesc”⁴. Guvernul lui Al. Stamboliiski, care în problema rela-

țiilor cu Rusia Sovietică a dus o politică inconsecventă, a fost de acord cu activitatea de strângere a ajutoarelor și chiar s-a arătat dispus să primească în Bulgaria, pentru a-i hrăni, circa 20 000 de copii din regiunile înfometate.

Una dintre problemele care au stat mereu în centrul muncii Partidului Comunist Bulgar, se arată în lucrare, a fost stabilirea de legături comerciale și diplomatice și de relații prietenești cu Uniunea Sovietică. Militând pentru această cauză încă din timpul Revoluției din Octombrie, P.C.B. a luptat contra încercărilor de atragere a Bulgariei într-un nou război. În acest sens, nu o dată deputații muncitorilor din Adunarea Națională au criticat guvernul deoarece nu ducea o politică externă independentă, corespondătoare intereselor naționale ale poporului bulgar. Arătând în același timp că multe țări au renunțat la blocada economică, P.C.B. cerea stabilirea de legături comerciale și diplomatice cu Uniunea Sovietică, văzând în ele „o necesitate economică și politică”. În vederea impulsivării luptei pentru stabilirea de relații comerciale, presa de partid, legală și ilegală, a publicat numeroase articole despre dezvoltarea economiei sovietice, făcându-se în același timp comparație cu situația existentă în Bulgaria. În lucrare se menționează de asemenea, că în campania pentru stabilirea de relații comerciale și diplomatice cu Uniunea Sovietică au luat parte aproape toate partidele mic-burgheze. Participarea lor este explicată prin situația economică existentă, precum și prin amploarea acțiunilor muncitorești, care au exercitat o puternică influență asupra lor.

Venirea la putere în 1934 a unor grupări politice favorabile relațiilor cu Franța, Iugoslavia și Uniunea Sovietică a încununat campania dusă de partidul comunist și de poporul bulgar în favoarea legăturilor cu țara socialismului, prin semnarea în același an a unor acorduri diplomatice între cele două țări.

Capitolul al VI-lea al lucrării se ocupă de relațiile dintre partidul comunist, poporul bulgar și Uniunea Sovietică în perioada celui de-al doilea război mondial. Analizând evenimentele din această perioadă, în lucrare se

³ *Ibidem*, p. 111.

⁴ *Ibidem*, p. 166.

subliniază că după atacarea Uniunii Sovietice de trupele hitleriste, P.C.B. desfășoară o puternică campanie de prietenie cu U.R.S.S., contra războiului. El va populariza prin toate mijloacele succesele trupelor sovietice, unitatea poporului sovietic în lupta contra agresorilor fasciști. În același timp, P.C.B. hotărăște începerea luptei armate contra regimului de dictatură monarho-fascistă, precum și dezvoltarea organizațiilor sale ilegale. Lupta poporului bulgar contra războiului antisovietic a fost atât de puternică, încât, după cum se arată în lucrare, cercurile guvernante n-au putut trimite trupe care să ia parte activă la lupte.

În lucrare sînt descrise condițiile interne în care a avut loc insurecția armată de la 9 septembrie 1944. În urma victoriei insurecției, activitatea Partidului Comunist Bulgar pentru prietenia cu U.R.S.S. a intrat într-o etapă nouă, datorită noilor condiții existente.

C. Iliescu

ȘT. KUCZYŃSKI, *Polskie siły zbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenów* (Forțele armate polone sub Cazimir cel Mare și Angevini), în „Studia i materiały do historii wojskowości”, Varșovia, tom. XI—2, 1965, f. 3—61.

Autorul, cunoscut cercetător în domeniul istoriei armate și artei militare poloneze, analizează rolul lui Cazimir cel Mare de conducător și organizator al apărării țării, componența socială a armatei polone și obligațiile militare ale diferitelor clase sociale, organizarea forțelor armate și obligația serviciului militar, echiparea armatei, taberele și producția de armament, strategia și tactica din perioada menționată.

În acest context, autorul se ocupă și de data primei expediții militare polone în Moldova.

Menționăm că în această privință un alt istoric polon, și anume Zdz. Spieralski, a ajuns mai înainte, într-un articol intitulat *În legătură cu presupusa expediție a lui Cazimir cel Mare în Moldova*¹, la concluzia, similară cu cea a lui P. P. Panaiteșcu², că data acestei expediții, pusă de Długosz în anul 1359, sub Cazimir cel Mare, și terminată prin înfringerea armatei polone, a avut loc în anul 1377 sub Ludovic de Anjou, rege în același timp al Ungariei și al Poloniei. Spieralski este de asemenea de acord cu istoricul român că această expediție a fost organizată de Vladislav de Oppehn, locțiitorul regelui Ungariei în țara Haliciului, că ea a fost făcută nu în interesul Poloniei, ci în cel al Ungariei, și că la ea a luat parte nobilimea de arme polonă, precum, probabil, așa cum presupune Panaiteșcu, și principii lituani din Podolia.

Punind din nou în discuție problema datei primei expediții polone în Moldova, Șt. Kuczyński arată că deși criticii lui Długosz se pare că au dreptate, totuși nu se poate recunoaște că această expediție n-a avut loc în timpul lui Cazimir cel Mare pînă ce nu se va răspunde la întrebările de mai jos.

În primul rînd, de ce atât Długosz, cît și autorul celei de-a doua descrieri a expediției, Callimachus, care n-a cunoscut versiunea lui Długosz (fapt cu care sînt de acord Panaiteșcu și Spieralski), pun amîndoi expediția în timpul lui Cazimir cel Mare? Dacă Długosz și Callimachus fac aceasta bazîndu-se pe tradiția familiei Oleśnicki, care a dat pe unul dintre principalii participanți la expediție, și anume pe Zbigniew Oleśnicki, atunci se poate oare concepe că nepotul acestuia, cardinalul Oleśnicki, care se interesa de istoriografie și al cărui secretar a fost Długosz, să nu fi știut sub ce rege bunicul său a fost călăcit în luptă? Doar despre această întimplare a trebuit să povestească, și încă cu multe amănunte, bunicul său în familie și tocmai pe baza

¹ *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii*, în „Przegląd Historyczny”, Varșovia, tom. LII, 1961, p. 147—152.

² *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență în țările române*, în „Studii”, nr. IX, nr. 4, 1956, p. 95—115.

tradiției acestei familii Długosz și Callimachus au pus, după cum s-a arătat, această expediție în timpul lui Cazimir cel Mare.

În al doilea rând, este oare posibil ca Długosz care a scris despre Cazimir cel Mare cu multă admirație, să încerce dominația acestuia cu amintirea unei înfringeri, a unei înfringeri suferite de acest rege, în loc s-o deplaseze în timpul domniei în Polonia a Angevinilor, lucru ce cu siguranță n-ar fi întârziat să-l facă dacă ar fi avut cit de puțină îndoielă în privința regelui sub a cărui domnie s-a ajuns la această înfringere?

În al treilea rând, este oare cu puțință ca Janko din Czarnków, cronicarul atât de defavorabil Angevinilor și care le-a subliniat insuccesele, să treacă sub tăcere înfringerea din Moldova dacă aceasta s-ar fi întâmplat sub domnia lui Ludovic de Anjou?

În al patrulea rând, Długosz redă prea precis amănuntele, de pildă data exactă a pornirii expediției, sau detaliul potrivit căruia Cazimir a răscumpărat pe prizonierii poloni din această expediție. Asemenea amănunte Długosz nu le-a luat niciind din fantezie. Atunci de ce ar fi făcut-o în cazul expediției în chestiune?

În al cincilea rând, oare organizarea bisericii din Moldova nu era în anul 1359 mai avansată decât ar fi putut fi în cazul când abia în acest an ar fi luat ființă statul moldovean?

În al șaselea rând, Długosz s-a putut înșela cu un număr oarecare de ani, dar e greu de admis că el s-a înșelat cu o întreagă domnie. Dacă anul 1359 ar fi în textul lui Długosz „numai o întâmplare” (după cum afirmă Spieralski), atunci trebuie reamintit că el n-a pus niciind date din întâmplare. De multe ori le-a modificat intenționat, adeseori, fiind informat greșit, le-a deplasat cu câțiva ani. Niciodată însă n-a comis în lucrarea sa *Istoria Poloniei* din veacurile XIV—XV o eroare cronologică de 18 ani.

În sfârșit, în al șaptelea rând, dacă Panaitescu ar avea dreptate când a dat expediția în anul 1377, atunci cum se împacă textul lui Długosz, în care se precizează că trupele polone au trecut frontiera în Moldova după 21 iunie, cu faptul că, așa cum se știe, în anul 1377

nobilimea s-a adunat sub arme, prin mobilizare generală, la Sandomierz, de unde a pornit, sub comanda lui Sedziwój din Szubin, în jurul datei de 10 iulie în Volinia, contra lituanienilor, rămânând în această expediție până la începutul lunii septembrie același an?

Prin urmare, după Kuczyński, Cazimir cel Mare, și nu Ludovic de Anjou este regele care și-a trimis oștile în Moldova în anul 1359 sau ceva mai târziu.

Astfel stînd lucrurile, problema datei primei expediții polone în Moldova rămîne, după noi, deschisă.

I. Corfus

BOGUSLAW LEŚNODORSKI, *Les Jacobins Polonais*, Paris, Société des Etudes Robespierriennes, 1965, 367 p.

Cercetările profesorului B. Leśnodorski referitoare la istoria statului și dreptului se bucură de o deosebită apreciere în noua istoriografie polonă. Ca istoric și ca jurist, el colaborează la pregătirea remarcabilei opere de sinteză *Historia państwa i prawa Polski* (Istoria statului și dreptului Poloniei), din care s-au editat pînă în prezent, la Varșovia, primele trei volume, sub conducerea redacțională a profesorului Juliusz Bardach. A publicat în 1963 un remarcabil studiu despre *Institutiile polone în secolul luminilor*. Cu ocazia călătoriei de studii pe care a făcut-o în România în ianuarie 1968, acest învățat a manifestat un deosebit interes pentru cercetarea istorică a relațiilor româno-polone și a propus organizarea de întâlniri științifice între istoricii țării noastre și istoricii din Republica Populară Polonă.

Lucrarea privitoare la *Iacobinii poloni* învederează largul orizont istoric al autorului în cercetarea formelor de insurecție populară manifestate în Polonia la finele secolului al XVIII-lea sub influența ideilor revoluției burgheze din Franța.

În „Introducere” (p. 3—20), autorul pune în lumină faptul că, în marea lor majoritate,

publicațiile vechi au denigrat iacobinismul polon, opus ideologiei straturilor sociale conservatoare și a dominațiilor străine. Adevăratul sens istoric al ideologiei revoluționare se reflectă totuși în operele unor scriitori și militanți politici în a căror activitate publică a vibrat conștiința națională. În 1794 iacobinismul a avut în Polonia semnificația patriotismului activ și a stimulat lupta pentru dreptatea socială și pentru independența națională.

În capitolul intitulat „Cele două Polonii” (p. 21—55), autorul relevă antagonismul existent în societatea polonă din secolul al XVIII-lea între privilegiile care reprezentau regimul retrograd al țării și lumea nouă, care, în spiritul concepțiilor moderne, se opunea opresiunii sociale și naționale. Insurecția polonă din 1794 vădește descompunerea clasei magnaților și a nobilimii și învederează geneza noii societăți sub conducerea elementelor burghize și a intelectualilor. Orașele au stat în fruntea mișcării insurecționale.

Importante sînt constatările autorului din capitolul „Cluburi și societăți” (p. 57—113). Se arată că în Polonia activau numeroase cluburi și societăți literare, științifice și filozofice, loji masonice, asociații de caritate și de jocuri, care n-aveau în aparență scopuri politice, dar care propagau concepții progresiste, cultivînd spiritul revoluționar mai ales în lumea orașenească. Cluburile s-au organizat după modelul celor franceze și au activat pentru atragerea elementelor populare.

În capitolul al III-lea, intitulat „Ideile de libertate și egalitate” (p. 115—183), autorul relevă varietatea concepțiilor care au inspirat iacobinismul polon. Gîndirea care antrena mișcarea insurecțională reprezintă un amestec de idei politice, sociale, filozofice, economice și literare, avînd ca orientare generală lupta pentru libertatea națională. Articolele anonime, publicațiile clandestine și memoriile răspîndite de capii insurecției exprimau de asemenea concepții republicane și preconizau o constituție democratică. Noțiunile de „om” și de „cetățean” figurează în programul iacobinilor poloni cu înțelesurile noi pe care le-au pus în circulație revoluționarii francezi din 1789.

În capitolul al IV-lea, intitulat „Oamenii revoluției polone” (p. 185—212), autorul analizează componența socială a iacobinismului. Un grup de stînga cu tendințe anti-monarhice revendica reforme în favoarea țărănimii; acest grup avea în frunte intelectuali ca T. Maruszewski, J. Wybicki, C. Konopka, S. Wegrzecki, J. Dembowski ș.a. Un grup activ a fost acela al publiciștilor, artiștilor și savanților, printre care autorul menționează pe J. de Wolda Meier, F. Jelski, J. Pawlikowski, S. B. Linda, A. Boguslawski ș.a. Au avut de asemenea un rol activ în mișcarea insurecțională numeroși ofițeri poloni, unii clerici, unii negustori și meșteșugari.

Autorul intitulează capitolul al V-lea „Kollataj și problema șefului” (p. 213—246). Cu privire la Hugo Kollataj, autorul pune în lumină activitatea sa de scriitor talentat și trăsăturile de om politic, dar se îndoiește că acesta poate fi numit cu adevărat un „Robespierre polon”, precum l-au caracterizat unii contemporani. Ca îndrumător și organizator al insurecției, Kollataj a fost foarte activ, dar, precum apreciază autorul, prin ansamblul ideilor și activităților sale politice nu a putut fi șeful ideal al iacobinismului polon.

Capitolul al VI-lea, privitor la „Iacobinii și inișcările populare” (p. 247—298), pune în lumină adevăratele lucrătorilor, meșteșugarilor, negustorilor și țărănilor la insurecția din anii 1793—1794. Elanul popular nu a fost însă orientat și folosit de către iacobini potrivit unui program precis și cu o tactică sigură. În ultimul capitol, al VII-lea, intitulat „Polonia și Franța” (p. 299—350), autorul examinează relațiile franco-polone, din anul 1794. În procesul formării națiunii polone moderne, programul și activitatea iacobinilor reprezintă o manifestare istorică pozitivă, care a unit aspirațiile poporului polon cu cele ale Franței revoluționare.

Lucrarea se încheie cu o „Concluzie” (p. 351—354) și cu un „Indice al numelor de persoane” (p. 357—364). Izvoarele documentare și istoriografia pe care se întemeiază lucrarea sînt citate în cursul expunerii. Din istoriografia românească, autorul citează două studii ale lui N. Iorga. S-ar fi putut folosi și

lucrarea aceluiași istoric *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, precum și importantul studiu al lui D. Popovici *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

Lucrarea profesorului Leśnodorski, crudită și consistentă, este o contribuție pozitivă la studiul istoric al mișcărilor revoluționare europene din perioada descompunerii feudalismului și a formării relațiilor capitaliste.

Gh. Cronț

R. JENKINS, *Byzantium: The Imperial Centuries at 610 to 1071*, Edit. Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966, 400 p.

În acest volum autorul expune istoria Bizanțului între anii 610 și 1071, adică perioada evului mediu bizantin.

Autorul, profesor de istorie bizantină la Universitatea Harvard, era îndreptățit să poată duce la bun sfârșit istoria acestei perioade: colaborarea sa la ediția critică și la comentariul operei lui Constantin Porphyrogenetul, *De administrando imperio*, ca și unele studii privind evenimente din vremea lui Leon al VI-lea.

În volum, istoria politică și problemele religioase sînt pe larg expuse, în cele controversate autorul manifestă însă multă prudență. Cultura și problemele social-economice sînt într-o mai mică măsură cercetate, deși autorul recunoaște marea contribuție adusă de Bizanț civilizației europene prin convertirea popoarelor barbare în secolul al IX-lea, care astfel au putut ajunge la cultura greco-romană. R. Jenkins recunoaște că prin activitatea misionară Bizanțul a urmărit scopuri politice, creștinarea creînd o situație de dependență a popoarelor convertite. Numai despre activitatea culturală a lui Constantin Porphyrogenetul autorul se ocupă pe larg.

La sfârșitul fiecărui capitol se găsesc referințe sumare limitate la izvoarele bizantine

cele mai reprezentative ale epocii și la tratate de uz curent. Explicația este că lucrarea se adresează în primul rînd studenților și oamenilor de cultură generală, care trebuie îndrumați spre ceea ce este mai bun și mai bine documentat.

În partea introductivă se prezintă concepția ostilă și ignorantă a istoricilor apuseni despre Bizanț în secolele XVIII—XIX. Această ostilitate, născută în perioada cruciadelor, s-a menținut la istorici ca Gibbon și Voltaire și la scriitorii ca W. Scott și G. Eliot.

În continuare se face o sumară relatare a istoriei Bizanțului de la Constantin cel Mare și pînă la Heraclius. Despre Iustinian, autorul se exprimă că a încercat să refacă un întreg sistem. Societatea însă evoluase, nu mai existau nici oameni, nici mijloace materiale și nici voință pentru a-l susține. Această stare de lucruri a fost înțeleasă și de contemporani, ca, de exemplu, Ioan din Efes.

Imperiul lui Heraclius era radical deosebit de cel din vremea lui Iustinian ca teritoriu, populație și organizare administrativă. Supraviețuirea Bizanțului și deci a culturii elenistice și romane este opera elementelor colonizate în imperiu: geniului și valorii armenilor grecizați și puterii de adaptare și de muncă a slavilor. Reformele lui Heraclius nu sînt o operă deliberată, ci o adaptare treptată, impusă de noile condiții istorice. De aceea autorul pe bună dreptate nu-l consideră un reformator — un om de stat — și nici un bun militar. În ce privește data apariției primelor theme, autorul este ezitant; în orice caz ele au apărut în vremea lui Heraclius, care a aplicat în Asia Mică ceea ce exista în exarhatul Cartaginei, de unde el provenea. Pentru sprijinul acordat arabilor de populațiile copte și semite ca să cucerească Siria, Palestina și Egiptul se dau numai explicații de ordin religios și național, deși abuzurile administrației și excesele fiscale au fost principala cauză.

Dintre urmașii lui Heraclius, Constans al II-lea este considerat un suveran cu simțul răspunderii și energic, cu o viziune clară a nevoilor imperiului. După 17 ani de înfrîngeri din partea arabilor pe mare și uscat, el a reușit în cele din urmă să se impună și să încheie un armistițiu cu Moawiya. După părerea auto-

rului, codul rural apare în vremea lui Iustinian al II-lea și tot atunci se cristalizează și regimul thematic. Se recunoaște slavilor un rol important în revoluționarea economiei rurale.

În capitolul despre isaurieni, R. Jenkins, urmînd pe Grégoire, crede că luptele cu arabii din vremea lui Leon al III-lea au constituit fondul epopeii lui Digenes Acritas și că acesta din urmă ar fi fost turmarhul themei Anatoliki, Diogenes. Perioada isauriană se caracterizează printr-o politică agrară prosperă. Costul vieții a scăzut. Adversarii lui Constantin al V-lea au explicat acest fenomen ca urmare a restrîngerii circulației monetare. În realitate s-au extins tîrenurile cultivabile, după cum rezultă dintr-un izvor arab.

Jenkins ironizează tendințele de explicare a iconoclasmului prin rațiuni social-economice, considerate drept tendințe de a moderniza situații din trecut. Evident, autorul nu are dreptate. După părerea sa, politica isaurienilor izvora din convingeri religioase precise și mișcarea iconoclastă ar fi continuat monofizitismul, amîndouă fiind un protest împotriva elementului material din întruparea divină. În schimb găsim judicioase aprecierile autorului despre relațiile dintre Imperiul bizantin și cel carolingian, ca și despre situația dezastruoasă a finanțelor în momentul înlăturării Irenei.

Răscoala lui Toma Slavonul a avut consecințe sociale și politice importante și de lungă durată. Mica proprietate de pămînt a fost greu lovită și posesorii lor nevoiți să-și vîndă loturile. Din secolul al IX-lea începe creșterea rapidă a marii proprietăți, aceasta devine trăsătura dominantă a economiei rurale și una dintre cauzele declinului puterii bizantine. Răscoala a imprimat și o tendință centrifugă în theme.

Conflictul dintre Photie și Ignatie este considerat continuarea celui dintre studii și Tarasios și dintre Nicephor și Metodie, adică dintre moderați și extremiști, biserica, pe de o parte, fiind socotită arbitru spiritual suprem și, pe de altă parte, concepută ca parte integrantă din organizația de stat.

Autorul se oprește la Vasile I, la politica sa de cucerire în Apus și la reformele administrative de întărire a themelor și a comanda-

mentelor prin fragmentarea lor efectuată de Leon al VI-lea pentru a se apăra cu succes împotriva atacurilor arabe cu unități de cavalerie reduse ca număr, însă mobile. La Constantin Porphyrogenetul este menționată activitatea sa diplomatică și dezinteresul pentru celelalte atribuții imperiale.

Vasile al II-lea este socotit cel mai mare geniu militar și organizatoric al acelor timpuri și unul dintre cele mai mari din toate vremurile. Deși a dus războaie lungi și costisitoare și a redus impozitele micilor proprietari rurali, el a lăsat la moartea sa sume însemnate în tezaur.

Bine conturat este conflictul dintre aristocrația civilă și cea militară după moartea lui Vasile al II-lea, iar în ce privește analiza antecedentelor schismei din 1054, autorul o vede în conflictul dintre lumea occidentală și cea orientală, născut încă înaintea erei noastre.

Înfringerea de la Mantzikert a avut urmări atât de dezastruoase numai fiindcă imperiul era în decadență și în armată domnea haosul. O astfel de bătălie pierdută în vremea lui Nicephor Phocas, Ioan Tziniskes sau Vasile al II-lea ar fi fost fără urmări.

În încheiere se cuvine semnalat felul curios în care autorul modernizează diferitele funcții bizantine: Daniel din Sinope este un „lord mayor” în Constantinopol (p. 60), Andrei Craterus este „un slav marshal” (p. 191) și un alt Andrei „field-marshal” (p. 200). Leon Phocas este ministru de externe (p. 287), iar parakimomenul Vasile al II-lea (p. 302).

Volumul are două hărți și un indice.

E. Frances

* * * *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, unter Mitwirkung von Helmut Beumann, Bernhard Bischoff, Hermann Schnitzler, Percy Ernst Schramm, herausgegeben von Wolfgang Braunsfels, 4 vol., L. Schwann-Verlag, Düsseldorf, 1965—1967, 860 + 306 + 590 + 484 p.

* * * *Karl der Grosse. Werk und Wirkung*, Aachen, 1965, 568 p. + 158 pl.

Apariția monumentalei monografii colective de 2 240 de pagini publicate de savanții germani cu prilejul împlinirii a 1 200 de ani de la prima amintire în documente a așezării carolingiene de la Aachen marchează un pas hotărâtor înainte în cercetarea istoriei Europei occidentale din evul mediu timpuriu. Departe de a evoca numai figura primului împărat german, așa cum sugerează titlul comun, cele patru tomuri masive cuprind până la ultimul amănunt istoria economică, socială, politică și culturală a Apusului între 768 și 814. Deși această epocă este îndeobște socotită oarecum depărtată de sfera de interes a istoricului român, socotim necesar a aminti măcar titlurile studiilor cuprinse în volumele editate de W. Braunfels: în primul dintre acestea, *Persönlichkeit und Geschichte*, întâlnim astfel: P. E. Schramm, *Carol cel Mare în lumina sigiliilor și bulelor sale. Mărturii iconografice și literare privind înfățișarea sa* (p. 15—24), J. Fleckenstein, *Carol cel Mare și curtea sa* (p. 24—50), E. Hlawitschka, *Strămoșii lui Carol cel Mare* (p. 51—82), K. F. Werner, *Familii nobile importante din Imperiul lui Carol cel Mare* (p. 83—142), E. Ewig, *Descriptio Franciae* (p. 143—177), R. Wenskus, *Popoarele germane din Imperiul lui Carol cel Mare* (p. 178—219), K. Reindel, *Bavaria în Imperiul carolingian* (până în 894, p. 220—246), B. Bliigny, *Regatul Burgundiei* (p. 247—268), Ph. Wolff, *Aquitania și limitele ei* (p. 269—306), A. Gauert, *Asupra itinerarului lui Carol cel Mare* (p. 307—321), W. Kaemmerer, *Așezarea și istoria palatului de la Aachen al lui Carol cel Mare* (p. 322—348), Fr. L. Ganshof, *Carol cel Mare și instituțiile monarhiei france* (p. 349—393), Fr. L. Ganshof, *Carol cel Mare și administrarea justiției în monarhia francă* (p. 394—419), J. Fr. Verbruggen, *Armata și strategia lui Carol cel Mare* (p. 420—436), H. H. Hofmann, *Fossa Carolina* (p. 437—453), H. Büttner, *Misionarismul și organizarea ecleziastică a Imperiului franc până la moartea lui Carol cel Mare* (p. 454—487), Fr. Prinz, *Daniile și privilegiile lui Carol cel Mare* (p. 488), W. Metz, *Economia agrară în Imperiul*

carolingian (p. 489—500), Ph. Grierson, *Banii și circulația monetară sub Carol cel Mare* (p. 501—536), P. Classen, *Carol cel Mare, papalitatea și Bizanțul* (p. 537—608), O. Bertolini, *Carol cel Mare și Beneventul* (p. 609—671), W. Björkman, *Carol și Islamul* (p. 672—682), J. M. Wallace-Hadrill, *Carol cel Mare și Anglia* (p. 683—698), H. Jankuhn, *Carol cel Mare și Nordul* (p. 699—707), M. Hellmann, *Carol și lumea slavă dintre Marea Baltică și Pădurea Boemiei* (p. 708—718) și J. Deér, *Carol cel Mare și prăbușirea Imperiului avar* (p. 719—791), articol care poate fi consultat cu mult folos și de cercetătorul istoriei Transilvaniei, și W. Schlesinger, *Descompunerea Imperiului lui Carol* (p. 792—858). În al doilea volum, *Das Geistige Leben*, cititorul va putea găsi articole privind diferitele aspecte ale vieții spirituale carolingiene: W. von der Steinen, *Retnoirea*, privind problemele teoretice ale definirii „renașterii” carolingiene (p. 9—27), Fr. Brunhölzl, *Rolul educativ al școlii palatine* (p. 28—41), B. Bischoff, *Biblioteca lui Carol cel Mare* (p. 42—62), W. von der Steinen, *Carol și poezii* (p. 63—94), W. Heil, *Adopționismul, Alcuin și Spania* (p. 95—155), B. Fischer, *Textul biblic și revizuirea manuscriselor Bibliei sub Carol cel Mare* (p. 156—216), C. Vogel, *Reforma liturgică sub Carol cel Mare* (p. 217—232), B. Bischoff, *Panorama tradiției manuscrise din vremea lui Carol cel Mare* (p. 233—254), J. Semmler, *Carol cel Mare și călugării franci* (p. 255—289), Fr. Prinz, *Schiță a dezvoltării bisericesti și monastice a Imperiului franc până la Carol cel Mare* (p. 290—299) și W. Betz, *Carol cel Mare și lingua theotisca* (p. 300—306). În al treilea volum (*Karolingische Kunst*) întâlnim articolele lui Fl. Mütherich, *Ilustrația de carte la curtea lui Carol cel Mare* (p. 9—53), J. Porcher, *Pictura provincială* (p. 54—73), K. Holter, *Decorația manuscriselor în Germania de sud-est și în Italia superioară* (p. 74—114), V. H. Elbern, *Obiecte liturgice din materiale prețioase în vremea lui Carol cel Mare* (p. 115—167), W. Braunfels, *Atelierul lui Carol cel Mare de prelucrare a bronzului* (p. 168—202), E. Doberer, *Sculptura ornamentală a pietrei în bisericile carolingiene* (p. 203—233), P. Bloch, *Mozaicul absidei bisericii de la Germigny des Prés. Carol*

și *Vechiul testament* (p. 234—261), H. Hinz, *Ceramica carolingiană în Europa centrală* (p. 262—287), J. Beckwith, *Influența bizantină asupra artei de la curtea lui Carol cel Mare* (p. 288—300), E. Lehmann, *Arhitectura din vremea lui Carol cel Mare* (p. 301—319), A. Mann, *Clădiri monumentale din epoca precarolină și de la Carol cel Mare pînă la Lothar I* (p. 320—322), W. Sage, *Asupra cercetării arheologice a palatelor caroligiene din Germania* (p. 323—335), M. Vieillard-Troiekourov, *Arhitectura în Franța sub Carol cel Mare* (p. 336—368), H. Bernard, *Primele săpături la Saint-Riquier* (p. 369—373), E. Lehmann, *Așezarea topografică a altarelor în biserica mănăstirii Centula* (p. 374—383), W. Weyres, *Domul carolingian din Köln* (p. 384—423), G. Bandmann, *Modelele capelei palatine din Aachen* (p. 424—462), F. Kreuzsch, *Biserica, atriul și porticul palatului din Aachen* (p. 463—533), L. Hugot, *Palatul lui Carol cel Mare de la Aachen* (p. 534—572) și W. Sage, *Clădirile din lemn în evul mediu timpuriu* (p. 573—590). Ultimul volum (*Das Nachleben*), cuprinde studii asupra lui Carol ca personaj de legendă: H. Beumann, *Mormîntul și tronul lui Carol cel Mare de la Aachen* (p. 9—38), K. Hauck, *Dinastia de Saxonia și Aachen de la 876 la 936* (p. 39—53), E. Meuthen, *Carol cel Mare — Barbarossa-Aachen. Asupra interpretării privilegiului lui Carol pentru Aachen* (p. 54—76), R. Folz, *Aspecte ale cultului liturgic al sfințului Carol cel Mare în Franța* (p. 77—99), M. Zender, *Adorarea sfințului Carol în Imperiul german* (p. 100—112), A. Verbeek, *Influența stilului arhitectonic al capelei palatine din Aachen* (p. 113—156), D. Kötzsche, *Reprezentările lui Carol cel Mare în cultul local în evul mediu* (p. 157—214), R. Lejeune și J. Stiennon, *Eroul Roland, „nepotul lui Carol cel Mare”, în iconografia medievală* (p. 215—228), E. G. Grimme, *Carol cel Mare și orașul său* (p. 229—273), P. Schoenen, *Carol cel Mare în epoca modernă* (p. 274—305), H. von Einem, *Soarta frescelor lui Alfred Rethel înfățișînd pe Carol* (p. 306—325), S. von Pfeil, *Carol cel Mare în legende germane* (p. 326—336), G. Lohse, *Dănuirea amintirii lui Carol cel Mare în literatura germană medievală* (p. 337—347), G.

Fasoli, *Carol cel Mare în tradiția istorică-legendară italiană* (p. 348—363), A. Borst, *Chipul lui Carol în istoriografia din epoca umanistă pînă astăzi* (p. 364—402) și K. F. Werner, *Descendenții lui Carol cel Mare pînă în anul 1000* (p. 403—482). Bogat și elegant ilustrată, somptuoasa monografie în patru volume încintă nu numai spiritul istoricului, ci și ochii săi. Unicul lucru care poate fi reproșat editorilor este renunțarea la publicarea, plănuită inițial, a unor indici de surse, locuri și manuscrise.

Remarcăm totodată calitățile grafice excepționale ale catalogului expoziției Carol cel Mare de la Aachen, editat ca anexă în 1965.

R. Constantinescu

MARCEL JULLIAN, *La Bataille d'Angleterre, Juillet-Septembre*. „L'Heure la plus belle”, Presses de la Cité, Paris, 1965, 345 p.

Lucrarea lui M. Jullian conține multe lucruri inedite, datorate în primul rînd folosirii însemnărilor zilnice ale unora dintre participanții la marile lupte aeriene din toamna anului 1940, cum ar fi, de pildă, cele ale actualilor comandanți de escadră Deacon Elliott și Alan Deere, ale *Wing Commander*-ului John Hemingway sau cele ale actualilor comandanți de grup W. A. Tayne și D. P. Kelly. La aceste *log-books*, note și însemnări, se adaugă, desigur, lucruri mai cunoscute, extrase din arhivele de la „Imperial War Museum”, „Fighter Command” sau „Ministry of Defence”, din colecții de documente deja publicate, din ziare și din reviste ale vremii sau dintr-un număr de 41 de lucrări citate ca indicații bibliografice, dintre care amintim în primul rînd *The Defence of the United Kingdom* de Basil Collier, *Strike from the sky* de Alexander MacKee, *The narrow margin* de Derek Wood și Derek Dempster, memoriile comandantului aviației de vînătoare din 1940, Air

Chief Marshal sir Hugh Dowding, cit și lucrările germane *Angriffshöhe 4 000* de Cajus Bekker, sau memoriile unuia dintre cunoscuții vînători din fosta Luftwaffe, ulterior generalul Galland (*Die Ersten und die Letzten*). Pentru a cunoaște cit mai îndeaproape „bătălia pentru Anglia”, pe care Churchill a denumit-o, încă înainte de a începe, „ora cea mai frumoasă”, autorul a căutat să se documenteze chiar la fața locului, vizitînd aerodromul portdrapel și în același timp aerodromul martir de la Biggin Hill, cu faimoasa „capelă a piloților” sau, pe cealaltă parte a Mîneei, coasta Normandiei, pentru a găsi „vestigiile prezenței lui Goering și a piloților săi”.

Lucrarea lui M. Jullian nu vrea să fie un studiu de interpretare, ci o relatare a evenimentelor zilnice începînd cu ziua de 10 iulie 1940, dată care marchează începutul mării conflagrații aeriene, și terminînd cu 12 octombrie al aceluiași an, zi în care Keitel confirmă printr-un ordin de zi hotărîrea „Führer”-ului de a amîna, eventual pînă în primăvara anului 1941, operația „Seelöwe”. Autorul nu urmărește, prin urmare, bătăliile aeriene deasupra Angliei pînă la încheierea lor, cu toate că orașele engleze, și în primul rînd Londra, au avut cel mai mult de suferit în lunile noiembrie și decembrie care au urmat, perioadă în care de altfel a avut loc și bombardarea teroristă a orașului Coventry. Deși raidurile aeriene sistematice deasupra Angliei au continuat pînă la sfîrșitul lunii mai 1941, Jullian se oprește în relatarea evenimentelor la primele zile ale lunii octombrie, considerînd bătălia pentru Anglia deja cîștigată de englezi în momentul în care „Wehrmacht”-ul a hotărît amînarea debarcării.

Faptele sînt relatate mai mult sub formă de reportaj, autorul prezentîndu-ne zi cu zi evenimentele politice și militare, dispozițiile marilor comandamente, desfășurarea luptelor aeriene, descrise de unul sau altul dintre participanți, aspecte ale vieții cotidiene a londonezilor ș.a. Se împletesc, într-o strictă ordine calendaristică, descrieri ale unor lupte aeriene cu statistici asupra pierderilor aviației engleze și germane, fragmente ale unor discursuri ale lui Churchill, în Camera Comunelor sau la BBC cu relatări asupra consfătuirilor

comandanților militari din cadrul RAF sau Luftwaffe, autorul încercînd astfel să reediteze diferitele evenimente zilnice ale bătăliei pentru apărarea Angliei. În relatarea și comentarea evenimentelor, el respectă cele trei date stabilite de Churchill ca momente cruciale ale bătăliei: 15 august, ziua primului bombardament masiv al Angliei, la care au participat toate cele trei flote aeriene pe care Germania le avea la dispoziție pentru a combate Marea Britanie, respectiv „Luftflotte III” din Franța, de sub comanda generalului Sperrle, „Luftflotte II” din Belgia, de sub comanda generalului Kesselring, și „Luftflotte V” a generalului Stumpff, cu sediul în Norvegia; 15 septembrie, cînd, potrivit memoriilor mareșalului aerului sir Hugh Dowding, „germanii au făcut efortul lor maxim”, și 27 septembrie, cînd aviația germană a avut o mare înfrîngere deasupra Londrei, renunțînd în viitor la bombardamentele masive de zi sau la așa-numitele „Walhalla”. La aceste zile devenite istorice, Marcel Jullian mai adăugă încă trei, care, potrivit părerii sale, ar fi fost zilele hotărîtoare ale acestei etape a războiului. Prima dintre acestea este, după părerea lui Jullian, cea de 16 mai, zi în care Dowding și-a rechemat escadrilele din Franța, avînd ca urmare menajarea forței aeriene britanice și pregătirea acesteia pentru marile bătălii aeriene din lunile următoare. A doua este ziua bombardării din eroare a Londrei, respectiv 24 august 1940, care ar fi marcat o escaladare a războiului aerian fără voia comandamentului german (p. 195—200), iar a treia, cea a așa-numitului „Zielwechsel”, hotărît de Goering la 3 septembrie și potrivit căruia aviația germană a trecut la bombardarea sistematică a Londrei, pierzînd astfel „bătălia Angliei” (p. 247). Dacă putem fi de acord cu însemnătatea hotărîrii comandamentului RAF de a-și retrage forțele din Normandia pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor sau cu importanța greșelii tactice a lui Goering de a-și îndrepta eforturile împotriva Londrei, trecînd pe planul al doilea obiectivul strategic inițial al bombardamentelor, fără a subscrie și la concluzia autorului că ziua de 3 septembrie a însemnat și cîștigarea de către britanici a bătăliei, nu sîntem cîtuși de puțin de acord cu părerea lui

Jullian potrivit căreia escaladarea războiului aerian s-ar fi datorat numai unei întâmplări pe care Churchill a căutat s-o exploateze din punct de vedere politic pentru a determina intrarea în război a Statelor Unite (p. 200). Nu eroarea unor piloți germani a dus la extinderea războiului deasupra Londrei, ci situația creată la începutul lunii septembrie, când Hitler și înaltul comandament german și-au dat seama că după mai bine de o lună de zile bombardamentele germane n-au reușit să

înfrângă RAF-ul și nici moralul poporului britanic.

Autorul, fiind francez, nu a neglijat să arate și rolul conașionalilor săi, care au înțeles să se alăture apelului generalului de Gaulle și să lupte mai departe, după capitularea Franței, în văzduh deasupra Marii Britanii. Interesante sînt de asemenea atît datele în legătură cu organizarea apărării Angliei furnizate de mareșalul Dowding, cît și cele trei hărți prezentate de autor.

Șerban Rădulescu-Zoner

INSTRUMENTE DE LUCRU

KUTINA ZDENĚK, *Rumunská historiografie k rumunské zahraniční politice mezi dvěma světovými válkami* (Știința istorică română despre politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale), în „Slovanský přehled”, 1967, nr. 4, p. 245–247.

KOČI, JOSEF și JIŘI KOŘALKA, *The History of the Habsburg Monarchy (1526–1918) in Czechoslovak Historiography since 1945*, în „Austrian History Yearbook”, II (1966), p. 198–223.

Bibliographie des études balkaniques en Tchécoslovaquie 1945–1965, Praha, 1966, 117 + II p. (Académie Tchécoslovaque des Sciences. Institut d'histoire des pays socialistes européens).

Bibliografie selectivă a contribuțiilor istoriografiei cehoslovace în domeniul balcanologiei între 1945 și 1965 (bibliografie generală : monografii, studii, articole, antichitatea greco-romană ; istoria popoarelor balcanice ; etnografie și folclor ; filologie). Numeroase mențiuni privind istoria României și problemele sale de etnografie, filologie și folclor.

SCHROEDER, PAUL W., *American Books on Austria-Hungary*, în „Austrian History Yearbook”, II (1966), p. 172–197.

Analiză a lucrărilor științifice consacrate Imperiului habsburgic apărute în Statele Unite, din timpul primului război mondial pînă în zilele noastre.

Wörterbuch der Aussenpolitik. Herausgegeben von Wolfgang Kerff und Dr. Horst Seydewitz, Düsseldorf, Brücken-Verlag, 1965, 751 p.

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de A. Armbruster, P. Cernovodeanu, O. Cicanci, L. Demény, H. Jaeger, A. Lazea, Ș. Papacostea, E. Uribes și M. Vlasiu.

Dicționarul este consacrat politicii internaționale; aspectele variate ale relațiilor internaționale, persoane, evenimente, tratate și instituții sînt analizate de pe pozițiile marxismului. Lucrarea cuprinde articole utile despre Înțelegerea Balcanică (p. 91—92), Tratatul de la Buftea din 1918 (p. 126—127), Tratatul economic din 1939 (p. 186—187), Mica Înțelegere (p. 346—349), Protocolul de la Moscova din 1929 (p. 447—448) și Tratatul din 1916 cu Antanta (p. 575—576).

Quinze ans de bibliographie historique en Grèce (1950—1964) avec une annexe pour 1965, offert à l'occasion du Ier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Athènes, 1966, 266—[269—] p. (Comité National Hellénique de l'Association Internationale d'Études du sud-est européen).

Bibliografie selectivă de 5 500 de titluri de lucrări și studii din periodicele de specialitate apărute în Grecia între 1950 și 1965. Se referă la bibliografie, cataloage, arhive, manuscrise, teorie și metodologie a istoriei, științe auxiliare, istorie politică, economică și socială generală, istorie politică, economică și socială a Greciei, istorie regională, cultură, drept, învățămînt, istoria ideilor, literatură, filozofie și psihologie, religie, științe exacte, medicină, generalități și diverse. Conține numeroase referiri la legăturile economice, politice și culturale dintre țările române, Grecia și lumea balcanică (secolele XVI—XX).

ISTORIE MEDIEVALĂ

THIRIET, F., *Délibérations des assemblées vénitiennes concernant la Roumanie*, t. I 1160—1363, Paris, La Haye, Mouton et Co, 1966, 331 p. (École pratique des Hautes Études — Sorbonne, VIe Section. Documents et Recherches sur l'économie des pays byzantines, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Âge)

Cunoscutul specialist francez al istoriei expansiunii medievale a Veneției în Levant și a domeniului ei colonial, F. Thiriet, editează textele dezbaterilor adunărilor de stat venețiene, referitoare la România (altele decît cele ale senatului, care au format obiectul unei serii aparte). Volumul întîi al noii serii cuprinde materialul documentar referitor la anii 1160—1363. În afara documentelor deosebit de însemnate privitoare la Marea Neagră, este de semnalat un document din 1274 care atestă prezența în Creta a solilor valahi.

PETROWICZ, G., *I primi due arcivescovi armeni di Leopoli*, în „Orientalia Christiana Periodica“, XXXIII(1967), p. 88—129.

Studiu consacrat începuturilor organizării bisericii armenie în Rusia Roșie, după încorporarea provinciei la regatul polon. După considerațiile generale asupra organizării bisericii catolice și ortodoxe de către Cazinir cel Mare, autorul discută originile controversate ale arhiepiscopiei armenie a Rusiei Roșii și întinderea ei teritorială. După 1380, armenii din Moldova

au fost puși sub autoritatea ierarhului armean cu sediul la Lvov și nu, cum s-a afirmat în trecut, încă de la începutul constituirii diecezei armean. Mankermann în izvoarele epocii nu e Akkerman, ci denumirea tătară pentru Kiev.

KRISTÓ, GYULA, *Anjou-kori krónikáink* (Cronicile noastre din perioada angevină), în „Századok”, CI (1967), nr. 3–4, p. 457–504.

Bilanț al cercetărilor cu privire la cronicile latino-ungare referitoare la perioada 1272–1350, care interesează direct și istoria noastră medievală. În centrul analizei autorului se află sinteza cronicilor latino-ungare de la mijlocul secolului al XIV-lea, pe care o desface în elementele ei componente.

RUSEV, P. și A. DAVIDOV, *Григорий Цамблак в Румыния и в старата румынска литература* (Grigore Țamblac în România și în vechea literatură română), Sofia, Edit. B.A.H., 1966, 198 p.

Studiu monografic consacrat locului ocupat de ierarhul bulgar Grigore Țamblac în viața bisericească și culturală a Moldovei. Sunt discutate omiliile ținute în Moldova și Patimile Sf. Ioan cel Nou, această din urmă operă fiind mai strâns legată de realitățile moldovene. Activitatea bisericească și literară a lui Grigore Țamblac e încadrată în istoria politică a epocii; Țamblac a fost protagonist al luptei antiotomane și a fost unul din sprijinitorii coaliției anti-turcești din 1403–1404, la care au participat sârbii, românii și ungurii.

CSAPODA CSABA, *Filipec (Pruisz) János nagyváradí és olmützi püspök könyvei* (Cărțile lui Ioan Filipec episcop de Oradea și Olmütz), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXIII (1967), nr. 3, p. 243–250

Sunt identificate 39 de cărți din biblioteca cunoscutului umanist transilvan din secolul al XV-lea.

BOGDÁN ISTVÁN, *Papirkereskedelmünk a XIV–XVII században* (Schimbul comercial cu hirtia în secolele XIV–XVII), în „Századok”, XCIX (1965), nr. 4–5, 871–888.

În partea ultimă a studiului său, István Bogdán aduce știri inedite interesante cu privire la procurarea hirtiei străine în Transilvania. În special achiziția hirtiei pentru cancelaria princiară în timpul domniei lui Bethlen, Gh. Rákóczi I și Gh. Rákóczi al II-lea este amplu discutată. Studiul furnizează câteva știri utile cu privire la importul hirtiei din Polonia în Transilvania în secolul al XVII-lea.

KRATOCHWILL, MAX, *Wolfgang Lazius*, în „Wiener Geschichtsblätter”, XX (LXXX) 1965, nr. 3, p. 449–452.

Autorul evocă personalitatea medicului umanist Wolfgang Lazius cu ocazia împlinirii a 400 de ani de ani de la moartea sa. W. Lazius este autorul mai multor scrieri care se referă și la țările române.

CLERQ, CHARLES DE, *La Turcograecia de Martin Crusius et les patriarches de Constantinople de 1453 à 1583*, în „Orientalia Christiana Periodica”, XXXIII (1967), p. 210—220 + 1 pl.

Sumară analiză a lucrării lui Martin Crusius, izvor fundamental pentru istoria Patriarhiei constantinopolitane; e semnalată scrisoarea de justificare față de patriarhul Ioasaf al II-lea „a unul numit Demetrius din Moldova”, în realitate diaconul srb Dimitrie, secretar al lui Alexandru Lăpușneanu și mijlocitor al relațiilor dintre patriarhia constantinopolitană și conducătorii Reformei din Germania.

FISCHER-GALAȚI, STEPHEN, *The Habsburg Monarchy and Balkan Revolution*, în „Austrian History Yearbook”, II (1966), p. 1—10

Vedere de ansamblu asupra politicii statului austriac față de mișcările de eliberare de sub dominația otomană a popoarelor din sud-estul Europei, de la sfârșitul veacului al XVI-lea pînă în ajunul primului război mondial. Sprijinul acordat de Ferdinand I lui Petru Rareș nu se datorește exclusiv luptei antiotomane a domnului român, cum susține autorul, ci în măsură cel puțin egală eforturilor habsburgice de cucerire a Transilvaniei; de altminteri cele două aspecte ale politicii habsburgice sînt strîns legate între ele.

JAKÓ ZSIGMOND, *Ujabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez* (Date noi cu privire la viața tipografului clujean G. Hoffgreff), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 2, p. 159—164.

Pe baza unor date noi autorul ajunge la următoarele concluzii: Hoffgreff e clujean de origine. Legăturile lui cu Honterus s-au realizat prin școală și Hoffgreff era un colaborator apropiat al lui Honterus; studiile le-a făcut la Wittenberg. Trebuie respinsă ipoteza că tiparița din Cluj a fost înființată în 1548, data exactă fiind 1550.

NĂSTUREL, P. Ș., *Un épitrahilion roumain inconnu du monastère de Karakallou*, în *Le Millénaire du Mont Athos, 963—1963. Études et Mélanges*, vol. II, Chevetogne, 1965, p. 275—283 + 2 pl.

Prezentarea epitrahilului dăruit de Matei Basarab și doamna Elena mănăstirii Karakalu de la Muntele Athos în 1649—1650.

HEREPEI JÁNOS, *Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv* (O carte maghiară veche tipărită într-un tiraj mic), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 1, p. 69–70.

Pornind de la Insemnarea lui Széczi Seres István în cărțile de socoteli ale Clujului din 18 aprilie 1621, autorul trage unele concluzii edificatoare cu privire la tirajul cărților din Transilvania secolului al XVII-lea.

ZEPOS, PAN, J., *Byzantine Law in the Danubian Countries*, în „Balkan Studies”, VII (1966), nr. 2, p. 343–356.

Examinare succintă a receptării dreptului bizantin în țările române (secolele XVII–XIX).

SAJKOWSKI, ALOJZY, *Franciszek Mesgnien – Meniški w Konstantynopolu* (Fr. M. M. la Constantinopol), în „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, XI (1966), p. 181–192.

Relatare de călătorie prin Moldova și Dobrogea la mijlocul secolului al XVII-lea.

VĂTĂMANU, NICOLAE, *La médecine en Roumanie au XVII-e siècle*, în „Médecine et Hygiène”, Genève, XXV (1967), nr. 771, p. 1–3.

Scurtă privire asupra evoluției științei medicale în țările române în secolul al XVII-lea și prezentarea unor figuri însemnate de medici.

CAMARIANO CIORAN, ARIADNA, *Un Directeur éclairé à l'Académie de Jassy il y a deux siècles : Iosip Moisioudax*, în „Balkan Studies”, VII (1966), nr. 2, p. 297–332.

Viața și opera lui Iosif Moisioudax (1725–1800), conducător al Academiei grecești din Iași în 1765 și 1774.

KÁLLAY ISTVÁN, *Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között* (Administrația în orașele regale libere între 1740 și 1780), în „Századok”, C (1966), nr. 1, p. 27–61, și nr. 2–3, p. 287–327.

Pe baza materialului inedit din arhivele vieneze — fondul Camerei aulice — este analizată organizarea administrativă și financiară a orașelor regale libere din Ungaria, Transilvania și Slovacia. Ocupându-se îndeaproape de viața economică a acestor orașe, autorul ajunge la concluzia că ele dispuneau, în epoca discutată, de însemnate surse de acumulare.

BENDA KÁLMÁN, *A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg-monarchiában* (Iosefinismul și iacobinismul în monarhia habsburgică), în „Történelmi Szemle”, VIII (1965), nr. 4, p. 388—422.

Se discută problemele și perspectivele cercetării în domeniul iacobinismului și iosefinismului în Ungaria și Transilvania și în alte părți ale Imperiului habsburgic.

Se încearcă o nouă apreciere a politicii lui Iosif al II-lea.

TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Az erdélyi urbérendezési kísérletek történeléhez* (Contribuții la istoria încercărilor de reglementare urbariale în Transilvania), în „Történelmi Szemle”, IX, (1966), nr. 3—4, p. 270—297.

Se discută hotărârile dietei din 1790—1799, care a numit o comisie pentru pregătirea unui proiect de reglementare urbarială. Comisia și-a prezentat proiectul în 1793; în funcție de situația economică a țăranilor era fixată mărimea sesiei țărănești, precum și robota de 2—3 zile pe săptămână. Se discută în continuare proiectul lui Imre Pelei din 1793—1794 și dezbaterile provocate de el în Transilvania. Proiectul n-a fost discutat în dietă și nu s-a luat nici o hotărâre, el fiind reluat abia în dieta din 1810—1811. Trocsányi consideră că în problemele agrare nobilimea transilvană se situa, între 1791 și 1811, pe poziții deosebit de conservatoare.

TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Az erdélyi jakobinusság kérdéseke* (Cu privire la iacobinismul transilvan), în „Történelmi Szemle”, VIII, 1965, nr. 1, p. 1—13.

Se discută părerile expuse în ultimul timp (de Benda Kálmán și Jancsó Elemér) cu privire la caracterul mișcării iacobine în perioada 1790—1795 și mai ales cu privire la societatea vinătorilor numită „Diana”. Se analizează rolul lui M. Wesselényi. În sfârșit, se discută problema opoziției nobiliare din dieta de la 1794—1795.

FLORESCU, RADU R., *The Uniate Church: Catalyst of Rumanian National Consciousness*, în „The Slavonic and East European Review”, XLV (1967), nr. 105 p. 324—342.

Studiu de ansamblu asupra rolului politic și cultural jucat de biserica unită în secolele XVIII—XIX pentru afirmarea conștiinței naționale a românilor din Transilvania.

CAMARIANO, NESTOR, *Nouvelles informations sur la création et l'activité de la typographie grecque de Jassy (1812—1821)*, în „Balkan Studies”, VII (1966), nr. 1, p. 61—76.

Activitatea tipografiei grecești de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași de sub conducerea lui Emanuel Vernardos.

ΖΩΡΑΣ, Γ. Θ., 'Ο Κομμνητᾶς καὶ τὸ γυμνάσιον τοῦ Βουκουρεστίου (Comitas și gimnaziul din București), în „Παρνάσσος“, IX (1967), nr. 3, p. 393—408.

Date referitoare la gimnaziul din București în 1815—1816.

ISTORIE MODERNĂ

DESPOTOPOULOS, ALEXANDRE J., *La révolution grecque, Alexandre Ypsilantis et la politique de la Russie*, în „Balkan Studies”, VII (1966), nr. 2, p. 395—410.

Discuție în contradictoriu cu acad. A. Oțetea în privința atitudinii Rusiei față de mișcarea eteristă.

ARȘ, G. L., *Тайное общество „Филики Этерия“. Из истории борьбы Греции за свержение османского ига*, Moscova, Edit. „Наука“, 1965, 128 p.

Studiu de ansamblu asupra Eteriei, destinat unui cerc larg de cititori. Potrivit autorului, țarul Alexandru nu ar fi încurajat în nici un moment după Congresul de la Viena mișcarea eteristă; convingerea atit de persistentă că țarul ar fi preluat conducerea Eteriei sau că i-ar fi acordat un sprijin a fost pusă în circulație de înseși căpeteniile Eteriei. Sumar sînt discutate raporturile dintre Eterie și mișcarea revoluționară din țările române.

BERINDEI, DAN, *L'eco nella stampa liberal-radicala di Bucarest degli avvenimenti italiani dell'estate 1866*, Trieste, Istituto nazionale per la storia del giornalismo, 1967, [10 p.] (Quaderni di storia del giornalismo, serie I, numero 7).

Autorul analizează chipul în care s-au reflectat evenimentele din Italia din anul 1866 în ziarul „Românul”.

VINOGRADOV, K. B., PISAREV, IU. A., *Главные направления внешней политики Австро-Венгрии*, în „Вопросы истории“, 1966, nr. 6, p. 86—101.

Autorii se ocupă în mod special de problemele controversate ale politicii externe a Imperiului habsburgic : particularitățile procesului de fixare a politicii externe a Austro-Ungariei; relațiile ei cu Germania; rezultatele expansiunii austro-ungare în Balcani; politica externă a monarhiei habsburgice în perioada primului război mondial. Sînt relevate strînsele legături dintre politica externă a Austro-Ungariei și politica ei națională și lupta diferitelor curente din sînul claselor conducătoare ale imperiului.

ALEKSICI-PEIKOVICI, LILEANA, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903—1914*. (Relațiile între Serbia, Franța și Anglia în perioada 1903—1914), Belgrad, Izdanie Istoriiškog Instituta, 1965, 962 p. [Историјски институт у Београду Југословенске земље у XX веку, Книга 3]

Autoarea tratează o problemă puțin studiată în istoriografia iugoslavă, folosind în mare parte documente inedite. Analizând contradicțiile dintre marile puteri în Balcani, autoarea arată că în încercările sale de a rezista în fața presiunii economice și politice crescînde a Austro-Ungariei, sprijinită tot mai mult de Germania, Serbia a căutat încheierea unei alianțe cu țările balcanice. Totodată, dat fiind că în condițiile internaționale existente era imposibil pentru țările mici să evite angajarea față de blocurile care s-au format, Serbia a intrat tot mai mult în sfera de influență franceză. Deși în lupta sa contra Austro-Ungariei Serbia se sprijinea mai ales pe Rusia, totuși, spre a-și păstra independența față de politica imperialistă a țarismului în Balcani, ea a căutat să se apropie de Franța și Anglia, încercînd să profite atât de opoziția de interese dintre aceste puteri și Tripla Alianță, cit și de divergențele dintre ele și Rusia.

Lucrarea prezintă interes pentru studierea în general a politicii marilor puteri în Balcani în preajma primului război mondial.

O anexă de documente publicate la sfîrșitul cărții, precum și o bibliografie bogată sporesc valoarea lucrării.

THADEN, EDWARD C., *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1965, 192 p.

Lucrarea este consacrată politicii guvernului țarist în Balcani în anii 1911—1912. Se arată rolul Rusiei în crearea blocului balcanic.

VALIANI, LEO, *La dissoluzione dell'Austria—Ungheria*, Milano Casa editrice II Saggiatore, 1966, 505 p.

Lucrarea tratează probleme legate de destrămarea monarhiei austro-ungare sub impulsul luptei de eliberare a popoarelor asuprite.

ROSEN-ZAWADSKI, KAZIMIERZ, *Plan wojenny Austro-Wegier (1914 r)* (Planul de război al Austro-Ungariei, 1914), în „Studia z dziejów Z S R R i Europy Srodkowej”, II (1967), p. 120—144.

Studiu sistematic consacrat planului Marelui Stat-Major austriac în ajunul dezlănțuirii primului război mondial; era întrevăzută și posibilitatea unui război împotriva României.

BIRMAN, M. A., *В. И. Ленин и борьба революционных социал-демократов балканских стран против империалистической войны в 1914—1915 гг.*, în „Советское славяноведение”, 1965, 2, p. 6—20.

Autorul își propune să analizeze atitudinea lui V. I. Lenin față de poziția social-democrației din țările balcanice în perioada 1912—1915. Interesul lui V. I. Lenin față de această problemă se explică, în primul rând, prin ponderea crescândă a problemelor balcanice în politica europeană în preajma primului război mondial.

Printre altele, autorul caracterizează atitudinea diferitelor curente din social-democrația română în preajma și la începutul războiului. El consideră că, cu toate inconsecvențele sale, Partidul Social-Democrat Român a adoptat la începutul războiului poziția antirăzboinică internaționalistă, pronunțându-se pentru neutralitatea României.

VINOGRADOV V. N., *Два обращения румынских социал-демократов к революционной России*, în „Вопросы истории“, 1967, nr. 12, p. 73—82.

Articolul analizează condițiile apariției și conținutul a două documente românești aflate în arhivele sovietice „Referatul manifest” al Comitetului din Iași al Partidului Social-Democrat Român (din 24 iunie 1917) și „Referatul manifest” elaborat la Odessa, la 4 decembrie 1917. Cel de-al doilea manifest a fost adus la Petrograd de către Bujor și transmis comisariatului afacerilor externe și personal lui V. I. Lenin, împreună cu scrisoarea anexă redactată de Bujor.

Autorul consideră că în manifestul din 24 iunie apare, pentru prima dată în documentele oficiale ale social-democrației române, o chemare la revoluție, la insurecție armată. Manifestul din 4 decembrie a afirmat necesitatea și inevitabilitatea transformării revoluției burghезде democratice în revoluție socialistă.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Документы внешней политики СССР, t. I—IX, Moscova, Gospolitizdat, 1957—1965.

Culegere de documente privind politica externă a U.R.S.S. în anii 1917—1927. Conține și documente referitoare la relațiile cu România. Colecția continuă.

BATOWSKY HENRYK, *Zur Mittel- und Südosteuropäischen Politik Polens 1932—1939*, în „Österreichische Osthefte”, 8 (1966), nr. 3, p. 173—182.

Autorul tratează pe scurt etapele raporturilor polono-române între 1919 și 1939.

POP I. I., *Ремилитаризация Рейнской зоны и чехословацко-венгерские отношения*, în „Советское славяноведение”, 1966, nr. 6, p. 56—60.

Pe baza documentelor din arhiva Ministerului de Externe din Cehoslovacia și din rețentele publicații de documente ungurești, autorul cercetează consecințele remilitarizării zonei

renane pentru relațiile dintre Cehoslovacia și Ungaria. Autorul se referă și la poziția Micii Înțelegeri după martie 1936 în general și la atitudinea guvernului horthist față de fiecare din membrii Micii Înțelegeri în parte.

KVAČEK, ROBERT, VÁCLAV VINŠ, *K německo - československým sondážím ve třicátých letech* (Despre sondajele germano-cehoslovace în cel de-al 4-lea deceniu al secolului al XX-lea), în „Československý časopis historický”, XIV (1966), nr. 6, p. 880—895.

La 14 august 1936 germanii au propus neoficial, prin dr. Trauttmannsdorf, lui Mastný să discute în secret unele probleme de interes comun. Studiul se ocupă de tratativele secrete între Beneš și emisarii lui Hitler, dr. Haushofer și dr. Trauttmannsdorf, care au avut loc în toamna 1936 — februarie 1937. Fiind una din acțiunile hitleriștilor menită să submineze și să spargă dinăuntru Mica Înțelegere, care a stat în calea expansiunii lor, ea are interes atât din punctul de vedere al tacticii folosite de Germania, cât și din acela al poziției lui Beneš în toamna anului 1936 și la începutul anului 1937.

VOLKOV, V. K., *Внешняя политика Югославии в 1935—1936 гг.*, în „Советское славяноведение”, 1965, nr. 1, p. 34—45.

După cum se știe, modificările survenite în politica externă a Iugoslaviei la mijlocul deceniului 1930—1940 au influențat considerabil raportul de forțe în Balcani și au dus în cele din urmă la destrămarea Micii Înțelegeri, la distrugerea sistemului versaillez în sud-estul Europei.

Autorul articolului urmărește să stabilească sensul acestor modificări în politica externă iugoslavă și să elucideze cauzele lor.

Analizând problemele legate de Mica Înțelegere, autorul apreciază pozitiv linia politică promovată de N. Titulescu. El consideră că divergențele cehoslovaco-iugoslave în problema orientării politice a Micii Înțelegeri au fost hotărâtoare pentru soarta acestui bloc. Autorul relevă importanța poziției care urma să fie adoptată de România pentru evoluția evenimentelor din Balcani.

Sînt relevante presiunile diplomației iugoslave — care s-a alăturat celei poloneze — pentru a preîntîmpina semnarea pactului de asistență mutuală româno-sovietic.

Înlocuirea lui N. Titulescu prin V. Antonescu este apreciată de autor ca începutul trecerii României spre politica „neutralistă”.

GAJAN KOLOMAN, *Die Rolle der Tschechoslowakei in Mitteleuropa, 1918—1945*, în „Österreichische Osthefte”, 8 (1966), nr. 3, p. 183—191.

Poziția Cehoslovaciei și rolul ei în cadrul unor planuri politice europene. Atitudinea marilor puteri față de Cehoslovacia dintre cele două războaie mondiale, precum și rolul ei în cadrul Micii Înțelegeri.

CIENCIALA, ANNA, *The Significance of the Declaration of Non-Aggression of January 26, 1934, in Polish-German and International Relations: A Reappraisal*, în „East-European Quarterly” (Colorado), I (1967), nr. 1, p. 1—30.

Nouă interpretare a pactului de neagresiune germano-polon din 26 ianuarie 1934, ca produs al slăbirii sistemului francez de alianțe și al securității colective, pe de o parte, și al orientării Poloniei spre o nouă formulă de securitate, pe de altă parte. Sînt prezentate cadrul politic european și poziția țărilor Micii Înțelegeri față de evoluția politicii polone. Bogată bibliografie.

MANCIUR, ELENA, *Presă komunistyczna i postępowo w Rumunii w latach 1918—1940* (Presă comunistă și progresistă în România între 1918—1940), în „Studia u dziejów Z S R R i Europy Srodkowej”, II (1967), p. 287—310.

KVAČEK, ROBERT, *Hodžuv plán* (Planul lui Hodza), în „Slovanský přehled”, 1967, nr. 6 p. 347—353

Bazat în mare parte pe materiale de arhivă, articolul se ocupă de demersurile diplomației cehoslovace în anii 1936 și 1938 pentru realizarea planului elaborat de ministrul afacerilor străine al Cehoslovaciei, Milan Hodža, plan privind unificarea politică și economică a țărilor din Europa centrală. Autorul elucidează atitudinea țărilor din Mica Înțelegere, a Austriei, Ungariei și Poloniei, precum și poziția marilor puteri, față de acest plan.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHÉ
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE-IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Coroșpondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl. banderolate, 65,60 lei.
- DAN BERINDEI, *L'union des Principautés Roumaines*; „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, *Sur quelques problèmes d'histoire*, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- GHEORGHE UNC, *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*, „Bibliotheca Historica Romaniae 19”, 1968 (text în limba rusă).
- A. PETRIC și GH. ȚUȚUI, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, 1968, 224 p., 7,75 lei.
- * * * Arheologia Moldovei, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.
- ALEXANDRU VULPE, *Necropola hallstatiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, „Bibliotheca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- EUGENIA ZAHARIA, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, 1967, 271 p., 28 lei.
- * * * *Cronici și povestiri românești versificate*, vol. I (sec. XVII—XVIII), „Cronicile medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.
- D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.
- V. MIHORDEA, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, „Biblioteca istorică XIV”, 1968, 316 p., 21,50 lei.
- CORNELIA BODEA, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- * * * *Marea răscoplă a țăranilor din 1907*, 1967, 970 p., 51 lei.
- N. IORGA, *Materiale pentru o istoriologie umană. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga. Cuvînt înainte de D. M. Pippidi*, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.